

KRITIKAI
TANULMÁNYOK

ACSÁDY IGNÁCNAK

A MAGYAR BIRODALOM

TÖRTÉNETE

CÍMŰ MŰVÉRŐL.

ÍRTA

DUDEK JÁNOS dr.

FELSŐBB LEÁNYISKOLÁI IGAZGATÓ.

NYITRA 1904.
HUSZÁR-ISTVÁN KÖNYVNYOMDÁJA.

Az Árpádházbeli királyok kora.

I.

Acsády új magyar történetet ír. Szt.-Istvánról azt állítja, hogy magától vette fel a királyi címet és az egyházi ügyekben pápa nélkül, önhatalmúlag intézkedett.

Acsády és Marczali története irányzatos.

Acsády Ignác *A magyar birodalom története* füzetes új művének két első füzete fekszik előttünk. A történelem kedvelője örömmel üdvözli a legújabb nemzeti történetet, melynek felkutatásán s szinte újból való megírásán az utolsó két-három évtized alatt annyian fáradoztak s minden lehető forrás összegyűjtésével annyi új anyagot hoztak felszínre. Nevezetesen az Árpádok korát is egészen másképp ismerjük ma, mint még nemrég Horváth Mihály és Szalay László idejében; a csácsogó krónikákat megrostálta már a kritika s új forrásokat nyitott az oklevelekben.

Vajjon Szilágyi Sándor millenáris nagy műve és Pauler Gyula Árpádokról szóló nagy monográfiája után mit írhat Acsády ezen füzeteiben?

A nagyközönség számára folyamatos előadásban, források idézése nélkül, elmondja mindazt, a mit az ősmagyarról — főleg görög és arab források nyomán — a kritika megállapított. Ez a része jól olvasható és tanulságos, ámbár nem egy helyütt túloz, midőn azt a belső átalakulást, egységesebb társadalmi szervezkedést, mely a rablókalandok megszűntével, Géza és István alatt

indult teljes fejlődésnek, már a vezérek korában keresi.

De ez még hagyján; e tekintetben az újabb kutatásokkal jobban számol és a valónak megfelelőbb képét festi Timon Ákos a legújabb Magyar Alkotmány- és Jogtörténetében.

Az Acsády-féle történészek igazi próbája a Szt.-István kora. A királyság felállítása István által; a II. Szilveszter pápától küldött korona jelentősége s ennek folytán a pápa viszonya hazánkhoz; továbbá a pápától nyert egyházi megbízatás s ennek alapján István szokatlan egyházi intézkedései az újonnan megtért nemzetnél: oly tények, melyek a középkori európai kath. népek vallás-politikai nézeteivel a legbensőbb összeköttetésben állanak, azokból folynak s csak akkor értelmezhetők helyesen, ha a mai történetíró a régi, a *mieulitől* nagyban eltérő középkor szellemébe teljesen beleéli magát és nemcsak elfogulatlan történetbúvár, de kánonista és theologus is egyúttal.

E nélkül azt a kort, ezeket az Istvánféle tényeket és azok jogi alapját, valamint jelentőségét nem lehet megérteni s amint látom, történetünk ezen egyik legfelségesebb lapját az izraelita Acsády sem értette meg.

A második füzetben, a 74-77. Japon foglalkozik a két alapvető kérdéssel; elbeszéli, hogy hogyan lett Géza vezér fiából, Istvánból király, azután pedig hogy ez minő alapon tulajdonított magának rendelkezési jogot a kath. egyház szervezéséhez hazánk területén.

A mi az első kérdést illeti, Pauler szerint, a kinek a monográfiája ma elsőrangú tekintély, „Istvánt, miután Esztergomban felkenték, megkoronázták, a magyar egyház és nép riadó lelkesedéssel magyar királynak kikiáltotta”.

Ellenben Acsády szerint, mielőtt még pápáról és a korona-küldésről csak szó is lett volna, István *magától*, hivatalosan és formaszerűen fölvette a királyi címet, t. i. „saját hatalomteljéből eszközlé a rangemelést”. Mivel egyrészt korlátlanak, másrészt független ország uralkodójának érezte magát s a saját tekintélyéből, a maga éles kardjából meríté abbeli jogát, hogy olyan címet viseljen, minőt célszerűnek talál. Tehát István maga magát nevezte ki királynak!

Ez aztán igazán merész elferdítése a történelemnek s olyan új nézet, melynek nemcsak az István korára vonatkozó adatok mondanak ellen; de ellentmond István egész gondolkozása s ellentmond a nemzet köztudatába átment felfogás a koronázás jelentőségéről.

Tudjuk, hogy már István atyját, Gézáat is „král”-nak nevezték, miért nem keltezzük a magyar királyságot Gézáától? Aztán István korának teljes félreismerésére vall, ha valaki azt mondja, hogy mit tehetett s hogyan nevezhette volna magát István a saját jogából, midőn nem erről, hanem arról volt szó, hogy minő módon és milyen jogcímen ismerik el egyenrangúnak az európai államok a magyart?

Ezt az egyenlő rangot István nem magától, hanem csak vagy a császári, vagy a pápai elismerés útján nyerhette; mivel az akkori népek gondolkodása a pápát nemcsak az egyházi, hanem a világi dolgokban is fontos tényezőnek tekintette, amint ezt jól tudhatná Acsády. István tényleg a pápához fordult sa pápától kapott korona adta meg neki a nemzetközileg elismert királyi tekintélyt, a mint megadta volna a lengyel Boleszlónak, akinek számára eredetileg készült. Azután, ha István magától vette fel a királyi címet, hogyan fejlődött ki a nemzeti közmeggyőződés, hogy

csak az a törvényes magyar király, a ki meg van koronázva?

Hasonló radikális módon oldja meg a másik kérdést: milyen jogcímen intézkedett István az egyházi ügyekben? Egyszerűen kiküszöböli a vallásos lelkű – de laikus – István egyházi intézkedéseiből azt a páratlan egyházi megbízatást, melyben Szilveszter a királyi apostolt részesítette. István – Acsády füzetében – mindent, érsekséget, püspökségeket magától, *önállóan*, pápa nélkül állított, úgyhogy a főpapok István hivatalnokai lettek volna. Kegyúrnak nézi Istvánt, de azt már nem tudja, hogy a kegyúr olyasmit nem tehet, mint a hogy István intézkedett. Egyházi jogi teljes járatlanságában e tekintetben döntő bizonyítéknak pedig azt tartja, hogy ennek így kellett lennie, mert „István sohasem kért papot a pápától”. De a patvarba! Ha az az István az egyház belső ügyeiben mindent magától tehetett és tett, mért járt akkor egyáltalán az a küldöttség Rómában?

Acsády történetének a szelleme tehát már itt, az alapvetésnél nyilatkozik meg teljes mi-voltában. Ez a szellem irányzatos. Kidobni a pápát a magyar történelemből, már itt mindjárt az elején, hogy ne mondhassák a katolikusok, hogy egyházuk közreműködése nélkül sohasem vált volna azzá a magyar nemzet, amivé lett. Ez Acsády célja. Megtépni a szálakat, melyek az államalkotó Istvánt Rómához fűzték! Hogy ezáltal a magyar állam a levegőben lóg, mert nincs meg elismertetésének a magyarázata és hogy akkor nem értjük meg a pápáknak további viszonyát hazánkhoz, azzal ő nem törődik. A másik izraelita, Marczali Henrik, így írta ezt meg már a Szilágyi-féle Magyar Nemzet Történetében (1895. I. 242-246. 1.). Acsády most utánmondja. De ez már több, mint amennyit a tudomány komolysága megenged!

II.

Szt. István korában államjóság nem létezett, A püspökségek alapítása a királyi család magánvagyonából történt. Acsády ebben s másban téved.

Acsády, úgy látszik, a magyar történetírás Jókaija: szellemes, de felületes. Jó elbeszélő, de rossz történetíró. S a mint Jókai szertelen, fantáziájával egész a képtelenségig viszi jellemeit s hihetetlen alakokat alkot műveiben, úgy Acsády is könnyed tollal, csak úgy hányja-veti a történeti tényeket, melyek sohasem léteztek, vagy nem úgy történtek, mint ahogy ő mondja.

Megvesztegető mindkettőnél a toll varázsa. De míg Jókainak az ő lélektani képtelenségeit könnyen megbocsátjuk, mert hisz ő regényeket ír és csak mulattatni akar: nem bocsáthatjuk meg Acsádynak a tévedéseket, ha még oly kedvesen adja is azokat elő, mivel ő a történetíró komoly szerepében áll előttünk, akinek nem igazat írni egyáltalán nem szabad.

Már a 2-ik füzetében is – mint láttuk - furcsa dolgokat írt össze Szt. Istvánról, a királyság felállításáról és István király egyházi intézkedéseinek a jogalapjáról.

A 3-ik füzetben ugyanígy vagyunk vele; halomra beszéli el szt. Istvánnak további vallási, közigazgatási, meg katonai intézkedéseit, a néprétegek akkori osztályozásait, kellemesen vonzó modor-

ban, úgyhogy a történelemben jól be nem avatott észre sem veszi, hogy aközben megint egy sarkalatos történetferdítést követ el, természetesen ismét csak a nemzetszervező kath. egyház rovására és pedig az annak királyilag adományozott birtok magánjogi természetét illetőleg.

Lássuk ezt közelebbről.

Először is, bár sokszor tér rá ezen füzetében, nem okosodik ki az ember az ő előadása nyomán, hogy hogyan volt nálunk a birtok felosztva Szt.-István alatt. Itt-ott gyaníttatja, hogy jól tudja, agyon is beszéli az embert, de a történelmileg tisztán álló dolgot nem mondja el világosan, mert akkor az alább ismertetendő jogi ferdítést nem követhetné el.

T. i. úgy állt a dolog birtok tekintetében, hogy István király átvette ugyan a nyugat intézményeit, de a hűbérrendszert nem, ez nálunk nem nyert alkalmazást, hanem teljes érvényben maradt, a Vérszerződés 2. pontja: a mit közös erővel szereznek, azon mindnyájan osztozzanak. Az elfoglalt hazai terület, mint szállásbirtok tehát a vezér és a honfoglaló nemzetségek közt osztatott fel, mindenkinek Árpád óta megvolt a maga földje, melyen gazdálkodott, előbb a törzsek szerint közösen, majd ebből István óta fejlődni kezdett az egyéni birtok. Tehát ezen időben is – mint Pauler kifejti – megvolt Istvánnak az Árpádok-családi birtoka, mondjuk: a királyi családi magánvagyon, a többi hazai föld pedig a nemzetségek közt volt felosztva.

Ezenkívül ezen az elfoglalt hazai területen más birtok nem létezett. És ez is micsoda birtok volt a mai agrikultur állapothoz viszonyítva! A Dunántúltól, mint a rómaiak óta művelt területtől eltekintve, az ország többi része jobbára mocsarokból, őserdőkből, rétségből állott, szóval – mint ná-

lunk mondják – afféle Paflagonia volt, mely akkor megfelelt az állattenyésztő, vadász és halász nomád magyarnak, de értéke vajmi kevés lehetett, hiszen Acsády szerint is „a királyi jövedelmek legeslegnagyobb része is élő marhából és terményből állt”. Ez a keveset érő hazai terület a sokszor ócsárolt szerzetesek munkája és vezetése alatt csak idővel lett azzá, a milyennek ma ismerjük és István sem volt ám a mai gazdag király, akinek esztergomi palotája is csak afféle fa házikó lehetett.

Ha pedig így állott a dolog a magyar földbirtokkal s annak a felosztásával Szt. István korában, mekkora elferdítése az a történelemnek már ezen időben, tehát Szt. István korában: államjóságról, koronabirtokról beszélni} s már ide a vagyonnak oly speciesét becsempészni, a mely csak Nagy Lajos ideje körül, tehát vagy négy századdal később kezdett nálunk fejlődni?

Valamint ugyanis ezt a szót: „állam” s a vele járó fogalmat csak vagy száz éve hogy ismerjük, úgy az államjóság is csak későbbi alkotmányjogi fejlődésünknek a folyománya, a mit az igazi történetírónak, a ki nem csinálja, hanem írja a történetet, nemcsak tudnia, hanem a történet megírásánál a kellő szabatossággal kifejezésre is kellene juttatnia.

És vajjon miért csempészi be Acsády jobb tudása ellenére ezt a histeron-proteront a Szt. István korába? Azért, hogy megtámadhassa a magyar kath. egyházi vagyon magánjogi természetét, ami lehet modern, de semmi esetre sem történeti igazság. Azt mondja t. i. és ismételten hangoztatja – a püspökségekről szólva – : „Az anyagi alapot, a fekvő vagyont a király (István) adta, ki a rengeteg *államjóságból* bőkezűen juttatott az egyháznak”. (88. 1.) Nem, uram! Szt. István az államjóság-

ból semmit sem adott az egyháznak, nem adhatott, mert ilyen jószág akkor nem létezett, hanem igenis juttatott a saját *családi* magánvagyonából, mert ilyen volt neki, a mint a törzseknek is volt saját földbirtokuk. És adta ezt a fekvő vagyont a kath. egyháznak, illetőleg a püspökségeknek oly elidegeníthetetlen magánbirtokul, mint adta ő és utódai ugyanabból a családi vagyonból a többi világi adományjóságokat, a milyenekkel most is egyes főúri családjaink bírnak. Történetileg kifejtve olvashatja ezt Pauler Gyulának Árpádok történetében és dr. Günther Antalnak 1890-ben megjelent: A kath. Vallás-, Tanulmányi és Egyetemi Alapokról szóló jogi monográfiájában.

Így csinálódnak nálunk a történeti s ezek alapján aztán az új jogi elméletek. Először meghamisítják a Szt. István korát s az első kath. püspökségek fekvő vagyonának a természetét, azután pedig ezt az alaptévedést történeti ténynek hirdetve, kikiáltják a modern jogi elméletet: íme, a kath. vagyon az államé! Az állam adta, az állam el is veheti, amint ezt a kultuszminiszter részéről a kath. autonómiai kongresszusn ik átadott Memorandumban is olvashattuk. Csakhogy a történetet ugyan lehet hamisan írni: a való tényeket azonban eltagadni nem lehet, nem szabad.

Számos más téves állításáról nem is szólunk. Ha például István és munkatársai, mint Acsády (88., 109. 1.) véli, modern értelemben vallásilag toleránsok voltak volna, akkor, hogy csak egyet említsünk, nem akadt volna meg naiv eposzuk fejlődése, a mint azt Arany János kifejtette. Hogy pedig István papjait „valóságos hivatalnokainak nézte” volna (90. 1.), ellenkezik egész eljárásával s Imre fiához intézett intelmeivel.

S még egyet. Acsády előadásából nem tudhatjuk meg világosan, vajjon István király a vármegyei rendszert csak a saját birtokán, afféle ispánságok módjára, szervezte-e, vagy kiterjesztette-e egyúttal a nemzetségek birtokaira is? (92., 96. 1.), pedig – mint mondja – „a nemzetségek kezén maradt föld elég” (110). Egyszer azt mondja: „az óriási államjóságokat (?) - voltak a királynak magánuradalmai is – ország-szerte egységes közigazgatás, királyi kezelés alá helyezte” (92. 1.), tehát a nemzetségek birtokait kizárja, – másszor meg „a vármegyék országos szervezéséről” beszél (112. 1.), tehát azt a nemzetségek birtokaira is kiterjeszteni látszik. Ebben is, mint egyáltalán a Szent-István-kori földbirtokról szóló előadásában hiányzik a kellő szabatoság és következetesség.

Hiába! Nehéz némely modern gondolkozású embernek a régi vallásos középkor institúcióit s azoknak a szellemét megérteni. És még nehezebb, sőt egyenesen lehetetlen az akkor, midőn az író előre megfontolt célzatossággal fog a történetíráshoz.

Olyan tehát Acsádynak ez a története, mint ahogy Faludi Ferenc ingerkedve mondja az aszszonyról:

Szép ha nevet, szép mikor sír,
Szép mikor ül, szép mikor áll,
De mit használ, ha hamis?

III.

Szt. István utódai. Péter és Aba Samu zavaros kora.
Acsády hamis kritikája a püspökökről és szt. Gellérről.
I. Géza és VII. Gergely pápa.

Hiába tesz jót a kath. pap, a világ jutalma részére a hálátlanság. Egy közönséges divat ez nálunk, melyet Herczeg Ferenc újabban még a színpadra is felvitt Ocskay brigadérosában. Még az áruló Ocskayt is menti, de Pyber szkacsányi vikáriusban egy jellemtelen papot bemutatni el nem mulasztja. Azonban ha ez a divat az élők között: a történelemtől megköveteljük, hogy igazságos legyen.

Ha akár a honi, akár pedig a külföldi krónikákat forgatjuk; ha latolgatjuk továbbá az összes tényeket, melyek nemzetünk fejlődését Szt. István korától végig az Árpádokon mutatják: sok homályos pontra akadunk, sok hiányt találunk a történelmi feljegyzésekben, de egy tény kétségtelen s ez a kath. papság halhatatlan érdeme országunk szervezése s a nomád magyar kiművelése körül. A magyarból az akkori európai viszonyok között sohasem vált volna életképes, független s a fennmaradásra jogosult nemzet a koronát adó pápa s a magyar kath. papság lelkes, odaadó működése nélkül.

Midőn ezt így olvassuk a forrásokban, Acsády más bizonyítványt állít ki nekik a 4-ik füzetében.

Tudjuk, hogy Szt. István igazi providenciális tette az volt, hogy nem a császártól, hanem a pápától kérte a koronát; ez biztosította országunk függetlenségét mindenkorra az akkori császári hűbéri törekvések ellen.

Egy dolga azonban nem sikerült, az utódjelölés, nővére fiának, a velencei Péternek trónraállítására. Ez a méltatlan utód sok bajt és zavart okozott s végre az országot Henrik császárnak hűbérül játszotta ki. A heves természetű Aba Sámuel nem javított a zavarokon, míg aztán I. Endre alatt némileg rendezettebbek lettek a viszonyok.

Itt és a következő királyok alatt a kath. papságnak és természetesen a pápának is bő szerepet juttat. De micsoda szerep ez, kivált Péter és Aba Sámuel alatt? Nem a források szerint, de Acsády szerint hazaárulók voltak azok mind, jellemtelen püspökök, akiket a pápa a császár kedve szerint az ország ellen dirigált. Tehát a római vér, mely Szilveszter pápa által biztosította az ország függetlenségét, közvetlen utódjaiban már vízzé vált. A pápa „Magyarország leigázásában” tett szolgálatokat a császárnak, a „katholikusok okozták az állami önállóság romlását”, „a főpapok az idegen uralom oszlopai¹ voltak. (123-24. I.) De a főpapok később „be látták a hibát” s ügyes, élelmes köpönyeg-forgatók módjára I. Endréhez csatlakoztak, mert így kívánta azt érdekük. – De mi az Isten csodája, ha mindenki összeesküdött a magyar haza ellen; ha – mint egyetemlegesen mondja – „a katolikusok okozták az állami önállóság romlását”, ki mentette meg? Acsády bizony ennyi ferdítés után aligha vétett volna már nagyobbát, ha ezt teszi hozzá, hogy: az izraeliták; mert ezek ellen soha sincsen semmi kifogása.

Hát nyugodjék meg Acsády; akármennyire is lefokozza jellemeiben azokat a püspököket s akármennyire is akarták a katolikusok azon időben – az ő füzeté szerint – az ország romlását: egy tény rácáfol, hogy ez még sem lehetett úgy, s ez az egy mindent lecáfoló tény az, hogy a magyar haza továbbra is független maradt s a ledér, durva Péternek árulásától eltekintve, német hűbérré nem vált soha.

De ő nem elégszik meg a magyar püspökök ellen emelt általános váddal, még külön is neki-megy a legnagyobbnak, hogy leszólja a sárga földig.

Gellért püspök, a nagy magyar apostol, Szt. István jobb keze, t. i. sem oly nagy Acsády előtt, hogy hamis képet ne fessen róla, pedig a saruja szíjját sem méltó megoldani. Tudjuk, hogy Aba Sámuel 1044-ben egész vérfürdőt rendezett Csanádon s valami ötven nemest agyonvert, a nélkül, hogy csak ki is hallgatták, vagy időt engedtek volna nekik, hogy bűneiket meggyónják és Istennel kibéküljenek. (Pauler I. 109. 1.) Gellért püspök ezért kemény szemrehányást tett Abának s javulásra intette.

Acsády szerint Gellért a pápa parancsára szakadt el Abától s „föllépte a világi tisztségek viselőiben is megingatta a köteles hűséget (122.), megingatta volna tehát a köteles hűséget azon Aba iránt, a kinek igényeiben az urak már jó ideje sértő gögöt, megvetést láttak és haragudtak, hogy velük szemben, akik trónra emelték, a köznépre, a parasztokra támaszkodott, azokkal evett, járt és lovagolt. (Pauler I. 107. 1.)

Acsády tehát Szt. Gellértről és jelleméről éppen ellenkezőjét írja annak, mint a mit róla a történelem feljegyzett.

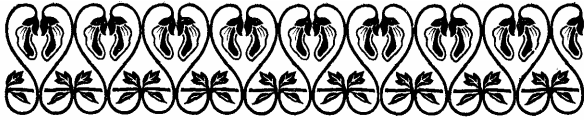
Így megy ez sorról-sorra, ügyesen, de hamisan; hamis képet fest az „egyházi átok alatt

elhunyt” Aba Samuról; érthetatlenné teszi I-ső Endrét s az addig hazaáruló papsághoz való további jó viszonyát.

Ferdít, midőn I. Gézának azt íratja VII. Gergelyvel, hogy a király fogadja el a szentszék hűbéruraságát; de Acsády ezt a világi hűbér értelmében veszi, annak 'dacára, hogy ő maga mondatja a pápával, hogy az egyház nem mint a császár: szolgáinak, hanem fiainak tekinti hűbéreseit, mely igényt „a magyarok meg sem értették”. (136. 1.) Dehogyan nem értették, értették bizony, hogy csak a lelki ügyekre vonatkoztatja s nem az ország politikai függetlenségét akarja leigázni, hiszen akkor nem következett volna be az, a mit maga Acsády a következő lapon ír, hogy a derék Géza „olyan szoros viszonyba lépett a szentszékkel, minőben egyik előde sem állt”.

VII. Gergely nem igényelte maga számára azt a hatalmat, hogy ő foszthassa meg koronájától a méltatlan magyar királyt, ő jelölhesse ki utódját; az új királytól pedig hűség esküt nem követelt, még kevésbé adófizetést. Így a római szék magyarországi főnhatóságának tisztán erkölcsi, egyházi természete, különbözése a siciliai királyság fölött később gyakorolt hűbéri jellemű főuralomtól szembetűnővé válik. Így ír Fraknoi (Magyarország összeköttetései a római szentszékkel. 1901. 25. 1.), hogy az Acsády-féle pápaellenes vádaknak egyszersmindenkorra véget vessen.

Mi lett volna nemzetünkben azon viharos időkben, a nemzeti fejlődés első stádiumában, a pápák és a buzgó, hazafias magyar kath. papság nélkül? Nem illő ennél fogva, hogy egy későbbkori új magyar nyelvét öltögesse rájuk.

IV.

A XI. századbeli magyar pap. Acsády tévesen fogja fel VII. Gergely működését. Téved a XI. századbeli keresztény magyar házasságkötés és a korona jelentősége tekintetében is.

Acsády az 5-ik füzettel, a Szt. László királylyal befejezi a magyar királyság első századát. Az időt tekintve igaza van, a mennyiben csakugyan László halálával (1095) befejezettnek tekinthetjük a századot, de nincs igaza a magyar királyság alapvető fejlődése és a történelmi pragmatizmus szempontjából. E tekintetben László utódja, Kálmán király (1116) képez betetőzési határpontot, mint a kinek működése — szinte folytatása és befejezése László működésének — eredményezte a magyar királyság végleges megerősödését. Itt szoktak a történetírók megállapodni és a százados eredményeket összegezni, a mitől eltérni s Kálmánt a következő korszakba illeszteni, mint Acsády teszi, a történelmi fejlődés szempontjából újításnak újítás, de helytelen eljárás.

Új korszakot történetünkben a Kálmán fia, II. István alatt kezdődő görög befolyás nyit meg, midőn hazánk nagyobb alkotások helyett ismét a testvéri harcok színterévé válik.

A mi pedig a füzetnek belső értékét illeti, kellemesen beszéli el a nemzetnek első századi átalakulását; igen szép a kép, melyet a kath.-magyar egyház gazdasági jelentőségéről fest (163. l.) s a mit a XI. századi kath. pap jelleméről (164. l.) és tudásáról ír (173. l.). Szép, mert igaz. „A kath. pap volt nálunk a tudás és a szellemi műveltség őre és gondozója, a nyugoti világban ez időben egyedüli letéteményese. A pap volt amaz idők egyedüli tanult embere, csak ő tudott írni-olvasni, csak ő ápolta az ókori világ gazdag szellemi hagyományait. Világi ember a nyugaton akkor ilyesmivel nem bíbelődött s az írás-olvasás egyszerű mesterségét is papjainak engedte át.”

De a hol tani dolgokat érint, mindjárt baktól s kimutatja, hogy nem jogász, annál kevésbé theologus. Az ilyen kérdésekhez egyáltalán nincs érzéke.

Csak néhányat említek fel a füzetből.

VII. Gergelynek világraszóló reformját a simonia és a nicolaitismus (az egyházi javadalmak árulása s az ágyastartó papok) körül, valamint ezen reformok nemes célzatait annyira tisztázta a történelem, hogy még a protestáns történetírók is tisztelettel szólnak a nagy és hős pápáról. Acsády ellenben kalmár szemmel nézi az egész mozgalmat és a pápának egyház és társadalomtisztító nagy munkájában nem lát magasabb célt, mint hogy „a papi házasságok nagy veszedelemmel fenyegették az egyház vagyont” (145. l.). Ezért, tehát a vagyon megmentéseért lett volna az egész mozgalom! No erre jó volna Acsádynak a történetírók nagy respublikájában patentet kérni, mert ez egészen új felfedezés.

Ennél csak az az abszurduma nagyobb, a mit az első századi magyar kath. nép házasság-

kötéséről beszélve megkockáztat, midőn egész naivul – a mai nyelven – ezt mondja: „Ez időben még a katolikusok házasságkötése is polgári kötés volt.” (171. 1.) Ugyan kár volt meg nem írnia, hogy mi volt ezen polgári kötésnek a formája és melyik király írta azt elő, mert erről még Szilágyi Dezső sem tudott semmit, pedig ezt tudva mennyivel könnyebb lett volna neki a polgári házasság kódexét megszerkesztenie. Acsády t. i. hallott valahol harangozni a keresztény házasság klandestin formájáról, s ez téveszthette meg.

A dolog ugyanis történetileg úgy áll, hogy abban az időben a polgári törvény nálunk is, egyebütt is a házasság tekintetében a kánonjog alapján állt, azaz a keresztények között mást, mint szentségi házasságot nem ismert. A minél fogva nemcsak maga a kötés, hanem a házasság érvényessége, a házasság polgári következményei is mind az egyház fóruma alá tartoztak, épúgy, mint pl. az eskü vagy a végrendeleti ügyek. A klandestin házasság alatt pedig a lelkész nélkül, csupán a szülők, rokonok jelenlétében kötött házasságot értették, mely nálunk Kálmán alatt szűnt meg, a nélkül, hogy a házasság illetékességi körén valami változott volna. (Kováts: A házasságkötés 1-7. 1.)

Csak azóta kezdett ez a felfogás változni, s a polgári hatóságok azóta kezdtek gondolkozni a házasságnak a saját hatáskörükbe való vonásáról, a midőn Luther a 16. században, bizonyára a saját érdekében, „polgári ügyletnek” nyilvánította a keresztény házasságot. (Religio 1892. II. 314 1.) Ő vele tehát, illetőleg a protestantismussal került bele lassan a jogi életbe a polgári kötés eszméje is, a mi azelőtt, tehát a XI. században is, az európai keresztény világban teljesen ismeretlen fogalom volt.

Acsády tehát egy mai eszmét visz bele a

XI. századba, a mi a valódi történetírónál meg nem engedhető.

Azonban nem tudja ő jobban az alkotmány-jogot sem, de meg feledékeny is. Előbbi füzeteiben, fitymálva a Szilveszter által küldött koronát, azt mondta, hogy István „hivatalosan és formszerűen fölvette a királyi címet, saját hatalomteljéből eszközlé a rangemelést” (74. 1.), itt meg egyszerre sokat is sűt ki, midőn azt mondja, hogy már ezen első században „a királyi hatalom jelképe a korona volt”. (152. 1.) Hát örülünk ennek az utólagos beismerésnek, hogy az a pápától küldött korona mégis csak volt valami; tény az is, hogy az első századi királyokat is a koronázás tette királyokká; de még akkor nem volt kifejlődve az a nagy közjogi elv, a mit úgy szokás kifejezni, hogy a királyi hatalom jelképe a korona, ehhez hosszabb fejlődés kellett és csak az Anjouk alatt valósult meg. Hogy mi az értelme ennek a közjogi kifejezésnek, mely sz. István alkotmányának megváltoztatását jelenti, azt megolvashatja Acsády Tiraon egyet, tanárnak: Magyar Alkotmány- és Jogtörténetében, a 469. s a következő lapokon.

Oly hibák ezek az említettek, melyeknek egy komoly történetírónál nem volna szabad előfordulniuk.

Különben Acsádynak az általa szerkesztett s Athenaeum által kiadott Kézi Lexikona miatt is sok tévedés nyomja lelkét a kath. intézményeket illetőleg; de úgy látjuk, a mostani művében is csak tovább misztifikál a katolikusok ellen.

V.

Acsády helytelenül fogja fel Kálmán király uralkodását. Kálmán és sz. László egyházpolitikája. Sz. István apostoli követsége személyi kiváltság. Kálmán törvénye a templomban kötendő házasságról és a boszorkányokról.

Kálmán királyunk valódi kultur-király volt az Árpádok első százada határmesgyéjén. (1095-1116.) Nem volt olyan hadvezér, mint elődje s nagybátyja: sz. László; de ennél is nagyobb szellem, ki szinte új ösvényeket taposott s a magyar kereszténység és királyság alapozó munkáját tényleg befejezte.

Acsády a 6. füzetében megírta történetét, de ez a történet engem nem elégít ki. Nem értem. Elmondja Kálmán tetteit, de a történetnek a háttérét, az indító okokat, melyek a tudós királyt tetteiben vezették s a melyekből korát és nagy szellemét megismerni lehetne, nem domborítja ki s a mit mond is magyarázatul, az vagy kevés, vagy téves. Ily módon a történelemnek oknyomozó, tehát a legtanulságosabb oldalát elhanyagolja.

Mindjárt a bevezetésben érthetetlen László király viselkedése Kálmánnal szemben, hogy bátyjának, Gézának, két fia közül miért választotta utódjául a trónutódlási rend ellen a fiatalabbat, Álmost s hogy miért akarta mellőzni Kálmánt? Ha Acsády szerint nem igaz az, a mit a krónikások beszélnek, hogy Kálmánt azért mellőzte és papnak szánta, mivel púpos és dadogó volt, akkor mi

más oka lehetett? Ezt Acsádytól nem tudjuk meg. Valamint azt is elhallgatja, hogy maga László király, midőn Kálmán mégis csak a trón után vágyott s a zárdából, a hol nevelték, Lengyelországba szökött, maga László hívatta vissza s utódjául jelölte ki, úgy hogy elhalálozásakor az utódlás egészen a király akarata szerint ment végbe.

Ha pedig ez így történt, akkor hamis Acsádynak a Kálmán király egész uralkodását jellemezni akaró azon állítása, hogy „mivel Kálmán László király akarata ellen jutott trónra, uralkodása sokban szakítás László politikájával.” (183. l.) Igen, Kálmán sok kérdésben máskép járt el, mint László; nevezetesen más volt a magatartása a VII. Gergely által a világegyházban megindított mozgalmakkal szemben; csakhogy ennek oka nem valami dac-politika, hanem Kálmánnak azon mély theologiai képzettsége volt s a velejáró mély átérzése az egyházi élet valódi szükségleteinek, melyet Kálmán a zárdai nevelése alatt megszerzett magának és a mely nevelést, valamint Kálmán nagy tudását maga Acsády sem tudja eléggé felmagasztalni.

A ki pedig már így alapjában rosszul fogja fel Kálmán jellemét, hogy az aztán egyes tetteit sem képes helyesen megítélni, az természetes.

Lássuk a részleteket. Szt. László kezdetben VII. Gergelyhez ragaszkodott, de később, élete vége felé, megváltoztatta politikáját és az ellenpápához csatlakozott. Sem a coelibatusra – lévén akkor nálunk is a görög keresztények példájára nők kath. papok, mint másutt nyugaton – sem pedig az investitúrára vonatkozó pápai határozatokat végre nem hajtotta. A meglevő okmányok szerint ezt kell állítanunk, ámbár a kérdés nem egészen világos, különösen a coelibatusra nézve.

Mert a szabolcsi zsinaton (1092.) megengedte ugyan, hogy az áldozárok és szerepök, kik felszentelésük előtt hajadon leányt vettek nőül, azzal továbbra is együtt élhetnek, de – sajátságos - hozzátette, „míg erre nézve az apostoli szentatya tanácsot ad.” Mi egyéb ez, mint nyílt készség meghajolni a pápa akarata előtt, ha az ellenkezőleg határoz? Jött-e erre Rómából felelet s minő volt, nem tudjuk; de a decretum semmiesetre sem mutat arra a merev ellenkezésre, melyet Acsády Lászlóban feltételez, a kit ugyanaz a római egyház később szentté avatott. (Fraknoi, Magyarország összeköttetései a római szent székel. „27. 1.)

Kálmán ellenben határozottan csatlakozott a reformhoz s II. Orbán pápához és eltiltotta a magyar kath. papságot a nősüléstől. Hogy ez valami nagy ellenkezéssel járt volna, arról nem tud a történelem, valószínű jelöl annak, hogy a talaj erre már László alatt elő volt készítve.

A második tény, hogy Kálmán az 1106-iki felsőolaszországi guastallai zsinaton az általánosan dívó középkori visszaélésről, a püspökök investitúrájáról lemondott. Acsády előadása ebben sem korrekt, mintha nem is ismerné Fraknoinak: A magyar királyi kegyúri jogról (1895.) írt munkáját. Úgy látszik, hogy ő is annak a nézetnek hódol, mintha a Szilveszter pápától szt. Istvának adományozott apostoli követi kiváltság utódaira is átszállott volna, melylyel aztán az egyház belső ügyei körül is intézkedtek. Azt mondja: „István király és utódai magok töltötték be a püspöki állásokat stb.” (189. 1.) Pedig ez tévedés. Az apostoli követtség, a melylyel szent István fel volt ruházva, a személyes kiváltság természetét bírta és utódaira nem szállott át. (Fraknoi 11. 1.) Szt. István utódait csak az egyszerű patronatusi

jog illette meg, mint más templomépítő világiakat s ha többet is tulajdonítottak maguknak, az visszaélés volt, nevezetesen az investituras eljárás, melyet Kálmán követői is a guastalhti zsinaton szabálytalanságnak bélyegeztek. A püspököket ezen korban a káptalanok választották.

Kálmán tehát végrehajtotta nálunk VII. Gergely reformjait; de ez nem a László király emléke iránti dacból, hanem azon mély belátásból s theologiai tudatából származott, melylyel Kálmán László felett rendelkezett s a melyet a kor szükséglete magával hozott. Az egyház így megtisztítva, még jobban szolgálhatta a fejlődő nemzeti érdekeket, itt az általa gondozott hazában.

Nagy érdeme továbbá Kálmánnak s a mi dicsőségünk, hogy megelőzve korát s az általános jogfejlődést, meg a trienti zsinatot is (1561.), zsinatilag' elrendeltette, hogy a házasság mindig templomban, pap és alkalmas tanuk jelenlétében kötéssék. Miként jutott erre a korai gondolatra? - ezt Acsády sem nem méltatja eléggé (lásd Kováts Gyula A házasságkötés 1883. 6. 1.), sem értelmét fel nem fogja, midőn azt állítja, hogy ezen törvény által a kath. házasság felbonthatatlan lett. (194. 1)

Végül kultúrtörténeti szempontból mennyivel érdekesebb lett volna fejtegetni Kálmán törvényét a boszorkányok egyik fajáról (strigae), melyről kimondja, hogy nincsenek s azt a nyugati államok hasonló intézkedéseivel összehasonlítni, mint Álmos lázongásait hosszasan vázolni. De Acsády-nak az oknyomozás nem a legerősebb oldala, pedig, ezeket téve, mily tanulságosan domboríthatta volna ki Kálmánnak valóban korszakalkotó uralkodását!

VI.

Imre király és III. Ince pápa. Acsádynak folytatólagos történe hamisításai.

III. Bélának a jelentősége, kivált kulturális szempontból, oly nagy a magyar történelemben, hogy azt fiáéval, Imre királylyal összehasonlítani nem lehet. És Acsády mégis a 7-ik füzetében csaknem annyi lapot szán ennek, mint Bélának, eltekintve attól, hogy Béla uralkodását eléggé szintelenül írta meg.

Vajjon hogy lehet ez? Az illető részletnek (229-34 1.) átolvasása azonnal fölvilágosít az-iránt, miért kellett Imrének olyan terjedelmesnek lennie a papiroson. Acsády ugyanis ismét simfelési kedvében van s még eddig csak egy-egy elferdített adattal bökött a pápán vagy az egyházon, most Imre egész uralkodásán át (1196-1204.) végig bökdös és simfel. S így történhetett meg az, hogy akinek uralkodásán egyszerűen át szoktunk surranni az iskolában, mert az Árpádoknál divatos testvér-harc szomorú látványosságain kívül alig van róla egyéb mondanivaló: az itt, Acsády-nál, első rangú fontosságúvá válik. Nem alkotásai miatt, ilyeneket Acsády sem tud Imréről felhozni, hanem III. Ince pápa miatt és annak a mutogatása okából, hogy milyen ballépést követett el - szerinte - Kálmán, majd később III. István, midőn (1169.) - a pápaság jóindulatát keresve - végleg lemondott a főpapi kinevezés(?) jogáról, amely külön-

ben a rai szeretetreméltó történetírónk szerint – a 219. lapon – már „Kálmán óta elveszett”, de amely ballépésnek csak most, Imre alatt, kezdtek mutatkozni „fájdalmas” következményei.

Shylock tehát megfogta áldozatát, annak el kell véreznie. S meg kell vallani, hogy Acsádynak nem rossz a gusztusa. Ő, mint előbb VII. Gergelynél láttuk s a jelen részletben a III. Incéről olvassuk, – ő a középkornak éppen két legnagyobb pápájára pályázik. Ezeket kell első sorban a magyar közönség előtt a sárga földig lerántani. Ne maradjon rajtuk egy darab becsület se, sőt éppen rajtuk, a katolikusok szemében két legnagyobb alakon, lássa az olvasó, milyen alantjáró, milyen önző, milyen szívtelen s hozzá: milyen magyarelles a kath. egyház! Shylock kése éles és étvágya nagy.

Olvasván Acsádynál Imre királyunk történetét, szánalom fog el Imre iránt s megharagszunk a pápára és a magyar püspökökre. Szegény Imre! „főleg vallásos hitbuzgalmával tűnt ki s teljesen alárendelte magát a római szentszék vezetésének”, „a pápához való ragaszkodás egész a rajongásig fokozódott benne s néha egyszerűen csak a pápa utasításait hajtotta végre”. De bezeg, „alázatossága, hűsége nem nyert kellő jutalmat”. A hálátlanság hármas súlyos bűne terheli III. Ince pápát a jó, a ragaszkodó Imrével szemben: nem védte meg a lázongó magyar főpapok ellen, a Balkán-országokban a magyar igények ellenére magyarelles politikát folytatott s nem védte meg a keresztesek ellen, akik Velence szolgálatában Dalmáciát foglalták el a magyartól. A mi pedig a magyar főpapokat illeti, ők voltak Imre testvérének, a lázongó Endrének megrontói s tizeiméinek okai, s „a kezökön levő roppant vagyon és befolyás államellenes törekvések szol-

gálatába kezdett lépni”. Ezek elbeszélésével tölti ki füzetében Acsády az Imre király uralkodásáról szóló hosszú részletet, mintha mondaná: lássátok ilyen az az egyház, ilyenek a papok!

Mit szól ehhez a történelem? Azt, hogy Acsády simfeléséből egy szó sem igaz. Imre uralkodása és III. Incének Magyarországhoz való viszonya egészen tisztán áll a történetírók előtt; csaknem teljes számban megvannak a kettőnek egymáshoz írt levelei, úgy hogy Incének Imre és hazánk iránt és pedig a király egész uralkodása alatt tanúsított nagyon is atyai jóakaratahoz legkisebb kétség sem fér. Paulernek Árpádokról írt monográfiájában (II. 16-50 i.) tisztán látjuk Imre uralkodását; ehhez járul Fraknoi műve (Magyarország összeköttetései a szentszékkal 36-42. 1.), melyben a pápa levelei alapján még jobban ki-domborítja azt a tényt, hogy mi lett volna hazánkból a heves, szeszélyes Imre alatt, ha a papi csaknem lépésről-lépésre nem segíti a mindenkivel összevesző királyt; Vargha Dezső művében (III. Ince és kora 1893.) pedig csodáljuk a nagy pápa alakját, akihez Acsády szennyes kézzel mert nyúlni. Magának a 13-ik századnak, egyik legszebb középkori századunknak a teljes képét Montalembert vázolja klasszikus vonásokkal a Magyarországi szt. Erzsébetről írt művének a bevezetésében.

Hogy ezek ismerete mellett Acsády mégis úgy írta meg Imre uralkodását, mint ahogy megírta, ez már nem tévedés, hanem egyszerűen: tudva és akarva elkövetett vakmerőség. Lássuk!

Imrét trónralépte óta nem nagy rokonézés kísérte, a minek oka – úgy tetszik – egyéni tulajdonságaiban rejlett. Előrelátta ezt atyja, III. Béla, azért kétszer is megkoronáztatta. Állandó és hű támogatója csak a pápa volt. Elvonta a főpapokat Endrétől; ennek legbuzgóbb hívét,

János szent-mártoni apátot, miután nem szűnt meg Imre ellen ármánykodni, méltóságától megfosztotta, a spalatói érsek és zárai püspök ellen vizsgálatot indított. Hogy Imre és Endre közt időnkint béke volt, azt a pápa követei folytonos békéltetéseinek kell betudni. Mert Imre barátokat szerezni nem tudott, inkább eltaszította magától az embereket; feltűnően mutatja ezt egyik ellenesének, Boleszló váci püspöknek az esete, akit úgy békéltetett, hogy bement templomába, az oltárnál nyakon ragadta és királyi méltóságához illően kidobta a templomból. Ilyen embert nehéz volt alattvalóival megszerettetni, midőn még a legbensőbb embere, a nádor is, Endréhez szított. A keresztesek esete a következő. A Velencében összegyűlt keresztesek nem tudták a szállítás díjat teljesen lefizetni. Ekkor Daudolo dogé azt ajánlotta nekik, hogy a díjat Zára elfoglalásával szolgálják le. Sokan elleneztek, hogy keresztények létére keresztények ellen harcoljanak. A pápa követe, Péter bíboros, sőt a vezér, Bonifác örgróf is otthagya a sereget. De a többség elment és Zára előtt hiába tiltakozott Guido, vauxcernayi cisztercita apát a pápa nevében, a keresztesek mégis megostromolták a várost. A tény után III. Ince keserves szemrehányásokra fakadt, hogy megtámadták Imrét, a magyarok „méltóságos királyát”, a velenceieket kiközösítette, a kereszteseknek pedig megparancsolta, hogy jótégyék a kárt s kérjenek bocsánatot a magyar királytól. (Pauler II. 33-6 1.) Vajjon mit tehetett egyebet a pápa Imréért?

A Balkánon Ince szintén teljes erejével támogatta Imrét, és a bogomiiek ellen vele egyetértőleg járt el. A bolgár esetben azonban Imre helytelenséget követett el. A pápa Imre hozzájárulásával küldte Leo bíborost Joannica fejedelem-

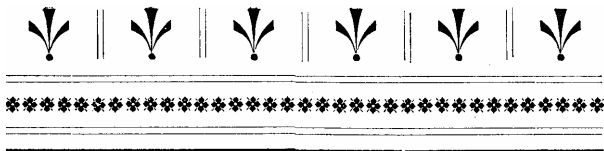
hez koronával, mivel megígérte, hogy népével a kath. egyházba lép. Imrének időközben más jutott eszébe, s Leót a feleútról visszaparancsolta; és mivel ez, különösnek találván eljárását, szót nem fogadott, elfogatta. De rá bocsánatot is kért a pápától. Különben pedig Ince valóságos segítőtársa volt Imrének a magyar fenhatóság megerősítésében a Balkánon. (Pauler II. 44-5, 48 1. Fraknoi 40 J.)

A mi végre a magyar püspökök viselkedését Imrével szemben illeti, tény, hogy nein mindnyájan szerették; de először is a történelem csak három ilyet ismer: váradit, vácit és veszprémit, akik Endréhez húztak; azután másodsor képtelen beszéd, ezt az eljárásukat a főpapi kinevezés újabb módjával összefüggésbe hozni és még képtelenebb azt mondani, amint Acsády teszi, hogy ezen maguktartásával és vagyonukkal „államellenes törekvések szolgálatába” léptek volna. Maguktartása csak egyéni érzelmeik kifolyása volt, melyben az Endre felé folyton húzó magyar közvélemény nagyon is osztozott és amely ellen Ince pápának még akkor is fel kellett lépnie, midőn Imre halála után kis fiát, Lászlót, sem akarták elismerni királynak. (Pauler II. 49 1.)

Ilyen belső bajok az Árpádok korában mindennapiak voltak, de azért az egyik vagy másik királyi testvérhez húzókat, lettek volna azok papok vagy világiak, eddig senkinek sem jutott „államellenes” törekvésekkel vádolni, miután akkor még a trónörökösödés rendje nem volt pontosan körülírva.

Így áll a dolog a megvádolt III Ince pápával. Köszönet, tisztelet és elismerés helyett íme leszólásban részesül.

Ezek után tehát Acsády ezen eljárását nem történetírásnak, hanem hálátlansággal párosult történethamisításnak minősíteni kénytelenítettünk.

VII.

Más a főpap-kinevezési jog és más az investitura. Kálmán az investitúráról mondott le. Acsády és jogi oktatásunk alaptévedése alkotmányunk fejlődéséről és ebből az egyházra vont hamis következtetések. Feudalizmus nálunk nem létezett.

Felix atya, a híres notre-damei szónok Párisban, azt mondta egyszer, hogy ha valaki állítaná, hogy a notre-damei templom két tornyát (melyek, miután sohasem voltak befejezve, csonkán állanak,) ő lopta el, ő bizony még ez ellen is védekezne, mert ki tudja, nem találkoznék-e ember, a ki még ezt is elhiszi.

Acsádynak állításai az Árpádkori magyar egyházról nem messze állanak az ilyen toronylopás vádjától, a mi ellen védekezni már csak azért is szükséges, mert a történelemmel sokkal könnyebb ámítani, mint a csonka toronnyal. – Hánynak van ezen a téren olyan tájékozottsága, hogy azonnal felismerje a ferdítést? Folytassuk azért tanulmányunkat.

A mostani füzetében összefoglalólag vázolja a királyság második századának állapotát: hazánk közjogi, társadalmi, gazdasági, valamint kulturális fejlődését. Fejtegetése érdekes és tanulságos, különösen a gazdasági részében, mely a közélet ezen fejlődő ágáról, kivált a nagymérvű telepítések hatása alatt, világos és részletes képet nyújt.

De bezzeg, a hol az egyházra és a püspökökre

kerül rá a sor, súlyosabbnál súlyosabb vádak özönét zúdítja ezekre! Úgy, hogy ha a meglévő kisebb-nagyobb történelmi könyveink után valamivel akarná igazolni Acsády, hogy miért volt szükség erre az ő könyvére, akkor bizonyára azzal igazolhatja, hogy az egyháznak pellengérré állítása céljából írta; mert ilyen és ilyen módon nálunk komoly történész még nem írt.

Mint Kálmán és Imre alatt, úgy most itt újból szóvá teszi a főpapi kinevezési jogot és a róla való lemondás veszedelmeit, melyek szerinte a nemzeti életre háramlottak, nem tudja eléggé sötét színekkel lefesteni.

Az első csapást ezen második században - úgymond - szent István államszervezetére maga a királyi hatalom mérte, midőn lemondott a főpapok kinevezésének a jogáról. A püspök nem függött többé a királytól, a magyar főpap többé nem királya szavát fogadta, hanem a legbensőben csatlakozott a szentszékhez, mely általa bármikor hatályosan beavatkozhatott Magyarország belügyeibe. A főpapság kikerülvén a lelkiismeretes királyi felügyelet alól, az egyház a roppant meggazdagodással természetszerűen járó erkölcsi bajoktól sem maradhatott mentes; a megvesztegetés és a simonia a püspökválasztásnál nem tartozott többé a lehetetlenségek közé. Nem egyszer idegen került a magyar főpapi székbe. A főpapi kar, mivel állását nem a koronának (!) köszönte, megszűnt a királyi hatalom olyan támasza lenni, mint volt a XI. században. A főpapok roppant vagyonukra támaszkodva olyan szerepet igyekeztek Magyarországon játszani, mint a nyugat hűbéres országaiban, hol rá erőszakolták a királyra akarataikat, széttépték az állam egységét s jószágait világi fejedelemségekké változtatták át. (241-3. 1.)

Ez igazán megható; csoda, hogy az ország nem roskadt össze ennyi baj alatt, pedig nem roskadt össze, egyszerűen azért, mert Acsády – ezeket mondva – vagy téved, vagy nagyszerűen ámít, de mindkét esetben nem igazat mond.

Kálmán királyról van t. i. a szó, a ki 3 guastallai zsinaton lemondott valamiről. Miről? A főpapi kinevezési jogról? Szó sincs róla. Főpapkinevezési joga csak szt. Istvánnak, mint pápai követnek volt. Hát akkor miről mondott le? Az investitúráról. No hát ez egészen más! Az iuvestitura nem főpapkinevezési jog, hanem az a nyugotról hozzánk becsúszott visszaélés, mely szerint a király a kinevezett új püspököt gyűrű és pásztorbot átadása mellett a püspöki javakba bevezette. Ezek a jelvények eredetileg csakis a püspöki állással egybekötött *világi* jogosítványokat akarták jelezni; de mivel a közvéleményben az a balmeggyőződés támadt, hogy a fejedelem, midőn valakit a püspökségbe beruház (investiál), tulajdonképen magát a lelki hatalmat adományozza: ezért küzdött ezen hűbéri szagú intézmény ellen VII. Gergely és Kálmán követei a király nevében csak erről mondtak le: „a püspökök investitúrájáról, melyet elődeink gyakoroltak, lemondunk . Ennyit mondtak a zsinaton és nem mást.

Menjünk tovább. A püspököket azon időben, szt. István után, az egyházjog szabványai szerint, miután ez a kegyúrhoz, ha mindjárt király is, nem tartozik, a káptalanok választották. De hogyan? Bolics a Magyar Egyháztörténetében, hazai források nyomán, részletes példákkal, illetőleg választási esetekkel igazolva, elmondja ezt. (II. köt. 1890. 113. k. 1.)

Hogy valaki magyar püspökké lehessen, szükséges volt a király előleges beleegyezése a választandó személyébe, a káptalan többségének

szavazata s végül a pápai, illetőleg érseki és királyi megerősítés. A királynak tehát nagy – némelykor erőszakosan is túlságos – része volt az ilyen püspökválasztásban. Kellett-e hát még nagyobb biztosíték a magyar király számára?

De ha így történt a dolog, hát akkor hogyan fejlődhetett volna ki az investitúráról való lemondás miatt az a sok baj, a melyről Acsády, teljesen tájékozatlan lévén a kérdésben, álmodozik? A pápa – úgymond – a királytól állítólag független püspökök által beavatkozhatott Magyarország belügyeibe. Püspökök által? Hiszen a királyok magok egyebet sem tettek, mint folyton Rómába futkostak segítségért, oly szoros volt akkor a viszony hazánk és a szt. szék között.

Íme ilyen komoly történetíró Acsády!

Különb en alaptévedése, mely, kezdve szt. Istvánon, a király és a magyar kath. egyház egymásközti viszonyára vonatkozó összes fejtegetésein végig vonul és a melyből téves következtetéseit vonja, az, hogy ő, mint magán az egyetemen és az ott tanult jogászok közt is divatos: alkotmányjogunk fejlődését német jogi teoriák szerint magyarázza. Pedig a mi alkotmányunknak mind a római, mind a germán, illetőleg a frank jogtól eltérő oly sajátos és önálló fejlődése van, a milyen a középkorban csak az angol-szászoké volt. (1. Günther: Die kath. Autonomie in Ungarn. 1901. 6. 1.) Ez a hibás kiindulás, mely a német protestáns jogi elméletekből táplálkozik, vezet arra a további téves felfogásra, mintha szt. István nálunk frank-jogi értelemben vett „államegyházat” alapított volna, mely alárendeltje az államnak, úgy hogy abban a fejedelem szinte egyházfői hatalommal rendelkezett.

Ez a tőlünk idegen, újabb német protestáns jogi elmélet zsong folyton Acsády fejében;

innen az az állandó rögeszméje, hogy a főpapi kinevezési jog a király joga, tehát világi jog és hogy szt. István alatt afféle germán „államegyház” volt, az állammal teljesen összeolvasztott valami. Ilyen értelemben mondja a jelen füzetében is: „István alkotása az állam és egyház *soros egységén* nyugodott s mihelyt nem többé a király nevezte ki *egyháza* vezetőit, az egység megszűnt s a két tényező viszonyában új korszak kezdődött. (241. 1.) Teljesen germán felfogás!

Nem úgy volt az. Más milyen természetű a mi alkotmányunk kezdete és fejlődése: nálunk - hogy modern szóval éljünk - „az állam” és az egyház egyszerre kezdődtek, párhuzamosan haladtak egymás mellett és önállóan fejlődtek. Az egyház ezen önállóságánál fogva annak a közigazgatása nem a király akarata, hanem a kánoni intézkedések értelmében történt. A király az egyház kegyura volt, egyéb semmi.

Tehát azokat a német elméleteket, melyek alkotmányjogunkról való közfelfogást teljesen meghamisították, végre el kell hagyni s azt a maga természete és a hazai források szerint kell tanítani, a mint azt Timon egyetemi tanár a legújabb Jog- és Alkotmány-történetében teszi.

De máiban is téved Acsády. Még mást is ken reá az egyházra, a mi különben az Árpádok alatt nálunk ismeretlen volt, de azért hogy abban is bűnös az egyház. Arról beszél, hogy a királyság második századában, a sok mindenféle trónvillongás között, midőn a király is, meg rokona vagy testvére is pazarolta a királyi családi javakat, hogy híveket szerezzen, kifejlődött nálunk a birtok-arisztokrácia, mely azután sokféleképp befolyásolta a király hatalmát. Ebben ő - teljesen érthetetlenül - a feudalizmus kifejlődését látja és azt mondja: „A feudális nyugati eszmék be-

özönlése a század folyamán nagyobb arányokat öltött. Első sorban a vele telített egyház nyitott neki utat.” (239. 1.) Minek? A feudalizmusnak? A hűbériségnek? No ez az ember vagy nem tudja mi a feudalizmus, vagy csak azért mondja ezt, hogy rosszat mondjon az egyházzól. Szt. István nem vette át a hűbéri intézményt nyugatról; Árpádok alatt hazánk nem ismerte azt, a gazdag urak pedig egymagukban csak úgy nem képviselik a feudalizmust, mint most pl. a bankárok. Hiszen a feudalizmus a társadalom egy különös alakja, osztályozása, mely a hűbérúr és hűbéresei viszonyából fejlődik! Az nálunk nem létezett, és mégis hogy az egyház telítve volt vele!?

Vörösmartyról azt tanítjuk, hogy a mihez legkevesebb tehetsége volt, a drámaíráshoz, azzal foglalkozott legszívesebben. Acsády is folyton kötnyeleskedik az egyház körül s erősen leszólja és – a mint látjuk – ügyeihez, múltjához nem ért annyit, mint hajdú a harangöntéshez. Neki -mellözve a többi tévedéseit – már ebben a században „az ország primása is állandóan Esztergomban élt” (250. 1.), mikor úgy áll a dolog, hogy az esztergomi érseket III. Miklós pápa 1279-ben IV. László király közbenjárására nevezte ki első primásnak. (Péterfy Concilia T. I. 1741. p. 96.: „His in Comitibus [a budai zsinaton], Lodomerius ex voluntate Pontificis, et probante Rege, Primas Regni, Ecclesiaeque Hungaricae nominatus”.)

És Acsády mégis történetet ír!

VIII.

II. Endre egyénisége. Vagyoni anarchia s annak következményei. Zsidók és izmaeliták a királyi hivatalokban. Tiborc, mint típus. A hamiskodó Acsády.

Kövessük Acsádyt II. Endre korába (1205 - 35.), a mely korszakot a zsidók és izmaeliták gazdálkodása akkor siralmassá, nekünk pedig érdekessé teszi annak folytán, hogy itt az egyszer Acsádynak a saját fajabelieivel szemben kell történetírói tisztében eljárnia. Vajjon hogyan ítéli meg II. Endrének a házi zsidait?

Ha igaz az, hogy a király példája után igazodik az egész világ, akkor II. Endre ennek igazán szomorú példája. Uralkodásának idejét fönt anarchia, az alsóbb rétegekben pedig anyagi zűrzavar, elszegényedés és erkölcsi hanyatlás jellemzi. És mindez a XIII. században, melyet a nagy pápák s az általános európai erkölcsi megújhódás miatt éppen legszebb középkori századnak, szt. Domonkos és szt. Ferenc korának nevezünk.

De nálunk ez nem lehetett máskép. II. Endre mintája a könnyelmű és könnyelműségében javíthatatlan embernek. Mániája a pazarlás volt s ugyanakkor a felidézett bajok iránt a végzetlenségig menő közönyösség. A legsúlyosabb családi csapás, nejének – Gertrudnak – meggyilkoltatása csak úgy nem volt reá tartós hatással, mint a kizsi-

polyozott nép jajszava. Pillanatra feljajdult s azután napirendre tért a bajok felett. Törvényt hozatalra könnyen volt rábírható, de a ki a törvényt meg nem tartotta, az ő volt; hánszor ígérte esküvel, hogy már megjavul, de csakhamar ezen is túl tette magát, mint az egyházi átkon is, melylyel emiatt sújtották. Szidták, gyűlölték a zsidók és izmaeliták dédelgetése miatt, törvényt is hoztattak vele ellenök; de ő csak tovább pártfogolta őket, mert pénzt szereztek neki. - Bajaiban minduntalan a pápához fordult tanácsért, segélyért; de tanácsát azért nem követte, se szép, se rossz szóra nem hajolt. Szóval akárhová lehetett való, csak a királyi trónra nem s igazán csak egyszer tett jót nemzetével, akkor: mikor meghalt.

Jókedvű gyengeségén kívül állandó baja az örökös pénzzavar, pazarlásának természetes következménye. Pedig a királyi javakon kívül atyjától, III. Bélától, nagy kincset örökölt. De ennek már bátyja, Imre király, életében a trónért folytatott üzelmei között nyakára hágott s azután hogy a trónra jutott, folytatta a királyi birtokokon. Ez egy ideig csak ment, de kivált 1217 után, hogy a sikertelen keresztes hadjáratból haza jött, alig tudott többé mozogni. Vissza kezdte tehát venni az eladományozott birtokokat; de mi haszna, ha ismét újból elosztotta, olykor kettőnek is ugyanazt a birtokot adta, úgy hogy már azt sem tudták, kinek merre van a birtoka.

A királyt kivéve tehát fönt sokan dúslakodtak, hozzá még a kapzsisághoz szoktatott gazdagok elnyomták a középbirtokosokat s velük a népet. Ez volt a gazdagok anarchiája. S ebben sem maradt el az udvar példája. A pénzsóvár Gertrud királyné kezdte, Endre s főbb udvari emberei folytatták a népnek a zsidók és izmaeliták

utján való kizsákmányoltatását. Ezeknek adta t. i. bérbe jövedelmeit; pénz, só, adó, vám– s más efféle akkor nagy jövedelmet hajtó hivatalokra őket alkalmazta s ezek az üzletekhez s a pénzbehajtáshoz értő emberek úgy kiszipolyozták az alsóbb rétegeket, hogy sokan a kath. népből, egyrészt nem tudván másképp segíteni magukon, másrészt,pedig látván, hogy csak a zsidónak és a mohamedán izmaelitának van nálunk jó dolga, abban a mélyen vallásos korban, kétségbeesésökben zsidó vagy izmaelita hitre tértek. Akkor még nem ismerték Amerikát.

Katona Bánk bánjának a rongyos Tiborca tehát történeti alak, mely épúgy egyik különleges vonása Endre uralkodásának, mint az ú. n. zsidó és izmaelita uralom, mely az udvar égisze alatt ekkor jelentkezik először történetünkben.

Mily bőséges anyag ez Acsády kritikus tolnak!

Miután pedigva történetírásban, mint Karácsonyi János a Századok legújabb füzetében (81. 1.) Révészszel szemben hangoztatja: „vezércsillagunk se nem a katolikus, se nem a protestáns (s nem is a zsidó) érdek, hanem a történeti igazság, ezen hiteles tényekkel szemben vajjon minő álláspontot foglal el Acsády? Vajjon helyezkedik-e a történeti igazság magaslatára? - Nem. Most sem. Hanem amiként a Lessing zsidó, de bölcs Náthánja abban volt bölcs, hogy fájának érdekében mindig feltalálta magát, azonképen tesz Acsády. Elképedve olvassa az ember ezt az ő történetét. Mindenki rossz ebben a történetben: rosszak a főurak és a főpapok, még az izmaeliták is, csak ketten jók: jó II. Endre és ártatlan a zsidó.

Mit mond ugyanis II. Endréről? Egyéniségében – úgymond – van rokonszenves vonás is, jó ember volt, erős érzéssel királyi állása s országa

érdekei iránt (!), a ki alatt az ország a keresztény világ legkülönbözőbb bonyodalmaiban vett részt s tekintélyében gyarapodva (!). került ki belőlök (264 l.). Ugyan, ugyan? Ezt még senki sem mondta róla. Vajjon a halicsi vér- és pénz-pocsékoló hadjáratai emelték az ország tekintélyét vagy az eredménytelen kereszties hadjárata? Avagy annak van erős érzéke királyi állása iránt, a ki esküjét annyiszor nem tartja meg s az ország érdekeit esztelen pazarlással veszélyezteti, anarchiába viszi? Jó volt úgy-e, de a zsidónak, mert rossz volt a saját népének: er war ein feiner Mann! – szokás ma ilyenről mondani.

S mit mond az Endre korabeli gseftelő zsidóságról? Gertrud meggyilkoltatásának okait kutatva, vagy az Aranybulla (1222.) 24-ik cikkelyét tárgyalva, mely kizárja az izmaelitákat és a zsidókat a kamarai só- és vámtisztségekből (Marczali A magyar történet kútfőinek kézikönyve 1902. 141. l.), lett volna alkalmuk ezek szereplését bőségesen megvilágítani; de nem teszi. Hallgat mélységesen s a mennyiben egy-két frázissal megéri a tényt, az aranybullás intézkedést, egyszerűen hamis fénybe állítja a valót, mintha ez nem a szipolyozás, hanem csupán az egyháznak, „az eretnekek s általában a nem – katolikusok elleni” védekezése okából történt volna. (275. l.)

Végre nagy későn, szinte a soron kívül, szidva Róbert érseket, a ki „királya ellen támadt, még pedig *azon kicsinyes ürügy alatt*, hogy nem hajtotta végre a zsidók és szerencsenek elleni (1222. és 1231.) törvényeket”, hanem a törvény ellenére tovább is hivatalokban alkalmazta, rátér a zsidókra, hogy hát mit is műveltek ezek? A ki nem hiszi, hogy Acsády inkább izraelita, mint történetíró, az olvassa el csak ezeket a lapokat (284-6.). Hisz ezek az Endre korabeli zsidók

Acsády szerint a legártatlanabb emberek voltak! A zsidók száma és gazdasági jelentősége – úgy mond – akkor már hanyatlott; az egykorú magyar iratokban egyik vád sem mutatkozik igazoltnak, „igen kevesen voltak”, sőt a 289. lapon visszatérve azt mondja: „csakis papi okiratok említik a keresztény nép kizsákmányoltatását.” Ugyan úgy-e? Hát az Aranybulla és az 1231-iki szabadságlevél, mely a zsidókat kizárja a fosztogatásra alkalmas hivatalokból, papi okiratok? Hát Gertrud meggyilkoltatása és az ilyen elkeseredettségre vivő okok szintén csak papi pkiatok meséi? De hiszen hogy kevesen voltak! Nézzen csak be Acsády Trencsénen kezdve a felsőbb megyékbe és mondja meg, nem ér e fel élelmes-ség dolgában 100 zsidó tízezer kereszténnyel.? Úgy van a dolog, hogy azokból kevés is sok.

Tisztelt Acsády uram, történetet így írni nem szabad, mert annak a célja az igazság kiderítése.

Azonban minél jobban hallgat a zsidókról s az Endre korabeli állapotok valódi okairól, annál bőbeszédűbb, – hogy zsidairól elterelje a figyelmet – mikor a főpapságról szól. Szt. István óta még nem volt rá eset, hogy csak egy elismerő szóban is részesítette volna ezeket.

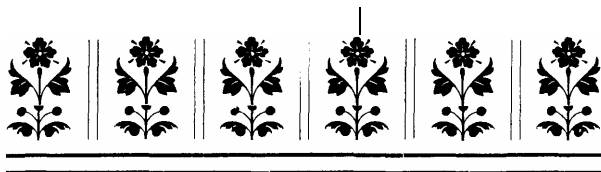
Hát hogy mi volt a főpapság és a pápa a magyarnak ezen szerencsétlen korszakban, az arra vonatkozó egykorú vatikáni okiratokat összegyűjtötte Theiner s feldolgozta Egyháztörténetében Balics (II. 241. s. k. 1); ezt bárki megolvashatja, s látni fogja, hogy ennek a főpapságnak köszönhetjük az Aranybullát, s köszönhetjük azt, hogy Béla királyfival vállvetetten megmentette az országot az enyészettől. Keményen is bánt a könnyelmű Endrével, de vajjon nem maga Endre hatalmazta-e fel erre, midőn az Aranybulla záradékában ellenállási joggal ruházta fel

az előkelőket, ha vétene ellene és az 1231-iki szabadságlevélben nem maga jogosította-e fel az esztergomi érseket, hogy sújtsa átokkal, ha a törvényt megszegné? Megszegte, átokkal is sújtották, és pedig az ország érdekében; mert mit tett volna még e nélkül a könnyelmű Endre?

A másik fajbéli történetíró, Marczali Henrik, tárgyilagosabb Acsádynál. Ez már így ír II. Endréről: „Nem kötelességnek tekintette a királyságot, hanem eszköznek hajlamai kielégítésére. Eleget kellett szenvednie, nélkülöznie, míg bátyja volt a király. Most örökös lesz a dínomdánom. Az ország a királyé; kincse kifogyhatatlan, méltó, hogy részesedjenek benne azok, kik vele fondorkodtak, vele bujdostak: neje, annak rokonsága, többi cinkosai, aztán meg ki-ki, a ki kedvében bír járni a jókedvű adakozónak és hitestársának . . .

A király ott veszi a pénzt, a hol találja. Végre, minthogy minden pénz szétfoszlott kezeiben, kénytelen volt bankárainak, *az izmaelitáknak és zsidóknak* lekötni a királyság jövedelmeit, hogy azoktól kölcsönt nyerhessen . . . Nekik jutott a szomorú feladat, hogy új forrásokat találjanak a király olthatatlan pénz-szomjának kielégítésére. Mint a királyi jövedelmek kezelői, kik azokat készpénzben előre kifizették, természetes, hogy pénzükhöz akartak jutni *kamatostól*”. (A Magyar Nemzet Története. Szerk. Szilágyi S. 1896. II. 373., 391-2. 1.)

De hát Acsády ezt mind nem tudja, mert tudni nem akarja; mivel ő olyan igaz történetet ír, mint a milyen ártatlanok voltak az Endre korabeli zsidók.

IX.

IV. Béla. Rendezi az ország feldúlt állapotát. A sajói vész. A főpapság és a pápák segítik a királyt. Acsády dicséretei és rágalmai.

A könnyelmű II. Endre bajt bajra halmozott s a mellett nem sokat törődött népe bajával. Különösen anyagi tekintetben ritka zavaros állapotokat idézett elő s „ez állapotok – hogy Paulerrel szóljunk II. 96. 1. – csak két felekezetnek szolgáltak javára, az izmaelitáknak és a zsidóknak.” Acsády szinte az unalomig hosszasan színezi ezeket a bajokat s ritka ügyességgel elfordítja Endrétől és a zsidóktól, hogy a főurak és a főpapok nyakába varrja. Pedig a helyett, hogy ezen mesterkedik, jobb és igazabb dolgot végezne, ha az Aranybulla 31 pontját tartalmilag fejtegeti; ezen alapvető okmányunk ismertetésével, miután egész a legújabb időkig rajta fejlődött alkotmányos életünk, hasznosabb szolgálatot tett volna olvasóinak. De ő az ilyenekre súlyt nem fektet, csak ott van elemében, a hol a főurakra, de még inkább a főpapokra és a pápára – a tények elferdítésével – simfelhet. Hiszen lesz is ez igazi zsidó magyar-történet!

II. Endrét szerencsére fia, IV. Béla váltotta fel (1235-70.). Derék király, mint a Bélák valamennyien; a ki erős kézzel rövid idő alatt visszavette az elfecsérelt királyi javakat, helyreállította a királyi tekintélyt, kiállotta a tatárdúlást s utána országunk második alapítója lett.

Hogy Acsády is dicséri, nem sokat nyom a latban; akadunk ebben a füzetben – a sokféle leszólás mellett – kivételesen a főpapok, sőt a pápa dicséretére is, de ez sem jelent semmit, csak érdekes.

Mindjárt a történet elején beszéli, hogy Béla a vagyon rendezésénél s a „rezgelődő” nemzedék megfélemezésénél Róma támogatását is igyekezett megnyerni, s csodálatos, hozzáteszi, hogy „Róma immár több jóindulatot tanúsított Béla törekvései iránt.” Vajjon honnan Acsádynál ez a kegyes megjegyzés? A folytatólagos sorokban elmondja s alig hinné az ember, hogy ismét zsidó van a dologban. T. i. a pápa Bélát még az apjától reá háromlott beregi egyezség „nyügétől” mentette föl. „Az egyezség sok pontját – úgymond - nem lehetett végrehajtani . . . különösen a pénzügyi szolgálatban nem lehetett a nem-keresztényeket (mondjuk: a zsidókat) mellőzni s a pápa immár bölcsen (!) mérlegelve a viszonyokat, mint előbb a portugál királynak, 1239-ben Bélának is megengedte, hogy a mennyiben alkalmas keresztény nem akad, zsidónak, szerecsennek adhassa bérbe a közjövedelmek egyes ágait.” (296. 1).

Hát csak ezért mondja bölcsnek, jóindulatúnak a pápát!

S itt az elején, bizonyára ezen a zsidókra vonatkozó engedmény feletti örömeiben, még a főpapokat is megdicséri. „A püspöki kar magyar, hazafias része melegen támogatta Bélát reformtörekvéseiben.” „Béla biztosai megjelentek minden vármegyében s a megyés püspök vagy más főpap elnöklete alatt végezték teendőiket”. (295. 1.)

De megdicséri a zsidókat is. „Ezen elemek segítségével, valamint a pápa támogatásával a feudális zűrzavar egyre apadt s Béla már 2-3

évi uralkodása után elégedetten mondhatta: van hála Istennek pénze elég.” (297. 1.)

Ez a hangulata azonban csak a szerencsétlen sajói csatanapig tart (1241. ápril 11.), midőn a tatárok elverték Béla seregét s elárasztották az egész országot. Itt még részletesen elmondja: „Elestek a csatában vagy futás közben Mátyás esztergomi és Ugrin kalocsai érsekek, az utóbbi a legvitézebb katonák egyike, Gergely győri, liajnárd erdélyi, Jakab nyitrai püspök, sok más főpap és töméntelen világi úr és katona.” (305 .].) Szerénységében az elesettek között egy zsidót sem említ fel, bizonyosan nem esett el.

De már Acsády uram sem volna Acsády, ha tovább is úgy folytatná, a hogy a kútfők följegyezték. Mint a ki rossz tetten kapja magát, ezután annál nagyobb tűzzel szidja a püspököket és a pápát. Az elpusztult országot helyre kellett állítani s íme – úgymond – „még a főpapi kar sem támogatta a királyt, hanem hasznot akart húzni a nemzeti veszedelemből, melyben a királyi jogkör egy részét magához ragadta.” (311. 1.) Melyik okmánynyal tudná igazolni ezt a vakmerő állítását Acsády? Ilyen lett volna az a főpapi kar, melynek annyi tagja az imént elhullott Sajónál? A ki vérét adja, az nem végezné a könnyebb feladatot: a király-támogatást? Mondok! én azonban mást Paulerből, a ki vázolván a nagy nyomorúságot, melyet a tatárok pusztítása itt hagyott, a mit a sáskajárás még növelt, ezt mondja: „E viszonyok közt, melyeknek hatása évekre, sőt évtizedekre kiterjedt, bő alkalma nyílt a zsidóknak keresetre. Jártá náluk a kamat, a, kamatok kamatja. Kölcsönöztek mindenféle ingó zálogra, oklevelekre úgy mint bibliára s ingatlanokra, s akkor a jószág jövedelmét búzták.” (II.

246. 1.) Legyen szíves Acsády ehhez írni kommentárt!

Majd tovább a pápát támadja, hogy sem Sajónál, sem a későbbi kérelmeiben nem segítette Bélát, a ki „szép szavakon kívül vigasztaló támogatást senkitől sem kapott.” (312. 1.) Idéz is egyes töredékeket a király és a pápák leveleiből.

Hát a hogy itt vádolja a pápát, az minden lehet, csak nem történetírói eljárás. Fraknóinál (Magyarország összeköttetései a Szentszékkal 61 - 79. 1.). olvasható az egész levelezés, a melyből látható, hogy milyen irányzatos módon írja történetét Acsády. Áprilisban volt a sajói csatanap, Béla futott Ausztria felé s csak május közepén volt képes panaszával és esdekléseivel Rómába, IX. Gergelyhez fordulni. A pápa viszonzválaszában vigasztalta a királyt, hogy ne csüggedjen, bizzék az Istenben. Biztosította, hogy el nem hagyja őt és segítségére lesz. S tényleg azonnal keresztes hadjárat kihirdetését rendelte el. A keresztes világ összes uralkodóit, főpapjait és népeit fölszólította, hogy Magyarországnak segítségére siessenek.

Hazánk szerencsétlenségére augusztusban IX. Gergelyt elragadta a halál. Utóda, IV. Coelestin is 16 nap multán a sírba szállott. A pápai szék ezután több mint másfél évig üresedésben volt. Ily körülmények között IX. Gergelynek Magyarország megmentésére célzó rendelkezései nem fogantatosítottak.

Midőn később a tatárok újabb betörési szándékáról érkeztek hírek, Béla, a ki különben érzélgős ember volt, 1243-ban az új pápához, IV. Incéhez küldte követét. A pápa ismét keresztes hadjáratot hirdetett s Norvégia királyát is a szent földre vezetendő hadjárat fogadalmától fölmentette, azon föltétel alatt, ha a hadjárat cél-

jaira szánt költséget Magyarország megoltalmazására szenteli.

Érdekes IV. Bélának 1259-ben IV. Sándor pápához intézett kérelme, midőn arról értesíti, hogy a tatárok Európa ellen szövetségre hívták fel, melyet kénytelen lesz elfogadni, ha a pápa nem segíti s nem bocsát rendelkezésére ezer íjászt. A pápa válaszában reflektál a múltra is s előadja, hogy elődjei akkor is gondoskodtak Béláról, mikor (a II. Frigyes elleni harcokban) inkább magok is szorultak volna fiaik segítségére. Mentegetődzik, hogy a kért ezer íjászt nem küldheti, mert háborúi folytán az adósságok súlya alatt roskadozó római egyház újabb terhet nem viselhet el. Azonban az egész egyház területén a javadalmakat megadóztatván, a befolyó jövedelemből jelentékeny pénzsegélyt biztosított neki.

Szóval az atya nem gondoskodhatik jobban fiáról, mint a hogy a pápa gondoskodott ezen időben is országunkról, persze annyira, a mennyire és a mikor tehetette, mert hiszen az egyház nem csak Magyarországból áll.

Majd ismét mennyi gondot okoztak a pápának a családi viszályok, melyek az öreg Béla király és fia V. István között a késhegyig dúltak. De hát hiszen, hogy a pápák semmit sem tettek Béláért!

S míg ilyen valótlanságokkal, meg a Bécsi Krónika semmitmondó képeivel megtölti lapjait, addig a kort jellemző s tanulságos részleteket elhanyagolja, így Béla leányának, a Nyulak szigetén lakó Margit apácának felemlítésénél (322. 1.) mennyi épületeset mondhatott volna ezen kor vallási buzgalmáról; de hiába, ő ilyenekről nem beszél, mert ő nem a tanulságosat, hanem a botrányosat keresi.

X.

IV. vagy Kún-László. Marczali contra Acsády. Fülöp pápai legátus Acsádynál. Minden hamis világításban.
Hajnik Imre a középkorról.

IV. Béla után az utolsó Árpádokhoz érkezünk. Béla fiának, V. Istvánnak rövid uralkodása után, melyet II. Ottokár cseh királylyal viselt háborúi töltenek ki és a „papság iránt táplált legjobb indulata”, következett ennek fia, IV. László (1272-90), akit, mivel anyja Erzsébet kún leány volt, vagy inkább a kunokhoz való szertelen vonzódása miatt, Kún-Lászlónak is nevez a történelem.

Erről a királyról egybehangzó a kutforrások tanúsága; egyik legvadabb hajtása volt az Árpádok fájának, buja és erkölcstelen, aki ahogy élt, úgy is halt meg s a nyomorult viselkedése által felidézett elszegényedést semmivel sem jelezték jobban, mint midőn a barom helyett emberektől vont két kerekű talyigát Kún-László-szekerének nevezték el.

Acsády azonban új történetet ír s ezzel a Lászlóval is egyenesen meglepi az olvasót. Teljesen újat mond róla, amit még senki sem mondott. Nem talán azért, hogy ismét támadja az egyházat, nem, hisz ez nála nem új dolog; hanem általános történelmi szempontból is, annyira, hogy nemcsak Paulerrel (II. 428. 1.), Fraknóival (i. műve 80.1.), hanem céhbelijével, Marczali Henrikkel is (A ma-

gyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. 1896. II. 557. l.), homlokegyenest ellenkezőleg festi meg László uralkodásának a képét.

Acsády IV. Lászlója akár derék embernek is mondható, a ki „nem tért le a becsület útjáról” (353. l.), a kinél „a személyes bátorsághoz mély ájtatossága járult” (33(5. l.); „szerette ugyan a kúnhölgyeket” (343. l.), „s kedvéért elhanyagolta hitvesét, Erzsébetet” (342. l.); de „a kunok ez időbeli befolyása hazánkban jelentéktelen volt” (343. l.) s azért oda következtet, hogy „László király ifjú alakja százados elfogultságtól és balítélettől *eltorzítva* él történelmünk évkönyveiben”. (353. l.)

Marczali ellenben, aki folyton idézi forrásait, éppúgy mint Pauler, így vezeti be Kún-László történetét: „Mint az Árpádok dynastiájában annyira élő vallásos irány Szent-Erzsébetben és Margitban, úgy éri tetőpontját az érzékiség, a bujaság, minden erkölcsi és családi köteléknek elhanyagolása, lábbal taposása V. István fiában és örökösében, IV. Lászlóban, kit anyja és kedvenc társasága után megszoktunk Kún-Lászlónak nevezni.”. És kimerítően vázolván szomorú uralkodását, kimondja a lesújtó Ítéletet: „Az ösztön uralkodik rajta, csak véletlenül király, igazában korhely”. (564. l.)

Ebből a merev ellentétből is láthatjuk, mi érteke lehet Acsády új történeti művének!

No de azt az egyet, hogy mégis csak sok baj volt az országban, ő sem tagadhatja. A történelem szerint, a király rossz példája és esztelen eljárása, továbbá az általa dédelgetett s már IV. Béla által itt letelepített pogány kunok garázdálkodásai voltak ennek főokozói, úgy hogy az ország abban a veszélyben forgott, hogy az elszegegyedésen kívül ismét a pogányságba sülyed

vissza. Acsády ellenben csodálatos merészséggel szembeszáll a történelemmel, tagadja ezt és nemcsak Lászlót mentegeti, hanem a kunokat is, akikben „megvolt az erős eltökélés, hogy mielőbb magyarokká és katolikusokká legyenek”. (343. 1.)

Hát akkor ki okozta azokat a rettenetes erkölcsi és anyagi bajokat? Vajjon ki? S itt van Acsády László történetében a második meglepetés, hogy: nem a király, nem a kunok, de nem is a pápa, még a főpapság sem, amit szinte vártunk tőle; hanem hogy Fülöp fermói püspök volt az oka, akit III. Miklós pápa az Esztergomban egybegyűlt magyar urak megkeresésére, a királyi tekintély, nevezetesen a királynak feleségével Erzsébettel való kibékítése, a kún kérdés rendezése és az egyházi fegyelem restaurációja céljából, 1278-ban, legátusként küldött az országba. Ez a nagy bűnbak Acsádynál; mert hogy a pápa „jó indulatában” ezt küldvén, föllépése: „akaratlanul a királyi hatalom teljes megalázására, az Árpádok családjának megrontására s a magyar állam alapjait megingató mozgalmakra vezetett”.

Ennek a megírására aztán, ami a ferdítésnek igazi mester-műve, lapokat szentel (342-49. 1.). Rémhistóriákat mesél a pápai követek garázdálkodásairól s magát Fülöpöt is úgy festi le, hogy már csak az ördög lehet feketébb nála. De ha az ember ezek után olvassa Marczalínál a kunok garázdálkodásait s Lászlónak köztük való tivornyázásait; ha Paulernél olvassa a Fülöp által tartott budai zsinat (1279) bölcs határozatait, melyek oly mély bepillantást engednek XIII. századunk utolsó negyedének mindenféle culturviszonyaiba (II. 461-71. 1.) s ha ismét tovább olvassa Marczalínál, hogy Fülöp keresztül is akarta vitetni, amit rendelt: Lászlót össze akarta békíteni nejével, a kunokat rendes keresztény élethez akarta szok-

tatni s hogy László ezért el akarja fogatni, úgy hogy a legátus Pozsonyba menekül, – László pedig ezek után, mintha semmi felelőssége nem volna, „elmegy kunjaihoz mulatni” (563. l.) –; mondom, mikor Acsády ravaszkodásai után ezeket olvassa az ember, önkénytelenül is kitör belőle a szemrehányás: tudva és akarva miért is téved, miért ferdít ez az Acsády?

Mert ha az a Fülöp legátus erélyes kézzel nem rendelkezik; ha nem írja elő a reformot s így legalább némileg nem igyekszik gátat vetni a mindent sorvasztó nagy bajoknak: ugyan mi következett volna még? Királylyal, a kit a kún férj neje mellett leszúr (1290.), vajjon mit lehetett volna okosan csinálni?

Acsády azonban nem érti Fülöpnek egyházi intézkedéseit sem, mert nem ismeri az egyházjogot. Nem tudja, hogy a legátus a pápa helyettese és képviselője, mint most a nagykövet az idegen udvarnál a király képviselője, s hogy hatalma akkora, mint a minőt a megbízója ráruház. Az egyházi javadalmak tekintetében pedig akkor, de még jóval később is igen sokszor közvetlenül intézkedtek a pápák, tehát legátusaik is, mint ezt pl. a Századok ez évi számaiban is olvashatja: Magyarország a XV. század végén a pápai supplicatiók világánál – cikkében.

De ő nem érti a középkort s nem érti a papa akkori viszonyát az egyes egyházakhoz s a hívekhez. Pedig már csak az Árpádok történetére vonatkozó forrásokból is megtanulhatta volna, hogy akkor a hívek, de a királyok is, minden ügyökben úgy fordultak a pápához, mint most fordulnak községeikben az emberek a jó plébánoshoz.

Hogy hogyan kell a középkort helyesen méltatni, arra nézve igen sokat tanulhatna Acsády

Vécsey Tamás egyetemi tanárnak Hajnik Imre felett minap tartott igen tanulságos emlékbeszédéből. Elmondja Vécsey, hogyan ítélte Hajnik a középkorról. „A középkor intézményei szerinte az akkori viszonyoknak megfeleltek s minden intézmény célszerű, ha a maga idejében jól betölti hivatását... Nem ad a középkori intézményeknek mai szint és jelleget, nem modernizál; előadja azt a maga valójában és eredetiségében. Nem méri a régít a mai mértékkel s nem ítéli a múltakat a mai szempontokból ... A középkori alkotásoknak és intézményeknek nem mai használhatóságát nézte, hanem azt, hogy azok miképpen töltötték be középkori küldetéseket . . . Gondosan és előszeretettel fejtegette és igazolta, hogy a középkorban más egyéb is volt, mint durva erő, nyers hatalom, vad ököljog, sötét elfogultság . . . Több jót tudott a középkorról, mint a con-ventionális tudósok. Hajnik azok szerint ítélte meg a középkort, akik szent és magasztos célokért hervültek, éltek, haltak. Lelke és szíve megtelt a középkori hatalmas institutiók s nagy szellemi mozgalmak csodáinak kultuszával . . . Hajnik volt az első, aki nálunk az egyház középkori érdemeit elfogulatlanság nélkül, tárgyilagosan adta elő s szembetűnővé tette, hogy a középkoron át, a szakadozottság idejében, a rendező, szervező, összetartó s művelő szellemi hatalom az egyház volt, mely nálunk is terjeszté nemcsak a vallást, hanem a műveltséget is”. (Századok. 1903. 130-2. 1.) Ez a Vécsey Tamás pedig protestáns.

S Acsády, távol e józan felfogástól, mégis a középkor történetírójára játssza magát!

XI.

III. Endre és Mária, a nápolyi királynő, mint trónörökösök. IV. Miklós és VIII. Bonifác viszonya Endréhez.
A vatikáni levéltár tanúságai és Acsády ferdítései.

Kún-Lászlónak nem volt gyermeke, midőn meggyilkoltatásakor trónja megüresedett. Csak nővére, Mária, a nápolyi király, Anjou Károly neje őlt és életben volt még László dédatyjának, II. Endrének utószülött fiától, Estei Istvántól született gyermeke, a velencei Endre, kit azonban atyjával együtt – mint Acsády is mondja – „az Árpádok nein ismertek el családjuk tagjának.” (327. 1.) Egyikük sem volt az országban; külföldön, Itáliában, házasodott meg István, fia Endre pedig Velencében nevelkedett s most, László halálakor is, Albert osztrák herceg udvarában élt.

Hogy Mária, a nápolyi királynő, ily körülmények között igényt támasztott bátyja trónjára, az természetes; hiszen családbeli fölfogása szerint az Árpádok fáját fiágban kihaltnak tekintette, miután előtte Endre nem számított. De igényt támasztott a trónra Habsburgi Rudolf is, IV. Bélának – mint állította – a tatárok elől való futásakor tett ígérete alapján, sőt ezen az alapon az országot fiának, Albertnek adományozta is.

A magyarság azonban nem remélt egyetértéssel sorakozott a körülbelül 25 éves Endre herceg, az *utolsó Árpád* köré s nem sokat kutatva, vajjon atyja, a már halott Estei István

csakugyan törvényes gyermeke volt-e II. Endrének vagy sem. Az Árpádok dicső családja iránt való hálából s különösen azért, hogy a külföldi trónkövetelőktől meneküljön, őt ültette a trónra.

Azonban III. Endre (1290-1301.) igen zülált állapotban vette át az országot; azonkívül hosszú háborúja volt Alberttel, a nápolyi királynő is folyton zavarta trón-igényével s ő a zürzavarban, midőn rengett alatta a föld s a legszilajabb szenvedélyek viharzottak a kedélyekben, nem állta meg helyét. Acsády szerint „nem az imponáló, vasakarátú, szívós természet volt, minőt a kivételes viszonyok kívántak.” (356. 1.) Pedig vele tartott a férfias, igaz magyar Ladomér esztergomi érsek, s hozzá csatlakoztak a többi főpapok és a nemesek tömegei is.

Hogy ilyen körülmények között uralkodása békés és szerencsés nem lehetett, eléggé érthető. Acsády azonban a bajok okozói közé – szokása szerint – a pápákat is bevonja s nekik az Anjouk érdekében és országunk kárára olyan viselkedést tulajdonít III. Endrével szemben, aminő a történeti igazságnak nem felel meg. Acsády egyáltalán nem látszik tudomást venni a vatikáni levéltári publicatiókról, melyek történetünk annyi mende-mondás pontjára eddig is már kellő fényt derítettek s a melyek alapján Fraknoi megírta egyik legújabb klasszikus művét: Magyarország-egyházi és politikai összeköttetéseiről a római szent-székkal.

Először is bevádolja IV. Miklós pápát, a ki – szerinte – a Habsburgi Rudolf ellenében azt hirdette, hogy „Magyarország régtől s tudvalevőleg számos okoknál fogva a szentszéke s hogy így egyedül ő rendelkezik a magyar koronával, melyet Mária királynő fiának, Martell Károlynak adományozott is.” A magyarok azonban ép úgy a

császár, mint a pápa igényeit a leghatározottabban elutasították. Csakhogy a szentszék – úgymond – „hatalmi eszközeinek kimeríthetetlen tárházát Martell Károly rendelkezésére bocsátotta.” „Maga a pápa vezette a küzdelmet” s legátusa, kit nyomban László halálának hírére „kirendelt,” de csak egy év múlva küldhetett el (akkor ez csak olyan osztrák diplomácia-féle eljárás lehetett, mely mindig elkésik!), ismét megjelent Magyarországon, hogy itt „állá nfelforgató művét megindítsa.” Hogy a legátus nem ismerte el III. Endrét királynak, elcsábította tőle Kőszeghy Ivánt s általában, hogy maga köré gyűjté „a forradalmi elemeket.” De – úgymond – épen a püspöki kar hiúsítá meg „üzelmeit,” szívvel-lélelkel támogatta az állami önállóság megoltalmazásában a koronás királyt, úgy, hogy a legátus lába alatt mindinkább égni kezdett a föld, azért hamar haza is „takarodott”. (357-8. 1.)

A dolog azonban nem így, hanem Fraknoi forrástanulmányai szerint „kicsit” másképen történt.

Mária, nápolyi királynő ugyanis, a mint fivérének, IV. Lászlónak meggyilkoltatásáról értesült, magát a magyar trón örökösének tekintette és támogatásért a pápához fordult. IV. Miklós, mielőtt a teendők iránt határozna, néhány héten át várakozott az esztergomi érsek jelentésére, mely a viszonyokról és különösen a trónöröklés ügyéről tájékozást volt nyújtandó. Ez azonban elmaradt, a miért a pápa szemrehányást is tett az érseknek.

Elhatározta azért, hogy legátust küld az országba a célból, „hogy az ország állapota, körülményei, viszonyai felől és arról, mily módon lehetne azt jobb útra téríteni, az üdvös kormányzás áldásaiban részesíteni, tájékozást szerezzen

és nyújtson.” Tehát a trón betöltésére vagy akár csak a kormányzás ideiglenes rendezésére vonatkozó felhatalmazásról szó sem esett.

E közben az ország rendéi III. Endrét állították a trónra. Ugoccione János jesi püspöklegátus azután csakugyan az országba jött s utasításaiból a pápa azon igénye tűnik ki, hogy ő kivan a három oldalról emelt *trón-igények fölött dönteni*, nem pedig az, mintha apostoli, vagy főhűbéruri jog alapján ő kívánta volna a magyar trónt betölteni.

Ezen az igényen pedig sem csodálkozni, sem abban valami hatalmaskodást keresni nem lehet; egyszerű folyamánya volt ez a pápa mindenkorai atyai gondoskodásának Magyarországról, valamint egyszerű következménye ama nézetnek, melyet Mária vallott, hogy fivérében, Lászlóban, az Árpád-családnak magva szakadt.

Mikor a pápai követ jött, Endre már teljesen megszilárdította volt uralmát; a követ őt utasításai értelmében természetesen az ország törvényes királyának el nem ismerte, de nem is lépett föl ellene. Oda igyekezett hatni, hogy az ország rendéi III. Endre trón öröklési jogát a pápa elbírálása alá bocsássák. A király hívei s első sorban azonban a főpapok, a kik ismerték a helyzetet, nem voltak hajlandók megengedni, hogy uralkodójuk jogai már a befejezett tények után felülvizsgáltassanak. De ugyanezek a főpapok, a mily erélylyel megóvták politikai álláspontjuk függetlenségét, ép úgy másrészt az egyházi élet jogkörében a pápai követ iránt teljes hódolatot tanúsítottak.

Alig tartózkodott azonban a követ 4-5 hónapig az országban, IV. Miklós meghalt, mire a követ is visszatért Rómába. (Fraknoi i. műve (98 -101. 1.)

A főnlévő oklevelek tehát Miklós pápa bölcs és óvatos eljárásáról tanúskodnak; de arról, amiről Acsády álmodik: a koronának M. Károlynak történt adományozásáról, a hatalmi eszközök tárházának rendelkezésére bocsátásáról vagy az államot felforgató mű megindításáról nem tudnak semmit. Még annak sem találjuk bennük határozott kifejezését, a mit Újházy mond (A magyar nemzet történelme. 1900. 86, i.), hogy a szent- atya „a nápolyi követeléseknek fogta pártját.”

Hasonlóképp meseszámba megy, a mit Acsády folytatólag a hosszú széküresedés után pajtvává választott VIII Bonifácnak Endre alatt országunkhoz való viszonyáról mond. (3Ő9-364. 1.) Hogy 1297-ben Endre ellen „az irtó háborút megindította;” hogy „az eddigi akna munka helyett megkezdte a nagy támadást”; hogy „a pápa gondoskodott, hogy Ladomér halála után Gergely prépost kerüljön az érseki székbe” s hogy végre megtette azt, a mit több bibornok nagy ostobaságnak nevezett, hogy „haddal küldte a dalmát részekbe Károly trónkövetelőt.”

Bonifác leveleiből ellenben azt látjuk, hogy ámbár Károly Martell jogát – anyja révén – elismerte, elődjének tartózkodó magatartásától nem tért el; nem küldött legátust az országba, a magyar főpapokat pedig meg sem kísérletté elvonni Endrétől. Gergely prépostot az esztergomi káptalan a saját jogából választotta érseknek, a ki hogy aztán Anjou-párti lett, az az ő egyéni belátásától függött. III. Endre király is szerette az ügyes, dolgos férfit (Pauler II. 578. 1.), a pápa meg nem volt ellene, legalább megbízható embert nyert benne, „a kitől a helyzet és viszonyok felől alapos tájékoztatást remélt.”

De azért midőn III. Endre két párthíve, a csanádi és veszprémi püspök 1300-ban, a nagy

jubileum idején, Rómába jött, a pápánál jóakarató fogadtatásban részesültek, úgy hogy Endre biztatásukra követét küldte a sz. Atyához, hogy tartsa vissza vetélytársa támogatásától. Bonifác azonban mindkét irányban *semleges* maradt, úgy hogy midőn a nápolyi király fiát Magyarországra küldte, azt a pápa tanácsa és akarata ellenére tette, ezért nevezték a bíbornokok a király vállalatát s nem a pápáét, mint Acsády álmodja, „nagy ostobaságnak.” (Fraknói i. műve 102-6.) III. Endre alig néhány hétig élvezte a megnyugtató tudatot, midőn 1301. jan. Iő-én meghalt.

Így mondja ezeket a mai oknyomozó történelem.

Mint sok más kérdésben, úgy VIII. Bonifác pápának az Anjou-kérdésben elfoglalt ú. n. pártoskodó állásfoglalására vonatkozólag is tisztázták tehát a ráfogásokat a leghitelesebb tanuk, az oklevelek,

A magyar nemzet történetének első korszaka, az Árpádok kora, ezzel véget ért. Tele van a királyság megalapításának és megszilárdulásának nehéz küzdelmeivel. Hol a pártviszályok, hol meg a német és görög befolyás veszélyeztette sz. István művét. Csak egy hatott rá jótékonyan, a koronát adó római pápa és utódai. Ezzel nőtt és ennek a támogatásával szilárdult meg. így olvastuk ezt ki nyomról-nyomra az oklevelekből. Acsády egy pápa érdemét sem ismeri el, leszólja mindegyiket. Ezt – mint láttuk – csak a történeti tények elferdítésével tehetette, egy irányzatos könyv megírásával. De az ő ferdítései nem árthatnak a való tényeknek.

A vegyesházakbeli királyok kora.

I.

Vencel, Ottó, Károly Róbert. Miért foglalt állást „VIII. Bonifác Károly Róbert mellett? Acsády ferdít. Boccasini és Gentilis pápai követek. A pápáknak köszönhetjük az Anjouk dicső korszakát.

Acsády oly magasztalólag ír Károly Róbertről, az Árpádház fiágának kihaltával nálunk trónra került idegen Anjou-házbeli királyról, mint egyik Árpádotódról sem. „Károly királyban – úgymond - csakugyan gondviselészerű férfiút, olyan egyéniséget nyertek, minőre akkor az országnak szüksége volt, mert az új király vitéz, bátor katonának, jeles szervező tehetségnek, a béke és háború, a romboló harc és az alkotó munka emberének bizonyult. Károly lett az államegység, a közrend apostola, a magyar királyi hatalom igazi újjáalkotója.” (415. l.) „Megmentette az államot s ez teszi örök dicsőségét.” „Az ifjú király daliás, gyönyörű férfivá fejlődött, ki megnyerő modorával, örök jó kedvével, elmés társalgásával, szívélyes előzékenységével, valamint személyes bátorságával, lovagiasságával, politikai sikereivel igazán megbűvölte magyarjait, kikhez szokásaiban és kedvteléseiben is alkalmazkodott.” (418. l.) „A királyi család Európa legelőkelőbb uralkodóházai körébe emelkedett, s ez a fordulat Károly király személyes érdeme.” (426. l.)

S íme ezt az Árpádok lehanyagolt örökségét fölemelő, a magyar királyságot újjá alkotó, tekiutély és kultúra által az országnak új életet adó Károly Róbert királyt a nemzet a pápának köszönhette. Minek folytán szinte kézenfekvőnek látszik az ebből folyó következtetés, hogy tehát most már ezt a pápát, mint országunk igaz jó barátját, bizonyára Acsády részéről is csak hálás köszönet illeti meg. Nem, most sem, Acsády király-dicséretei dacára sem!

Amily kifogyhatatlan Károly Róbert dicsőítésében, úgy másrésről most sem ismer határt a pápa leszólásában; ő minden bajt, amit a rossz vagy gyenge királyok és a fékhetetlen alattvalók valaha csak előidéztek, a rendet csinálni óhajtó pápa rovására ír, most, ezen új korszak elején csakúgy, mint az egész Árpád-korszak alatt. Hogy milyen logikával teheti ezt, az már más kérdés; de ő így tesz következetesen.

III. Endre halálával (1301.) a nemzet király nélkül maradt. Az Árpád fiága megszakadt. Anjou Károly, kit atyja még Endre életében haddal küldött a magyar földre, nagyanyja révén most már határozottan föllépett, mint trónkövetelő és Endre halála hírére párthívei kíséretében Zágrárból Esztergomba ment, ahol Gergely érsek valami új koronával meg is koronázta. És ettől a pillanattól fogva, egész addig, míg a nemzet maga nem választotta meg királyának (1301 -1308. nov. 17-ig), Acsády a vádak egész halmazát zúdítja a szt, székre, „beavatkozásai” miatt.

Úgy mutatja be Károlyt, mint Bonifác pápa jelöltjét, akit rá akart erőszakolni a nemzetre. De a nemzet zöme, a legtöbb püspök is „a szabad

* Mária, nápolyi királynő, lemondott jogáról fia, Károly Martell javára, de ez időközben elhalálozván, a maga követelését fiára, Károly Róbertre örökítette át.

királyválasztásért apostolkodott,” maga akart a koronával rendelkezni s IV. Béla leányági unokáját, Vencel cseh király fiát ültette a trónra. Vencel uralma – úgymond – meg is szilárdult volna, ha Boccasini Miklós pápai legátus szakadatlanul nem dolgozik „az ország fellazításán.” A pápa meg ítélőszéke elé idézte Vencel királyt. Miután pedig ez nem ismerte el a pápa Ítélezési jogát, a pápa megtiltotta az egyházi és világi nagyoknak, hogy királyokul ismerjék el. Ezután szóba hozza Bonifác Unam Sanctam bulláját, melylyel kijelentette, hogy minden teremtmény alá van vetve a pápának, a mely tan azután – Acsády szerint – véres összeütközésbe jutatta Szép Fülöp francia királylyal. E küzdelem között VIII. Bonifác meghalt. Utódja, XI. Benedek folytatta elődje politikáját, úgy hogy az idősebb Vencel belátta, hogy „a pápaság ádáz támadásai” fia helyzetét előbb-utóbb tarthatatlanná teszik, Budára jött s fiát a koronával együtt hazavitte Prágába (1304.)

A világi nagyok most IV. Béla egy másik leányági unokájához, a bajor Ottóhoz csatlakoztak, a kinek Vencel átadta a koronát. Az új pápa, a megválasztott V. Kelemen a magyar ügyekben nem léphetett föl kellő nyomatékkal s így az ellenmozgalom vezetése Tamásra, az új esztergomi érsekre maradt. Ez az eszes, de ravasz ember benső barátságban állt a hatalmasok némelyikével, főleg László erdélyi vajdával, s ritka ügyességgel vetette ki a hálót Ottó király megejtésére. így aztán mikor ez Erdélybe ment, hogy a vajda leányát nőül kérje, a vajda Ottót fogságra vetette, aki onnan kimenekülve, haza, a bajor földre futott. (1308.)

A pápa – folytatja Acsády – most már teljes erővel közbelépett s Anjou Károly kérelmére

újra legátust küldött az országba, kit „valóságos dictatori hatalommal ruházott fel.” Ez Gentilis bíboros volt, akiről, különösen erőszakosságáról és kapzsiságáról nem tud elég rosszat mondani. Mikor ez megérkezett, hogy Tamás érsek akkorára már kitűnően előkészítette „a pápas trónkövetelő” számára a talajt. A közhangulat mindinkább Károly javára fordult, a közvéleménynek – meddő kísérletek után – más trónjelöltje többé nem volt, meg kellett tehát barátkoznia az eszmével, hogy Anjou Károlyt fogadja királyává.

Midőn tehát Károly a pétervárad kolostorból, ahol a mozgalmas éveket átélte, 1308. őszén Gentilissel Budára jött, már nyert ügye volt. A királyválasztó gyűlésen aztán egyhangúlag királylyá is választották. Gentilis elnökölt s – úgymond – csaknem elrontotta védenca ügyét. Abból indult ki, hogy a szentszéknek joga van a magyar koronával rendelkezni. A hallgatóságban erre zajos ellenmondás hangzott. Azt kiáltották: nem akarjuk, hogy a pápa adjon királyt az országnak! Gentilis erre megmagyarázta szavait, a választók a pápának csupán megerősítő jogát ismerték el s egyhangú lett a választás. A László vajdától visszaszerzett koronával mégis koronázták s Károly a magyarok egyik legderekkabb királyává lett. A pápai legátus még egy ideig – Acsády szerint – a király „nyakán ült”, míg végre 1311. szeptemberében távozott. (401-9. 1.)

Hát ezekre a vádakra csak az a feleletünk, hogy a pápának még akkor sem lehetne igen szemrehányást tenni, ha csakugyan rá akarta volna erőszakolni a magával tehetetlen nemzetre Károlyt, mert jó királyt adott volna nekik. Ez az eljárása is a középkori keresztény jogi felfogás és különösen a pápának nemzetünkhöz való régi és akkori viszonya értelmében egészen más

elbírálás és megítélés alá esnék, mint ahogy azt ma gondoljuk.

De a pápa ezt nem tette, nem erőszakolt senkit; nem jól tudja a dolgot Acsády. Bonifác pápa, mint előbb láttuk, az Anjou-kérdésben egész Endre haláláig semleges maradt. Endre halálakor azonban a réven vajúdó kérdés: Mária nápolyi királynőnek, IV. László nővérének s Károly nagyanyjának a joga a trónra föllelevenült, actualissá lett s a pápa, mint a jogok védője, most már tényleg – amint másképp nem is tehetett – ezen jog mellett nyilatkozott. Ezzel szemben a távolabbi jogot, IV. Béla unokáinak a jogát, nem támogathatta. Azért annak érdekében küldte követét az országba s ezért, az ügy kiderítése céljából, idézte a trónkövetelőket is Ítélszéke elé. Nem akart ő tehát koronát osztogatni, hanem csupán igazságot akart szolgáltatni a „legközelebbi rokonnak.” (Fraknoi Magyarország összeköttetései a szentszékekkel 114. 1.)

Hogy aztán mit tanított az Unam Sanctam bullában és miért voltak összeütközései a francia Szép Fülöppel, az egészen más kérdés, az a magyar trón-kérdésre vonatkozással nem bírt. Magyarországgal szemben szt. István óta minden pápa egyformán viselkedett; ez a viselkedés pedig atyai volt, távol minden hűbéri gondolattól.

Különben úgy látszik, a magyarok magok is rájöttek, hogy mindkét választottjukban vargát fogtak s azért se a pápai követ korteskedésére, sem Tamás érsek éles eszére nem igen volt szükség, hogy Károly pártját erősítsék. Vencel, mint Sebestyén Gyula is mondja: méltatlannak tanúsította magát a királyi méltóságra, melyet könnyelműségével, dorbézolásával és kapzsiságával lealázott. (A magyar nemzet története 1889. 38. 1.)

Ottó pedig annyira imponált, hogy még kiszemelt apósa is elfogatta s kosárral kínálta.

Amit végre Acsády Gentilis bíborosról rosszat mond, az egyszerűen az egyházjog nem ismerése vagy a tények elferdítése. Gentilis nagyon békülékenyen s igazán az ország feldúlt helyzetének a megjavítására járt el. „Ha végig tekintünk Fra Gentile működésén hazánkban, azon tanúságot kell felőle tennünk, hogy jelleme a szigorú és erélyes, de másrészt a körülményekhez alkalmazkodó és eszélyes férfiúé volt. Nem kis részben érdeme, hogy a zérus alá olvadt királyi hatalmat magyarországi működése három éve alatt oly fokra emelte, hogy az ezentúl minden ellenségével megküzdhetett” (Pór a Magyar nemzet történetében Szerk. Szilágyi III. 35-50. 1.) Hasonlóképp rendezte az egyházi állapotokat is (Fraknoi i. műve 132. 1.), úgy hogy V. Kelemen alig küldhetett volna alkalmasabb legátust az országba.

Miután a rendet helyreállította s még a szilaj Csák Mátét is megnyerte; távozott, mert a pápa intézkedése folytán jelen kellett lennie a viennei egyetemes zsinaton. Így történt a dolog s nem máskép.

És a pápák ezen gondoskodásának vagy mondjuk Acsádyval: beavatkozásának mi volt az eredménye? Az, mint Szalay László történetírónk mondja, hogy a „magyar nemzet az Anjouk alatt oly dicső korszakot élt, minőt a Venceleknek és Ottónak nem köszönhetett volna.”

II

Endre kir. herceg Nápolyban. Házassága Johannával és
meggyilkoltatása. VI. Kelemen magatartása az ügyben.
Nagy Lajos nápolyi hadjáratai. A kritika szava.

Ki ne emlékeznék deák-korából Zách Klára szomorú történetére, melyet annyira kiemeltek előttünk; hát mikor még hozzá olvastuk Arany János balladáját erről a letiport szüzi ártatlanságról, szinte düh fogott el a bujálkodó zsarnokság ellen! Magunk előtt képzeltük a szerencsétlen apát, Zách Feliciánt, aki kardot ránt leánya becsületének meggyalázói ellen és még ő esik el s családját harmadíziglen kiirtatja a zsarnok - Károly Róbert! Hogyne lobbant volna haragra fiatal vérünk?

S ma már ez a megható történet mesévé olvadt fel; az oknyomozó történet azt beszéli, hogy ebből az egész történetből egy betű sem igaz. Zách Felicián egy közönséges merénylő, ki boszúból, mivel hivatalától fosztotta meg, orgyilkos módon támadt királyára. (Szilágyi: A magyar nemzet története III. 76-84 l.)

A kutató tudomány sok ilyen kedves mondatól foszt meg bennünket; de letörli egyúttal a történet lapjairól azt a sok mesét, ráfogást is, melylyel a más vallásúak a pápáknak hazánkhoz való viszonyát illették, illetőleg igazságtalanul ítélték meg; s Acsády ennek dacára – ő tudja miért – még most is nemcsak fenntartani, de még jobban kiszínezni iparkodik azokat. Minden

újabb füzetével az új vádoknak egész halmazát hordja fel, a miért nekünk is az igazság érdekében folyton felszínen kell tartanunk a kérdést: mit mond ő s mit mond rá a mai oknyomozó történet – a pápáknak hazánkhoz való viszonyáról?

Károly Róbert után fia Nagy Lajos következett. (1342-82.) Ő reá is örökségül jutott atyjának nagy családi politikája, melylyel egyrészt a lengyel trónt megszerezni, másrészt a családbeli nápolyi trónt biztosítani iparkodott. Ez utóbbi érdekében Endrét, Lajos öccsét, eljegyezték Johannával, a nápolyi trónörökösnével, aminek azonban az a szomorú vége lett, hogy Endre a koronázás előtt, 1345 szept. 19-én, vadászat alkalmával, Nápoly vidékén, Aversában megfojtatott.

Acsády hosszasan beszéli el az esetet (450-57 l.) s az egészben a pápának első rendű szerepet juttat, de oly módon, s oly célzatossággal, hogy ezeket olvasva a pápát majdnem bűnrészesnek, majd pedig a tett elkövetése után bűnpalástolónak s Lajos király irányában mindenképen igazságtalannak kellene tartanunk.

Azon kezd, hogy a nápolyi trónkérdést még Károly-Róbert magyar és Róbert nápolyi királyok, a szentszék beleegyezésével, szerződésileg akként rendezték, hogy Endre nőül veszi Johannát és Róbert halála után Nápoly királya lesz. Endre meg is esküdött Johannával, aki azonban nem szerette férjét. Maga akart uralkodni s megnyerve Avignon vezérembereit is, kivitte, hogy az agg Róbert megváltoztatva a szerződést, olyan végrendeletet tett, hogy utána ne Endre, hanem Johanna legyen Nápoly királya. Johannának ebben legfőbb támasza az avignoni szentszék volt, mely ilyen formán nem védte meg az eredeti szerződést. A magyar udvar erőlyesen védte jogát s azt követelte, hogy Endre legalább társuralkodó legyen.

De a pápa, VI. Kelemen, „ezt sem tűrte”, s Johannát ismerte el a nápolyi trón egyedüli jogos tulajdonosának. Ezzel Endre veszélyes helyzetbe került. Erzsébet anyakirályné 1343-ban Nápolyba sietett, hol Johanna előzékenyen fogadta s áltatta, hogy Endrét nem fogja kizárni az uralomból. Azonban Erzsébet látta a bajt, belátott Johanna szívébe s voltak, a kik figyelmeztették, hogy Endrét megölik, ha ott marad. A megrémült anya haza is akarta vinni fiát, de Kelemen pápa, kinek ismételve tett jelentést a helyzetről, megnyugtatta, hogy „nincs oka félni”. A pápa iránti bizalomból ott is hagyta fiát s haza ment.

Ez alatt a magyar udvar Avignonban pénzzel dolgozott s kivitte, hogy a pápa elrendelte, hogy Johannával férje, Endre is királylyá koronáztassák. Johanna ez ellen kézzel-lábbal dolgozott, s a szentszék csakugyan újabban úgy intézkedett, hogy Endre királysága „merőben címzetes legyen”. De Johanna még ezt az értéktelen koronázást sem akarta tűrni s midőn erre vonatkozó erőlködései Avignonban megghiúsultak, Endro drámájában beállt a végzetes fordulat. Johanna úgy viselkedett ugyan, mintha meghajolna hűbérura, a pápa parancsa előtt, sőt előkészületeket is tett a koronázásra. Cinkostársai azonban vadászat ürügye alatt Endrét Aversában megfojtották.

így oda állítva, a dolog nem vet kedvező fényt a szentszékre s ha tovább olvassuk Acsádyt, a szentszék viselkedése és eljárása a bűntény után sem mutatkozik valami korrektnek.

VI. Kelemen Endre megöletése után azt vitatta, hogy mint Nápoly hűbérura, egyedül ő jogosult a bűntényt megvizsgálni s a tetteseket megfenyíteni. Küldött is Nápolyba követet, megindult a vizsgálat s egy-két apró bűnös kivégeztetett. A magyar király azonban Johanna megbüntetését

kívánta, mivel őt tartotta a bűntény értelmi szerzőjének. A pápa ezzel nem sietett. „Johanna – úgymond Acsády – férje meggyilkolása után is Avignon védenca maradt és a pápa azt vitatta, hogy mindaddig, míg bűnössége bebizonyítva nincs, nem lehet a tróntól megfosztani”. Pedig Lajos király ezt kívánta és a trónt magának, vagy öcsésének Istvánnak követelte. A pápa ennek a trónkövetelésnek is elleneszegült. Arra Lajos elhatározta, hogy pápa nélkül is vesz magának elégtételt s 1347-ben vezetett sereget Nápolyba. Ekkor a pápa részéről Petrarca is szerepelt követül. Odajövet, Johanna menekült, Lajos pedig törvényt ült a bűnösökön. Durazzói Károly herceget kivégeztette s elfoglalta az országot. Azonban ezen önbíráskodása dacára, mint Acsády mondja, „elismerte a pápa főhűbéruraságát s tőle kért engedélyt, hogy királylyá koronáztassa magát”. A szentszék persze megtagadta az engedélyt s Johannának, ki eközben Avignon városát, mely tulajdona volt, eladta a pápának, még erélyesebben kelt védelmére. Lajos a kitört pestis miatt hazament. Újabb kísérlet után a pápa már némi engedményt tett s követe, Guido bíboros, Pozsonyban, 1349 nyarán Lajossal olyan egyességet kötött, mely Johannát teljesen elejtette s a nápolyi trónt István hercegnek juttatta, ha az nőül veszi a kivégzett Durazzói Károly leányát, Máriát. Johanna amint erről értesült, Avignonban mozgásba hozta összes barátait, úgy hogy Kelemen pápa lecáfolta követét s megtagadta az egyesség szentesítését. Ez elkésérítette Lajost, s másodszor is Nápolyba sietett. A pápa ezt is helytelenítette, úgy hogy Lajos ismételt nápolyi uralma tarthatatlanná vált, mert „a papság, avignoni parancsra, valósággal keresztes háborút szervezett ellene”. A magyar király végre is engedni kényszerült, s minden

kárpótlás, minden engedmény nélkül 1352-ben haza rendelte hadait.

Ez a rövidre fogott kivonata Acsády színes elbeszélésének, melyben VI. Kelemen megvesztegethetőnek, pártoskodónak, a bűnös asszony palástolójának van feltüntetve, csak igazságos bírónak nem. Az elbeszélés ugyan így is belső ellenmondásokban szenved s célzatosságát maga árulja el, pl. hogy lehet azt az anyai aggódó szeretettel megegyeztetni, hogy Acsády szerint Erzsébetnek világosan megmondták Nápolyban, hogy Endre fia veszélyben van, hogy megölik, s ő mégis a távol, francia földön lakó pápa szavára, biztatására ott hagyta volna? Azt is látjuk, hogy bármennyire Johanna-pártinak tünteti fel a pápát, közben mégis csak elmondja, hogy az a pápa folyton tett valamit – Johanna akarata ellenére is – Endre, majd Lajos javára; így midőn Johanna akarata ellenére Endre megkoronáztatását elrendelte stb.

Az egész bonyolódott kérdést aktaszerűleg, elejétől-végig, úgy ahogy történt, előadja Fraknoi. (Magyarország összeköttetései a szentszékkal 151 - 237 1.) Ebből látjuk, milyen más volt az ügy kezdete és egész lefolyása s hogy az a szentszék, mely akkor, sajnos, Rómától távol, Avignonban tartózkodott s francia befolyás alatt állott, ezen nyomott helyzetében is mennyire meg tudta őrizni függetlenségét még egy ilyen sokfelé elágazó kérdésben is.

Az a nápolyi trón a magyar részről egy erőltetett érdek volt, az anyakirálynénak, Erzsébetnek ambíciója. Mindjárt az elején olyanforma határozatlan szerződést kötöttek, hogy a magyar király egyik fia köt házasságot a Dápolyi király egyik unokájával. A lengyel korona biztosítása után azonban a trón Endrének maradt s a rá vonatkozó

szerződésben ismét nem történt világos rendelkezés az iránt, hogy Róbert halála után Endrét az uralkodói hatalom gyakorlásában milyen rész illeti meg. Innen a támadt differenciák Endre megkoronáztatása érdekében, mint Acsády beszéli.

Johanna, igaz, nem volt a női szemérem mintaképe, de az is bizonyos, hogy volt idő, midőn ragaszkodott férjéhez, aki maga arról értesítette a pápát, hogy „most már a szeretet és egyetértés kötelékei kapcsolják őket egybe”. S valóban Endrétől fia is született s ez volt az egyik ok a tekintetben, hogy miért ellenezte a pápa, Endre halála után, Lajos részéről Nápoly elfoglalását. Hisz az a nápolyi trón még akkor sem lehetett volna Lajosé, ha Johannát leteszik, mert ott volt Endre fia, ott volt Johanna húga, Mária. A pápa magatartása e pontban tehát éppen az igazságos bíróa volt, aki az összes pártok felett áll.

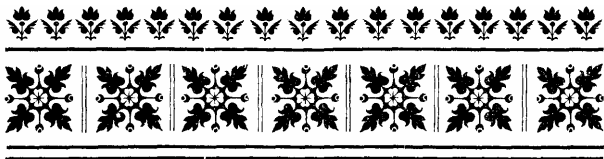
Abban is igaza volt, midőn a bűnügy megvizsgálását magának tartotta fenn, hiszen ő volt Nápoly hűbérura. Különben Lajosnak és kivált anyjának, Erzsébetnek követeléseit Johannával szemben boszu-érettől menteseknek nem lehet mondani, mert Johannát, ha bűnössége nem volt bebizonyítható, elítélni valóban nem lehetett. Hogy feslett nő volt, az bizonyos, de vajjon azért férje halála okozójának kellett-e lennie: ez nem volt kimutatható. S Lajos is a pápához intézett leveleiben nem tényekre, csupán csak mende-mondára tudott hivatkozni; különben pedig elegenden lakoltak Endréért.

Szóval szomorú eset volt ez nagyon; de aki Fraknoi munkáját elolvassa, az Acsádyval nem fog követ dobni a pápára. De hogy is! Hiszen éppen a pápai szék segítette az Anjou-házat a magyar trónra, tehát jó akarója volt. S hogy az a VI. Kelemen sem lehetett oly pártoskodó, abból is látjuk, amit maga Acsády Lajos királyról folytatólag

mond, hogy nem maradt keserűség a szívében s VI. Kelemen után annak utódját VI. Incét már segíti Rómának az olygarchák kezéből való kiszabadításában (458 l.), Ince viszont az egyház főkapitányának címével s szentelt zászlóval kedveskedik neki.

A krónikások csacsogásai s az ezek nyomán dolgozó költészet nagyon kiszínezték Endre és Johanna esetét, valamint a vele kapcsolatos Lajos-féle nápolyi hadjáratokat. De a költészet nem történelem s nem a költészetből tanuljuk a a megtörtént eseményeket. Arra az oklevelek szolgálnak s a rostáló kritika.

Hogy Acsády mégis ily mesésen beszéli el a történetet, az az ő hibája, a mi árnyékot vet szavahihetőségére. Szerencsére, hogy Zách Klára esete nem áll valami kapcsolatban a papsággal, különben ebből a légből kapott esetből is fegyvert kovácsolt volna az egyház kisebbitésére.

III.

Nagy Lajos kath. politikája. Acsády ellene beszél, mert kiüzte a zsidókat. A könnyelmű Zsigmond király. A szentszék és a papság viszonya Zsigmondhoz. Acsády vádjai.

A minap azt írta egy tudós s a könyvkiadás titkaiba beavatott ismerősöm, hogy: nálunk könyv, mely nem üzlet s nem irányzatos, kivétel. Úgy is van. Nálunk sok könyv nem a tudományért, hanem a haszonért íródik s hogy elkeljen, ütnie kell a katolikusokon. Csakhogy az ilyen eljárás üzletnek ugyan jó üzlet lehet, de a komoly tudomány hanyatlását jelenti.

Acsády füzetes vállalatán ugyanez az irány egész az unalomig jelentkezik és pedig majd ilyen, majd olyan alakban. Olvasva tovább Nagy Lajos történetét, sok szépet mond róla, de feltűnően elégedetlen egyházpolitikájával, benne és a Balkánon. Folyton és folyton visszatér reá. Türelmetlennek mondja benne, majd szemére veti, hogy: „azonosította a katolikus egyházat s a magyar uralmat, a mi ez időben, mikor a keleti népekben az orthodox öntudat már a végletekig kifejlődött, csak ártalmára válhatott a magyar birodalom érdekeinek” (466. 1.); majd ismét: „Lajos király nem ismerte a felekezeti türelmességet s így az összes hűbéres tartományokban olyan magyarellenes érzés és hangulat támadt, mely nagyban megkönnyítette az új Balkán-hatalom, a török terjeszkedését.” (470, 1.)

Eszerint teljesen hamis világításba helyezi Lajos küzdelmeit a Balkánon s azt a körülményt, mintha Lajos térítési törekvései lettek volna főoka annak, hogy a magyar hatalom ott meg nem szilárdulhatott. Lajosnak azon okos törekvéseire, civilizálttá tenni azt a durva és zagyvalék balkáni tömeget s aztán rendes állami életre vezetni, ilyenformán mély árnyat vet.

Mily másképp adja ezt elő nagy történelmünk! „Vannak – úgymond – a kik nem helyeslik Lajos király térítési buzgalmát és azt állítják, háborúi a Balkán-félszigeten testvérharcok voltak, melyek megsemmisítették annak lehetőségét, hogy e népek a török félhold ellenében a magyar korona alatt őszinte lelkesedéssel egyesüljenek. *Valóban téves e felfogás.* A balkán-félszigeti népek csak az esetben egyesültek volna a magyar nemzettel, ha sikerül őket kissé pallérozni. És mi nyerhette volna meg őket a műveltség számára, ha nem a nyugati kereszténység? Csak ha Lajos királynak sikerül a bolgárokat, szerbeket, oláhokat tartósan megnyernie a katholicizmusnak, akkor alakulhatott volna a viszony Magyarország és a népek közt szorosabbá s a vonzódás kölcsönössé. Lajos királyt minden hitbuzgalma mellett államférfiúi nézetek vezérelték. Azon időben a népek művelődésének egyedüli eszköze a vallás, egyedüli iskolája az egyház volt. A hanyatlásnak rohanó bizantinizmus életet, erőt, szellemi lendületet a népnek nem adhatott; hátramaradás, tespedés, de sőt hanyatlás volt a keleti egyház jellege, míg a nyugati kereszténység, mely a humanizmust, a tudomány és művészet újjászületését megszentelte, pártolta, a művelődés és haladásnak volt iskolája. Midőn tehát Nagy Lajos a népeket a katholicizmusra akarta téríteni, a humanizmusnak, a nyugati mű-

veltségnek akarta megnyerni őket és ez által az érdekközösséget a nyugattal felköltetni és föntartani. Hogy Nagy Lajos helyesen gondolkozott, mutatja az ötszázados tapasztalás; az idő neki szolgáltatott igazat: az ő bölcsessége és előrelátása, midőn törekvését arra irányozta, hogy a népeket civilizálja, fényesen igazolta magát.” (Szilágyi: A magyar nemzet tört. III. 271. 1.)

Ki hiheti, hogy Acsády nem tudhatná ezt? Mindazáltal végig vesszőzi Lajost türelmetlenségéért, midőn az azon korban annyit tett csupán, hogy a vallási egység szilárdításával erőssé akarta tenni nemzetét. Acsády birizgálásauak vajjon mi lehet az oka? Végre nagy későn rá is jövünk, hogy Acsádyból ismét a haragvó zsidó beszél a történelem író helyett. T. i. kimondja végre, hogy Lajos nemcsak térítgetett, hanem még nagyobbat is tett, 1360 körül kitiltotta Magyarországból, „sok százados hazájukból”, a zsidókat, (498. 1.). *Hinc illae lacrimae!* Bizonyosan olyanok voltak azok az akkori zsidók, mint most Mármarosban, csak Lajos hiányzik rajok. Acsády pedig így igazítja a maga ízlése szerint a történelmi tényeket.

Nagy Lajos után, aki 1382-ben halt meg Nagy-Szombatban, következett szeszélyes nejének, Erzsébetnek gazdálkodása s leányának, Mária királynénak zavaros uralkodása. Az Anjouk fényes csillaga letűnt, helyébe trónvillongások és polgárháborúk léptek. Nem segített azon még a luxemburgi házból való Zsigmond sem, aki 1387-től nejével, mint társuralkodó, majd ennek 1395-ben bekövetkezett szerencsétlen halála után (áldott állapotban lebukott lováról) egyedül uralkodott, hosszú ideig, 1437-ig.

Ennek a képét ismét az általános történelmi meggyőződés ellenére oly visszásán festi meg, mint a

Kún-Lászlónál tette. Határozottan kedvence Acsádynak a könnyelmű Zsigmond. Itt is azt mondja, hogy Zsigmondnak emlékezetét „a papi, másrészt az eretnek szellem befolyása alatti történetírás feketítette be”. (520 1.) És miért kedvence? Látom előadása folyamán a két okot. Az első az, midőn elmondja, hogy Zsigmond „a zsidók iránti gyűlölet igazi okaival tisztában volt” (520!), ami annyit jelent Acsádynál, hogy kedvelte a zsidókat, no és akkor Acsády szemében csak derék ember lehet. Meglátszik ez a hangulata azon is, midőn más helyen, alább említi, hogy „nem tudott gazdálkodni, pénzzel bánni, időnkint valósággal szegény volt s a körülmények természetszerűen gyanús pénzműveletekre kényszerítették”. Szóval a gyanús pénzműveletekkel foglalkozó embereknek arany napjaik voltak alatta. Tehát Zsigmondnak derék embernek kellett lennie.

A másik ok, amiért Acsády dicséri Zsigmondot, az, hogy rossz kormányzata, az általános elégedetlenség közepett, összeütközésbe hozta a főpappal meg a sz. székkal is, tehát a mi történetírónknak az eset kapcsán ismét van alkalma egyet ütni a katolikusokon.

És ebben aztán valósággal kéjeleg. Zsigmond kormányzata alatt „papi forradalomról” beszél. (536, 539 1.) A király 1401. évi elfogatását s Visegrádra zárását a püspököknek tulajdonítja (534 1.), sőt többet mond, hogy annak, hogy Zsigmond a török előrenyomulását meg nem akadályozhatta, egyenesen IX. Bonifác pápa lett volna az oka. „A magyar király – úgymond – ugyanakkor, mikor halálos csapást mérhetett volna a törökre, a pápa által támasztott felkelés leverésére kényszerült erejét s nemzete drága vérért vesztegetni”. (533 1.)

Ez már aztán igazán arculütése a történeti

igazságnak! Szilágyi nagy történelme bezzeg más-kép mondja el Zsigmond egész uralkodását, a könnyelmű emberét, kit a legnagyobb bajok is csak pillanatra tudtak komoly gondolkodásra bírni. Idegenek töltötték be udvarát, ő alig vett komolyan részt a kormányzás gondjaiban (409 l.), így aztán a főurak – s nemcsak a főpapok – a nápolyi László felé hajlottak. S midőn ráunva a könnyelműségére végre 1401-ben az országnagyok Budán rátámadtak, csak azt kívánták, hogy „a cseheket, lengyeleket és a többi idegeneket űzze ki az országból”. „Ha ebbe beleegyezel – mondták - szívesen elfogadunk királyunknak”. (447 l.) És ő még ezt sem akarta tenni, akkor aztán elfogták. Acsády ezt nevezi papi forradalomnak.

IX. Bonifácról pedig ezeket mondja Szilágyi történelme: „Bonifác meleg érdeklődéssel támogatta Zsigmondot a török ellen indított hadjáratában, s Magyarország iránt érzett különös jóindulatának akart kifejezést adni, midőn Zsigmond leghívebb emberét, Kanizsai Jánost, előbb az esztergomi főegyházmegye érsekévé, majd egész Magyarország primásává s az apostoli szentszék követévé nevezte ki. Zsigmond csatlakozása Vencel és a francia király tervéhez (hogy Bonifác pápát leteszik, a nyugati egyházszakadás szomorú ideje volt ez) azonban rögtönös fordulatot idézett elő magatartásában. Nem lépett fel most sem nyíltan a király ellen, amint hogy Zsigmond sem foglalt nyíltan állást a rheimsi határozat mellett; de rokonszenvével most már teljesen a nápolyi király felé fordult, s befolyását a főpapság útján érvényesítve, lassan oda törekedett, hogy Zsigmond híveit uruktól elidegenítse s ez által előkészítse László trónrajutását. S hozzáteszi: „Zsigmond magaviseletével egészen elidegenítette magától

azokat is, akik eddig leghívebb támaszai voltak trónjának”. (445. 1.)

A pápa elfordulását Zsigmondtól tehát ennek a Bonifác pápától való elfordulása előzte meg, ami mindenesetre más színben tünteti fel a pápa további magatartását, mintha Acsádyval, elhallgatva ezt a körülményt, egyszerűen csak odaállítjuk a puszta tényeket.

Zsigmond könnyelmű, pazarló ember volt egész életében, koronák után futkosott, az egyház egységeért is küzdött; de éveken és éveken át külföldön tartózkodott s elhanyagolta saját országát; azt azonban nem lehet mondani, hogy akár a papsággal, akár a szentszékkal valami tartós rossz viszonyban lett volna; arra nem volt elég komoly. A török veszedelmet pedig se ő, se a nálánál nagyobb utódai nem tudták elhárítani az országtól.

De ennek sem a pápák, hanem a keresztény fejedelmek folytonos zsörtölődései, egyenetlenkedései voltak az oka.

IV.

Zsigmond király placet-je. A konstanci zsinat és Húsz János. Nem a zsinat égette meg Huszt. A középkor felfogása az eretnekekről. Zsigmond a huszita-irtó és zsidóbarát. Acsády elfogult.

Ami igazat mond is Acsády, azt is hamis fénybe állítja. Ilyen az 1404. húsvéttáján tartott országgyűlésről szóie előadása. (541. 1.) Igaz, hogy a rendek kimondták a IX. Bonifáctól való elszakadást s törvényben megbélyegezték a „hullásokat”, a magyar javadalmakra került idegen papokat. A törvény megfosztotta a pápát minden jogától a magyar egyházi javadalmak adományozása terén s elrendelte, hogy az összes papi állásokat, melyeket eddig a pápa vagy a pápai követ töltött be, jövőre kizárólag a magyar király adományozza; hogy továbbá a pápa olyan iratai, melyek magyar egyházi ügyekről intézkednek, érvénytelenek legyenek s aki azokat királyi engedély nélkül (placet) elfogadja, kihirdeti vagy végrehajtja, fej- és jószágvesztéssel bűnhődjék.

Ez igaz, csak az előadása hamis. Acsády az egész törvényt megvilágító lényeges körülményi elhallgatja, azt t. i., hogy ezen időben a nyugati egyházszakadás tetőfokára hágott, amennyiben már ekkor három pápa volt és senki sem tudott eligazodni aziránt, ki a törvényes pápa? Ezek ellenkező rendeleteket adtak ki, mindegyik másnak és másnak adományozta egy és ugyan-

azt a javadalmat, ennek folytán a zavar nem csak nálunk, hanem általán az európai országokban is tetőpontját érte el. Hogy ennek elejét vegyék, hozták a magyar rendek a püspökökkel együtt az említett törvényeket, melyek azonban a piacetjoggal együtt csak a schisma idejére szóltak; úgy hogy Zsigmond aztán a pápai szakadásnak véget vető konstanci zsinattól (1414) kérte a főpapkinevező jogot, meg is kapta, (Fraknoi i. műve I. 335. 1) s azontúl a magyar királyok nem az 1404. hazai törvény, hanem a zsinattól nyert kiváltság alapján gyakorolták ezt a jogot. Zsigmond ugyanis habár itt-ott ujjat is húzott vele, nem volt ellensége a kath. egyháznak.

Hasonlóképp nem állhatja meg, hogy a Zsigmondot annyit foglalkoztató huszitizmus körül, nevezetesen Húznak konstanci elítéltetése dolgában, valami hamisságot be ne csúsztasson. Helyesen adja elő a téves tan mibenlétét, hogy az nemcsak egyházi, hanem messzehorderejű szociális mozgalom is volt, teljes ellentétben az akkori állami renddel, a mennyiben Húsz a többi közt azt is hirdette, hogy „mindaz eltörlendő, ami törvényben és intézményben útját állja az egyenlőségnek” (554. 1). Hozzájárult, hogy az egészbe még a németek és a csehek között forrongó nemzetiségi viszály is belekeveredett.

Húsz, mint aki az egyetemes zsinathoz föl-lebbezett, Zsigmondtól kapott „menevéddel” Konstancba került; de a zsinat előtt továbbra is makacsul ragaszkodott veszedelmes tanaihoz. Erre – mondja Acsády 552. 1. – „a zsinat Huszt mint eretneket máglyára ítélte s kivégeztette. (1415. május 30.)”

Akik tudjuk azt, hogy a kávéházi tudósok, akik nem valami fárasztó tanulmánynyal, hanem a pletykásoktól szokták szerezni történelmi ismer-

reteiket s néhány elferdített történeti esettel, amelyek közé Husz megégetése is tartozik, hogy mennyi humbugot szoktak üzni az egyház rovására: az ilyen inkorrekt s elvi tévedést magában foglaló mondatot megjegyzés nélkül nem hagyhatjuk. Ha Acsádynak a történeti igazság feküdnék a szívéen, nemcsak a tényállást fejezte volna ki korrektül, hanem mindjárt ennél az esetnél sem hagyhatta volna említettlenül a középkori jogi viszonyokat, azoknak nyers igazságszolgáltatását s nevezetesen azt az eljárást, melyet a középkor a veszedelmes eretnekek megfenyítésénél követett.

Nem teszi, hanem misztifikál s azt mondja, hogy a zsinat végeztette ki Huszt, éppúgy, mint midőn pl. a spanyol inquisitiót is, mely ellen pedig annyiszor tiltakozott az egyház, egyszerűen az egyház nyakába szokták varrni.

A dolog pedig úgy áll, hogy az ilyen esetekben – a téves tanoknál – megvult az egyháznak ° maga része, de megvult a világi hatalomé is. Az egyház senkit sem ítelt halálra, Huszt sem. Hanem ez történt. Látván a zsinat, hogy Hús makacsságát semmivel meg nem ingathatja, a 15-ik ülésen tételeit tévesekül (az egyik pl. így szólt: minden egyházi vagy világi előljáró elveszti hatalmát és tekintélyét, ha halálos bűnben van), mondom tételeit tévesekül, őt magát pedig valóságos eretneknek nyilvánította s mert az utolsó felhívásra is megátalkodott maradt, papi jelvényeitől ünnepiesen megfosztotta *és a szokott kéressel, hogy életének kegyelmezzenek, a világi hatóság kezébe kiszolgáltatta*. Zsigmond a pfalzi grófnak, az pedig a konstanci városkapitánynak adta át az eretneket, ki az ítéletet a középkori jog értelmében rajta még aznap végrehajtatta. (Rapaics Egyháztörténelem II. 521. I.) Hús, mint említettem, a

pápa ítéletétől az egyetemes zsinatra appellált; a zsinat tehát ítélte. De hogy aztán megégették, azt nem a zsinat, hanem a világi hatóság tette a maga fenytő joga értelmében. Szilágyi nagy története így mondja ezt el röviden: Húsz Jánost a konstanci zsinat maga elé idéztette és miután nem sikerült öt tanai visszavonására reábirni, eretneknek nyilvánította és átadta a világi hatóságnak, mely őt 1415. július 6-án megégette. (III. 537. 1.)

Hát – mint látjuk – a valódi tényállás és Acsády előadása között igen lényeges különbség van, amit nem lehetett szó nélkül hagyni, lévén a történetírás hivatása felderíteni az eseményeket, nem pedig elhomályosítani.

Egy dolgot mégis úgy mond el, ahogy volt, Marchia Jakab, a bosnyák ferenciek tartományfőnökének eljárását a magyar husziták ellenében. (590. I.) Azt mondja, hogy Zsigmond „bármilyen türelmes volt a vallás dolgában,” az egyház és állam felforgatására irányuló tanaikat nem tűrhette s irtó háborút indított ellenök. Ezzel Marchia Jakabot bizta meg; tehát ezt a tényt az egyszer már nem a pápának vagy a papságnak tulajdonítja, amint szokta. Elmondja, hogy ez az emberirtó igazi véreberként dolgozott, kigyuladtak a máglyák, ahol csak megjelent s töméntelenen szenvedtek tűzhalált, az eretnekség rendes büntetését. Annyira ment, hogy János kalocsai érsek is helytelenítette eljárását.

Zsigmondnak ez az eljárása – teszszük mi hozzá – az akkori felfogásban bírja alapját, mert a középkorban a világi hatalom is nagybecsülte a vallási egységet s nemcsak a magánbirtokra belopódzó tolvajt büntette, de tolvajnak nézte az idegenből jött vallásháborítót is s hasonlóképp büntette.

Azért Acsády a tényekkel kerül újból össze-
 ütközésbe, midőn ismételten kiemeli Zsigmond val-
 lásos türelmességét, ami abba a korba nehezen illik
 bele; valamint akkor is téved, midőn kiváló dics-
 fényben mutatja őt be, mint királyt. Az igaz,
 hogy az alsóbb elemeket pártolta, úgy a városi
 polgárságot is; de hát ezt egyrészt amiatt tette,
 mert pénzt remélt tőlök, másrészt a főurak
 ellenében, akik az idegenek pártolása miatt nem
 szerették, valakire mégis csak kellett támaszkodnia.
 Egészben véve pedig igaz az, amit Szilágyi tör-
 ténete mond, hogy félszázados uralkodása alatt
 – ide-oda kapkodva – sok tekintetben teljesít-
 tetlenül hagyta a személyéhez fűzött várakozá-
 sokat. (III. 593. 1.)

Amit pedig végül ismételten kell megrónom
 Acsádyban, az az, hogy a legújabb, a 16. füzetében
 is, folyton dicséri Zsigmondot, magasztalja érde-
 mén felül, mint látszik, csupán azért, mert zsidó-
 barát volt. Emiatt pedig senkinek sem szabad ked-
 vezni a történelem rovására. A történetnek tárgyi-
 lagosnak kell lennie. Valamint t. i. az előbbi füzeté-
 ben, úgy ebben is újból visszatér arra, mintha az
 valami faji dicsőség volna, hogy a könnyelmű em-
 bert a zsidók segítették a pénzforgatásban. Hiszen
 tudja Acsády jól, mert ismert tény, hogy Zsig-
 mond nem az „ősi türelmes politikából” (578. 1.)
 s nem ingyen szerette a zsidókat. S mégis nagy gar-
 ral kiemeli, hogy Zsigmond az első, ki magánföldes-
 úrnak „különös kegyelemből” megengedte, hogy
 jószágain zsidót telepíthessen, mely joggal eddig
 csupán a korona élt. A király 1388-ban Kanizsai
 János esztergomi érseknek és testvéreinek adta
 meg a kedvezményt (?), hogy családi városukba,
 a fallal kerített Kismartonba zsidókat telepít-
 hessenek. Ugyan e jogot nyerték Garay Miklós
 és János (1393). Az új telepések – úgymond –

zsidó jog szerint élhettek s olyan kiváltságokat nyertek, minőket a királyi zsidók Budán és Sopronban élveztek. (580. 1.) Ezért 9 sok dicséret Zsigmondról, ezért aztán egész uralkodása is fényes, ami valóban mintája legújabb kinézésű, elfogult történeti előadásnak. Eddig ugyanis csak a protestánsok szokták volt a magok javára színeznii a magyar történetet, Acsádynál ez most zsidós vonást nyert. Egy újabb lépés a felekezeti egyenlőség felé – a tudományban.

Hogy miként bánt Zsigmond a zsidókkal, ezt tehát nekünk tudnunk kell. Mindazonáltal kénytelen hozzátenni: csakhogy a kedvezmények csupán papíron voltak meg, mert a városi hatóságok kérlelhetetlen gyűlölete lehetőleg megfosztotta kiváltságai gyakorlati élvezetétől a zsidót s minden módon megkeserítette életét.

Kár, hogy a jó Acsády nem bocsátkozik ezután annak a kifejtésébe is, hogy az az eretnekirtó Zsigmond igazán szerette-e a zsidókat s hogy miért, mely okoknál fogva nem szerették őket a városi hatóságok? Mert valami okuk csak volt.

Pedig szerzőnk nagyon szereti fejtegetni az egyes koroknál a szociális viszonyokat; ezen kérdés fejtegetésével is igazán tanulságos munkát végzett volna, mely némileg megértetné korunk hasonló felfogását.

V.

Hunyady János korszaka. I. Ulászló és a szegedi béke.
Cesarini pápai követ magatartása. A mai történeti állás-
pont. Acsády. pihenőt tart.

Zsigmond ép úgy, mint Nagy Lajos, csak leánygyermeket hagyott maga után, nemzeti uralkodó családot nem alapított. Hagyott azonban a nemzetnek e helyett egy nagy férfiút, kit ő födözött fel, a legnagyobb magyar hőst, Hunyady Jánost. Azt lehet mondani, hogy Zsigmond után (1437.) egész a nagy apának nagy fiáig, Mátyás királyig (1458.) terjedő s igen-igen változatos 21 éves korszaknak a története ennek a férfiúnak a személyéhez fűződik s az egészet a töröknek hazánk felé való nyomulása jellemzi.

Különben a korszak négy részre oszlik. Zsigmond után leányával, Erzsébettel, Albert, az első Habsburg, került a magyar trónra (1437-9.), utána a várnai csatában elesett I. Ulászló (1440-4.) következett; ennek halála után Hunyady János, mint kormányzó állott az ország élén (1444-52.) a főurak irigykedései között, a törhetlen hazafi példáját mutatva; majd Albert utószülött fia, az alnok V. László (1452 -7.) vagy inkább nagybátyja és gyámja, a gyalázatos Cilley Ulrik boldogították az országot.

Acsády mindezt egy füzetben mondja el. Elég részletesen és Hunyady tanulságos jellemét s tetteit szépen domborítja ki; de egy, a nagy kö-

zönség számára írt történetben még sem kellene említetlenül hagynia pl. az 1442-iki szebeni csatából Kemény János hősi önfeláldozását, ki lovat és fegyverzetet cserélve Hunyady Jánossal, életével tette lehetővé a török megveretését. Valamint Hunyady páratlan győzelménél, a Nándorfehérvár megvívásánál (1456.) nem elég a zászlótűző törököt magával a mélységbe ragadó Dugonics Tituszt egyszerűen csak felemlíteni. Ilyeneknek részletesebb leírása igen jó a mai anyagias kor és a sok önző ú. n. hazafi okulására. Acsády az ilyenek helyett inkább gyönyörködik az urak veszekedésiben, ilyesminek a részletezését azután a világért sem mulasztaná el.

Azonban meg kell vallanom, hogy ezen korszak leírásában, nem tudom mi oknál fogva, mintha más tekintetben is pihenőt tartana. Váratlanul keveset gyalázza az egyházat, sőt még a szereplő két pápai követtel, az Ulászló alatt szerepelt Cesarini Juliánnal és az V. László korabeli Carvajal Jánossal is fölötte kíméletesen bánik ei. Jót is mond róluk!

Ezt természetesen nem úgy keli érteni, mintha a régi megszokott nótáját teljesen elfelejtette volna: csak nem simfel lapokon keresztül. Döfni döf ő most is, hisz ez természete, de csak itt-ott és csak egy-két sorban.

Így Albert halála után beszélvén a nemzet két pártra szakadásáról, midőn az egyik rész a meghalt király nejének, Erzsébetnek, állott a pártjára; a másik, Hunyady Jánossal, az ország számára segítséget keresvén, a lengyel Ulászlót hívta be, ezt mondja: ugyanaz a Széchy Dénes prímás, ki Ulászlót királylyá koronázta, vette át az ellenpárt vezetését s a magyarság súlyos kárára, Frigyes császárhoz, a gyermek László gyám-

jához fordult. Meglehet, nem önként, hanem a római curia sürgetésére tette. (606. 1.)

Akárki akármit tett nálunk, ő annak a háta mögött mindjárt a római curiát gyanítja; meg-rögzött abban, hogy országunk ezen legjobb barátjában, a római szent-székből, mindig csak ellenséget szimatoljon.

De most az egyszer önmaga cáfolja meg magát, midőn – talán feledékenységből – nyom-ban a következő lapon ezt írja: A török vesze-delem a magyar polgárháború közben nagyra nőtt. Rómában halaszthatatlannak találták tehát, hogy nyomást gyakoroljanak a megegyezés érdekében Frigyes császárra s ezzel lehetővé tegyék Magyar-országnak a török elleni védekezést, mely Ulászló-nak uralkodói programja volt. – No lám, az a római curia csaknem ugyanazon egy időben egy-szerre Ulászló legnagyobb ellenségét is pártolta és egyúttal nyomást is gyakorolt rá, Ulászló pro-gramja érdekében! Ez annyi, mint félrebeszélni.

Majd más helyen (620. 1.) elmondja, hogy a rácok miért viselkedtek oly hűtlenül Hunyady János török-ellenes csatáiban. Elfogult létére nem értvén, hogy mit jelentett volna ezekre a mai na-pig elmaradt Balkán-népekre a katolicizmus föl-vétele, azt mondja, hogy azért álltak inkább a török mellé, mert a győzelem után, Hunyady ál-lítólagos nyilatkozata szerint, misét kellett volna hallgatniuk és a pápa fenhatósága alá helyezked-niük. Megjegyzendő, hogy a rácokat misével ijjesz-getni nem lehet, mert a rácoknak van miséjük. Acsády ezt nem tudja, valamint nem képes meg-érteni Hunyady törekvésében – ha csakugyan ezt mondta nekik – a polgárosító törekvést, ő csak türelmetlenséget lát benne. Pedig nem az volt az ok, hanem az, hogy a szláv a mai napig

sobasem szerette a magyart. Ezt egy történetkutatónak illenék tudnia.

Azt mondtam, hogy itt, ennek a korszaknak a leírásában, kivételesen még a pápai követekkel is jól bánik. Ez szinte feltűnő részéről a Cesarini bíborosnál, a kinek hagyományosan az Ulászló-féle szegedi törökbéke (1444.) megszegését szokás tulajdonítani. A krónikások után szinte történeti közhelylyé lett ez a felfogás, mint a Zách Klára megható esete, vagy pl. a Galilei: Eppur si muove-ja. Tankönyveinkbe is bekerült, persze az egyház megvádolására. Ugyanis a téli hadjárattól és Hunyady sikereitől megrémült török békét kért és pedig igen előnyös föltételek mellett. „A békekötés meg is történt Szegeden – mondja Varga O. A magyarok oknyom. története 1885. 98. 1. – s annak megtartását Ulászló király az evangéliumra tett esküjével fogadta. De híre jött a szövetségesek indulásának, a miért sokan elhamarkodottnak tekintek a békekötést. A többit megtette Julián ékesszólása a hadjárat mellett, bizonyítva, hogy a pogánynak tett eskü érvénytelen, így az esküt fel is bontják ...” Mangold szerint (A magyarok oknyom. tört. 1896. 99. 1.): nyomban reá Ulászló tanácsosai, szégyelyén a szövetségesek előtt a dolgot, Cesarini pápai követtel egyetértve, megszegették a kötött békét és esküt és megindították a háborút. Sebestyén Gyula (A magyar nemzet tört. 1889. 55. 1.) még egyenesebben beszél: De alig távoztak a török követek, megjelent Cesarini Julián bíbornok, a pápai szék küldötte s megingatta elhatározásában a fiatal királyt. Elmondta . . . hogy ha a királyt esküje gátolná a béke megszegésében, a kereszténység érdeke követeli és megengedi, hogy a hitetlennek adott eskü alól feloldassák; a pápa feloldta ... Így beszélnek tankönyveink.

Tehát a cél szentesíti az eszközt, ez volna ennek a mesének a tanulsága.

Azonban az eset másképp történt. Már Mangold felemlíti, Schwartzra hivatkozva, a jegyzetben, hogy a szegedi béke megkötése is hiba, sőt esküszegéssel ért föl.

Részletesen pedig előadja a tényállást Fraknói a Szilágyi-féle Magyar történetben (IV. 44-52. 1.), utána tankönyvében Újházy (124. 1.) s már ezekkel tart Acsády is.

Az eset ez. A török elleni ú. n. téli hadjáratból hazatért Ulászló áprilisban *megesküdött* arra, hogy a nyár folyamán a háborút megújítja, mivel győzelmei alkalmasnak mutatták az időt a töröknek Európából való kiűzésére. Külső segély is meg volt ígérve. Ennek a híretől megijedt szultán követeket küldött Ulászlóhoz s békét ajánlott előnyös föltételek alatt. Ez júliusban történt Szegeden. A király bizonytalannak látván a külső segélyt s igen előnyösnek a föltételeket, megkötötte a békét s meg is esküdött rá. De miután szemrehányásokat tettek neki s a szövetségesek is megindították a gályákat, a török pedig nem tartotta meg a feltételeket, az áprilisi esküjéhez híven, a békekötés dacára, megindította a hadjáratot, mely különben a várnai vereséggel végződött.

Ez az a híres szegedi esküszegés, amely azonban – mint látjuk – nem esküszegés, mivel egy és ugyanazon ügyben két ellenkező esküt *érvényesen* letenni nem lehet. Ulászlót ugyanis kötötte áprilisi esküje, azért a szegedi eljárása lehet meggondolatlan lépés, de eskütétel számba nem mehet.

Hogy pedig, ami a dologban a fő, Cesarini bíboros Ulászlót utóbb feloldotta volna ezen ú. n. szegedi esküje alól, oly indoknál fogva, hogy a po-

gálynak tett esküt meg szabad szegni, az egyszerűen mese Fraknói ezt mondja (i. helyen): Julián a szegedi tárgyalásoknak tanuja volt. A békekötés ellen, amely az áprilisi országgyűlésen elvállalt és esküvel erősített kötelezettségekkel ellentétben állott, *felsőlalni el nem mulasztotta*. De kellő erélylyel nem lépett fel, hivatalos állása és személyes tekintélye súlyát a mérlegbe nem vetette. Az egyház büntetéseivel, de még elutazásával sem fenyegetődött.

Ha tehát Cesarinit valami felelősség terhelné, az ezek szerint legfőlebb az volna, hogy tiltakozása nem volt elég erélyes. De a fönnebb idézett vádak nem illenek rá. (L. különben részletesen Fraknói: Magyarország összeköttetései a szentszékkal II. 62., 430-3. 1.)

Acsády nem csatlakozik teljesen a földérített tényálláshoz (611 – 4. 1.), csak a régi s ma már elavult vádat enyhíti. Még szerinte is Julián „beleegyezésével kötött a szegedi béke” de utóbb „esküszegésre nem ösztönözte a királyt.” Még szerinte is „két eskü előtt állt a király”, de azért „nem erkölcsi, hanem politikai hiba történt, midőn a szegedi bókét széttépték”. Álláspontja tehát szintelen, de már ez is haladás, mivel ő különben még nagyítani is szokta az ilyen dolgokat s nevezetesen az egyházra a legkedvezőtlenebb következtetéseket szokta az ilyenekből levonni. Itt váratlanul, első esetben nem teszi, azért mondtam, hogy pihenőt tart.

A füzet vége felé vázolván a korszak állapotait (605. 1.), megjegyzi, hogy a husszitákon kívül „nagyban fokozták a magyar kath. egyház bajait azok a visszaélések, melyeket Rómából a rezervációk alapján a magyar papi javadalmak betöltése körül űztek s melyek erős visszatetszést keltettek a közvéleményben.” Meg kell adni, hogy ebben meg neki van igazsága.

VI.

Mátyás király és a szentszék. Acsády ismét elemében van, hamisít. A török háborúk huzavonója. A keresztény fejedelmek egyenetlenkedései voltak a török ereje.

A Kolozsvári Mátyás-szobornál uem kisebb értékű emléket állított nagy nemzeti királyunknak a magyar tudomány, a Márki tanár által szerkesztett Mátyás király Emlékkönyvben. (1902.) A történetírók sora állt össze, hogy elmondja nekünk azt a kort, úgy ahogy volt s bemutassa, nekünk Mátyás királyt személyében és cselekedeteiben az egykorú források világánál. Van ott tárgyamra vonatkozó két cikk, az egyik: Mátyás király és a papság és egy másik: II. Pius pápa és Mátyás király.

Ezeket átolvasva, ha az ember kezébe veszi Acsády legutolsó füzetét, mely ugyancsak Mátyás királylyal foglalkozik s ezt is átolvassa: elképed a merő ellentét, mely itt nyilatkozik. Történetírók beszélnek az Emlékkönyvben és pedig olyanok, akiknek az a kor szakkérdések, Acsády is történetíró s mint ilyen beszéli el Mátyás korát. Azoknak is, neki is ugyanazon források állanak rendelkezésére s mégis mekkora ellentét a két elbeszélés között!

Sőt fölvilágosításul hívom Mátyás korának a monografusát, aki Mátyás király levelezését is kiadta, fölnyitom Fraknóit, akinek legújabb mű-

vében, Magyarország összeköttetéseiben a szentszékkal, kimerítő tárgyalását találom a Mátyás király és a szentszék között fenállott viszonynak (II. 107-244. 1.) Ez az elbeszélés is olyan, mint az Emlékkönyvé. S azonkívül itt látom a forrásokat is idézve, Acsády pedig csak beszél források megnevezése nélkül.

Ez az összehasonlítás arra a meggyőződésre vezetett, a mit egykoron a többi között Renannál is tapasztaltam, hogy igenis a tudomány örve alatt nagyon is dolgozhatik az elfogultság és a *rossz-akarat*, midőn az író nem tévedésből, hanem tudva és akarva, jobb meggyőződése e lenére hamisat ír s arcul veri a történeti igazságot. Mert különben hogyan mondhatná ugyanazon források alapján az egyik ember feketének azt, amit valamennyi szakember fehérnek mond! Egy forrásból csak egyféle tényt lehet kiolvasni.

Acsády előadásában ugyanis újból ismétlődik az az eljárás, amit már egyszer Imre királynál bemutatott, annak a kimutatása t. i., hogy Mátyás hűséges és odaadó híve volt a szentszéknek egész életén át, a szentszék meg állandó ellensége neki. (684-β 1.) Ez az egyik tanulság Acsádyból. Hát aki csak valamelyest beleszagolt Mátyás király történetébe s akár csak Acsádyból is ismeri annak az erős jellemét (jaj volt annak, aki magára haragította; ilyenkor rettenetes is tudott lenni 650 l.): az így magában véve is, eltekintve a tény bizonyításától, képtelenségnek fogja tartani ezt az állítást. Mátyás hátán nem lehetett bántatlanul fát vágni. Aki nagybátyját, Szilágyi Mihályt, aki neki úgyszólván a trónt szerezte, képes volt magától eltaszítani és becsukatni; aki egy ízben egy állítólagos rágalmazás miatt pápai követet volt képes udvarából és országából kiutasítani; aki Vitéz János primást, egykori nevelőjét, képes

volt nyilvánosan arcul ütni és becsukatni: arról valóban nevetséges azt állítani, hogy odaadó híve maradt volna a szentszéknek, amint tényleg maradt is, ha a szentszék részéről a folytonos elleneséges hangulatnál egyebet nem tapasztalt volna. Acsádynak ez a majdnem minden lapján ismétlődő állítása egyszerűen ámitás.

A másik tanulság Acsády jelen füzetéből az a *nagyhorderejű vád*, melyet szintén folyton ismétél, hogy tulajdonkép a szentszék az oka, hogy Mátyás a törököt véglegesen le nem győzhette. „Az egyház világhatalmának végrehajtója, a szentszék, noha gyakran szedett terhes török adókat a katolikus országoktól, mérhetetlen erkölcsi és anyagi erejét teljességében sohasem helyezte a török elleni harc eszméjének szolgálatába.” (651 l.) Ilyet mondani a szentszékéről, mely századokon át egyebet sem tett, mint ezt a programot hajszolta! Vagy: „A politikai helyzet változásaihoz képest a szentszék néha Mátyás irányában is barátságosabban viselkedett. így mikor Frigyes császár IV. Sixtus letételén fáradozott s Mátyás egész haderejét felajánlotta a pápa védelmére, vagy mikor Velence a szentszék ellenségeivel szövetekezett, Róma Mátyásnál keresett támaszt. De ezek csak pillanatnyi alakulatok voltak, s mihelyt elmúlt a veszedelem, a szentszék mindig félre tolt a magyar királyt s ellenségeinek kedvezett.” (684 l.) Nohát a szentszék ezt nem tette, s hozzáteszem, Mátyással képtelenség is lett volna így akarni bánni; egyszer megtehetette volna, de többé nem. Mátyás ilyen barátságot nem ismert.

Mily másnak kellett tehát ennek a viszony-
nak lennie, ha Mátyás, hogy csak egy téuyét
említsem, a szentszék oltalmára még saját apó-
sával, Podjebrád cseh királylyal szemben is képes
volt háborút viselni! Igen másnak! Más is volt.

III. Sixtus támogatta Mátyást a trónon való megszilárdulásban. (1458-90) II. Pius és II. Pál alatt a viszony a régi maradt. Csak vége felé hidegült meg VIII. Ince alatt, egyrészt midőn a szentszék Ferrante nápolyi királylyal (1685), Beatrix királyné atyjával, tehát Mátyás apósával, az évi adó lefizetésének megtagadása s az egyházi téren tett túlkapásai miatt háborúba keveredett; másrészt a magyar királyi kegyúri jog körül felmerült súrlódások miatt. De akkor is a feszültség kiegyenlítésére maga a pápa tette meg a kezdeményező lépéseket.

A kérdések részletei, nevezetesen a szentszék minden irányú viselkedésének okai, az említett szerzőknél olvashatók; a helyzet megvilágítására csak azt említem fel, hogy Mátyás, neje Beatrix kívánságára, sok helytelen dolgot is tett, így nevezetesen midőn Beatrix nővére fiát, a gyermek (7 éves) Estei Hippolytot a magyar prímási székre erőszakolta. (Szilágyi Magyar nemzet tört. IV. 297. 1.) Hogy a szentszék vonakodott ebbe belemenni, mely komoly ember veheti azt tőle rossz néven? És utoljára mégis csak a szentszék engedett. Hát a többi között milyen ferde helyzetet teremtett magának Mátyás, midőn a trónt minden áron természetes fiának, Korvin Jánosnak akarta biztosítani?

Az bizonyos, hogy a Hunyadyak, apa és fia, alatt a török helyzete és ezzel hazánk sorsa más fordulatot vehetett volna, ha a keresztény fejdelmeket nem a visszavonás tartja fogva. Vegyük csak Mátyás alatt a haszontalan III. Frigyes császárnak, ennek a magyargyűlölő embernek, a viselkedését; vegyük Velencét s másokat. Nem ezek önzése, pillanatnyi érdekei akadályozták folyton a pápát s vele Mátyást a török ki veretésében? Könnyű Acsádynak a szentszék gyűlö-

letével lapokat teleírni s követeléseket állítani fel innen a XX. század perspektívájából, hogy miért nem tett így, miért nem tett úgy; mintha a politika cselszövényeit s az emberek fondorlatait a szentszéknek oly könnyű lett volna megakadályozni! III. Frigyest mindenki gyűlölte s mégis vagy félszázadon át ült a birodalom nyakán, mit lehetett volna ezzel kezdeményezni?

A kereszténység ügye úgy állott akkor a törökkel szemben, mint akár most áll a másnemű modern ellenségeivel szemben. Nem ezek az ellenségek az erősek, hanem a keresztények összetartása gyenge s ez az ő erejük. így volt ez akkor, így van ez ma.

Azokból az Acsády által leszólt Mátyáskori pápákból elég lesz csupán II. Piust példának említeni, aki gyengélkedése dacára személyesen állt a flotta élére, hogy azt Konstantinápoly ellen vezesse. 1464. júl. 8-án érkezett Anconába, a szövetséges hadak gyülekező helyére. De beteg volt s a velencei hajóhad érkezését már csak betegszobájából nézhette. Gyöngesége óráról-óra nagyobbodott; maga is érezte végpercei közeledtét. Mint az Emlékkönyv mondja (121 l.): *még utolsó perceiben is* arra kérte a bíborosokat, hogy föl ne adják a keresztény háború eszméjét; aztán éjfél után három órakor (aug. 15) minden tusa nélkül elszunyadt... Aug. 16-án a velencei hajóhad a dogéval együtt haza távozott. A pápa gályáit a bíborosok Velence rendelkezésére bocsátották. Amit Pius pénzben hátrahagyott, mintegy 48 ezer aranyat (óriási pénz akkor), mint a török háborúra szánt hagyatékot a magyar királynak küldték.

Így néz ki Acsádynak azon állítása, hogy a szentszék erkölcsi és anyagi erejét teljességében sohasem helyezte a török elleni harc eszméjének szolgálatába.

VII.

Műveltségi állapotok Mátyás király alatt. A harcias idők erkölcsi. Más idők, más emberek. A papság részvétele a csatákban. Acsády elfogultsága.

Más idők, más emberek s hogy mennyire mások szoktak lenni, csak néhány példával szolgálunk Mátyás királyunk korából. Mi házainkat el se tudjuk képzelni üveg-ablak nélkül; mily más-kép volt ez azon időben, midőn az esztergomi érsek palotája is csak papír- és vászon-ablakaival díszlett. Nekünk szükséges az üveg az ablakon, mert mindjárt bánt a léghuzat és olvasni is akarunk, legalább újságot; az akkori ember egyikkel se törődött. Nemcsak a nemes ember, a főpap is leginkább katonának érezte magát. Az előbbinek rendesen, az utóbbinak többnyire a jó fegyver és a jó lakoma volt a fő szenvedélye, egyébbel, kivált az előbbi, keveset törődött. Könyvet nem ismert, legfellebb egy-két kéziratot; minek lett volna neki a világos, huzatmentes szoba? – Mi ma bürokraták vagyunk, hivatalaink akta-csomagokkal telvék, ellenben Mátyás legelső tisztviselői közt sem hiányoztak analfabéták. Rozgonyi Oszvát, a székelyek grófja, Báthory István a későbbi nádor, Ország László és Rozgonyi László egyáltalán nem tudtak írni. Hát még a széles alsóbb rétegek! Úgy hangzik ez, mintha mondanók, hogy a mai miniszterelnökünk nem tud írni s a minisztériumok tele vannak Írástudatlan emberekkel. Ugye

furcsa ez nekünk, képzelhetetlen, akik hozzá vagyunk szokva, hogy ma-holnap a falusi kisbírónak is legalább érettségét végzett embernek kell lennie. – Lakomáikon akár 15 pecsenye is került az asztalra, de villájuk nem volt, csak Mátyás alatt kezdett divatba jönni, ami épp oly különös, mint midőn halljuk, hogy a kályha is csak akkor kezdett bevonulni a házakba, melyet már elpuhultságnak néztek azok, akik csak a régi óriási kandallót ismerték, mely egyszerre egész ölfát emésztett föl s még sem adott elég meleget.

Akkor kezdett divatba jönni a rongyból gyártott papír s kezdte kiszorítani a régi hárttyát; látszik, hogy keveset írtak s ma az egyszerű elemi iskolás fiú több papirost fogyaszt, mint akkor a vármegye összes szolgabírái éveken keresztül. Ebből érthető, hogy a vörös pecsétviasz használata is kizárólag a királyt illette s csak külön kiváltságkép engedte meg egyes kiválóbb uraknak.

Tessék ebből a pár adatból következtetni a többi viszonyokra, az akkori házi és társadalmi állapotok berendezésére, midőn a szellem uralmát még javában a nyers erő pótolta s az a Mátyás-kor is oly képet tár elénk, melyet mi innnen a XX. század magaslatáról lecsodálni vagyunk kénytelenek. Hogyan mérhetnők mi tehát azt az időt, annak a szellem-erkölcsi viszonyait a mai mértékkel? Hogyan követelhetnők az akkori embe-
rektől azt a gondolkozás- és életmódot, mely a mi sajátunk?

Mi ma a közlekedés ezernyi eszközeitől, a szellemi termékek töméntelen számától körülvéve a csendes szellemi és anyagi munkának élünk: akkor fő volt a haza mentése, a kard, a folytonos háború a törökkel és a többi szomszédokkal.

Bizony más idők, más emberek s ezzel együtt más igények és nevezetesen más erkölcsi köve-

telmények is járnak. *Inter arma silent non tantum musae sed etiam mores.*

Az oknyomozó történetíró ezt tekintetbe is szokta venni s minden kort a maga s nem a későbbi századok mértékével szokott mérni. Különösen a harcias idők szilaj erkölceit nem a békés idők gondolkozásával hasonlítja össze.

Csak Acsádynak az elfogultsága e tekintetben nem ismer határt. Nem véve számba az akkori időviszonyokat, lesújtó ítéletet mond a Mátyáskori papságról, midőn az azon időben alig is lehetett más, mint a milyen volt.

„Szilaj hatalomra és gazdagságra éhes, eszközeikben épen nem válogatós emberek voltak – úgymond – e kor főpapjai s széleskörű műveltségök nem fékezte szenvedélyeiket, nem tette őket az erkölcsösség mintaképeivé. Életmódjuk rendesen olyan volt, mint a világi uraké; lakmároztak, vadásztak, mulattak, mint ezek s még ruházatukban sem különböztek tőlök. A papi talárt, a palástot, püspöksüveget csak a templomban, vagy más egyházi ünnepélyeken viselték. Máskülönben úgy öltözködtek, mint a világiak s ők is szerették az életet, élvezték gyönyörűségeit. Hippolit, a gyermek esztergomi érsek (1489) veres posztó nadrágban, hermelinprémes skarlát posztó dolmányban, hasonló színű tafota köpenyben, pávatollas, prémes, aranytaréjas fővegben, sarkanytyús kordován csizmában szokott a közönség előtt megjelenni s egyedül a nyakáról lefüggő kereszt különböztette meg a világi főuraktól. Világias gondolkodásuk sajnosán nyilvánult vallásuk, egyházuk iránti kötelességeik felszínes teljesítésében. Nagy részök minden volt inkább, mint főpap. Az egyik mint tudós, a másik mint diplomata, pénzügyi szakember, sőt mint katona tündökölt, ellenben főpapi teendőik teljesítésében mindnyájan

meglehetősen közönyt tanúsítottak ... Példájok természetszerűen áthatott alantasaikra s a rend és fegyelem nagyon lazult a magyar papság minden rétegében. A lelkeszkedő vidéki papságot, melynek vagyoni helyzete ez időben sem javult, szegénysége s fogyatékosabb műveltsége gátolta nemes hivatása teljesítésében s a kor iratai tömén-telen adattal világítják meg erkölcsi és értelmi állapotának alanti színvonalat”. (713-4. 1.)

S így tovább fejtegeti a papság helyzetét anélkül, hogy csak egy szóval is érintené a helyzet okait, melyeknek természetes folyománya volt az ilyen állapot.

Érdekes, hogy máskülönben mennyire ért ő a mentegetéshez más alkalommal, mennyire igyekszik pl. Mátyás eljárását igazolni, pedig ez sokszor alig volt más merő szeszélynél, vagy Beatrix beavatkozásánál, hogy a magyar egyház élére idegeneket állíttatott, sőt a primási székre is egy hét éves fiút állított. Ezt Acsády tudja menteni, (712 1.) csak a papság kevésbé szolid erkölceit nem akarja megérteni.

Vajjon pedig hol vegye szelídebb erkölceit a papság, ha egyik háborúból a másikba szólítja királya, püspökeit pedig egyik diplomatai küldetésből a másikba küldözgeti? Vagy egy hét éves gyermek-érsek mellett mekkora lehet a fegyelem? A várak ostroma, a tábori élet, seregek vezetése mindenesetre nem jól áll egy püspöknek, valamint talárban se teheti ezt: de mindez nem egyszerűen azon kor követelménye volt-e?

Szinte szokatlanul hangzik nekünk pl. az ilyen adat: Kázmér herceg 1471-ik esztendő utolsó napján Lengyelországba tért vissza s egyedül Nyitra várában hagyott őrséget. Ez a vár sem tartotta magát soká. Mátyás személyesen vezette alája seregét és az 1472-ik év első napjaiban a

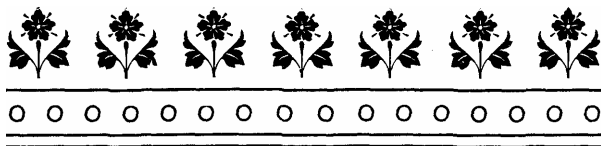
Nyitrat *védelmeső pécsi püspökkel* egyezsége lépett, ki a várat megnyitotta előtte. (Szilágyi Magyar nemzet tört. IV. 249 l.) – Akkor pedig az ilyesmi mindennapi volt. De hát, mint látjuk, ez a haza védelmére történt s a kard a püspök oldalán nem valami szilajsági bünjel volt, hanem védőeszköz a haza javára.

Bezzeg a zsidókról, mint a „termelő munka” egyik eleméről, egész kenetteljesen beszélni el nem mulasztja (720-1 l.), hogy a töméntelen közteher súlya alatt görnyedve miként vívták nehéz harcaikat az étellel!

Az ilyen történelem egy fabatkát sem ér. Pártos az és hamis.

Az Acsády-féle torzképek helyett, melyeket minduntalan és következetesen fest a magyar kath. papságról, a történelem tanulása ép az ellenkezőre vezet, midőn tényekkel mutogatja, hogy mi lett volna hazánkból ezen papság nélkül; bizonyítja, hogy ez a papság oly összeforrott része volt állami fejlődésünknek, mely nélkül sohisem jutotunk volna el abba a fejlett állapotba, amelyben ma vagyunk. Mátyás egy tényét se végezte ezen leszólt kath. papság nélkül, azok voltak tanácsadói, segítői, követői s a sok harcban odaadó társai.

Ha pedig így áll a dolog, mely lelkiismeretes történetíró fogja az akkori papságban keresni azt a fegyelmet, azt a lelki magábavonultságot, azt a tisztaságot, mely a békés idők papságát jellemzi? Ha tehát vétettek volna is hivatásuk ellen, a haza miatt, királyuk miatt vétettek ellene s ép azért a körülményeket mérlegelő hazafi nem szokott ebből tökélet kovácsolni becsmérlésökre.

VIII.

Mátyás és a polgárosodás. Buda parancsol Bécsnek,
Brünnek. Acsády helytelenségei a Mátyáskori iskoláról.
A kath. papság és a magyar nyelv ezen időben.

Hosszú pihenés után, az imént megjelent huszadik füzetével műve közepére, az I. kötet végére érkezett most Acsády. Mátyás király korát fejezi be vele s Mátyásról és a polgárosodásról értekezik a füzetben: milyen építkezéseket vitt végbe, hogy szerette a tudományt és a művészetet; milyen könyvtára volt, hogy gyűjtötte maga köré a magyar és a külföldi tudósokat, szóval bemutatja, milyen volt Mátyás alatt hazánk műveltségi állapota.

Örül az ember szíve ezek olvastára, hogy ezen igazi nemzeti királyunk alatt milyen magasan, szinte európai színvonalon állottunk, a mit a külföld is szívesen elismert rólunk. Mily kellemesen üti meg a magyar ember fülét, a ki ma a Bécs felől jövő irányításhoz van szokva, például az ilyen hang: „Mátyás korában *a bécsi egyetem szintén a magyar király főiskolája volt*, mely a magyar uralom alatt sem vesztett régi hírnevéből, előkelő tudományos állásából semmit/ (741. 1.) Vagy: „Turóczi magyar története (krónikája) valószínűleg Filipecz János előbb váradi, azután olműci püspök közvetítésével *Brünben, akkor a magyar király városában* igen fényes kiadásban, érdekes, ámbár képzeleti képekkel díszítve *jelent meg* 1488-ban.” (748. 1.)

Kellemes egy érzet tudni azt, hogy Mátyás egykor Budáról parancsolt Bécsnek, Brünnek, mint az ő városainak, mikor most épen megfordítva vagyunk s elmondhatjuk Vörösmartyval: Ősi dicsőségünk hol késel az éji homályban!

Az egész füzet igen kellemes olvasmány, mert egykori szellemi nagyságunkról beszél, csak itt-ott akadunk néhány szóthangzó sorra, mely bánt, mivel azt mutatja, hogy ez a sokat olvasott, sokat írt Acsády mégis csak dilettáns s minden routiueja mellett is szűkölködik az alapos tudásban. Ő úgy látszik csak sokat olvasott, de keveset tanult s még kevesebbet gondolkodott, innét ítéleteiben sokszor az alaposság, a tárgyszerűség s az illető kor szellemébe való behatolásnak a hiánya jelentkezik. Lássuk csak!

Egy valódi történész, a ki ismeri az egyes korok sajátos intézményeit és gondolkodását, Mátyás koráról, tehát a XV. századról beszélve, egyáltalán nem mondhat ilyet: „A nép- és középiskolákat az állam még nem vonta be a hatáskörébe, ellenben a főiskolák ügyét Mátyás már állami ügynek kezdte tekinteni.” (740. 1.) Mekkora modernizálása ez a XV. századnak! És Acsády egyáltalán nem is veszi észre, hogy mint történésznek nem is szabad arról a régi korról, amikor az iskola az egyház kizárólagos tulajdonát képezte, ilyen mai nyelven beszélnie, négy sorral alább egész naivul már ezt mondja: „Mátyás király már uralkodása első tizedében egy másik magyar egyetem alapítását indította meg s erre 1465-ben *engedélyt kért A pápától.*” Állami ügynek tekinteni a főiskola ügyét s mégis a pápától engedélyt kérni rá: ügye hebehurgia beszéd?

S a mint a jogásznak, a jogtörténet ismerőjének meg kell botránkoznia az ilyen állításon, úgy megint a magyar irodalomtörténet tanára

mosolyogni kénytelen, ha az egyház ellen emelt következő vádat olvassa: „A magyar fiúnak neai adtak kezébe *magyar nyelvtant*, ez időből legalább egyet sem ismerünk, hogy anyanyelvének törvényeit elsajátítsa s szabatos ismeretekkel magyar íróvá fejlődhessék.” (745. 1.) Miért nem vádolja az egyházat, hogy Mátyás korában a telenfont nem találtatta fel? Melyik nemzetnek Európában volt ezen időben nyelvtana? Nagyon badar beszéd ez ám! Nálunk Révai piarista 1806-ban megjelent *Elaboratior Grammatica Eungarica* művével vetette meg mai nyelvtanunknak az alapját, hát hogyan lehetett volna nyelvtan már Mátyás korában?

Különben a Békési és Jancsó között a Függetlenség lefolyt vitából tudjuk, hogy a 16. századi Décsi Jánosnak az az állítása, hogy Janus Pannonius Mátyás alatt írta az első magyar nyelvtant, ha nem is maradt meg a kézírata, nem egészen olyan véglegesen eldöntött kérdés.

Nagy ellentmondást látok továbbá a 744-750. lapokon. Festi ugyanis a kor viszonyait a magyar nyelv, a magyar szellem szempontjából s előbb – természetesen az egyház megvádolása miatt – mindenütt latin szellemet lát a nemzeti érzés rovására. „Latin lévén – úgymond – a *mindenható* egyház hivatalos nyelve, az iskola mint egyházi intézmény (íme!) teljesen a latinság szolgálatában állt s erősen latinosította az ifjúságot, mint azt a latin-magyar szótárszerű munkák bizonyítják melyek ez időszakból ránk maradtak . . . Ehhez járult az a körülmény, hogy a latin volt a nemzetközi humanizmus hivatalos nyelve s így mikor a humanista-műveltség a magyar királyi udvart magához hódította, a latinság uralkodó állása egyházban és államban még inkább gyarapodott. A műveltebb körök az

egyház, az állam, az iskola s a tudomány hagyományos nyelvét használták, míg a kevésbé műveltek úgyszólván babonás tiszteletet tápláltak iránta . . . Mátyás királynak maradt fenn mindenféle, latin, német, cseh irata, csupán csak magyar nem. Az egykorú külföldi csodálkozva jegyzi föl, hogy a keresztény népek közül egyedül a magyarok írnak *kizárólag* latinul. Ez állapot Mátyás király alatt sem változott. . .”

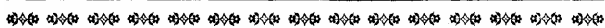
S midőn ezt így szemrehányásképen elmondta, egyet fordít a dolgon s négy lapon át éppen az ellenkezőjét beszéli el ennek. Hogy Mátyás uralkodása a *magyar nyelvre*, fejlődésére, öntudatra ébredésére nem maradt mélységes hatások nélkül. Hogy Mátyás uralkodása a magyar irodalom tulajdonképeni megszületésének korszaka. Hogy a nemzeti nyelv önálló egyéniségének öntudatára akkor jutott s ennek megfelelően szerepet követelt magának a közéletben, sőt *az egyházban is*. Hogy a humanista műveltségű *püspökök*, valamint a papságnak a műveltségtől kevésbé érintett alsó tömegei, szerzetes és világi papok egyaránt lelkesülten kapták föl az eszmét, hogy a magyar nyelv minél több tért hódítson az egyházban. Temesvári Pelbárt barát buzgó előharcosa volt a magyar (lingua nostra) nyelvnek. Némethy György a magyar husziták által magyarra fordított bibliát lemásolta, Báthory László pálos az egészet magyarra fordította le. Átültették a legendákat, a szentek életét s a Katalin-legenda a magyar műköltészet egyik legüdébb hajtása. Hogy továbbá az új korszellem és műveltség nemcsak az egyházra, hanem a világi társadalom különféle rétegeire is termékenyítőleg hatott. Hogy a magyar irodalom mégis csak Mátyás király óta kezd a nemzeti gondolat- és érzelmvilág tulajdonképeni hivatott kifejezője,

a nemzeti műveltség hatékony tényezője lenni. Megszületik a magyar műköltészet első terméke a történeti ének, Szabács viadala. Hogy a főpapoknak szintén voltak hegedőseik és énekeseik s az egykorú olasz meglepetve beszéli, hogy minden magyar, akár nemes, akár paraszt egy és ugyanazon magyar nyelvet beszél, ugyanazt a kiejtést és hangsúlyozást használja . . .

S így tovább s így tovább. Előbb tehát úgy áll a dolog, hogy az egyház latinosít mindent, befolyása alatt a latinság uralkodó állást foglal el a királyi udvarban s az egyházban. Nyomban utána pedig ugyanazon időről, ugyanazon királyi udvarról, ugyanazon egyházzól azt mondja, hogy nincs nálánál buzgóbb ápolója a magyar nyelvnek, a magyar szellemnek, a magyar költészetnek és irodalomnak!

Mi igaz ebből? Kétségtelenül az utóbbi; de hát Acsády nem is tudna jól aludni, ha egy füzetében is egy kicsit meg ne cibálná azt a . . . no, hogy is mondjam? – mindenható kath. egyházat.

(Vége az I. kötetnek.)

Összefoglaló kritika az I. kötetről.

Az imént megjelent 21-ik füzetével befejezte Acsády művének, a legújabb magyar történetnek, első kötetét, melyet eddig füzetenként ismertettem a *Nyitrai Szemlében*. Ismerem minden lapját, minden sorát, ismerem szellemét, azért – mivel közérdekű a dolog – most ebben a központi lapban¹ akarom róla elmondani összefoglaló ítéletemet.

Ítéletem pedig az, hogy az olvasó ebben a különben csinos kiállítású, kellemes stílusú s hazánk múltjának különösen társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyait bőven tárgyaló műben egy sajtószzerű irodalmi termékkel áll szemben. Éppen az utóbbi évekből bírjuk Pauler nagy monográfiáját az Árpádokról, Szilágyi teljes nemzeti történetét az ezredik év alkalmából, Fraknóinak nagy művét (eddig 3 kötet) Magyarország egyházi és politikai összeköttetéseiről a római szentszékekkel, szent Istvántól egész az országnak a török járom alól való felszabadításáig. Ismerjük tehát hazánk múltját ezekből, a legújabb kutatások nyomán. És Acsády műve mégis más, ezen kimerítő nagy művek mellett is új munka, új történet, úgy hogy joggal hirdetheti minden egyes füzete borítékán, hogy munkája „*iránya és feldolgozása tekintetében eltér minden más munkától, mely a magyar haza történetével foglalkozik*”.

¹ Az Alkotmány 1903. okt. 28. számában.

És miben áll ezen eltérés?

A kötet, eltekintve a vezérek korától, szent Istvántól Hunyady Mátyásig terjed, tehát az úgynevezett katolikus középkort foglalja magában, melyről a kútforrások egybehangzó tanúsága szerint lehetetlen mást mondani, mint hogy ezt a magyar és karddal szerzett hazát a kereszténység, szabatosan szólva; a katholicizmus alapította meg és tartotta is fenn ezen az egész korszakon keresztül. Minden intézményét, egész fejlődését a katholicizmus szelleme ihlette, katolikus királyok vezették és oldalukon évről-évre, századról-századra ott látjuk folyton a római pápát tanácsával, békéltető szavával és anyagi támogatásával. Ez utóbbit ha eddig is tudtuk, hát Fraknoi fent említett művében az okmányok özönével világította meg.

Ha egyes kérdésekre, egyes tényekre nézve e tekintetben, különösen a protestáns hitű történetíróink részéről, voltak eddig is nézeteltérések, amennyiben némely pápának, vagy itt-ott a püspöki karnak, vagy egyik-másik pápai követnek eljárását kifogásolták; de egészben véve a katholicizmus hazai érdemeit eddig kétségbe nem vonta senki, komoly történetíró legalább nem.

Hát Acsády ezt tette meg; ez az *egyik* eltérése minden eddigi hazai történettől.

Ugyanis kezdve szent István korán egész Mátyásig egyetlen elismerő szava nincsen se a nemzeti társadalmat vezető katolikus papság, se a nemzetet atyailag támogató bármely pápa irányában; pedig még a kis deák is tudja, hogy mi lett volna nemzetünkől az akkori európai viszonyok között, ezen két tényező jóakaró támogatása és védelme nélkül. De ez utoljára is még nem nagy baj, nem várnak szóbeli dicséretet Acsádytól azok, akiket tetteik dicsérnek. Acsády tulaj-

donképpen eltérése az eddigi hazai történeti könyvektől ezen tények elferdítésében és a magyar katolikus papságnak, valamint a pápáknak következetes leszólásában nyilatkozik, szent Istvántól Mátyás királyig.

Ilyet még nálunk ember nem írt, úgy hogy protestáns atyánkfiai, még a legfélekezettebb tollúak is, e tekintetben jámbor hódolók Acsádyhoz képest.

Sima tollal, indulatot sehol el nem áruló nyugalommal azon kezdi, hogy megtépi az összes szálat, melyek szent Istvánt Rómához fűzték. Istvánt szerinte nem a pápától küldött korona iktatta a királyok sorába, hanem ő magától vette fel a királyi címet, saját tekintélyéből, a maga éles kardjából mérité abbéli jogát, hogy olyan címet viseljen, minőt célszerűnek talál. Hogy akkor nem arról volt szó, hogy István mit akarhat, hanem arról, hogy az európai népek milyen címen ismerik el a magyar nemzetet, azzal Acsády nem törődik, ő csak a pápát akarja kiküszöbölni.

Tudjuk továbbá, hogy az egyház ügyeiben akképp intézkedni, mint István király tette, világi hívőt nem illet meg s hogy ő azt csak a pápától, mint az egyház fejétől, kapott rendkívüli kiváltság: az apostoli követségi jog alapján tette. Acsády szerint egyházi intézkedéseit is önállóan, a maga jogán eszközölte s hogy csak érsekei kinevezésénél volt a pápa közreműködésére szüksége, amint a küldött korona is hogy csak azt jelentette, hogy viselője keresztény katolikus.

S midőn így a magyar királyság és a magyar katolikus nemzet megalakulása számára eddig ismeretlen új alapot gondolt ki s a pápát onnan az alapvető munkából kidobta, megindítja a hadjáratot, folyton sima tollal s teljes írói nyugodtsággal, minden következő pápa ellen – pedig folyton lábatlankodnak neki és a királyok kivétel

nélkül folyton Rómához fordulnak – és vele a püspöki kar ellen, egész a kötet végéig.

Péter és Aba Samu alatt a pápa már „Magyarország leigázásában” segédkezik a német császárnak s „az állami önállóság romlását a katolikusok okozzák”, a főpapok pedig az idegen uralom oszlopai. Gellért püspök lázító.

Kálmánt egyszerűen lesajnálja, hogy 1106-ban a guastallai zsinaton (mint ő gondolja) a főpapkinevezési jogról lemondott, erre ismételten visszatér s (241-3. 1.) messzemenő következtetéseket von le ebből a magyar püspöki karra. Hogy a püspök nem függött többé a királytól, a magyar főpap többé nem királya szavát fogadta; hogy megszűnt a királyi hatalom támasza lenni, s hogy a főpapok roppant vagyonukra támaszkodva olyan szerepet igyekeztek Magyarországon játszani, mint a nyugat hűbéres országaiban. – Hogy az egyház a feudalizmusnak nyitott utat. (239. 1.)

Imre alatt hogy a főpapok kezén levő roppant vagyon és befolyás államellenes törekvések szolgálatába kezdett lépni (229. 1.), IV. Béla alatt pedig hogy a főpapi kar hasznot akart húzni a nemzeti veszedelemből. (311. 1.)

Milyen hálátlansággal – így ír – viszonozta III. Ince pápa Imre király ragaszkodását (229. 1.) s hogy mennyire az Árpádok családjának megrontására vezetett Fülöp legátusnak működése a jó Kun László alatt (342-9. 1.) Miket tett IV. Miklós pápa Martell Károly érdekében (357-8. 1.) s hogy mily alávaló szerepet játszott VI. Kelemen a nápolyi Johanna bűnének elpalástolásában. (450-7. 1.)

Zsigmond alatt – beszéli – micsoda papi forradalmat idéztek elő a főpapok (536. 1.) s továbbá hogy a magyar király ugyanakkor, mikor halálos csapást mérhetett volna a törökre, a pápa

(IX. Bonifác) által támasztott felkelés leverésére kényszerült erejét s nemzete drága vérének vesztetni. (533. 1.)

Hogy Julián beleegyezésével kötött a szegedi béke Ulászló alatt (612. 1.) s hogy Mátyás királylyal szemben a szentszék viselkedése épp olyan hálátlan volt, mint egykor Imrével szemben. Hogy Mátyás egész életén át hűséges és odaadó hive volt a szentszéknek, a szentszék meg állandó ellensége neki, (684-6. 1.) sőt hogy a szentszék az oka, hogy Mátyás a törököt le nem verhette, mivel hogy a szentszék „mérhetetlen erkölcsi és anyagi erejét teljességében sohasem helyezte a török elleni harc eszméjének szolgálatába.” 651. 1.)

Ez íme csak néhány adat a sok közül annak az illusztrálására, miként festi Acsády a katolikusság működését hazánk múltjában, a katolikus középkorban. így beszél ő minden király alatt, minden adott alkalommal s nincs a leszóláson kívül egy sora sem az egész kötélben az ellenkezőre, a papság működésének némi elismerésére; úgy hogy az olvasó az egész műből csak azt a benyomást nyerheti, miként hazánknak *állandó* ellenségei a katolikus papság és a pápák voltak s ha hazánk mégis fennmaradt, az ellene törő papok és pápák ellenében, csak a Gondviselésnek lehet köszönni.

Ez az egyik eltérése minden eddigi hazai történettől.

A *másik* eltérése meg a szószoros értelemben egyedüli a maga nemében. A mennyire t. i. lenyomja, leszólja a katolikusságot ezen katolikus ország múltjában, annyira kiemeli, szépítgeti a zsidóságot egész kötete folyamán. Heltaitól kezdve egész a mai utolsó tankönyvig sokan és sokféle szellemben írtak már magyar történetet, de ilyen szelleműt, mint Acsádyé, még nem olvastam.

Ez valósággal *zsidó* magyar-történet, a történeti kútforrások gúnyjára!

Ismét csak néhány részletet hozok fel ennek az illusztrálására. Tipikus példája Acsády ezen egész eljárásának II. Endre uralkodása, aki alatt a zsidóság nálunk arany napjait élte. Először fölmagasztalja a könnyelmű királyt, aki „jó ember volt, erős érzékkel királyi állása s országa érdekei iránt” (264. 1.), azután lapokon át szidja a papságot és a főurakat. De midőn rákerül a sor Gertrud királyné meggyilkoltatására, ennek már nem kutatja az okait; majd rákerül a sor az aranybullára is, melynek 24-ik cikkelye egyenesen kizárja az izmaelitákat és a zsidókat a kamarai-, só- és vámtisztségekből, de hogy miért, ezen is átsurran, sőt misztifikálva oda veti, hogy ezekről a kérdésekről elterelje a figyelmet, hogy a magyar főpapság „az állami törvényhozásban föltétlen érvényre akarta emelni az eretnekek s általában a nem-katholikusok elleni kíméletlen kánoni törvényeket”. (275. 1.) Mintha bizony ezért alkották volna meg azt a 24-ik cikkelyt!

Hogy a bajok forrása a zsidó bérlők kegyetlen eljárása volt a néppel szemben s egyáltalán a zsidóságról sokáig nem szól semmit, csak úgy a cikke vége felé, megtépázva Róbert érseket, tér rá a zsidók eljárására. De hogyan? Úgy, hogy azok egészen ártatlanoknak tűnnek fel. Hogy hiszen akkor kevesen voltak; hogy az egykorú magyar iratokban egyik vád sem mutatkozik igazoltnak, sőt végül azt mondja, hogy: „csakis papi okiratok említik a keresztény nép kizsákmányoltatását”. (289. 1.)

Hát az ilyen történetírói eljáráshoz aztán merészség kell! Ennél Marczali tárgyilagosabb, aki azt mondja: „A király (II. Endre) ott veszi a pénzt, ahol találja. Minthogy végre minden pénz

szétfoszlott kezeiben, kénytelen volt bankárainak, az izmaelitáknak és zsidóknak lekötni a királyság jövedelmeit... Nekik jutott a szomorú feladat, hogy új forrásokat találjanak a király okatlan pénzsomjának kielégítésére. Mint a királyi jövedelmek kezelői, kik azokat készpénzben előre kifizettek, természetes, hogy pénzükhöz akartak jutni *kamatostól*! (Szilágyi története II. 392. 1.)

II. Endre tehát Acsádynak jó király, nem úgy Nagy Lajos; az ember midőn olvassa ennek a történetét, szinte érzi az egész előadáson, hogy ez a király nem szimpatikus Acsádynak: helyteleníti balkáni politikáját, majd ezt, majd azt kifogásolja, úgy hogy szinte kíváncsiak leszünk, vajjon mi a baj? Végre kisül, hogy Lajos innen, „sok százados hazájokból” kiűzte a zsidókat. (498. 1.) Mily más azonban Acsádynak a hangulata, midőn Zsigmond király történetére tér át. Ez megint kedvence neki, erről csak jót tud mondani és szidja, mint a jégeső, a papokat. Miért? Jaj hát azért, mert hogy Zsigmond; tisztában volt a zsidók iránti gyűlölet okaival” (520. 1.), azaz zsidó-barát volt; hogy „nem tudott gazdálkodni, pénzzel bánni, időnkint valósággal szegény volt s a körülmények természetesen gyanús pénzműveletekre kényszerítették.” léhát volt üzlet! Eldicséri, hogy ő volt az első, ki magánföldesurnak „különös kegyelemből” megengedte, hogy jószágain zsidót telepíthessen. (580. 1.)

Szóval akiket a magyar történet gyarló királyoknak tart, azokat ő feldicséri s megfordítva, mindent aszerint, hogyan viselkedtek az üzletűző zsidókkal szemben. Nemde valóban új történet ez?

Mátyás alatt azután egész szakszerű ismeretében bemutatja a zsidókat, miután leszidta a pápát és a papokat. Különösen kiemeli, hogy a

„termelő munka” elemei közé tartoztak, pedig csak vagy tíz sorral előbb említette, hogy pusztán kereskedéssel és pénzkölcsönzéssel foglalkoztak. Elmondja, hogy a zsidó főnök családotól fel volt mentve a zsidó jel viselése alól s hogy a koronázáson, udvari ünnepélyeken díszmagyarban, lóháton, kardosán szokott kíséreiével megjelenni. Hogy azokban a városokban, hol élt magyarság, főleg Budán, a zsidók szintén elmagyarosodtak. (Csodálatos, azt mondják, hogy a zsidók Budapesten ma is németek!) De hozzáteszi: egészen azonban a királyi oltalom sem bírta őket az egyház, különösen irgalmatlan versenytársaik, a városi polgárok gyűlölete és üldözései elől megvédeni. (721. 1.) Ezt ismételten mondja, de sehol sem bocsátkozik annak a közelebbi kifejtésébe, hogy mi lehetett ennek az oka?

De elég legyen a jellemző példákból. Valóban tehát jól mondja a borítékon, hogy könyvének iránya eltér minden más munkától, mely a magyar haza történetével foglalkozik. *Ez t. i. a legirányzatosabb történet*, mely eddig a magyar könyvpiacra megjelent, a ferdítések halmaza és pedig egy eddig teljesen szokatlan irányban, a zsidóság dicsőítésére, a katolicizmus legyalázásával. Vajjon hová jutunk, ha már a magyar mulat, a magyar kath. középkort is, melyben pedig ez a népfaj, mint alkotó elem, szóba sem jöhet, így akarják meghamisítani?

S végül még egy körülményt nem hagyhatok említettlenül. Ha egy elfogult író mer is magának a tudomány örve alatt ilyesmit megengedni, de mit szóljunk még ahhoz, ami e kötet címlapján olvasható, hogy: a jelen munka kiadásában a nm. m. kir. vallás és közoktatási minisztérium *anyagi* támogatásban részesítette a kiadó társulatot? Ez már aztán közönséges botrány!

IX.

Mátyás hívei szószegők-e? Acsády története szocialista ízű. Corvin János egyénisége. II. Ulászló kora és a terjedő humanizmus szellemi hatása. Ulászló jogcíme a magyar trónra és egyénisége. Bakócz Tamás kancellár és önző politikája. Vagyonszerzés e korban. Bakócz és a parasztlázadás.

Mátyás király után zavaros idők következtek és az ország hanyatlása. Acsády ezekkel kezdi meg a *második* kötetét, mi meg, kísérve őt útjában, folytatjuk kritikai munkánkat a vegyes-házi királyok körül. Mert a következő kettő: II. Ulászló és fia II Lajos, a Jagelló-házból, még odatartoznak.

Ha már a források szerint is elég csúnya ez a kor, Acsády tolla alatt az valósággal drámai alakot ölt, még színesebbé és szörnyetegebbé válik, rémregény lesz belőle. Csak aki a történelemmel foglalkozik, látja, hogy bizony nem hü ez az előadás, hanem nagyít; nem tiszta tükre ez annak a kornak, melyet elbeszél, hanem színes. Nagyon is a mai szemmel nézi és ítéli meg az akkori embereket és eseményeket, melyek pedig a XV. század nézetei és felfogásai között folytak le. Az ilyen modernizálás tiltva van a történetírónak.

Így minden lapon érezzük, hogy aki ezeket írja, az a mai jogegyenlőségi alapon álló társa-

¹ Megjelent az Egyetemes Kritikai Lapok 1903. nov. 15. számában.

dalom fejével gondolkozik s nem látja a XV. századi magyar társadalmat, mely a maitól teljesen elütőleg: a jogokat élvező nemesekből és a jogon kívül álló jobbágyok tömegéből állott. Érezzük továbbá, hogy Acsády nemcsak rokonszenvez a mai szocializmussal, hanem azt a jelentőséget is, melyet az 1848-ban életbeléptetett jogegyenlőség s a munkástömegek fokozódó értelmi fejlettsége ezen tömegek mozgalmainak ma kölcsönöz, már abba az időbe viszi bele, midőn se az emberi jog, se a maihoz hasonló értelmi fejlettség nem volt a tömegek tulajdona.

A nemzetet kizárólag képező nemesség fő- és alsó nemességre oszlott ugyan, de már azon időben folyton beszélni nemesi és *munkás* tömegekről, hogy „nem a tömeg dönté el a trónkérdést, hanem néhány régi és új főúri család”, hogy csak „a tömeg szívében élt a nemzeti eszme” (8. 1.), hogy „a nemesi és *munkás* tömegek sorában nőttön-nőtt az elégedetlenség, mely az országgyűlésen zajosan jutott kitörésre” (20. 1.) s ugyanezt száz más változatban mondani, teljes félreismerése, vagy modernizálása azon időnek, miután a munkástömeg – a jobbágyságnak joga nem lévén – itt csak a követküldő városokra vonatkozhatik; már pedig ezeknek a polgárai ugyancsak nem voltak a mai munkástömegek, hanem privilégiumaik folytán vetekedtek az akkori nemességgel.

Ezzel a ferdítésével, hogy már azon időről úgy beszél, mintha csak a mai szocialisták helyzetét tárgyalná, jár azután az a másik ferdítése, hogy míg ezeket „a munkástömegeket” teljes rokonszenvével kíséri, azoknak tulajdonít erkölcsöt, nemzeti szellemet és lelki emelkedettséget, a gazdag nemesség ellenben akár egy megvetésre méltó csöcselék neki: olyan ferde felfogás, aminő

ma is csak némely szocialista gyűlésen jelentkezik.

Hát a régi korokat a történetírónak így tárgyalni nem szabad, mert azoknak megvan a maguk saját – a mi korunktól nagyon is elütő – jellegek, amely szerint kell azokat megítélni.

De kezdjük az elején, a Mátyás után következő trónbetöltéssel, Itt kezdődik Acsádynál az akkori irányadó körök hitványsága. Mátyás király forró vágya, hogy természetes fia; Corvin János herceg, legyen utódja, nem teljesedett; a trónravágyó, elvénhedt, meddő nejét, Beatrixet, furfangos módon kijátszották; a másik két trónkövetelőt, Miksa német királyt és Albert lengyel herceget másképp elégítették ki s Ulászló cseh királyt ültették a trónra.

Ez a királyválasztás, sok furfangos részlete miatt, valóban ritka a mi történetünkben, egyébként csak azt bizonyítja, hogy a politika, a haladó idővel, csak még nagyobb huncutsága lett az uraknak. Mert az bizonyos, hogy a huncutságuk netovábbja, hogy csak ezt az egyet említsem, hogyan szedték rá Beatrixet Ulászló pártjára. Mikor nem volt másképp rábírható Ulászló pártjára, csak ha nőül veszi, Bakócz Tamás vicekancellár néhány beavatott magyar úr jelenlétében esketést rendezett, tudva és akarva közös megbeszélés szerint profanizálta a szent szertartást, összeadta Beatrixet Ulászlóval, azon föltétel alatt, hogy a dolog titokban marad s nem élnek együtt. Beatrix örült a dolognak, mint bolond a fapénznek; Ulászló király is lett, Beatrixet meg Esztergomba küldték, aki csak azután ámulva vette észre, mikor se férj, se korona nem lett osztályrésze, hogy még az ilyen asszonyt is lehet rászedni.

Eltelkintve a használt eszköz szokatlan és

nagyon erkölcstelen voltától, ez azon időben bizonyos értelemben csak olyan érdekes politikai becsapás volt, mint újabban nálunk az a bizonyos pogrányi megye-bizottsági választás, midőn mindenki egyre szavazott, délután pedig, a szavazatok összeszámlálásánál, egészen más lett megválasztva. Hogyan? Úgy, hogy még a szavazatszedőküldöttség a hátulsó szobába ebédelni ment, azalatt a harmadik szobából, a szavazási helyiségből, kivették a szavazó urnát s felcserélték ugyanolyan mással s más cédulákkal. – Azt mondták jóval később a bámulóknak, hogy ilyen a politika! A politikai huncutságot tehát nem Macchiavellinek kellett feltalálnia.

Azért, ha Acsády úgy beszélne el ezeket a dolgokat, ahogy megtörténtek, szavunk sem volna hozzá, mert a történetírónak kötelessége, tekintet nélkül, hűen előadni az eseményeket. De ő folyton célzatosan dolgozik, nagyít, vagy pedig kohol oly történeti nézeteket, melyeknek semmi alapjuk nincs.

Így mindjárt azon kezdi, hogy az irányadó körök megígérték Mátyásnak, hogy fiát választják a trónra s „amíg atyját sírba nem tették, mindenki köréje gyűlt” (4. l.), azután pedig megcsalták. Hát így egyszerűen állna a dolog? Fraknói a Szilágyi-féle történetben (IV. 336. lap) rámutat arra, hogy az özökön kívül voltak olyanok is, kik a helyzet igényeit magasabb szempontból vették fontolóra. A Bakóczról írt monográfiájában pedig bőven kifejti (1889. 30. s. k. 1.). hogy a szószegés vádja nem illetheti a választó főurakat; mert mikor ők kötelezettséget vállaltak, hogy Mátyás utódául fiát elfogadják, azon utógondolattal, mondhatnók föltétellel cselekedték azt, hogy Mátyás a maga életében viszi keresztül János herceg királylyá választását, elő-

kelő fejedelmi ház sarját szerzi meg neki nőül, Morvaország és Szilézia birtokát biztosítja részére, a császárt igényeiről való lemondásra bírja. Mátyás ezen föltételeket tényleg maga is elfogadta és lázas sietséggel fáradozott teljesítésükön. De a halál meghíúsította igyekezeteit. És most Corvin János nem volt egyéb, mint egy nagy király törvénytelen gyermeke.” És hozzáteszi: „személyes érdek alig vezethette a mérvadó egyéneket, mert az Corvin János megválasztása esetén is teljes mértékben kielégítést talált volna.”

Ez is t. i. gyengye, hajlékony volt, mint Ulászló. Különben, aki elsőnek mondta ki, hogy Corvin trónraemelését lehetetlennek tartja, János váradi püspök volt, aki már akkor el volt határozva, hogy, lemondván a püspökségről, kolostor magányába vonul, tehát nem önzésből mondotta.

Így látja a helyzetet az oknyomozó történetíró, aki csak a történeti igazságot keresi s mindenkinek, ha mindjárt főnemes is, megadja a magáét.

Acsády ellenben szocialista módjára csak szidja a főurakat, jót róluk föltételezni nem tud, anélkül, hogy nyomozná és mérlegelné a körülményeket.

S hogy legalább látszatra elfogadhatóvá tegye a főúri szószegést és önzést, mintha tisztán Ulászló gyámoltalansága s így kizsákmányolhatósága indította volna őket megválasztatására, afféle falsumot követ el Corvin Jánossal s vitéz, erélyes embert csinál belőle. „Mint férfi – úgy mond – élete *utolsó tíz évében* olyan tettekkel, melyek minden félreértést kizárnak, bizonyította be, hogy rátermett az uralkodásra, hogy méltó fia dicső atyjának . . . Kitűnő nevelést nyervén, sokat és sokfélét tudott.” (3. 1.) így az egyik lapon. A következőn meg már ezt mondja:

„Atyja halálakor a herceg még 18 éves sem volt, A *papi nevelés*, melyben sokáig részesült, akkor még megbénította tettejét (azaz: akkor még gyámoltalan volt). Abban a korban, midőn atyja már vaskézzel irányítja az állam hajóját, ő még apróbb nehézségekkel sem bírt megküzdni.» (4 1.)

Tehát Corvin előbb gyámoltalan volt, de élete utolsó tíz évében vitéz férfiú, – és kitűnő nevelésben részesült, de azért mégis a *papi nevelés miatt* volt gyámoltalan 18 éves korában. Hogyan van ez? Mindenképen hamisan.

Ha ugyanis Corvin papi nevelésben Részesült és a papság akkor valótlán olyan világfiakból állott volna, mint a hogy Mátyás alatt és itt Ulászló alatt is (25-6. 1) bemutatja, akkor Corvin, ha csak egy kis fogékonyság van benne, nem naiv, hanem furfangos világfivá nevelődött volna vezetősök alatt. Csakhogy Corvin nevelője Ugoletti humanista voie. (Schönherr: Corvin János 1894. 56. 1)

At egészen tehát csak az van. hogy Acsády – elég ügyetlenül – a főurakon kívül egyet akar ütni a papi nevelésen és a papságon, a mi azonban sem neki, sem Corvinnak nem használ. Mert Corvin János tényleg eléggé gyámoltalan ember volt, a ki, mint Schönherr Gyula említett monográfiájában kimutatja, „jelentőségét nem egyéni értékének, nem tetteinek köszönheti, hanem származásának.” S ha később a sok csalódás és igazságtalanság föl is izgatta erélyét, azért távol esett ő atyjától.

De lássuk tovább! Tudjuk azt, hogy az oly fényesebb korszakok, mint Mátyásé volt, múlóak a történelemben, mert a személy kiválóságával járnak. Ezt mutatja szt. István, Kálmán, III.

Béla, N. Lajos s más jeles királyaink uralkodása, a kik után mindig visszaesés következett.

Azután a király-változásokkal – az Árpádok után – ugyanazok a külső és belső bajok is, ha talán különböző fokban, de folyton ismétlődtek. A külső bajok elkerülhetetlenek voltak, mivel folyton arról kellett gondoskodni, hogy az új király valamely szomszéd országnak a hatalmát hozza Magyarország támogatására, hisz, mint Fraknói (Bakócz Tamás 30. 1.) írja, még Mátyás alatt „is bebizonyult, hogy az elszigetelten álló Magyarország, a legnagyobb fejedelem kormánya alatt sem képes föladatát eg agában megoldani”, szövetségre van szüksége; már pedig mindig csak az egyik pályázó nyert, a többi elbukott, a mi ezeknek támadásait, az általok felidézett súrlódásokat vonta maga után, sokszor az illető új király egész uralkodásának tartamára.

A belső bajok, a királyválasztással járó pártoskodások, megvesztegetések, birtok- és hivataladományozások is, szintén csaknem mindig ugyanazok voltak.

Ha ezek a bajok II. Ulászló idején nagyobbaknak tünnek fel, az nem kizárólag a király személyének és a főurak kapzsiságának, hanem a *korszellem feltűnő változásának* és annak a sajátos keretnek tulajdonítandó, mely ezeket a bajokat itt két oldalról környezi s különös megvilágításba állítja: az egyik oldalról Mátyás fényes korszak a, a másik oldalról a mohácsi vész. Volt nekünk ugyanis sok gyarló királyunk, voltak mindig kapzsi és hatalmaskodó főuraink, úgy III. Bélától kezdve egész nagy sorozatban, s ha mégis ez a korszak, a két Jagelló alatt, tűnik fel oly sötétnek, az inkább a kör erkölcsi változásának, mint a megszokott anyagi bajoknak tulajdonítandó.

Tudvalévő, hogy ezen időben az európai közszellem a humanizmusnak kezd hódolni, mint mindenütt, úgy nálunk is Mátyás királyon kezdve a renaissance válik uralkodóvá. Hogy mit jelent ez, azt Acsády az előtte mindenestre hiteles Mangold Világtörténelmében megolvashatja. Mangold ezt írja: „A renaissance követői nemcsak külsőleg utánozták az antik mintákat, hanem a pogány világnézetet, a skepsist, a hitetlenséget is magukba szívták. A humanisták gúnyos hitetlenséggel emlegették a dogmákat, művészek pedig a Megváltó helyett Jupitert ültették a trónra és a menyország helyett az olympusi istenek pajzán ünnepeit örökítették. Szóval *a pogány szellem a keresztény vallást kiszorította*. Nem is a keresztény erények, hanem a szépség és arányosság feltüntetése volt a fődolog. Ennek az lett a következménye, hogy a renaissance *pogány szellemének* hatása alatt az egyház is elvilágiasodott”. (III. 14.1.)

A tekintély hanyatlani kezd s helyébe lép az egyén érvényesülése; az erény szeretetét, a lelkiismeret szavát, szóval a ker. erkölcsant az élvezetek, a vagyon, a hatalom szertelen hajhászása váltja fel, az idealizmust az anyagiság, a keresztény szellemet a pogány szellem.

Innen még az ú. n. jobbak is, egy Zipolyai János a királyleány keze után kapkodó vágyával, egy Werbőczy István rengeteg vagyonszerzésével, (1. Fraknoi: Werbőczy István 106 – 117. 1.), akik pedig akkor az olygarchiával szemben a nemzeti pártot képviselték, bizony csak a humanizmus útjait taposóknak tűnnek fel, a saját koruk gyermekeinek, akiknek szemében szintén megvolt a szálla.

Acsády. mint oknyomozó történetíróhoz illenék, II. Ulászló korát ilyen megvilágításba helyezni elmulasztja s ami a korszellemből nőtt ki,

ami akkor általános baj volt, azt egyes személyek, nevezetesen II. Ulászló s első sorban Bakócz Tamás kancellár rovására írja; azért maga a kor érthetetlen lesz előttünk, mert képtelenségnek tűnik fel: hogy, ha a többiek jók lettek volna, hogyan képes ez a két ember annyira megrontani a nemzetet? Hogyan váltak volna lehetségessé azok az állapotok, melyek szörnyűségét oly színes képben mutatja be?

Nem, t. Acsády úr! ezt a kort is meg lehet érteni, csak megérthetővé kell azt tenni, s ez éppen a történetíró feladata. Nem szabad a történet rovására egyeseknek kedvezni, másokat meg animozitásból porig sújtani, talán csak annak okáért, mert az illető állami hivatalnok véletlenül püspök is volt. A renaissance embereit egyforma történeti hűséggel kell kezelni.

Acsády előadásának ezen alaphibája után lássuk egyes részleteit.

Ami II. Ulászló személyét illeti, királylyá választásakor nem volt az még az a trotli, mint aminőnek Acsády előadása nyomán képzeljük. Megválasztása nagyobb előnyököt helyezett kilátásba hazánkra nézve, öcscsénél Albertnél. Mint Csehország királya és a lengyel korona Örököse, Magyarország trónjára jutván, azon hatalmas államszövetséget létesíthette, mely Nagy Lajos 03 Mátyás törekvéseinek célpontját képezte. *Személyes tulajdonai* is megfeleltek a magyar urak óhajításainak. Mint cseh király képes volt, szemben Mátyással, magát föntartani, úgy a harctéren, mint a diplomatiái tárgyalásokban sikereket vívni ki. Emellett alattvalóinak jogait tiszteletben tartotta, érdekeiket kímélte, erőszakos tényektől tartózkodott; anélkül, hogy akkor még csak sejteni is engedte volna azt, hogy erélytelensége tehetetlenségig fog sülyedni. (Fraknoi: Bakócz 32. 1.)

Ugyanis ne idealizáljuk túlságosan Mátyás királyt, nem volt az ő eljárása mindig olyan, hogy az uraknak jogos panaszokra ne adott volna okot, s akkor a választóknak is adunk igazat abban, ha oly királyt óhajtottak most, aki az ő jogaikat is tiszteletben tartja.

Az meg egyenesen tévedés, midőn Acsády azt állítja, hogy Ulászlónak „legcsekélyebb jogcíme sem volt a magyar koronára.” (5. 1.) A Jagellók törzsanyja, Nagy Lajos leánya, Hedvig; maga Ulászló pedig Albert királyunk egyik leányának a fia volt.

A további előadásában a nemzet egész történetét, a politikai és erkölcsi züllés összes szálaait egy személyhez köti s ez: Bakócz Tamás győri, majd egri püspök s végre esztergomi érsek s az ország primása. „E nemzedék végtelen önzésének, erkölcsi romlásának legjellemzőbb fajképe.” (8. 1.) Az egyszerű szegény erdődi (szatmármegyei) jobbágy fia ravasz, önző diplomatává, Ulászló mindenható kancellárjává lesz. „Egymásután árulta el jótevőit, Mátyás királyt, Corvin Jánost, Beatrixet s vásárt csapott mindenből. Szolgálatának bérét előre ki szokta kötni. Fokozódó hatalmát mérhetetlen önzése kielégítésére, vagyona gyarapítására használta fel. Ez volt az egyedüli szempont, melyből a nemzetközi politika, valamint a belügyek terén felmerülő kérdéseket vizsgálta. Uzsorásnak vagy kupecnek született...” (19. 1.) Velencétől várta a bíbornokságot, így nem hódíthattuk tőle vissza Dalmátiát (41. 1.), Habsburgokkal csereberélt, hogy pápává választását majd elősegítik (55. 1.), szóval a nemzet érdekeinek mindig a maga önző érdekeit helyezte fölébe. Ilyen volt Bakócz s színezés nélkül is eléggé önző, hogy a magunk felfogása szerint teljesen elítéljük; bár az már tévedése Acsádynak, ha azt

mondja, hogy Zápolyai János szepesi grófra *ráfogta*, hogy király akar lenni (53. I.); biz azt nem kellett ráfogni a János grófra. (L. Fraknoi: Werbőczy 34. 1.)

Acsády ezen előadása szerint Bakócz szereplése tehát megdöbbentő, s még sem értjük, hogyan volt ez oly hosszú időn át lehetséges? Hiányzik hozzá Acsádynál a magyarázat. Ugyanis úgy áll a dolog, hogy Bakócz Mátyás udvarában lett diplomatává s a király belső bizalmasa volt (Fraknoi: Bakócz 17.].). Ulászló tehát elődjétől vette át, mint tényleg ritka eszes hivatalnokot, de egyúttal igazi renaissancekori férfiút. Ez magyarázza emelkedését, majd nagy befolyását. „Nagy előnyül szolgált a prestige, mely őt mint a nagy király bizalmas tanácsosát, titkainak letéteményesét, környezte. Emellett széles látókörének és éles elméjének jelességéhez járult feltűnő leleményessége, mely a legbonyolultabb helyzetek igényeinek kielégítési-re, nehézségeinek elhárítására mindig talált módot. Igaz, feladatát lényegesen megkönnyítette az, hogy nem válogatott az eszközökben, nem hallgatott a lelkiismeret aggályaira, nem gondolt a világ Ítéletével.” (Fraknoi i. mű 39. 1.)

Ulászló választása tehát éppen ügyes volt s a mi hibája volt Bakócznak, azt korából jól megérthetjük; sötétebb bélyeget csak azért nyomunk rá, mert püspök volt, különben nem különbözött a mások kapzsiságától, az új pogány szellem ezen rákfenéjétől. Fraknoi Bakócz szertelen jószág-szerzéseiről beszélve, ezeket mondja: „Az alkalmakban és eszközökben nem válogató aquistori tevékenységének ezen eredményei oly korban, mikor a közélet emberei, gyér kivétellel, mindnyájan ugyanígy járnak el, *az erkölcsi érzék felháborodását alig idézhették elő*. De mivel szükségkép sokféle érdekléssel jöttek összeütközésbe, széles

körben keltettek elégtelenséget, melyet Erdődi Tamás gyakran, kíméletet nem ismerő föllépésével, még fokozott”. (62. 1.)

Ilyen volt az a kor, hisz Schönherr beszélve a Corvin János kezén atyjától maradt rengeteg vagyonról, azt mondja, hogy az bizony „nem állott teljesen szilárd alapon. A Mátyás kezei között összehalmozott uradalmak igen nagy része *erősza-
kos vagy legalább is rendellenes módon került a király birtokába*. A legtöbbjét hűtlenség címén, királyi hatalmával kobozta el birtokosaitól s a magvaszakadás révén elfoglalt javak között is voltak olyanok, a melyekre örökösödési szerződés vagy egyéb jogcím alapján más főúri családok tartottak igényt s csak a király halálát várták, hogy jogaikat törvény vagy erőszak útján érvényesítsék”. (181. 1.)

Ha a fej így csinálja, a tagok alig lehetnek jobbak. Ilyen volt az kor s különben is ez a jószágcserebere egészen más jelentőséggel bírt akkor, midőn a vagyon csak a nemesség kezén összpontosult, mint bírna ma, a jogegyenlőség idején.

Acsády tehát abban tér el a történeti hűségtől, hogy Bakóczot nem korának keretében méltatja s azonfelül elhallgatja a jót, a mi róla, nem a legrosszabb humanistáról, mondható. (Fraknói i. mű 178. s. k. 1.)

A sok belső bajhoz II. Ulászló korában, mint az egyéni érvényesülés egyik jele, járult szintén (1514) a pórlázadás is, melynél Bakócznak jelentékeny szerepe volt. Acsády ezt, teljesen a történeti igazság ellenére, szintén Bakócz rovására színezi ki.

Való igaz, hogy a pórlázadás s a vele járó nagy emberpusztítás nagy szerencsétlensége volt II. Ulászló uralkodásának, éppen akkor, mikor

az ismét mozgolódni kezdő törökökkel szemben sok férfikarra lett volna szükség. Keresztes háborúból nőtte ki magát s inkább váratlan szerencsétlenség, mint előre kiszámított polgárháború, melyért azonban oly módon felelőssé tenni Bakóczot, „akinek kezében a jó is gonoszra vált”, oly módon felelőssé tenni, mint Acsády (68-82. l.) teszi, nem felel meg a történeti igazságnak.

Bakócz ugyanis Rómában tartózkodott, a pápaválasztás alkalmából; nem sikerült neki pápává megválasztatni s X. Leo lett a pápa; akkor számítva arra, hogy az új pápa beteges, állandóan akart megtelepedni Rómában, esetleg a következő pápaválasztásnál próbálni szerencsét. De az új pápa terve a török kiszorítása volt s azért Bakóczot, Acsády szerint; „a fondorkodó, izgága embert”, hazaküldte, hogy erre felé keresztes háborút hirdessen. Bakócz nem szívesen vette a küldetést, aggkorára utalva szerette volna elhárítani magától, de meg kellett hajolnia a pápa akarata előtt. (Fraknoi: Bakócz élete. 137. l.)

Mikor hazajött, a királyi tanácsban előadta megbízatását. Az urak örömmel fogadták a keresztes háború tervét s nem ellenezték, mint Acsády mondja 69. l.

Az egyetlen Telegdy István kincstartónak Yoltak aggodalmai, a ki azt mondta, hogy nem jó lesz a parasztságnak fegyvert adni a kezébe. De figyelmeztetése gúnymosolyt hívott az ajkakra, annyira lehetetlennek tartották a parasztság lázadását urai ellen. Így határozatott el a hadjárat megindítása s nem „Bakócz haladt a maga országrontó, államromboló útján tovább”, a mi annál bizonyosabb, mert hiszen e tekintetben neki volt legtöbb vesztenivalója.

A nép kezdett gyülekezni a kijelölt helyeken, mint Acsády mondja: „templomi zászlóival,

plébánosai, szerzetesek, tanítók vezetése alatt,” a mi épen nem mutat forradalmi hangulatra. Azután vezér kellett. Oly férfúra volt szükség, a ki a tömegekben bizalmat, ragaszkodást és lelkesedést kelt. Erre főúr nem látszott képesítettnek s azért Bakócz keze nem mondható „szerencsétlennek,” midőn erre a tisztre Dózsa Györgyöt választotta, akiben, mint maga Acsády mondja (73. 1.), volt katonai és szervező tehetség s aki „arról, hogy a szegénység megváltójává játssza ki magát s új világrendet akarjon teremteni, mint annakelőtte, akképen kinevezése pillanatában sem álmodott.” (72. 1.) Tehát a választás nem volt rossz.

A keresztesek száma egy hónap alatt vagy százezerre szaporodott s úgy látszott, hogy a Szent-szék reménysége teljesezésbe fog menni.

Ami mégis megváltoztatta a hangulatot s elégedetlenséget kezdett szülni a táborokban, az volt, hogy az idő rövidege miatt nem gondoskodtak kellőképp a nép ellátásáról s még inkább azok a hírek, hogy egyes urak, sürgős munkák ideje lévén, visszakergetik a jobbágyokat. így kezdődtek a támadások a nemesek udvarházai ellen.

Bakócz megdöbbsent s május 23-án a keresztes hadjárat kihirdetéséről szóló bullát visszavonta, de hasztalan; a fölbújtogatott nép most már az izgatókra kezdett hallgatni s Dózsa, ám-bár nehezen ment bele, új szerepre, népszabadi-tónak vállalkozott. A humanisták eszméiről már a nép is hallott valamit. így aztán a török elleni háborúból véres belháború lett, véres háború s „a halált megvető bátorság tényei, mondja Fraknói i. mű 149. 1., melyek e gyászos napokban nyilatkoztak, bebizonyították, hogy a keresztes hadjárat kihirdetésének terve nem könnyelműség, vagy tájékozatlanság sugallata volt; és a szeren-

csétlen kimenetel nem tekinthető a vállalat szükségszerű fejleményének; oly okok és körülmények idézték azt elő, melyek a tervezők hatalmától függetlenek voltak.”

A tömegek harcának Temesvárnál Zápolyai János vetett véget, vagy 70 ezer ember lett áldozata és eredménye azok a törvények, melyeket Rákoson hoztak s melyek a jobbágyságot még a szabad költözködési jogától is megfosztották.

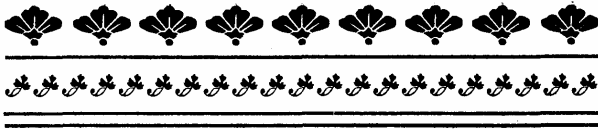
Ellenségei Bakóczot tették a származott bajokért felelőssé; de a ki igazságosan ítél, ezért a váratlanul támadt bajért, melyben talán ő vesztett legtöbbet, nem dob rá követ.

A szintén igazságtalanul ítélő Acsády elhallgatja, a mi annyira jellemző, Bakócz viselkedését a híres parasztelnymó rákosi országgyűlés idején. „Mikor az országgyűlés, egybegyűlt, mondja róla Fraknoi i. mű 151. l., előrelátva, hogy a rendek a bosszúvágy sugallatait fogják követni, ő pedig nem lenne képes a kereszténység és humanitás elveit érvényre emelni, távol maradt; majd a jobbágyosztály elnyomását és szolgaságát szentesítő törvények alkotás után, nem habozott kárhóztató Ítéletét köztudomásra hozni; mit méltán örök dicsőségére jegyezhet fel a történetíró. Ellenben szó nélkül tűrte azon végzést, melylyel a rendek (Werböczi vezetése alatt) őt megbélyegezni óhajtották. Ugyanis megállapított, hogy a király paraszt származású egyházi férfiút püspöki székre ne emelhessen, és ha mégis emelne, az ilyennek tizedet fizetni senki se legyen köteles.”

A parasztlázadás csak alkalom volt Bakócz politikai ellenfeleinek kezében, bántotta őket gazdagsága s az a nézete, melylyel a magyar trónt Ulászló szándékai szerint – Zápolyai és pártja törekvései ellenében – a Habsburgokra akarta

ruházni. Ez a nézete lehetett helytelen, amint helytelen Acsády nézete, melylyel Zápolyaitól, különös kedvteléssel, a trón utáni törekvéseket elhárítani iparkodik, de azért Bakócznak is igazságot kell szolgáltatni abban, amiben ártatlan, a parasztháborút nem ő akarta.

Látszik ezekből, hogy Acsádyt a II. kötetében is ugyanaz a szellem, ugyanaz az elfogultság fogja vezetni, mint I. kötetében láttuk.

X.

II. Lajos és kora. Kisfaludy „Mohácsa” téves. Országunk politikai gyengeségét akkor a keresztényellenes szellem terjedése és a zilált nemzetközi viszonyok okozták. Acsády ferde felfogása.

Acsády az ország belállapotairól folytatólag festi a szomorú képet. Minden egy pontra irányul nála, a mohácsi csata érthetővé tételére. Én részemről nem egészen úgy látom és értelmezem az előzményeket, mint ahogy itt nála olvasom. Észrevételeim Acsády fejtegetésére a következők.

A mohácsi csatavesztés, mely II. Lajos királylyal érte hazánkat (1526.), sokkal kisebb baj volt az országra, mint a rákövetkező kettős királyválasztás. Ha ez nem következik be, a csatavesztést könnyen kihevertük volna, mint a várnait is (1444), a hol szintén király esett el.

A nemzet későbbi közhangulatában azonban ez a két tény szerepet cserélt, legalább mindig halljuk emlegetni a mohácsi vészt s nem a rákövetkező kettős királyválasztást, mintha amaz lett volna a nagyobbik baj. Úgy látszik Kisfaludy Károly *Mohács* című elégiája vitte azt így be a közérzetbe, mivel Mohácsot „nemzeti nagy létünk nagy temetőjé”nek nevezi, pedig nem volt az, a mint ferdén ítélte meg Tomorit is, a vezért, a kiről azt mondja, ha nem hagyja el a kalocsai érseki székét, vagyis az oltárnál marad, hogy nem halt volna hazánk dísze, virága vele:

azaz hogy akkor a mohácsi csatavesztés nem következett volna be.

A történelemből tudjuk, hogy ez az utóbbi vád teljesen alaptalan; először mert akkor tényleg nem volt más vezérnek való, mint ez a katonaviselt férfiú; másodsor mert ő maga nem óhajtotta a vezéri botot, hanem a közóhaj kényszerítette reá.

Nem csoda aztán, ha az így balul megítélt mohácsi csata nagyobb árnyékba borítja a közvetlenül megelőző időket is, a melyekre – egyik nagyítás maga után vonván a másikat – szintén bizonyos kivételes mértéket szoktunk alkalmazni, mintha ezekhez hasonló szomorú idők sohasem fordultak volna elő történelmünkben. Pedig valahányszor nem ült valami rátermettebb egyéniség a magyar trónon, mindig megvolt a belviszály, az önzés, az erősebbek dulakodása, éppen úgy, mint a mohácsi csatát megelőzőleg.

Így Lajos királynál is mint valami különös vonást kiemeljük, hogy ő, valamint udvara, könnyelmű és ledér volt, s olykor annyira szegény, mint Acsádynál olvassuk (87. 1.), hogy „néha ennivalója sem volt”. Eltekintve az efféle túlzástól, vajjon nem volt-e könnyelmű és pénzszegény Zsigmond, vagy II. Endre; s nem volt-e ledér II. István vagy Kún László? Vagy a főnemességnek nem volt hosszú időközön át közös vonása, hogy abban a nyers időben időnkint elnyomni iparkodott a szegényebb nemességet s aztán hányan vágytak közülök kis királyságra? Hiszen pl. Károly Róbert előtt még jobban volt ez a baj kifejlődve, mint most a mohácsi csata előtt.

Ezeket pedig azért emelem így ki, hogy jelezzem, miszerint Acsády II. Lajos (1516-26) idejét tárgyalva, csak a régi nyomokon, a régi felfogás útján halad, jobbára csak az ország belső

bajaival bíbelődik, hogy megmagyarázza a mohácsi katasztrófát, holott pedig a magyarnak ezen időben a török ellenében való gyengeségét inkább a külső viszonyok bénultsága – a franciák és németek kezdődő versengése: a francia Ferenc és a német V. Károly irigykedései s a kezdődő protestáns bonyadalmak – mint a belső meghasonlás idézte elő. Másodszor azokat a belső bajokat is csak a régi, elavult szempontok szerint bírálja el, pedig azok természete Mátyás király óta, a szellemeket mételtyező pogány *humanizmus* befolyása alatt, teljesen megváltozott. Inkább erkölcsiek azok a bajok, a keresztény szellem és a velejáró erkölcsi érzület hanyatlásából származók, mint anyagiak.

Amint Acsády nem így domborította ki az eseményeket, nem ezen szempontok szerint világította meg az ország akkori helyzetét és a felforgó bajokat, már is elhibázta a tárgyalást s nem látjuk be, hogy miért kellett új történetet írnia, mikor a meglévő könyvek ugyanazt ismételtelen elmondták már, amit ő itt lapokon át halmoz föl. Hazánk történelme ezen időben helyesen csak úgy érthető meg, ha azt a világtörténelemben foglaljuk be s onnan magyarázzuk; a belső zilált állapotok egymagukban nem igazítanak el, de sőt azokat sem értjük meg a nagy keretbe való beállításuk s onnan való megvilágításuk nélkül.

Magában tekintve ugyanis nem gyengének, sőt éppen erősnek kellett volna ekkor a magyarnak lennie, hisz Mária királyné, II. Lajos neje, Habsburgvér, a hatalmas V. Károly és az osztrák Ferdinand nővére, Ferdinándnak neje pedig Anna, II. Lajos nővére. S mégis ilyen szövetség mellett is gyenge a magyar, mivel ezeket a feleket a bomladozó európai viszonyok kötötték le. A török ellenben mindig erősebb lesz. Miért? Mert az

európai fejedelmek egymás ellen kötnek ligákat s magára hagyják a magyart, vagy éppen ellene uszítják a törököt, mint egyszer Velence, másszor meg a franciák tették, hogy bénítsák V. Károlyt.

Tehát éppen nem a megszokott anyagi bajok, vagy az udvari és a nemzeti párt küzdelmei ekkor a magyarnak a legnagyobb baja, hanem a megromlott nemzetközi viszonyok és benne a mi-azmás új közszellem.

Hasonlóképp nem a Bakócz vagy Szalkay primás-kancellárok önzése, jószágszerzése a főbenjáró baj, hanem az, hogy primások léte-re nem erősítették az egyházat akkor, midőn a lutheranizmus már a királyi udvarba is befészkelte magát és a nemzeti meghasonláson kívül a vallási egységet is felbomlással kezdte fenyegetni. „Bakócz élete hajója, írja Fraknói (Bakócz Tamás 208 1.) páratlan szerencsével haladott. De nem dicsekedhetett hasonló szerencsével a magyarországi egyház hajójának kormányzásában. *A felelősség nagy súlya terheli emlékét azért*, hogy mikor a vallásszakadás közelgő vihara kitört, nem állott biztos kikötőben a hajó (az egyház), és az ellenállás képességét nélkülözte a hajós nép”.

Tehát nem a mohácsi csatavesztés volt nekünk II. Lajos alatt a legnagyobb bajunk, a mint nem is ekkor mindjárt lett a török úr felettünk. Ezen idő megértéséhez más szempontok kellene-k, mint a kicsinyes házi bajok, azok pedig ott rejlenek az európai történet e korszakbeli zilált viszonyaiban.

XI.

A mohácsi csata jelentősége. Előzményeit rosszul magyarázza Acsády. Burgio Antal VII. Kelemen pápa követe Budán. Acsády vádjai. Szulejman kivonul.

A mohácsi csatát magára hagyatva, minden külső segítség nélkül vívta meg a magyar s el is vesztette. De az ilyen csatavesztés nem most először történt vele. A törökkel való első érdemleges összetűzésétől, a nikápolyi csatától kezdve, melyet Zsigmond királyunk 1396-ban majdnem az összes európai országok segítségével vezetett s elvesztett, így ment ez folyton, még Hunyady János is hol nyert, hol vesztett csatát. A török befészkelte magát a Balkánon s a vele való összetűzés, nevezetesen az alsó vidékeken, a határszélen, a magyarnak megszokott mindennapi kenyere volt azon időben. Neki a török újabb támadásának a híre, később s így 1526-ban is, egyáltalán nem volt már újság s nem is oly rémes, mint ahogy azt innen távolról gondolnók.

Ebből lehet magyarázni, hogy 1526-ban sem igen erőltette magát a nemzet a hadi előkészületekben, mert hiszen öt év óta, hogy a harcias Szulejman ült a török trónon, folyton érkeztek ezek az ijjesztgető hírek. Csak akkor kezdték komolyabban venni a dolgot s véres kardot körülhordozni, amikor már Szulejman júliusban Péterváradot foglalta el. Ekkor indult meg erősebben a had gyűjtése s a király is elindult Tolna felé.

A gyülekezők gyér sorain meglátszott, mekkora pusztítást végzett férfi erőben a 12 év előtti pórlázadás.

Legjellemzőbbek azonban magának a csatának a körülményei mindkét hadakozó fél részéről, amelyek mutatják, hogy, ha Lajos a csata után, futás közben, el nem vész s még inkább ha nem üt ki balul az új királyválasztás, csak oly közönséges török háborúval volna itt dolgunk, mint annyi más volt az előző időkben.

Így jellemző a háború komoly voltára, hogy egyik fél sem ismerte a másíknak erejét, terveit. A király táborában valami 29000 ember volt s győzelmet remélt, Szulejman tábora pedig vagy 200,000 harcosból állott s félt a magyaroktól. Acsády rezgелődései miatt itt ki kell emelnem azt a tényt, hogy a királyi táborban megjelent urak száma nagy volt. Az érsekek és püspökök mind ott voltak, kettőnek kivételével, azokat is Lajos küldte el országos ügyben. Az ország zászlósurai, a legelőkelőbb családok tagjai úgyszólván teljes számban csoportosultak a király körül, amiben annak bizonyítékát láthatjuk, hogy a főrendek körében az áldozatkészség megfogyatkozása dacára a személyes bátorság szelleme nem halt ki. (Szilágyi története. IV. 504-5. 1.) Hogy azonban a zsidó-főnök is ott lett volna, akár gyalog, akár lóháton, még Acsády is elfelejti megemlíteni.

Aug. 29-én szép nyári idő volt s a felhőtlen égről az augusztusi nap melege áradt szét a mohácsi síkra s a magyar katonákra, kik talpig fegyverben álltak a kijelölt pontokon. A kis szára óvatosságra, visszavonulásra inthette volna őket, de a török sereg felől jött hamis hírek hatása alatt azt hitték, hogy merész elhatározás, az erkölcsi bátorság egy nagy ténye biztosíthatja ré-

szökre a győzelmet és hogy a legelső erőteljes rohammal eldönthetik a csata sorsát.

Szulejmán későbbre tervezte a csatát és stratégiai szempontból ismét jellemző, hogy csak déltájban értesült a magyarok mozdulatairól. Négy óra tájban tűztek össze a felek s két óra lefolyása alatt vége volt a harcnak.

Mintha a természet is könnyeket akart volna ontani a veszteség felett, zuhogó záporosó támadt s Lajos királyt ez ölte meg. A csatában nem jutott szerepe, utána pedig két fiatal apróddal rohant el, de a megdagadt Csele patakon fáradt lova nem bírta átugrani, hanem a zuhogó árba jutott, mely a nehéz fegyverzetben öntehetetlen királyt magával sodorta.

A győztes szultán aztán öt napot töltött a mohácsi csatatéren. Eleinte el sem tudta képzelni, hogy az a csekély sereg, melyet megvert, lett volna az ország egész hadereje. Csak lassan, óvatosan folytatta útját Buda felé s szept. 12-én érkezett oda. De nem sokáig maradt ott. Még ekkor sem akarta elhinni s ezt ki is fejezte, hogy megtörte a magyarság ellenállását, hanem – s ez ismét jellemző az akkori diplomatiára – attól tartott, hogy a tulajdonképpeni magyar hadsereg majd csak azután fog reá támadni. Szept. 20-án már haza indult, magával vive kincset és sok embert s itt már Acsády nem mulasztja el fölemlíteni, hogy elvitt sok budai és esztergomi zsidót is (133 l.), 30 hajón szállíttatta le őket a Dunán s telepítette át országaiba.

Az 1526-ki év október havában olyan volt Magyarország, mintha területének valami negyed részét hirtelen árvíz lepte volna el; de amily hirtelen jött, oly gyorsan el is vonult. Sokat szenvedett ugyan az ország, amint ez háború idején soha sem volt másképp, de azért élt a

nemzet s erejét nem vesztette el, létének temetője nem volt Mohács. Maga Acsády is azt mondja: „A szultán és hadai eltávoztak s a Szerémség kivételével, az egész államterület ismét felszabadult. Bármi sok elpusztult belőle, ez az államterület még mindig elég nagy és erős volt arra, hogy nemzetközi önállóságát fentartsa s az újjászületés nagy művét megindítsa”. (134. 1.) Ha ez még sem történt így, annak már nem a török volt az oka, hanem a következő sajnós események.

Látjuk tehát, hogy a mohácsi csata fontosságáról a közvéleménybe átment balítéletet a történet nem igazolja. De még kevésbé igazolja Acsády fejtegetését magának a csatának előzményeiről, okairól. (101-25 1.) Acsády nem tudja beleilleszteni a világesemények folyamába, sokat tulajdonít az egyes tényezők rosszakarátának, amidőn pedig az összebogozott viszonyok oly természetes következménye volt ez a veszteség, hogy alig is történhetett máskép,

Elsőben is nem ítéli meg helyesen a belső állapotokat, s egészen szűk látókörbe helyezkedve vádolja az emberek önzését, holott látnia kellene, hogy a magyar társadalom akkor a természetes fejlődés követelményei s a renaissance-kori eszmék hatása alatt átmeneti korát élte, az ilyen átmeneti kor összes gyengeségeivel. Az alsóbb nemesség kezd érvényesülni az olygarchák rovására, lépést tesz a jogegyenlőség felé, a lutheranizmus már 1825-ben kezd jelentkezni, a humanizmus eszméi leszállítják az erkölcsi érzetet s midőn az egész társadalom inog, átalakulásnak indul, akkor gyenge király ül a trónon, amikor éppen erős vezetőre lett volna szükség. Ily körülmények között, nemzeti szempontból, a megvívott mohácsi csata a török csaták sorában csak egy incidens, mely éppen jó

lehetett volna arra, hogy a nemzetet egy erős lökéssel figyelmeztesse az új időkre és egyetértésre, valamint komoly munkára bírja-

Az önzés, melyet itt annyit felelmeget, végig vonul az egész előző történeten is, ez tehát nem oly különleges baja ennek a kornak, amely lyel a mohácsi csatavesztést igazolni lehetne.

De azonfelül nem jól ítéli meg a külső viszonyokat sem. Az elhatalmasodott török ellenében a magyar kevés volt, itt csak egy európai koalíció segíthetett volna, amint azt a pápák mindig hangoztatták. De vajjon volt-e ez lehetséges ebben a korban, midőn mindenki V. Károly hatalma ellen esküdött össze; midőn egyes fejedelmek inkább készek voltak a törökkel szövetkezni, mint a Habsburgok nagy hatalmát nézni? Midőn Luther is a törökkel való szövetkezést hirdette? Ugye nem; hát akkor kár annyira vádolni V. Károlyt és az osztrák Ferdinándot, hogy nem segítették meg a magyart, hogy elhagyták sógorukat, II. Lajost, midőn ők tulajdonkép magukon sem tudtak segíteni.

Az meg egyenesen csak Acsády rosszlelkűségétől telik ki, hogyan teszi felelőssé a pápát a mohácsi veszteségért, állítván, hogy a pápa tiltotta Lajost a törökkel való békekötéstől, amivel hogy később a mohácsi csatát idézte fel. (112, 114 l.) Mikor ellenezte (s nem tiltotta!) a pápa a békekötést? Akkor, midőn még mindig volt remény a török ellen ligát kötni, mikor azonban ez hiúnak bizonyult, ki volt egyedüli barátja országunknak a mohácsi csata idején? A pápa s Budán tartózkodó követe Burgio Antal. Fraknoi levéltári kutatások nyomán oly részletesen mutatja ezt ki, (Magyarország összeköttetései a sz. székkel. II. 342-413 l.) hogy lehetetlen hálára nem gerjednünk a szentszék iránt, melyet

Acsády ok nélkül megrágalmazni nem átal. Hisz a király még a mohácsi csatába is a lefoglalt templomi kincsekből szerzett pénzen indult, a nyitrai székesegyházból pl. Szent-Zoerard ezüst koporsóját vitték el.

(Fraknóinak ez az állítása – Szilágyi története IV. 494. 1. – ilyen alakjában téves. Ő t. i. azt mondja, hogy miután a királyi kincstartó be nem várhatta, míg a pénzverőkbe küldött egyházi kincsekből vert pénzt kezeihez kapja, a kapitányoknak, kik őt zaklatták, utalványt adott, mely őket bizonyos helyeken a kincsek átvételére feljogosította, így történt volna, hogy Podmaniczky Mihály, tízezer forintra menő követelése fejében, a nyitrai székesegyházban Szent-Zoerard ezüst koporsóját vette át.

Bizonyosan a koporsó értékét pénzben fizette ki a püspök, miután, mint Czeizel Gábor a bécsi levéltári adatok alapján kimutatta (Kath Szemle 1902. 550. 1.), ez a koporsó az 1530-ban elhalt Podmaniczky püspök egyéb ingóságaival, annak halála után, Bécsbe I. Ferdinánd birtokába került s Roggendorf ajánlatára Thurzó Eleket kínálták meg vele, ennek követelései törlesztése fejében. De ez a dolog lényegén, hogy t. i. a mohácsi csatára az egyház kincseit használták fel, mit sem változtat.)

Acsády azonban tüntetőleg nem vesz tudomást sem az eligazító vatikáni levéltári kutatásokról, sem Fraknóiról, neki csak mesék és megszólások kellenek.

A Habsburgházból való királyok kora.

I.

Zápolyay János és I. Ferdinánd ellenkirályok. Vágyott-e Zápolyay a trónra? Zápolyay behívja a törököt. Mindkét király gyöngé egyéniség. A hitújítás terjed. Váradi béke.

Valóban úgy van. Acsády is végre rájön arra, amit eddig bizonyítottam, hogy „a tények csakhamar kimutatták, hogy az 1526-iki gyászévnek nem a mohácsi csata, hanem épen a kettős királyválasztás volt legvégzetesebb eseménye, melynek igazi jelentőségét a költő Zrínyi Miklóstól kezdve minden elfogulatlan magyar politikus felismerte”. (144. 1.) Ennek folytán lett csak a török úr Magyarországon. Ha ez nem következik be, mint a Szulejmannak később 1529-ben és 1532-ben Zápolyay János érdekében és Bécs meghódítására indított két sikertelen hadjárata megmutatta, az egyesített magyar erő mellett, hazánk további sorsa is egészen más lehetett volna.

A baj tehát a mohácsi csata után kezdődött és pedig abból, hogy a már a Jagellók alatt fenállott nemzeti és udvari párt ekkor sem egyesült, hanem külön indultak királyválasztásnak. Ez sem történt először. Albert, az első Habsburg után (1439.) nem nejt, Erzsébetet, a kinek megígérték, sem utószülött fiát Lászlót, hanem, az ország

érdekeit tekintve,, a lengyel I. Ulászlót választották királynak. Hasonlóképp Mátyás után (1458.) nem Corvin Jánost, hanem II. Ulászlót ültették a trónra, mivel ígéretöknek ismét fölébe helyezték az ország érdekét. Ez az érdek pedig folyton az volt, hogy az új király más szomszéd ország erejét is hozhassa a magyar nemzet segítségére. Pedig ha valaha volt erre szükség, kivált most vált az égetővé, hogy a harcias Szulejman ült a török trónon.

Különbén Mátyás óta állandóan érvényesült a politika, mely Ausztriát szerette kötni az országhoz; Jagellók is ezt folytatták, úgy hogy II. Ulászló már házasságok által is akarta kötni a magyar trónhoz az akkor igen hatalmas Habsburgot: fiát Lajost Máriával, Ferdinánd nővérével s leányát Annát Ferdinánddal házасítván össze; azonkívül szerződésileg is – fiágának kihalta esetére – biztosította a Habsburg családnak a magyar trónt.

Világos volt tehát, hogy II. Lajos után kit kell ültetni a megüresedett trónra. De a nemzeti párt húzódozott Ferdinándtól és a saját kebeléből nemzeti királyt akart választani. És nem ok nélkül tette. Ott volt egyrészt az 1505. rákosi végzés, hogy azontúl a nemzet idegent nem választ királynak; de másrészt előttük állott a tapasztalat is, hogy ezek az idegenből hozott királyok nem igen váltak a nemzet javára. Érzelmi politikájuk tehát hazafias volt. De tulajdonkép egyik pártot sem lehet kárhozatni, mert mindkettő a maga nézete szerint jót akart; csak hogy az események keresztülhúzták számításaikat s eljárásuknak az ország vallotta kárát. Csak egy esetben fordulhatott volna jóra a széthúzás, ha a nemzeti pártnak egy Hollós Mátyás áll rendelkezésére, a ki hamarjában tud elbánni az ellenpárttal; azonban mind-

a két párt vargát fogott s ez képezte a nagy és orvosolhatatlan bajt.

Ugyanis alighogy az ország a török hadaktól megszabadult, Zápolyay János vajda okt. 14-re Tokajba hívta össze az urakat és vármegyéket – mondja Acsády 135 l. Milyen joron tette ezt? A királyválasztó országgyűlés összehívását az 1485. törvény a nádor hatáskörébe utalta. Miért sietett tehát János gróf, miután Báthory István nádor élt és már tanácskozott Mária özvegy királynéval? Ezt azért kérdezem, mert Acsády itt csaknem minden lapon hadakozik azon régi történeti nézet ellen, melyet különben a Szilágyi történetében (V. 1897. 14. 1.) maga is vallott, mintha Zápolyay János folyton vágyott volna a királyságra, s mintha erre vonatkozó terveit lépésről-lépésre szötte volna már II. Ulászló óta. (137. 1.) - Hát tekintve gyámoltalanságát, melyet nyomban megválasztása után kimutatott, lehet, hogy nem ő volt a terv főmozgatója, hanem az anyja, Hedvig tescheni hercegnő, akiről azt írják, hogy minden este azzal az imával hajtotta nyugalomra fejét: adja a jó Isten, hogy az ő János fiát a trónon láthassa! Mert máskülönből nyilvánvaló tény, hogy Jánost nagyravágyás környékezte. Már II. Ulászló leányát, Annát, szerette volna nőül venni és itt is az a tokaji sietés mi egyebet mutat, mint hogy a trón nagyon érdekelte?

A Zápolyay-párt élén maga Zápolyay, a Ferdinánd pártján pedig Báthory nádor és Mária, az özvegy királyné, Ferdinánd nővére állott. Az Tokajban, ez meg Pozsonyban tartotta tanácskozmányát. Zápolyayt pártja nov. 10-én, Ferdinándot pedig dec. 16-án választotta királyivá Székesfehérvárott. Mindkettőt Podmaniczky István nyitrai püspök koronázta meg, akiről – közbevetőleg legyen mondva – később azt a mesét költötték,

hogy elhagyta hitét s megnősült. Czeizel Gábor, illetőleg Vagner József kanonok ezzel szemben kimutatta, hogy Podmaniczky mint nyitrai püspök halt meg 1530-ban, s hogy a neki feleségül tulajdonított előkelő hajadonok akkor még a világon sem voltak. (Kath. Szemle 1902. 548. 1.)

Az országnak tehát *két királya* lett.

Ezzel természetesen megindult a belviszály és a háború, s csakhamar kitűnt János király gyengesége. „Nem a cselekvés, hanem inkább a békés szemlélődés embere volt; hiányzott belőle a tetterő, a szervezőképesség és a hadvezéri tehetség”. (139. 1.) Tétlenül nézte a felhők összetornyosodását, mikor gyors elhatározással kellett volna megakadályoznia Ferdinánd királylyá választását, ami nem is ment volna nehezen. Nem tette. Ferdinánd pártja aközben szaporodott s 1527. júliusában, befejezván előkészületeit, sereget küldött az országba. Jellemző a viszonyokra, hogy rövid idő alatt úgy fordult a hangulat, hogy János király most hiába hívta az urakat fegyverre, nagy részök elhagyta, s a hová fordult, csak árulással találkozott, úgy hogy végre 1528. márciusában Lengyelországba menekülni volt kénytelen.

Ez volt a válópont, amidőn be kellett volna látnia mindenkinek, hogy letéve az érzelmekről, az ország jövő sorsa érdekében csatlakozni kell Ferdinándhoz s összetartással szolgálni a közérdeket, melyet Balkán felől állandó veszedelemmel fenyegetett a török.

Máskép történt. János király 1527 végén Konstantinápolyba küldte követét, Laszky Jeromos előkelő lengyel urat s a szultánnál keresett segítséget. Így került Szulejman, most már meghivatva, az országba (1529.) s visszahelyezte Jánost Budára. Evvel aztán megvolt pecsételve a jövő s mindaz, ami ezután következett.

De Szulejmannak Bécs ellen intézett két sikertelen hadjárata után (1529 és 1532.) mindinkább kitűnt, hogy Ferdinánd sem a helyzet embere. Ennek egyéniségéből is hiányzott az erélyesség és határozottság, a zavart német birodalmi viszonyok folyton bénították erejét s különben is teljesen tanácsosai befolyása alatt állt, akiknek úgylátszik érdekében volt fentartani a zavart.

Szóval 1532. után úgy alakult a helyzet, hogy rendet többé alig lehetett csinálói; már a szultán is lemondott arról, hogy János érdekében kiszoríthatja Ferdinándot; de Ferdinánd is, miután bátyja, V. Károly, európai viszályba bonyolódva nem segíthette, belátta, hogy gyenge az egész ország elfoglalására. Eközben folyt a villongás és szenvedett az ország, mi általánossá tette az óhajt, hogy a két királynak valahogy ki kell békülnie. János király nagy befolyású emberének, Martinuzzi (Martinusevity) György barátának, közben váradi püspöknek, sikerült ezt létesítenie.

Így jött létre 1538. febr. 24-én a váradi béke, a tényleges birtokállomány alapján, vagyis a két király kölcsönösen elismerte egymást koronás királynak, azonban János halála után az ő területének is Ferdinándra kellett átszállnia, még az esetre is, ha Jánosnak fiörököse maradna, ellenben csak a Habsburgok magvaszakadtával száll át az ország János örököseire.

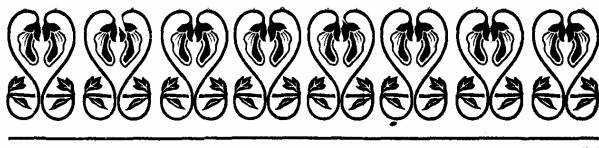
Ha legalább ezt teszik meg 1527-ben, milyen más lett volna hazánk további sorsa!

János király 1538. júniusában megnősült s elvette Zsigmond lengyel király leányát, Izabellát, akitől fia, János Zsigmond született. Nem sokáig élte túl, oly körülmény, mely a váradi béke életbe léptetését s az ország nyugalalmát vonhatta volna maga után, De János időközben, legalább ő úgy

gondolta, nem sok jó akaratot tapasztalt osztrák részről, úgy hogy György baráttal akként beszéltek meg a dolgot, hogy halála esetére a szultán segítségével megtartja a trónt fiának, János Zsigmondnak.

Úgy is történt. János királyt 1540-ben, Erdélyben, érte utóli a halál. Martinuzzi azonnal követet küldött a portára, hogy János király meghalt ugyan, de helyére fia lépett. Az ország pedig ismét ott volt, ahol a váradi béke előtt.

Szomorúan érdekes idők ezek nagyon, amelyeknek ez a külső kerete. Acsádyra befolyással van ez a keret, a háborúk, azért az országnak különösen gazdasági életét sötét színekkel festi (177. 1.), mily rohamos hanyatlásnak indult az. Pedig Takáts a Századok októberi számában (749.1.) nem látja azt oly sötétnek. – A királyviszály azonban legjobban kedvezett a hitújításnak; hisz egyik király sem mert fellépni ellene kellő eréllyel, nehogy apaszsa híveit. Az okokra nézve, miért terjedt az új hit, ezt mondja Acsády: „Az új hit különösen az urak és az alsó papság sorában kezdett gyökeret verni. Ez utóbbit a két szín alatti áldozás, kivált azonban a papi üötlenység eltörlése vonzotta, míg a hatalmasok az egyház roppant vagyonára áhítoztak, magokhoz ragadták jószágait s hogy ki ne kelljen adniok, a hitújítókkal rokonszenveztek”. (179. 1.) És ezt már jól mondja. Mohácsnál elestek püspökeink, az egyházmegyék fej nélkül maradtak, meglazult a fegyelem s az üres püspöki birtokok sok pénzsóvár úrnak csalétke lettek.

II.

A Habsburg-korszak, vagy az ú. n. osztrák császári rendszer Magyarországon 1867-ig.

Zápolyay János király halálával (1540.) I. Ferdinánd magában maradt koronázott magyar királynak; vele kezdődik a Habsburgok korszaka Magyarországon és tart a mai napig. Nem ugyan ő az első Habsburg nálunk, ebből a családból Albert, Zsigmond királyunk veje, az első (1437-9.), de Ferdinánd kezdte szakadatlan sorát a nálunk mai napig uralkodó Habsburgoknak, akiknek jogarához fűződik aztán hazánk utolsó három századának valóban küzdelmes története.

Sajátságos egy korszak ez 1540-től kezdve 1867-ig! Acsády is, mielőtt tovább folytatná a János király halála után következett események elbeszélését, pillanatra megállapodik, elmélkedik, és a mit talán csak a kötete végén, az egész korszakból levonható tanulságként kellett volna elmondania, már itt mondja el (187-190, 1.), nagy vonásokban előre jellemzi ezt a Habsburg-korszakot 1867-ig. A magyar ember afféle elmaradhatatlan sóhajtása ez ennél a korszaknál! Olyan keserű-édes visszaemlékezés. S hányan tették ezt már így Acsády előtt, hányan sóhajtottak szóval és írásban, nyilvános helyen és magánbeszélgetésben, megemlékezve e korszakról? És ennek dacára is nekem úgy látszik, hogy ez a régen

folyó jellemzés azért még mindig nem teljes, még mindig nem történethű, hanem hogy még most is többé-kevésbé elfogult és egyoldalú.

Acsády is, róla szólva, négy oldalon át, szinte remeket ír, igazán egy megható jellemképét a három századnak, és ha stilisztikai szempontból nézem: gyönyörű szép egy olvasmányt; de látom azt is egyúttal, hogy több van benne a költő érzelmességéből, mint a történetíró józan, prózai hangulatából. Amint a költő mindig azt keresi, a mi neki kedves, a mi művészileg szép; a történetíró ellenben mindig azt, ami mindenképen igaz, már akár kedves, akár nem: akképen lesz itt költővé Acsády is.

Remekül rajzolja meg azt a rendszert, melyet háromszáz év óta hazai életünkben osztrák szellemnek nevezünk; talán egy lényeges vonását sem hagyja el annak, amit népköltészetünk népies őszinteséggel úgy szokott kifejezni, hogy „mégis huncut a német”, s amit a kuruc költészet egykoron „hajás – parókás – vendég-”nek nevezett.

Magyarország – úgymond – az új királyi család útján egy más államszervezettel és a császársággal jutott kapcsolatba, mely utóbbinak kezdettől fogva megvolt a maga sajátos kormányzati rendszere. Ez a rendszer a középkori impérium hatalomteljéből táplálkozott. A római jog szellemében mindenütt ki akarta zárni az alattvalókat a közhatalomból, másrészt meg feltétlenül fenn akarta tartania vallásegységet, melyet uralma egyik főoszlopának tekintett. Hódítani, terjeszkedni igyekezett, minél több emberen, minél messzebb területeken akart uralkodni, de csak zsoldosai és papjai útján, kikre uralmát fektette. Ellenben a nép szélesebb rétegeinek megnyerésével nem törődött. Nem akart művelt, gondol-

kodó, vagyonos alattvalókat, nehogy föléje kerekedjenek. Vezérelve mindig az volt, hogy a nép félig szegény s egészen műveletlen maradjon. A későbbi korszakok változó eszméiből csupán azt sajátította el, ami a saját céljának megfelelt: az összpontosítást és németesítést, de máskülönben 1867-ig lényegileg változatlan maradt, se nem feledett, se nem tanult s annyira megcsontosodott, hogy nemcsak közegeit, hanem magát az uralkodót is a saját képére tudta formálni.

Nem csupán testi, hanem lelki hasonlatosság is mutatkozik az összes Habsburgokon. Ezt a hasonlatosságot nevelésök azonossága tartotta fenn, mely változatlan maradt századokon át. A trónörökös rendszeren légmentesen elzárva a való élettől, egy pár pap, rendszeren vakbuzgó szerzetes, műveletlen főúri katona és udvaronc körében élte egyhangú ifjúságát. E közben sok mindenre tanították, de alaposan semmire sem, sőt egyenesen kedvét vették a tanulástól és komoly munkától. E helyett a végletekig fokozták benne uralkodói joga isteni eredetének érzetét, valamint a felekezeti türelmetlenséget. Tervszerűen elfojtották halhatatlan lelke legnemesebb csiráit, a munkakedvet, a felelősségérzetet, az önálló gondolkodást s lehetetlenné tették, hogy önálló, egész emberré váljék. Szándékosan úgy nevelték, hogy ne legyen képes tanácsadóit okosan megválasztani, hanem állandóan rabja maradjon környezetének.

E rendszer hatása alá került – folytatja – a magyar birodalom, mikor az utolsó nemzeti király meghalt. Eleinte területének csekély része volt a Habsburgoké, később az egész, de akár kicsiny, akár nagy volt a terület, melyen uralkodtak, a császári rendszer s nem a magyar törvény szellemében kormányozták. Az önállósághoz szívósan ragaszkodó magyar nép folytonosan til-

takozott e kormányzat ellen s nem egyszer fegyverrel próbálta az idegen uralom béklyóit szét-törni. Minthogy pedig a császári rendszer célját békés utón el nem érhetette, Magyarország Habsburg-kori történetét 1867-ig végig kíséri az alkotmányos, felekezeti, nemzeti és gazdasági háború, mely sohasem szünetelt, időnkint meg az irtó harc jellegét öltötte. Másutt is voltak harcok korona és nemzet között, de nálunk ez a küzdelem a nemzet lételéért folyt. Nálunk a császári rendszer idegen hódítóképen lépett föl, politikailag hódított tartománynyá, gazdaságilag Ausztria gyarmatává igyekezett lesülyeszteni az országot. Még arra sem gondolt soha, hogy legalább a lakosság egy számottevő részét fűzze magához s arra fektesse uralmát, nem, a főpapságon kívül csupán a társadalom egy szűk körét nyerte meg, s e szűk kör lett Magyarországon az idegen kényuralom apostolává.

Mindez azonban hatástalan maradt a tömegekre. A nép híven ápolta állami önállósága sok százados emlékét, a rendszer ellen a legsúlyosabb viszonyok közt is folyton háborgott a nemzeti közérzés – 1867-ig, mikor a császári rendszer megdőlt s a viszony Magyarország és ősi uralkodó családja közt új alapokon nyert törvényes rendezést.

Ez volt a császári rendszer nálunk – Acsády szerint. Nem új kép ez, sokan írták meg azt már nálunk a Habsburgokról, szinte a szívünkhöz és elménkhez nőtt. Csak egy hiánya van, hogy mindig mi írjuk meg benne tapasztalatainkat a dinasztjáról, de még nem foglaltuk bele a dinasztia tapasztalatait mi rólunk. Pedig azt a háromszázados történetet tulajdonkép ketten csináltuk: a nemzet és a dinasztia.

A vázolt képen azonban mindig csak az egyik érdekelt fél, a nemzet fia, festi a másik

félt s azt bűnösnek ítéli; a másik fél meg állandóan hallgat, s viseli az ítéletet: lehet-e vajjon tárgyilagos az ilyen ítélet? Azt gondolom nem lehet, itt egy a két fél fölött magasan álló harmadiknak kell Ítélnie s ez a bíró nem lehet más, mint az elfogulatlan történet. A *magistra vitae*, a *lux veritatis*.

Kérdezzük meg tehát ennek az Ítéletét mindkét félről: a dinasztiaról és a nemzetről, vajjon mit szól ő? Hát bizony, ha csak a mohácsi csata után lefolyt korszakot, I. Ferdinánd haláláig, vizsgálom s erre vonatkozólag is csak azokat az adatokat mérlegelem, melyeket Acsády-nak erről a korszakról szóló, eddig megjelelt s előttem fekvő három füzetében a 26., 27. és 28-ikban találok, már is látom, hogy mindjárt itt az elején is, a nemzet küzdelmes és szomorú korszakának a kezdetén, Ferdinánd is másképp néz ki, de a nemzet is, mint ahogy azt a fennebbi kép után gondolnók.

Mit találunk Ferdinándról? Hogy „azokkal a magyarokkal, kik ügyes-bajos dolgaikban fölkeresték, szívélyesen, előzékenyen szokott érintkezni s ez szélesebb körökben kedveltté tette egyéniségét”. Hogy „1545 óta erélyesen sürgette az országgyűlést, hogy törölje el az Ulászló-féle röghözkötöttséget s adja vissza a jobbágyoknak, kiknek jajveszékelése szünet nélkül az égbe kiált, a költözés szabadságát. A rendek pedig eszköztek könnyítéseket, de a szabad költözés egyszerű helyreállítását még a király főtisztviselői is ellenezték.” (209 l.) Íme a nép ügye!

Más alkalommal meg, midőn Zápolyay halála után Fráter György arra kérte a királyt, hogy ne akarja mindjárt végrehajtani a váradi békét, mert az a török beavatkozását vonja maga után, megjegyzi, hogy „magyar tanácsosai, Thurzó

Elek és Révay Ferenc, kik e kérdésben egyéni-
leg érdekelve voltak, buzgón élesztették a király
harcikédvét.” (192 1.)

És mit mond Zápolyayról? Azt, hogy „a
trónra szükséges lelki tehetségekkel nem rendel-
kezett, se szervező, se hadvezéri tehetség nem
volt” (139. 1.); hogy „a királylyá választatása
után helytelenül viselkedett” (144. 1.). S ennek
dacára, mint láttuk, mégis erőltette a dolgot és
a helyett, hogy megadta volna magát, tehetetlen-
ségében végre a törököt hívta be.

Hát még mi sokat foglal magában Acsády-
nak az a két nyilatkozata, hogy „a veszély pillan-
atában János hasztalan hívta pártfeleit, az ura-
kat fegyverre”; hogy „a hová fordult, ott min-
denütt árulással találkozott”! (147. 1.) – Tudjuk,
hogy azon időben nálunk az emberek elv-, vagy
mondjuk: pártváltoztatása milyen mindennapos
jelenség volt! És ez már nem a németre, hanem
magára a nemzeti pártra vonatkozik, melyről
már akkor el lehetett volna mondani, amit Ugrón
Gábor nem rég mondott, hogy gyenge nép, rom-
lott értelmiség!

Ha pedig ilyen volt mindjárt a Habsburg-
korszak eleje s ez csak néhány általános adat
s az is csak Acsádyból véve; és ha így nevelték,
ha így szoktatták magoknak már I. Ferdinándot
is, hogy az csak megutálhatta az emberek alá-
valóságát, akkor mit várjunk azután tovább?

Acsády kifogásolja a Habsburg trónörökösök
nevelését. Hát más udvaroknál másmilyen volt
akkor a nevelés? Kifogásolja hatalmi terjeszke-
déseket a nemzet jogai rovására. Hát másutt azon
időben talán másképp gondolkoztak az uralkodók?
Hiszen éppen ez volt az újkor elejének uralkodó
nézete, ez volt maga a korszellem. Varga Ottó
éppen ennek fejtegetésével vezeti be politikai

Földrajzát (1897.) s így kezdi: A középkor végén és az újkor első századában lefolyt események a fejedelmi absolutismusra vezettek Európaszerte. A hűbéries nemesi hatalom elkorhadtt, a török centralizált hatalom ellenállhatatlan ereje utánzásra csábított, a renaissanceszal a római törvény és az a nézet kapott lábra, hogy az országok fejedelmeit olyan hatalom illeti meg, mint a minő volt a római császároké.

Ne vegyük tehát rossz néven a Habsburgoknál azt, ami sehol sem volt máskép.

Végül azt is mondja Acsády, hogy a főpapság volt nálunk az idegen kényuralom apostola. Már a melyik főpap hogyan? Fraknoi ezt mondja ide, erre az időre vonatkozólag: „A pápai levelek, melyek a János-párti főpapokat a váradi béke fönntartására intették, a török szövetségtől óvták, hatástalanok maradtak. Az erdélyi, váradi és pécsi püspökök János-Zsigmond legbuzgóbb híveihez tartoztak, az utóbbi Werbőczivel mint követ ment a portára”. (Magyarország összeköttetései a szentszékekkel III. 62. 1.)

Szóval a 300 éves korszak bajaiban, mint majd részletesen is látjuk, nemcsak a Habsburg a ludas, hanem a nemzet is, úgy amint azt Kölcsey is a Himnuszában oly bánatosan mondja:

Hányszor támadt tenfiad
Szép hazám, kebledre
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre!

III.

A mohácsi csata utáni nemzedék romlottsága. Zápolyay felbontja a váradi békét s oka lesz Buda török kézre jutásának. Igazolható-e ez a békebontás? A régi és új Acsády.

A váradi békével kapcsolatban szinte megváltás számba mehetett volna a sokat szenvedett hazára nézve Zápolyay halála (1540.). Legalább ez lehetett volna az az alkalmas pillanat, hogy a megoszlottak, a közérdek szent nevében, 14 évi keserves tapasztalatok után, végre valahára egyesüljenek. Az eseményekből azonban úgy látom, hogy ilyesmi egyáltalán eszök ágában sem volt. Még most sem. Bomlott lelkű nemzedék ez már nagyon, annyira, hogy a Hunyadyak közeli hagyományai, az a lángoló szellem, melynek vezércsillaga: a haza és a katolikusság érdeke volt, teljesen letűnőben vannak. Egészen új szellem az, mely általában uralkodni látszik a szíveken. Ezek az emberek többé számba sem veszik cselekedeteik erkölcsi értékét, elvekkkel nem törődnek, az egyéni haszon a főmozgatójuk, ennek érdekében az eddig annyira gyűlölt ellenséggel, a törökkel is kezdenek megbarátkozni és önző céljaik elérésére még olyan erkölcsi tartalom nélküli embereket, szerencsevadászokat is felhasználnak, amilyenek Laszky (Szilágyi története V. 64 1.) és Gritti (Kretschmayr: Gritti Lajos 1901. 9. 1.) voltak, a kikkel még az 50 év előtti magyar is ugyan szóba se állott volna. Az ősi romlatlan erkölcs és jellem nincs meg többé.

A talaj, melyet a renaissance pogány szel-
leme Mátyás király óta megdolgozott s a távol
Németországból legújabbán berohanó lutheri szel-
lem megtermékenyített, bőven kezdi hozni gyü-
mölcseit; a magyar ugyan akkor még jobbára
névleg katolikus, de már is úgy cselekszik, mint
ahogy éppen Luther tana hangzott: a hit elég,
a cselekedetek nem szükségesek az üdvösségre.
Minden, de minden eszköz jó neki. Nevezetesen,
amit a Hunyady-kor nem ismert még, már ellen-
feleit is jobban kezdi gyűlölni, mint szeretni a
saját hazáját.

Ezért nem hozta meg a Zápolyay halála
sem a nemzeti egyesülést, sőt ez a halál lett ép-
pen a nyitánya az újabb és még gyökeresebb hazai
bajoknak, amelyekre már igazán csak a török
hódoltság következhetett.

A váradi békekötés ugyanis két föltételt
rőtt Ferdinándra, t. i. hogy a Zápolyay-család
összes lefoglalt és eladományozott birtokait vissza-
szerzi és kiadja János király fiának, azután meg
hogy olyan erőt gyűjt, melylyel a török ellen
sikerrel megvédheti Magyarországot. -

Természetesen két oly föltét[^]volt ez, mely
egy-két nap alatt nem teljesíthető, Ferdinánd
sem teljesíthette rögtön; de egyelőre teljesíté-
sökre feltétlen szükség sem volt, hiszen Zápolyay
akkor ínég nőtelen volt, és ha a békekötés kellő
ideig titokban marad, a török támadás sem állt
még küszöbön.

Zápolyay nézete a váradi békéről mégis
rövid idő alatt megváltozott, jóllehet Ferdinánd
a következő év márciusában tartott esküvőjén is
képviseltette magát. Beteges lévén, hogy kivált
neje és születendő gyermeke sorsáért aggódott.
„Egy verőfényes őszi délután – beszéli Acsády
182 1. – midőn a visegrádi királyi kertben

György barátal sétálgatott, föltárta aggodalmait kipróbált híve előtt. A szabadban, a kék menybolt alatt *szent esküt vett* a baráttól, hogy rokonával, Petrovics Péterrel, kiben szintén feltétlenül megbízott, halála esetére Budát és Visegrádot, hol a szent koronát őrizték, minden áron megtartja Izabella számára.” Ami annyit jelentett, hogy Martinuzzi a váradi béke ellenére a török segítségével tartsa fen a trónt János gyermeke számára. Tehát, hogy a status quo-t, a ketté osztást, örökítse meg.

Ez volt János király végrendelete, melynek utána nemsokára meg is halt.

Már most állapodjunk meg Zápolyay ezen tetténél és vizsgáljuk meg annak erkölcsi értékét a haza akkori érdeke szempontjából. Van-e benne valami abból, amit Deák Ferencünk úgy fejezett ki, hogy a hazáért mindent szabad kockáztatni, csak a hazát magát nem? Vagy van-e ezen eljárásban csak szikrányi is abból a magatartásból, abból az önmegtagadásból, melyet Hunyady János kormányzó korában tanúsított akkor, midőn ellenfeleinek, egyes magyar uraknak irigysége annyira elkedvetleníthette volna, hogy a nemzet ügyét ne szolgálja tovább?

Bizony nincs abban egy szemernyi se mind-ebből, ellenkezőleg Zápolyayt ezen tette is oly férfúnak mutatja be, akiről a tények latolgatása után egyenesen azt kell mondanunk, hogy folyton önmagát helyezte a haza érdekének fölébe, s aki, mint az akkor beállott új szellem képviselője, felelős nemcsak a nemzet fiainak a megoszlásáért, hanem az egy évre rá, 1541-ben bekövetkezett török hódoltságért is.

Mert vajjon volt-e annak az Acsády által emlegetett két feltételnek oly hordereje, ha nyomban nem teljesített is úgy, ahogy János király ki-

vánta, hogy a váradi béke megszegésével az előbb említett végrendekezést tegye?

Acsády azt gondolja, hogy volt s természetesen mindezért Ferdinándra hárítja a felősséget. Azt mondja, hogy János a váradi békét azon feltevésben írta alá, hogy Ferdinánd és hívei jövőre őszinte jóakaratot, testvéri és baráti érzést fognak írni tanúsítani s hogy „e jóakarot helyett azonban a régi ellenszenvet s gyűlölséget tapasztalta minduntalan.” (182. 1.) Hát lehet-e ezen csodálkozni az akkori viszonyok között, midőn sokan a besúgásokból éltek s a különben Acsády szerint is barátságos Ferdinándot éppen a magyar hívei izgatták ellene? De ha tényleg úgy is lett volna, ahogy Acsády állítja, egy a hazajavát őszintén akaró férfiú vajjon a saját magán-sérelmeiért a hazán áll-e boszút?

A Zápolyaynak visszaadandó birtokot illetőleg pedig maga Acsády is beismeri, hogy Ferdinánd „Károly császárral oklevelet állíttatott ki, mely a szepesi hercegség megalakításáról intézkedik.* (164. 1.) Tehát megvolt benne az akarat, hogy teljesíti a feltételt. De ha ez sem lett volna meg, vajjon Izabella, egy lengyel király leánya, gyermekével csak úgy volt ellátható a beadandó özvegyiségében, ha férje a hazát a töröknek áldozza fel? Ez annál kevésbé állítható, ha tekintjük Izabella viselkedését férje halála után. Ferdinánd t. i. János halála után követelte a váradi szerződés végrehajtását és Buda átadását. S csodálatos, Izabella akkor nem Martinuzzira hallgatott, akinek gondjaira bízta férje, hanem Ferdinándhoz hajlott. Tehát még sem láthatott benne akkora ellenséget, mint azt a későbbi történet állítja. „Izabella királyné – mondja Acsády 192. 1. – ki gyűlölte (!) a barátot, hajlott is Ferdinánd szavaira, sőt végül a barát szintén kész volt Budát

átadni, mihelyt a király anyagilag kárpótolja János Zsigmondot.” Tehát ez sem volt ok a béke fölbontására. Érdekes különben, hogy Izabella, nő léte, az egyedüli volt pártjában, aki mint keresztény iszonyodott a törökkel való szövetségtől, így gondolkodott atyja, Zsigmond király is és bíztak Ferdinándban. De tanácsosai, Martinuzzi, Petrovics és Török Bálint egyenesen rákényszerítették az ellenkezőre. (Veress: Izabella királyné 81. s k. 1.)

Ami végre azt a nagyobb sereget, mint a béke egyik feltételét, illeti, melyet Ferdinánd összegyűjteni tartozott, hogy a szerződés napfényre kerülté után sikerrel védhesse meg az országot a támadó török ellen, maga Acsády is ismételve elmondja, hogy nehéz volt a nyugaton mozgolódó protestánsok miatt akár a sokfelé elfoglalt Károly bátyjától, a császártól, akár pedig a birodalmi gyűléstől valamit kicsikarnia. Nem sok jóakarát kellett tehát ahhoz Jánosban sem, hogy ezt belássa, annál inkább, mivel a török támadás, a Bécs ellen intézett kétszeri sikertelen hadjárat után, nem látszott többé oly veszedelmesnek. Ha tehát János igazán aggódott a haza sorsa miatt s ha látta, hogy Ferdinándot a politikai körülmények gyengítik, miért nem törekedett azon, hogy az egymással küzdő magyart egyesítse s azzal segítse Ferdinándot? Akinek csak a haza ügye fekszik szívében, az nem arra mutogat, hogy íme az a másik milyen gyenge, hanem az az erők egyesítésével maga igyekszik a hiányt pótolni. Zápolyay pedig soha sem tette ezt, sohasem hirdette a nemzet egyesítésének szükségét, jóllehet láthatta, hogy ő nem királynak való s láthatta azt is, hogy a magyar nemzet, ha már a török miatt mással egyesülnie kell, pedig kellett, mással nem szövetkezhetik, csak a szomszéd Habsburggal.

Amit tehát János tett. midőn a váradi béke megszegésével megeskette Martinuzzit, hogy gyermekét – akkor még nem is tudta: fiu lesz-e vagy leány? – a török támogatásával megtartja a trónon s ez által állandósítja a haza kettéosztását, esetleg a török foglalásával előkészíti annak háromfelé osztását: oly tett volt, melyet egy magasabb érdek nem igazol; ezzel János csupán magáért, a régi szenvedélyeért – szövetkezve a törökkel – kockáztatta a hazát, amiért is a beállott bajokért a felelőség első sorban őt terheli.

Tudom, hogy ez az állítás nem felel meg a történetünkben meghonosított s szinte közkeletűvé vált felfogásnak, mely Jánost mint nemzeti királyt dicsőíti, minden tettét menteni iparkodik s Ferdinándra hárítja a török hódoltságért a felelőséget. De én – támaszkodva magának Acsádynak előadására is – ellenkezőleg látom a tényállást s erősen gyanítom, hogy Zápolyayból Ferdinánd rovására a csakhamar elhatalmasodott hitujítók csináltak nemzeti hőst, s vitték bele a történetbe ezt a hamis felfogást; mivel a Zápolyay által felidézett zavar a protestantismus malmára hajtotta a vizet. Ezt a ferde nézetet azonban a tényekre támaszkodó objektív történet, mely felekezeti érdekek szolgálatába nem szegődik, sohasem fogja igazolni.

Hivatkozom ebben magára Acsádyra is, aki ezt a korszakot a Szilágyi által szerkesztett Magyar nemzet történetében (V. köt. 1897-ben) már egyszer megírta. Mi másképp szól az a történet, mint a mit itt, ezekben a füzetekben, elbeszél! Mi másképp néz ki ott maga Zápolyay is? A mostani füzeteiben pl. azt vitatja, hogy Zápolyayban sohasem volt meg az ambíció a trón után, „nem kapkodott a korona után, de el *kellett* fogadnia”, tehát rászorították. (138. 1.) Szilágyinál ellenben

ezt mondja: „Zápolyai János vajda már valami húsz év óta játszotta a csendes, türelmes, várni tudó trónkövetelő szerepét” (14. I.); majd midőn pártja Székesfehérvárott tényleg királylyá választotta, azt mondja róla, hogy „húsz éves álmai mentek teljesedésbe”. (29. 1.) Amely vágya annál kárhoytatandóbb, mivel egy ízecske sem volt benne királyi trónra való, de ezt már – mint hallottuk – Acsády is, itt is, meg a régibb könyvében is elmondja. Vagy egy másik pont! Mostani füzeteiben Acsády valami természetes dolognak tünteti fel, hogy János a váradi békekötés ellenére megeskette a barátot, hogy trónját a török segítségével tartsa fenn gyermekének, mert hiszen hogy Ferdinánd nem teljesítette a feltételeket! Szilágyinál ellenkezőleg beszélt. Azt mondta, hogy a szerződés végrehajtását János életében „mindkét fél egyaránt elmulasztotta” (125. 1.) és továbbá, hogy Ferdinánd „még sem vonta ki magát egészen azon kötelezettségek alól, melyekkel a váradi béke a közös védelem terén terhelte”. (129. 1.)

Igen-igen, így volt ez Zápolyayval az egész vonalon s nem úgy, mint ahogyan a mostani füzeteiben írja. Nagyon bűnös a haza szomorú sorában az akkori magyar nemzedék s első sorban Zápolyay János az ő rossz példaadása által. Az ő bűne, hogy Martinuzzi szavára aztán csakugyan bejött Szulejman s 1541-ben Buda elfoglalásával megindította az ország háromfelé osztását.

A történet szigorú, de igazságos tanúskodása szerint tehát itt magunkra kell ráolvasnunk az ítéletet s Ferdinándra az egész felelősséget még akkor sem lehet rátolni, ha mindjárt Habsburg s ha mindjárt katolikus is volt.

Kretschmayr osztrák írónak a Történeti Életrajzok között magyarul is kiadott (1901) s

az akkori magyar idők egyik vezéralakját, Gritti Lajost, Zápolyay támogatóját, tárgyaló miivéből is látjuk, hogy Acsády akkor volt történetíró, midőn Szilágyi története számára ezt a korszakot megírta s Zápolyayról a mostaninál igazibb képet rajzolt. Ha a kettőt, s kivált Veress Endrének Izabelláról írt művét olvassuk, akkor nem fogjuk túlzásnak mondani azt, amit ez az író I. Ferdinándról mond: „I. Ferdinánd király – úgymond – nem tartozik a történelem kimagasló alakjai közé; testvére alkotóképessége, a felülmúlhatatlan diplomáciai ügyesség, mely a Habsburgház spanyol politikáját oly félelmissé tette, nem volt meg benne; nem volt hadvezér, politikai dolgokban pedig inkább V. Károly tanácsát követte, semmint hogy a maga terveit vitte volna keresztül; helytelenül teszik őt felelőssé a néha aggályt keltő utak és módokért, melyekre a habsburgi politika a XVI. évszázadban olykor rátévedt. De van rokonszenves és megnyerő vonás is e férfiú szellemében, ki *amaz erkölcsileg romlott korban* tisztességteljes, fáradhatatlanul szorgalmas, jószívű és jóakarató volt; *az ellentéteket kiegyenlíteni iparkodott* és a Habsburgok örökletes erényét sohasem tagadta meg, hogy a szerencsétlenségben szívós és méltóságteljes magatartást tanúsított”. (65 l.)

Ha a protestantismusnak nem állott volna útjában, nálunk is így írnának róla.

IV.

Frater György fondorlatai miatt jut Buda a török kézre. Izabella és Fráter György. Történetünk ferdén ítélt kérdésben. Fráter György a protestántizmus révén jutott a nagy államférfiú híréhez.

A váradi béke megszegésének végrehajtója, urának tett esküje szerint, Fráter György volt. Így aztán az a visegrádi kerti jelenet döntött tulajdonkép hazánk további sorsa felett; mert ha a sír szélén álló Zápolyay végre feleszmél és ha egy Hunyady János lelkületével hazája sorsát legalább ekkor, ebben az utolsó pillanatban, följele helyezi a másik király gyűlöletének: a gyengének bizonyult török azután ha pusztít is a végeken, de nem a katolikus magyar akaratából lesz úrrá Magyarországon.

Ezzel a György barát, anyja nevében Martinnusevity, egy horvát ivadék, akkor nagyváradi püspök, lép előtérbe és folytatja urának hazarontó politikáját. Zápolyay Lengyelországba futásakor a sajlóádi (Borsod m.) pálos kolostorban találta és megszerette a különben eszes férfiút, aki azóta állandó kísérője s tanácsosa lett.

Az a bizonyos irányzatos történet, mely Zápolyayn nem talál gáncsolni valót, György barátot is a nemzeti királyság utolsó nagy államférfiának nevezi. Horváth Mihály pl. egész dicsőítő monográfiát írt mentegetésére (Fráter György élete 1872.) s természetesen Acsády is ezt a nótát fűjja. Én

részemről másképp látom a tényállást s György barátunk kortársaival szemben később meghonosított dicsőítését protestáns ferdítésnek tartom, melyet a katolikusok előtt elfogadhatóvá tett a Habsburgokkal szemben szintén a későbbi korban kifejlődött ellenszenv. Pedig György barátot, valamint Zápolyayt is a saját tetteik s a belőlök folyó következményeik szerint kell megítélni; hasonlóképpen I. Ferdinándot is. Az a Habsburgellenes hangulat ugyanis csak később fejlődött ki, az még a XVI. század elején nem volt meg, mint ahogy mi azt ma a sok előítélet befolyása alatt, mintegy hátrafelé tolva ezt a kedvezőtlen hangulatot, gondoljuk. S ennek a későbbi ellenszenves hangulatnak magának is másképp állnak az okai, – később erre is rátérek – mint ahogy azt történetíróink szerte hirdetik.

Az az I. Ferdinánd ugyanis akkor – a maga idején – éppen nem volt a magyar előtt valami gyűlölt egyéniség. Semmikép sem. Hiszen az, hogy a magyarnak, mint elszigetelten álló fajnak, egyesülnie, illetőleg szövetkeznie kell a szomszéd Habsburggal, hogy a törökkel szemben megállhasson, régi törekvése volt a magyarnak. Már Zsigmond kezdeményezte. Mátyás királyunk maga kötött olynemű szerződést Frigyessel, hogy ha örökös nélkül hal el, Frigyes örökli trónját. II. Ulászló pedig nemcsak folytatta ezt a politikát, hanem beházasítással is megerősítette, I. Ferdinánd neje Mária, II. Lajos királyunk nővére volt. Tehát Ferdinándnak a magyar trónra kerülése valami természetes és a maga idején már régen előkészített dolog volt nálunk.

De magának Ferdinándnak a személye is másképp állott a nemzet előtt, mint azt most felüntetni szeretik. Hiszen ha Zápolyaynak oly nagy pártja lett volna, akkor nem szorul rá mindjárt

a második évben a törökre. A pillanatnyi lelkesedés után volt hívei Ferdinándhoz állanak, még a szókimondó lantos, Tinódy Sebestyén is elhagyta Jánost, Krónika című művét is Ferdinándnak ajánlotta; mivel az a török barátkozás mégis csak ellenkezett a magyar hagyománnyal, s János eljárása egy nagyon erőltetett dolog volt, úgy hogy a török nélkül – s éppen ez volt a csúnyaság – könnyen leszorult volna a színtérről.

Zápolyay halála után tehát György barát lép előtérbe s tovább erőlteti a rossz ügyet. Páratlan egy ravasz politikus volt ez a Martinuzzi, mintha csak az akkori olasz udvarok valamelyikében nevelkedett volna; ravaszságát ritka simasággal párosítva úgy fonta terveit, hogy majd a törököt, majd a körülmények szerint Ferdinándot játszva ki, minden dolga sikerül, de mindig úgy, hogy ő marad a felszínen, afféle koronázatlan király ő, ki Caesarként ha Rómában nem lehet első, Spániában – Erdélyben – lesz azzá, míg a mértéke be nem telik s amíg politikai orgyilkosságnak nem esik végre áldozatul (1551.).

Mindezt pedig Acsádyból olvasom ki, mivel György barát viselt dolgait csak egyféleképp lehet elmondani s a hiba ott kezdődik, hogy Acsády György barát javára mesterségesen csoportosítja ezeket a tényeket, itt-ott elhallgat valamit s azután tótágast álló logikával egészen ellenkező következtetéseket von le György jellemzésére, mint a mi tetteiből következik.

Mit tett ugyanis nyomban Zápolyay halála után? Azt, amire a visegrádi esküje kötelezte. Követeket küldött a szultánhoz és a csecsemő János Zsigmondot rögtön a temetés után királylyá választatta. Ez tiszta dolog. De nyomban megindítja a ravaszkodást is; mintha Ferdinándnak is jó barátja volna s állná a váradi békét, ki-

adta a jelszót, hogy „a váradi béke végrehajtását kedvezőbb időkre kell halasztani”. Ezt mondja ő, aki a váradi béke megszegésére megesküdt!

Acsády ezt így adja elé: „A szultánnal el akarta hitetni, hogy János király halálával Magyarországon semmi sem változott s János Zsigmondot a tábori országgyűlésen királylyá választotta ... ugyanakkor azonban felkérte a lengyel udvart (Izabella atyját), bírja rá Károly császárt, hogy egész befolyásával kényszerítse *a béke jentartására* Ferdinándot; maradjon a király vesztég s várja be az időt, mikor a váradi békét végre lehet hajtani”. (191. 1.)

Ez persze Acsádynál afféle hazamentő gondolatnak van feltüntetve, ha ezt az egész eljárást György további tettei az ellenkező világításba nem helyeznék. Tett-e ugyanis csak egy lépést is azoknak a kedvezőbb időknél az előkészítésére? Dehogyan tett; mindent éppen ellenkezőleg. Volt-e rajta, hogy egyesítse a magyarságot? Nem. Acsády ennek dacára azzal véli György javára megmenteni a látszatot, hogy folyton hangoztatja: „Ferdinándnak sem serege, sem hatalma nem volt”. (192. 1.) De hát hiszen éppen azért kellett volna Györgynek ezen irányban közreműködnie, ha jót akar, hogy a magyarok egyesítésével erősítse Ferdinándot, akit kívülről folyton foglalkoztattak a protestánsok.

Már Izabella királyné valóban erre fordította minden törekvését, pedig az ő érdekéről volt tulajdonképpen a szó. Ha törekvései céltalankok maradtak, azért történt, mivel György barát szinte erőszakosan hallgattatta el, kijelentve előtte, hogy „öt a János királynak tett eskü köti és inkább törökké lesz, semhogy Budát átengedje a németnek”. (Veress: Izabella királyné 144. 1.) Hasonlóképp fényt vet György barátira Török Bá-

linttal, a másik gyámmal, ugyanekkor kitört vi-szálykodása is, aki azzal kezdett fenyegetődni, hogy átáll Ferdinándhoz, mivel Izabella háta mögött mindketten a töröknél fondorkodtak, „a töröknél mindenik titkon egymástul kívánja vala az király fia és az ország *gubernátorságát*”. (U. az 122. 1.)

Mondjon Acsády erre kádenciát, ha a György barátban az önzésen kívül hazamentő gondolatokat is keres!

Ferdinánd ennek folytán megunva végre a sok mesterséges huzavonát, ismételten küldött sereget Buda elfoglalására; de vezéreinek ügyetlensége miatt ez nem sikerült; a Jánospártiak különben vegyest a kevés törökkel – soraikban György barát, is – küzdöttek az ostromlók ellen. Küzdöttek és várták a szultánt, aki 1541. aug. 26-án végre meg is érkezett. A kereszténység szégyenére kardcsapás nélkül vette birtokába Budát (Veress i. mű 178. s k. 1.) s nyomban megcsinálta az osztályt. Budát megtartotta magának, Erdélyt és Temesközt tízezer firt évi adó fejében Izabellának és fiának, Váradot, Fogarast, Kassát György barátnak, Temesvárt meg Petrovicsnak engedte át. Werbőczy Istvánt pedig főbírónak rendelte Budán. Ettől fogva kezdődött a 150 éves török hódoltság Magyarországon.

Így készítette tehát elő György barát a kedvezőbb időket, de néma hazára, néma váradi béke végrehajtására nézve kedvezően, hanem a maga előnyére.

Acsády jámbor képpel, Ferdinándra hátrítván az egész felelősséget, erre így sóhajt fel: „A könnyelműen felidézett (már t. i. a Ferdinánd által felidézett) háborúban a küzdő felek közt szent István palástja, sok százados birodalma *három részre osztatott* s a ketté osztás korát a három részre osztás gyászos ideje (a török hódoltság) követte”. (194. 1.)

Már t. i. úgy véve a dolgot, hogy ennél az osztálynál csak ketten, Szulejman és György Jbarát osztozkodtak, mivel György lett Erdélyben is úr.

Így következik az, hogy én a gyászos eseményekért a felelősséget nem tudom csupán Ferdinándra hárítani. Baja ennek csak az volt, hogy a német protestánsoktól gyengítve, nem tudott ide oly sereget küldeni, hogy képes lett volna ezeket a kufárkodó hazafiakat becsületre tanítani. De az egészből elibénk tárul a török hódoltság végső oka is, t. i. a német protestáns bonyodalom, mely hátráltatólag hatott a két Habsburgra: Károlyra és Ferdinándra, itthon pedig a György barát. Következésképp közvetve ő az oka a Protestantismus nálunk való rohamos elterjedésének is, mely aztán Györgyből – hálából – Ferdinánd rovására nagy államférfiúi csinált és ezt a ferde nézetet annyira bele tudta oltani a nemzeti köztudatba, hogy ezen felfogás azóta mindenfelé, még Újházy új történetében is előtérbe nyomul.

Ferdinánd aztán ugyan még egyszer újból megkísérelte Buda visszafoglalását, de ekkor is sikertelenül. A magyar nép ettől fogva többé nem volt egyesíthető. Vajjon pedig kit nem hozott volna ki sodrából az, ha látja, hogy egy nemzet eszeveszetten így rohan a saját vesztébe? Ferdinánd is ez időtől fogva meghidegült a nemzet iránt. „Az 1542-ki szerencsétlen hadjárat – írja Acsády 196. l. – végzetes fordulatot idézett elő a magyarok iránti érzelmeiben”. Ekkor kezdett tehát fejlődni az az ellenszenves hangulat a nemzet egy része és a dinasztia között, mely később mind mélyebbé vált.

Szulejman 1543-ban felelt az előző évi támadásra s most már Buda mellé Siklóstól Esztergomig nagy területet foglalt el. Ferdinándot a magyar nem segítette, a külföldi protestánsok is folyton támadták, úgy hogy végre letett Magyaror-

szág felszabadításának az eszméjéről s 1545-ben a szultánnal fegyverszünetet kötött. A török pedig itt maradt 1686-ig.

... Elemzem íme és boncolgatom hazánk helyzetét a mohácsi csata után; keresem az okokat, melyek az embereknek és a viszonyoknak azt a szomorú fordulatát előidézték, hogy odakínálták a töröknek a hazát.

S mi tűnik ki a vizsgálatból?

Az, hogy Nagy Lajos óta a mohácsi csatáig a török mint ellenség támadt reánk s mi visszavertük; a mohácsi csata után egyet fordult a dolog s akadt olyan magyar, aki maga hívta be, hogy segítségével leverje testvérét, a másik kiéályt valló magyart. A török tehát a magyarnak jóvoltából lett úr itten s mint pogány uralkodott a keresztény magyar felett.

Vajjon ki érdemel ezért szemrehányást: Zápolyay-e, vagy I. Ferdinand?

Azután elemzem és boncolgatom Ferdinánd első idejét, a Habsburg-dinastia kezdetét mináluk, annak a későbbi u. n. német politikának első jelentkezését a Habsburgoknak maradt ország-részben. Hogyan kezdődött, hogyan fejlődött az s kellett-e vajjon úgy fejlődnie a magyar kormányzati szellem ellenére, mint a hogyan fejlődött idővel? Vajjon csak a német-e az oka, vagy pedig ezen fejlődésben a magyarnak kivált a protesszantánssá vált magyarnak is van-e része?

Elemzem és boncolgatom hazánk helyzetét a mohácsi csata után, mert itt van a gyökere a későbbi fejleményeknek; tisztogatom ezt a történetet a ráborított felekezeti bemondásoktól s ez a történet így megtisztítva íme nagyon tanulságosan beszél a mi okulásunkra.

V.

A nyugati Magyarország, mint I. Ferdinánd királysága.
Ennek alkotmányellenes kormányzása. Ki felelős ezért
az ú. n. osztrák politikáért nálunk? A hitújítók gyűlö-
lete a kath. I. Ferdinánd király iránt s az ebből örökölt
ellenszenv a Habsburg-dinasztia iránt.

A fegyverszünetet 1547-ben öt évre szóló békekötés követte Ferdinánd és Szulejman között. Az 1541. év, vagyis Buda török kézre kerülése óta megindult fejlődés ekkor nyert jogi alapot, amennyiben a hadakozó, de egymást legyűrni nem tudó felek végre szerződésileg osztották meg egymás között az országot: János fiának a tiszai részek és Erdély, töröknek a középső és legáldottabb terület, Ferdinándnak pedig az ország nyugati öve, úgy V₃-da az országnak, jutott. (198.1.)

A Zápolyayval megindult nemzeti dráma ezzel kifejléséhez ért. S ettől a felosztástól fogva Acsády épűgy, mint történeti könyveink egyáltalán, még részrehajlóbbakká válnak. Kegyelmesen tárgyalják a másik két rész történetét, de annál élesebb szemmel kísérik Ferdinánd további eljárását a neki jutott országrészben. Feltűnő animozitással mutogatnak arra az ú. n. császári politikára, melyet nálunk ezen időtől kezdve a magyar alkotmány ellenére folytatnak a Habsburgok, s erre mutogatva, lépésről lépésre fokozzák az ellenszenvet a dinasztia ellen, ami a magyarnak szemében azóta szinte hazafias jellemvonássá alakult.

Azonban vajjon mit szól ehhez az eljáráshoz az elfogulatlan történet?

A történet, feladata lévén szembeszállani az elfogultsággal s minden körülmény között keresni az igazságot, vizsgálván magokat a tényeket, mindjárt ennél a részletnél kijelenteni kénytelen, hogy a Ferdinánd további eljárásáról szinte a vérünkbe átment „németellenes” nézeteink túlzottak és sok tekintetben helyreigazításra szorulnak. Azt mondja a történet, hogy jobbra olyan mondva csinált nézetek ezek csupán.

Lássuk tehát a tényállást Acsády nyomán!

Folytatólag beszélvén Ferdinánd királyról, elsöben is kiemeli, hogy a bécsi politika – a megejtett osztozkodás után – lemondott Magyarország egységének visszaállításáról s száz esztendőnél hosszabb időn át föl sem vette többé számításába a török kiűzését. (199. 1.) Ez íme szemrehányás akar lenni, pedig a történet tanúsága szerint jórészben igazságtalan. Mert vajjon ki vagy mi tette a Habsburgokat tehetlenekké a törökkel szemben? A saját hanyagságuk talán V Nem. Hanem Zápolyay politikája megosztotta itt benn a nemzetet s hozta a törököt az országra, oda künn pedig a protestantizmus kötötte le a Habsburgok erejét, sőt folytatólag még a 30 éves háborút is rajok zúdította. Hogy aztán ilyen körülmények között az ország egyesítésére semmit sem tehettek, nagyon természetes; de amint a protestáns háborúk ideje változott, mégis csak ök indították meg (1683) a töröknek hazánkából való kiűzését.

Hasonlóképen vagyunk azzal az alkotmányellenes, vagyis az ú. n. német politikával, melyet Acsády szerint a Habsburgok a birtokukba jutott magyar országrészen I. Ferdinánd óta folytattak.

Nem mondom, hogy a mi jogunk szempont-

jából helyes volt ez a politika, de számbavéve az országrész akkori tényleges helyzetét s az összes körülményeket, olyan volt az, hogy emberileg szólva, könnyen meg lehet érteni, anélkül, hogy – legalább az első időben – a Habsburgok részéről irányunkban valami roszakaratot kellene feltételeznünk. Ugyanis akármilyen idegen országnak az uralkodója lett volna akkor Ferdinánd helyén magyar király, nem hiszem, hogy valami sokkal jobb politikát folytathatott volna itt.

A tényleges helyzet t. i. ez volt.

A felosztás után – beszéli Acsády 198 1. - a maga területét mindegyik fél (Ferdinánd, Szulcs és Izabella) külön övvel igyekezett biztosítani s várakkal, erődökkel oltalmazta a határszélét. A királyi végeken (Ferdinánd részén) 1548-ban valami 26 ily erődítmény állt s mint-hogy nem csupán a mögöttük levő magyar földet, hanem a német örökös tartományokat is védték, egyes véghelyek fentartásához Ausztria és Csehország is járult. Győr és Komárom, melyek főleg Bécs biztosítására szolgáltak, első rangú erősséggé alakították át, melyben német őrség volt, német kapitányok parancsoltak. Ezzel s általában a reá is kiterjesztett bécsi kormányrendszerrel Ferdinánd király magyar területe főleg pénz-, hadügyi és gazdasági tekintetben egészen idegen befolyás alá került. Sőt a királyi terület általában megszűnt öncél lenni, inkább határőrvidék volt az örökös tartományok megoltalmazására.

Eszerint tehát Ferdinánd része határőrvidék lett, megszűnt a régi Magyarország lenni. Erről pedig Ferdinánd tehetett a legkevesebbet, miután a többi elvitték tőle. Egész birtoka, egész magyar területe ugyanis csak a nyugati övből állott, melyből a török azután is hol itt, hol ott egy-egy foszlányt letépett, tehát olyanféle apró tar-

tomány volt az egész, mely „kevés hasznot hajt, de annál több bajt és gondot okoz urának.” (207.1.)

Már most hogyan kormányozta tényleg, és hogyan kormányozhatta Ferdinánd ezt az apró országrészt?

Acsády szerint a három részre oszlás első tizedeiben (1562-ig) Nádasdy Tamás volt nem az országnak, mint tévesen mondja, hanem csak ennek az országrésznek a nádora, mivel csak ez a rész volt Ferdinándé; azután a törvényeinkben ismeretlen királyi helytartó vezette a belső kormányzatot, de bécsi felügyelet alatt. A hadügynek a nádori szék üresedése idején magyar főközege egyáltalán nem volt s így az korlátlanul bécsi vezetés alá került. A többi régi magyar hatóságokat, a kancelláriát, az udvari főméltóságokat csak annyiban tartották meg, a mennyiben a császári rendszerhez illeszkedtek, míg az új pénzügyi főhatóság, a pozsonyi kamara egyszerűen a bécsi főkamarának tartományi közegévé lett. A régi udvari méltóságok, a zászlósúri tisztségek megvoltak, de minden hatáskör nélkül. A régi alkotmányos intézményekből csupán az országgyűlés maradt meg. (207-8. 1.)

Ezeket értjük a bécsi politikának meghonosítása alatt nem Magyarországon, hanem Ferdinánd országrészében. S ez képezi rendesen a panasz főtárgyát.

Azonban midőn ezt természetesen fájljuk, nem szabad ugyanakkor felednünk először, hogy ugyanazon időben a másik két részen is önálló tartományi élet fejlődik ki s hogy János Zsigmond sem kormányozta Erdélyt Werbőczy Tripartituma szerint, hanem az erdélyi országgyűlések új szervező határozatai értelmében. Másodszor nem szabad felednünk a viszonyokat, melyek

Ferdinánd kis jószágán éppen a két szomszéd behatása alatt kifejlődtek.

Acsády maga beszéli, hogy 1540 óta a király területén egyes urak féktelensége éppenséggel tűrhetetlen állapotokat teremtett. Valóságos háborúkat viseltek egymás ellen, fosztogatták a népet, elfoglalták a nemesek jószágait. Nevelte a nagyok által felidézett bajt a „bujdosók”, a szegény legények elszaporodása is. Ezek olyan nemesek, leginkább egy telkesek s más kisbirtokosok voltak, akik török uralom alá jutó falvakból királyi területre menekültek. Veszélyeztették a közbiztonságot s igazi csapásként nehezdedtek az amúgyis száz sebből vérző országrészre. (210. 1.)

S hogy a bomlasztási folyamat teljes legyen, mindennek tetejébe járult még a hitújítás. Ez időben, mint Acsádynál folytatólag olvassuk, már nemcsak Luther, hanem Zwingli és Kálvin tanai is elhatottak hozzánk. A felekezetek e megszáporodásával a politikailag szétdarabolt Magyarországon állandóvá lettek a vallási küzdelmek, mert minden felekezet legalább bizonyos területen, a városban vagy a községben kizárólagos uralomra törekedett s a lutheránus nemcsak a katolikust, hanem a kálvinistát vagy unitáriust sem tűrte meg. Az új felekezetek ép úgy üldözték egymást, mint a kath. egyház őket.

Ennek a következménye lett, hogy az országgyűlés többsége is mindinkább a hitújítás hatása alá került; az úrral pedig, ama jobbágy korban, jobbágyainak ezrei is ma katolikusok, holnap ismét lutheránusok lettek s megfordítva, már amint a földes uruk nézete vagy érdeke magával hozta. Az országgyűlés tárgyalásaiban egyre több helyet foglalt el a vallásügy, sőt a viták egyre élesebbekké váltak és a küzdő felek között mindinkább oly gyűlölet kapott lábra, mely

a politikai együttműködést csaknem lehetetlenné tette. (211. 1.)

Nézzük már most Ferdinánd helyzetét ily viszonyok között. Ha rendet akart csinálni, vagy megbüntetni a garázdálkodókat, azok egyszerűen a szomszéd területre menekültek s pártfogásra találtak. Mi csoda tehát, ha a sok keserű tapasztalat bizalmatlanná tette a királyt s nem volt hajlandó, ama, különben más körülmények között egészen jogos, kívánságot teljesíteni, hogy feldúlt országrészében a magyar ügyeket kizárólag magyarok, magyar hatóságok intézzék? Lehet-e vajjon csodálni, amit Acsády szemére vet, hogy elhidegült magyar alattvalóitól s azt az ismételten tett ígéretét sem váltotta – be, hogy az év egy részét az országban tölti? (209. 1.) Lehet-e csodálni, ha a pénz- és hadügyet bécsi befolyás alá helyezte? Ha a tapasztaltak után az apró és zavarral teli területét örökös tartományai módjára kormányozni igyekezett?

Igaz, hogy Ferdinánd megkoronáztatásakor a magyar alkotmány és a magyar törvények megtartására megesküdünt; de akkor ám az egész országról volt szó, melyről azt tartotta, hogy Zápolyay ellenében őt illeti meg. Most pedig csak $\frac{1}{3}$ -da volt az övé, a többitől a pártoskodás fosztotta meg; vajjon ez a viselkedés, ez a beállott változás, emberileg szólva, nem ingathatta-e meg esküje megtartásának kötelezettségében? Vegyük tehát csak emberileg a dolgot s ha Zápolyayt eljárásáért menteni tudjuk, vajjon ugyanakkor miért kívánunk Ferdinándtól emberfeletti tökéletességet?

Valóban az elfogulatlan történet – ama körülmények között – nem is dob követ I. Ferdinándra s a magyar országrészében lassan meghonosított német politikáját jó részben meg-

bízhatatlan, garázda alattvalói rovására írja, szóval belátja, hogy Ferdinánd helyzetében, ha csak az országrészt nem akarja eldobni magától, senki sem lett volna képes másképp kormányozni, íme az osztrák politikának nyitja Magyarországon, a történet oknyomozása és nem a meggyökerezett előítéletek szerint. Azért – úgy vélem – egy cseppet sem tévedünk, ha a felelősséget érte ráhárítjuk az ősökre, a Ferdinándkori magyar nemzedékre, mely szinte belekényszerítette Ferdinándot abba, hogy úgy kormányozzon, mint a hogyan kormányzott. És I. Ferdinánd még, mint láttuk, úgy ahogy tisztelte a magyar törvényt, de következtek utána még rosszabb idők is; mert a két szomszéd miatt ezen királyi országrész alattvalóinak a hangulata, kivált a hitújítás meggyökerezésével, folyton ellenségesebb lett a Habsburg-királyokkal szemben. Dacra aztán természetesen még nagyobb dac következett, sőt í. Lipót alatt, a török kiűzése után, már az egész visszahódított országra kezdték ráhúzni az előbb csak a kis országrészben folytatott osztrák politikát. Vajjon azonban mindennek nem I. Ferdinánd alatt vetették el a magvát? S ha a csemetét egyszer elültetjük, mit csodálkozunk rajta, ha az aztán idővel nagy fává nő? Ha a rossz kezdetre még rosszabb folytatás következik?

Tény azonban, hogy már I. Ferdinánd alatt is szerte hangozott, hogy huncut a német; vajjon a tények ellenére honnan keletkezett ez az új hang már akkor? A Habsburgok ezen korai megvádolásának a forrását is tisztán látjuk. Erdélyben János Zsigmond tűrte a hitújítókat s maga is unitárius lett. A török is egészen szabad tért engedett területén a hitújításnak, mely pár évtized múlva rendkívül elhatalmasodott. A törökföldi magyar lakosság Kálvin vallásához csatlakozott, katho-

likus csak itt-ott maradt magnak. Csak Ferdinánd király maradt katolikusnak s országrészében védte vallását; erős gátat vetett a hitújítás árjának. Íme itt a forrás! Ebből magyarázható az újítók részéről a véghetetlen gyűlölet ellene es innen, az új vallások követői részéről, támadt az egész korszak történetének elferdítése is a Habsburgok rovására.

Ily körülmények közt halt meg 1564 jún. 25-én I. Ferdinánd s országrészében követte fia, Miksa.

VI.

Miksa király, a lutheránus. Vallási fanatizmus uralkodik az embereken. Zrínyi Szigetváron. Rudolffal megindul a vallási ellenhatás. Rudolf és a Báthoryak. A forradalmi hangulat.

Miksával (1564-1576.) rosszabbra fordultak a magyar viszonyok. S ez egészen természetes, mivel a lejtőn megindított kő csak lefelé gurulhat. De ezzel egyúttal mind nehezebbé válik a történet feladata is a tekintetben, hogy a rendkívül összekuszált viszonyokba némi fényt derítsen és tárgyilagosan elbírálhassa az összes tényezőket, akiknek részök volt a hazai bajok ez időbeli állandósításában és növelésében.

Acsádyból e tekintetben nem leszünk okosabbak, fejtegetése hová-tovább érthetlenebb, és egyoldalúbb, úgyszólván csak az események felszínét mutatja be. Ellenben a nemzet életében – és pedig a felosztott ország mind a három részében – fokozottan erősbödő bomlást, az embereknek izzóvá vált gyűlölködését és vallási meghasonlását s nevezetesen ezeknek a szenvedélyeknek az események további alakulására való *döntő* kihatását egyáltalán számításon kívül hagyja. Csak egyet lát folyton a fokozódó bajok hátterében, a Habsburgot, a Miksát, aki – úgymond – »egészen idegenül állt szemben a magyarokkal s a szó szoros értelmében ő tette a Habsburgok uralmát idegenné Magyarországon.» (214. 1.)

Már pedig Miksa csak az egyik tényező volt az események alakításában s annak sem ez a teljes képe, hogy idegen; különben – a közszólás szerint is – legalább is kettőn áll a vásár. Csakhogy azt a másodikat, harmadikat, szóval a többi tényezőt Acsády már nem viszi bele az események magyarázatába. Nem hű történetíró. Azért magunknak kell megpróbálnunk hű képet alkotni erről az időszakról.

Miksa uralkodása, mint magától értetik, csupán az atyjától átvett kis országrészre terjedt. Azonban ezenkívül ráadásul atyjától örökölte a bizalmatlanságot is a vallást és az elveket cseberberelő magyar alattvalóival szemben. S ha ez már magában véve is elég lett volna arra, hogy az uralkodó és alattvalói között fenálló feszült viszony ne javuljon, hozzájárult még Miksa részéről az a különös körülmény, hogy ő maga is inkább lutheránus volt, mint katolikus. *Páratlan eset a Habsburgok családjában*. Már trónörökös korában nyíltan vallotta a protestantizmus tanait és lutheránus papot tartott udvarában. Királylyá koronáztatásakor pedig mise alatt áldozni nem akart s a Pontificaléban előirt esküt az egyház tanításának és parancsainak hűségese megtartására letenni vonakodott. (Fraknoi Magyarország összeköttetései a szentszékkal III. 93-7. 1.) Azért a protestánsok nagy reményeket fűztek hozzá, de annyiban csalódtak benne, hogy mindig csak a lutheránusokat pártolta, ellenben a kálvinistákat és az unitáriusokat üldözte. Ez a körülmény pedig rendkívül súlyosbította az amúgy is fejk tetéjére állított közviszonyokat ama korban, amidőn a vallási fanatizmus kormányozta az emberek összes cselekedetét.

A másik fontos tényező az akkori események alakításában, amelyet azonban Acsády tel-

jesen figyelmen kívül hagy, magok ezek a kiélestedt vallási viszonyok voltak. A kath. egyház teljesen dezolálva. Amit Acsády Miksa utódja alatt említ, hogy az egész magyar-török-erdélyi területen élő püspökök, lelkészek, szerzetesek száma valami 300 volt csupán; továbbá hogy a főurak közt alig 5-6 katolikus család volt található, a nemesség csaknem egészen, a városok mind az új valláshoz csatlakoztak s uraikkal a jobbágyok szintén elszakadtak a régi vallásuktól (241. 1.): már Miksa alatt is körülbelül így volt. Lenézve minden, ami katolikus.

De magok között a felekezetek között is dühöngött a fanatizmusig felfokozott vallási szenvedély⁴. Lutheranus a kálvinistát s mindakettőt az unitárius kanál vízben megfojtotta volna. Bibliával keltek, bibliával ebédeltek s bibliával aludtak el. A vitatkozás a kunyhóig elhatott. Hogy mily feneketlen gyűlölet mozgatta ez időben egymás ellen az embereket, látható Bodnár Zsigmond Irodalomtörténetéből (1891. I. 109-474 1.), aki különös kedvteléssel kivonatolja az akkor megjelent irodalmi termékeket. Hallatlan gorombaságokat vágtak egymás szemébe, legyűlölik, leszólják egymást, egyik a másikat vádolja a létező országos bajokért, szóval a kedélyek elvadulása a tetőpontra hágott.

Nem is volt akkor más politika, mint a vallás; nem ismertek akkor más érdeket, mint a más vallásúak legyűrését s a saját híveik szaporítását. A haza érdeke pedig teljesen háttérbe szorult.

Eszerint tehát Miksa alatt nem a német politika a súlyosbodó bajok főforrása, amiként azt Acsády magyarázza s arra vezet vissza mindent. Hanem baj első sorban Miksának a sajtószereplésének a vallási magatartása, mely egyrészt „Rómát gyaná-

kodóvá tette hitbuzgalmában” (220. 1.), másrészt pedig a lutheránusokon kívül a többi felekezetben a fanatizmuson kívül még az irigységet is növelte. És mindenekfölött a főbaj a vallási vetélkedés.

Mert hiszen máskülönben Miksa a magyarokhoz nem volt hidegebb, mint atyja; főtanácsosai ezért hányták folyton szemére, hogy túlságosan kedvez a magyaroknak (215. 1.) s az 1569-ki országgyűlésen hajlandónak mutatkozott bizonyos ügyekben fentartani Magyarország önállóságát, csak a had- és pénzügyet nem akarta kiadni bécsi főhatóságai kezéből. De ebben is ígért annyit, hogy ezen hatóságokhoz magyarokat is ki fog nevezni. (221. 1.)

Eszerint politikája még úgy ahogy megnyugtató lett volna, kivált ha nézzük, hogy micsoda területről is van szó? Még akkoráról sem, mint aminőt atyjától, Ferdinándtól, átvett; mivel annak is jó részét elvesztette, úgy hogy élete végén csupán 16 magyar vármegye állt kizárólagos uralma alatt. (219. 1.)

Mindezekből következik, hogy Acsády okfejtése – a német politikának homloktérbe való toléása – helytelen s hogy első sorban Miksának vallási magatartásából és az akkori felekezetek fokozódott fanatizmusából kell magyaráznunk a bajok súlyosbodását s a török hatalomnak azon időben való további terjeszkedését.

Ebben a keretben érthető Miksa uralkodásának talán legkirívóbb eseménye: a szigeti veszedelem is.

Miksa trónralépte idején járt le ugyanis a János Zsigmond-dá) még Ferdinánd alatt kötött fegyverszünet. Azt tehát fel kellett volna újítani, de gondoljuk oda abba az időbe, hogy egy lutheránus hajlamú király egy unitárius fejedelemmel kénytelen alkudozni. Annak ugyan eredménye

nem lehetett! Miksa követelte, hogy János Zs. elégedjék meg Erdélyivel s mondjon le javára a tiszai részekről. Mikor ez ilyen alkura, nem volt hajlandó, Miksa. Schwendi tábornokát küldte ellene, amit ismét Erdély ura, a szultán, szó nélkül nem hagyhatott s 1566-ban nagy sereget vezetett az országba. Szigetvár alá érkezett, melyet Zrínyi Miklós védett.

Miksát a pápa és a spanyol király pénzzel, az olasz fejedelmek, a német birodalom igen tetemes haderővel segítették, hogy törje meg végre a török erejét. Valami 100.000 embere volt, oly sereg, a minőt atyja soha sem bírt összehozni. És mit tett vele? Bécs biztosítására Győrött őszpontosította. El is esett Szigetvár, ő nem moccant a táborból, sorsuknak engedte Szigetet és hőseit, csupán Bécs védelmére gondolt, országrészét meg a török hadak pusztításának engedte át. (215. 1.^

Ez a képtelen eljárás teljesen érthetetlen volna, ha nem abból magyarázzuk, hogy Miksa úgy fogta fel a dolgot, hogy területileg amúgy sei) veszíthet sokat, Zrínyiért meg társaiért pedig kár volna a törököt boszantani. Ugyanis lehetetlen másból, mint az ő és részben prot. tanácsosai vallási hangulatából magyarázni azt az állandó magatartását, hogy „a török irányában a feltétlen békepolitika elvét követte s minden áron a porta jóakarátát kereste, ellenben Erdélyivel még azután is jó ideig folytatta a meddő, az északkeleti országrészt mérhetetlen ínségbe döntő háborút,” (218. 1.) Viszont részben ugyanebből a vallási ellenszenvből magyarázható az is, hogy sok, a török részszel határos vármegye inkább a töröknek behódolt, semhogy a királyhoz csatlakozott volna.

Abból tehát, mint Acsády véli, hogy Miksa a magyaroknak idegen volt, s ezek viszont neki,

szóval az ú. n. német politikából nem lehet a fejleményeket kimagyarázni; a török is mindketőnek idegen s mégis őt használják fel egymás tönkretételére. Az események magyarázója mindkét részről csak a vallási elfogultság lehet, mely, mint tudjuk, inkább az ördöggel is képes szövetekezni, inkább a saját ügyét is elveszti, csakhogy a másik fél ne boldogulhasson.

A Zápolyaytól elvetett mag íme megterméke nyítva a sokarcú protestantizmussal tehát már kifejlésre hozza a termést, melyet egy, a családja vallási tradícióiról megfélekedezett Habsburg, még elősegít s oka lesz annak, hogy ez időben az ország csaknem teljesen megszűnik katolikus lenni.

János Zsigmond 1571-ben meghalt, helyébe török protektorátus alatt Báthory István választott Erdély fejedelmévé. Ez aztán Miksa elől elnyerte a lengyel trónt, amiből összetűzés következik, ha a háború kitörését Miksa halála meg nem gátolja.

Ilyen fenekestül felforgatott örökséget vett át atyjától Rudolf (1576-1608.), az őszintén kath. Habsburg. De vajjon kath. király beválhatik-e egy izzóan protestáns országban? Bizony nem. Az tehát ismét a legkisebb baj lett volna, amit Acsády újból a legfőbbnek tart, hogy Rudolf idegen; hiszen a magyarok Zápolyay alatt még egy Gritti kormányzóságával is meg tudtak barátkozni; a baj az, hogy Rudolf katolikus volt. Azonban azt hiszem, hogy ekkor már prot. vallású fejedelem sem tudott volna nálunk rendet csinálni, mert akármelyik felekezethez csatlakozik is, a többi ellene fordul. Olyanok voltak tehát már a körülmények, hogy ha a török hatalom nem indul hanyatlásnak, ennek az országnak most már egészen a török hatalom alá kellett

volna kerülnie. Csak ez a sors felelt volna meg neki igazán.

Rudolf apró országrészében a kormányzati bajok ugyanazok maradtak, mint azelőtt Miksa alatt. Testvérét, Ernő főherceget, nevezte ki kormányzónak s az ügyeket a saját embereivel intézte, mivel abba bele nem mehetett, hogy a főméltóságokra az ő jóváhagyásával protestánsok emelkedjenek. A Habsburgok a kath. Magyarországot vették át, ezt volt kötelességük megtartani, annál inkább, mivel az idő folytán meggyérült magyar katolicizmus – az actio és reactio örök törvénye szerint – most lassan öntudatra kezdett ébredezni. Erre aztán mi od az országrész vallási politikájában, mind Erdélynek Rudolfhoz való viszonyában fordulat kezd beállani és pedig az ősi katolicizmus javára. Mint új mozzanat, ez jellemzi főképp Rudolf uralkodását.

Ezt a fordulatot pedig kétségtelenül a jezsuiták idézték elő, a katolicizmus ezen tanult és tiszta életű előharcosai, akik most ugyanazokat a szellemi fegyvereket fordították a protestánsok ellen, melyekkel ezek elébb a kath. vallást ostromolták.

Acsády is látja az új tényezőt s még a jövevény vallásokra, melyek megemésztették az országot, szava nem volt, a jezsuitáknak a szokott kávéházi frázisokkal fordul, megfelelkezve arról, mi volt a magyar föld azelőtt s megfelelkezve arról is, hogy ő neki tulajdonkép objektív történetírónak kellene lennie.

A Báthoryak is megindították Erdélyben az összeolvasztási politikát, hogy végre egyesítsék a magyart, s ne legyen a pogány török úr Magyarországon. Mintha javítani akarták volna Zápolyay egykori bal-lépését.

A fordulat azonban itt is, ott is természe-

tesen újnemű bonyodalmakat idézett elő; mert hiszen a törökkel és a protestánsokkal szemben kellett azt megindítani. Meg is indult a visszahódítás küzdelme, de a természetes nehézségeken kívül megnehezítette azt Rudolf és Báthory Zsigmond szerencsétlen egyéni állapota. Rudolfnak 1598 óta kezdett elméje elborulni, örülési rohamok fogták el, teljesen elzárkózott a külvilágtól s még rokonaival szemben is bizalmatlan lett. (234. 1.) Báthory Zsigmond pedig eskóiban szenvedett, egyik szélsőségből a másikba esett; hol lemondott a trónról s pappá akart lenni, hol megvisszalépett a trónra. (229. 1) Ezen nehéz időszakban tehát két lelki-beteg uralkodó intézte az ország sorsát, amikor éppen bölcs vezetőkre lett volna szükség.

A bonyodalmakba a török is beleszólt, 1593 óta ismét felújultak a török háborúk. De azért Báthory Zsigmond folyton tárgyalt Rudolffal Erdély átadása iránt s oldalán sűrűn találkozunk nagybátyjával, Bocskay Istvánnal, a későbbi felkelővel, aki Zsigmond állhatatlansága folytán végre Prágában Rudolffal olyan egyezsége lépett, mely szerint Zsigmond neki engedi át Erdélyt, (236. 1.) amit ez avval zavart meg, hogy közben rokonát, Báthory Endrét, választatta meg az erdélyi országgyűléssel utódjává.

Amíg ezek a politikai tárgyalások folytak, s az ország érdekében új viszonyokat készítettek elő, az ellenreformáció is folytonos működésben volt s kezdte a protestánsok kezébe került kath. templomokat, meg a lefoglalt kath. birtokokat visszafoglalni. Ebből, mint az másképp nem is képzelhető, zivatar támadt, mely folytatódott az országgyűlésen. Itt ugyan megbékültek valahogy, de midőn aztán Rudolf a hozott 21 t.-cikket egy 22-ikkal megtoldotta, mely örökre megtiltja az

országgyűlésnek, hogy a vallásügygel foglalkozzék, a különben is izgatott protestánsokat végső elkeseredés fogta el. Hogy ne, hiszen megszokták volt már a: *primum tolerari, dein aequari, denique dominari* jelszót! Hozzájárult Belgiojoso és Basta tábornokok erélye ugyancsak a protestánsok megfékezésében, úgy hogy már csak alkalom kellett a szenvedélyek forradalmi kitörésére.

Ez az alkalom el is érkezett, Acsády szerint, akkor, midőn (1604.) Belgiojoso, Felső-Magyarország kapitánya, kirabolta Bocskay Istvánt, „Rudolf király föltétlen hívét, az egyetlen magyar-erdélyi főurat, ki eddig bántatlan maradt s visszavonultan élt jószágain”. (244. I.)

Kirabolta? Ezt majd alább részletesebben halljuk.

VII.

A magyar kath. egyház és a reformáció a XVI. században. Porgách Ferenc gróf nyitrai püspök, mint kancellár. Az 1604. évi 22. törvénycikk.

Mielőtt tovább kísérnők a politikai fejleményeket, nevezetesen a Bocskay-felkelést, vissza kell még pillantanunk az elébb említett vallási visszahatásra, mint egyáltalán magára az általános vallási helyzetre, ebben a három részre osztott országban; mivel Miksa és Rudolf alatt s azután is a vallás a fő mozgatója az összes eseményeknek, ez volt maga az egész politika.

A mohácsi csata óta, ahol elestek püspökei, a Zápolyay és Ferdinánd között lefolyt viszálykodások idején, mind válságosabb helyzetbe került a magyar kath. egyház. Az egyházmegyékben, többnyire fej nélkül lévén, a pásztor nélkül maradt nyájban meglazult a rend és a fegyelem; majd, három részre osztván az ország, az erdélyi és a török részből csaknem teljesen kiszorult. Az országos zavarok alatt ugyanis valóságos áradatként lepték el a részeket a külföldi prot. prédikátorok s a magyarok közül is a hitújítás karjaiba rohauó papok és szerzetesek, úgy hogy a kath. vallásnak menedéke úgyszólván csak Ferdinánd ország része lett. Török nem szenvedte, János Zsigmond meg unitárius létére az 1557-ki tordai országgyűléssel kimondatta ugyan, hogy mindenki azt a hitet követheti, melyet akar, mindazáltal, mint maga Acsády is hozzáteszi, „már

1558-ban a kath. egyház egész vagyonát lefoglalták s iskolai vagy állami célokra rendelték” (211. 1.), püspökét pedig kikergették. Így magyarázták mindjárt kezdetben Erdélyben a vallásszabadságot. Utóbb Miksa lutheránus kormányzása alatt még a Habsburg-részben is a minimumra szállott a kath. papok és a hívek száma.

A reformáció tehát mindjobban terjedt, a katolikus hithűség pedig mindjobban fogyott. A török kedvezése, a jobbágyok millióival rendelkező földesúri hatalom s a neofita protestánsok agitációja mind összeesküdött az ősi egyház romlására. A felfordult viszonyok között aztán könnyen érthető, hogy a megmaradt kath. papságból is sok nem állott hivatása magaslatán, valamint erkölcsösség szempontjából is kifogás alá esett.

Az erdélyi és a török részen csakhamar uralkodóvá lett a protestantizmus, a Habsburgok hűségén maradt nyugati országrészben azonban hosszú ideig csak válságos volt a helyzet. Itt a vallási szakadás sokáig csak mintegy az engedelmesség-felmondás, az apró összeütközések és törvénytelen hatalmaskodások színében tűnt fel inkább, melyet az önkénykedő főurak, a városi és kiváltságolt polgári testületek engedtek meg magoknak a törvény, a kormány és az államegyház ellenében. Hozzá, akkor a protestantizmust se tanban, se szervezetben a maihoz hasonlóan nem kell gondolnunk; először 1610-ben szervezkedett a zsolnai zsinaton, midőn a prot. Thurzó György égisze alatt felállították a 4 szuperintendentiát. A XVI. század végéig ebben az országrészben inkább csak olyan vándor-láznak volt tekinthető, majd itt tűnt fel, majd ott, s azonfelül kezdetben a prot. prédikátorok is igen sok esetben a kath. lelkészek módjára viselkedtek, gyóntattak, miséztek,

úgy hogy kezdetben a külsőségekben a nép alig vehetett észre valami különbséget.

Nem csoda aztán, ha a hatalom is az első időben csak úgy tekintette a jövevényt, mint törvénytelen forrongást, melyet a merész hitujítók, elcsábítva a népet, szítottak; védve a zavarosban halászó, az elhagyott s elpusztult egyházi javakat foglaló s bitorló főurak, a török s az országos párt-hadak zavargó mozgalmai által (Ipolyi: Veres-marti Mihály. 1875. I. 58. 1.)

Hovatovább azonban a hitujítók, amint többen lettek, mind vakmerőbben is léptek fel. Amint az egyes főurak a kath. egyházi javakat, úgy ők ismét a kath. templomokat kezdték elfoglalni. De sőt idővel már a püspöki városokba is kezdtek betolakodni, a püspöki földesúri hatalmat sem vették figyelembe, annak dacára, hogy ők magok állították fel az elvet: *cujus regio, illius religio*. Érdekes adatokat olvasunk e tekintetben Verancsics életében, egri püspök korából.

Eger körül ugyanis három falu, Maklár, Nagy-Tálya és Kis-Tálya 1587 táján luth, pásztor és tanítót hozott magának. Verancsics maga ment hozzájuk s atyai szelídséggel kezdé őket inteni, buzdítani, térjenek a szent római egyházhoz. Nem boldogult a makacsokkal, kiket prédikátoraik még inkább hajthatatlanokká tettek. 1559-ben a jászberényiek ellen kellett föllépnie, hol már oly vakmerőkké váltak a lutheránusok, hogy megtámadták a szentséget, midőn a pap a beteghez vitte. Mikor meg Verancsics e tettekért megtorló intézkedésekhez kezdett nyúlni, azzal hütötték le boszujokat, hogy három ember felgyújtotta az ottani kolostort, azt mondván, inkább a töröké legyen a kolostor, mint a barátoké. 1561. év végén pedig már királyi biztosokat kellett Egerbe küldeni, ugyanis a püspök szék-

helyére hoztak prédikátort s a biztosok csak annyira vihették, hogy beleegyeztek, hogy a prédikátor Egertől két olasz mértföldnyire egy falun tartózkodjék. (Sörös; Verancsics és a reformáció. Kath. Szemle 1897. 522. 1.)

A vakmerő támadások ' napirenden voltak, oly eset is előfordult, hogy részeg katonák sertésen végezték a keresztelési szertartást. (Fraknoi: Magyarország összeköttetései. III. 180. 1.) Különösen pedig nagy port vert föl az az erőszakoskodás, midőn Thurzó György magába Nagy-Szombatba, a primás akkori székvárosába, luth, prédikátort erőltetett be.

Ily nehéz viszonyok között a Habsburgrészbeli püspökök mindent igyekeztek megtenni a veszély elhárítására. Oláh Miklós primás papnevelőt állíttatott, iskolákról gondoskodott, s 1561-ben behozta a jezsuitákat Nagy-Szombatba, amely példát aztán a Báthoryak is követték Erdélyben. Ezek a jezsuiták tanításukkal, hatalmas dialektikájukkal nagy hasznára váltak a hanyatló kath. ügynek, amiből érthető a protestánsok gyűlölete, simfelése irányukban.

Az erőszakoskodó protestánsokkal szemben a kath. visszahatás azonban igazában csak Forgách Ferenc gróf nyitrai püspökkel vette kezdetét (1596.) Egyházmegyéjében, Nyitra és Trencsénmegyéjében, a Forgáchok és Balassák, Thurzók és Ungnadok, Berényiek és Nyáriak, Nádasdiak és Révaiak, Zerdahelyiek és Apponyiak jószágaikon a templomokat lefoglalták, alattvalóikat a hitújításra kényszerítették, a prédikátorokat erőszakkal is behozták. Nyitravidékén már csak Tardoskedden és Mocsonokon, Surányban és Sellyén volt kath. pap, az egész vidéken kálvinisták uralkodtak, Komjáthon pedig Dobronoki kálvuszuperintendens lakott. (Ipolyi i. mű. 41. 1.)

Rudolf király segítette, amennyire lehetett, a segítségét kérő lakosokat; de a rohanó árral szemben egyrészt nehéz volt a helyzete, másrészt meg nem is igen volt buzgó királyi kötelességeinek a teljesítésében; végül öcscsének, Mátyásnak, a trónért való versengése is folyton zavarta.

A vallási feszültség inkább kölcsönös bozontásokból állt, mígnem Forgách határozott fellépése kenyértörésre vitte a dolgot, midőn Rudolf, mint kancellárt, állította a kormány élére.

Páratlan erélylyel, eleinte majdnem egyedül, alig egy-két főpártársa által kísérve, lép ki a harci síkra, veszélyeztetett vallása ügyének védelmére. A védelemből csakhamar támadásra megy át és folytatja ezután a harcot, egész odaadással, a végletekig, óletre-halálra. Megyéjében, jószágain, ahol csak szerét tehetette, visszahelyezte a kath. papokat, helyreállította az egyházakat. A megyék rendével, egyes főurakkal megkezdte a küzdelmet. Kassán beszélték, hogy ő intézte Belgiojoso által a főtemplom visszafoglalását.

Közben megjegyzem, hogy Acsády, aki a II. kötetében beszüntette az előbbi szüntelen támadásait a papság ellen, itt alaposan téved, midőn – a helyzet teljes félreértésével – Rudolf ú. n. német politikáját festi olyannak, mint amely egyenesen a magyarok elnyomására irányult. Azután pedig azt mondja, hogy ebbeli „törekvéseit vakon támogatta a magyar főpapság, melynek nagy része, minthogy elvesztette egyházmegyéjét, királyi kegyelem kenyéren tengődött.” (240. 1.) Ez teljes félreértése azon kornak. Igaz, hogy főpapok foglalják el a főhivatalokat, de hiszen ez az Árpádok óta mindig így volt, mivel ezek voltak egyedül alkalmasak arra, amint tudjuk, hogy Franciaországban még később is egy Mazarin vagy Richelieu bíbornok csinálta a

főpolitikát. De a mi főpapjaink nemcsak hogy vakon nem támogatták Rudolfot, de ellenkezőleg nekik kellett a prágai palotájában alkímiával bibelődő Rudolfot folyton piszkálniuk, hogy tegyen valamit az egyház oltalmára; mert akkor az volt a főkérdés. A pápa útján rendesen a bécsi nunciust mozgósították ellene, hogy védje őket.

Forgách püspök, a kancellár, tehát megindította a harcot az egész vonalon. Ennek a következménye volt, hogy a szokatlan eljárástól felizgatott Rudolfrészi protestáns rendek Thurzó György gyei élőkön az 1604. pozsonyi országgyűlésen már *mint párt először lépnek fel* s többségben lévén, követelik a szabad vallásgyakorlatot, az elfoglalt templomok visszaadását s az elfogott prédikátorok szabadonbocsátását. Forgách szilárdan el volt határozva, nem engedni s az országgyűlésen nem is vihették keresztül követeléseiket. Azért külön küldöttség által az országgyűlési többség nevében folyamodást adtak át Mátyás főhercegnek, mint helytartónak, hogy kívánságait Rudolf elé terjeszsze.

Forgách nemcsak megtagadtatta a királylyal a követelés elfogadását, hanem felhasználta az alkalmat egy ellenkező tcikknek a törvénybe iktatására. Nem ismeri el, mondja a híres 22-ik törvénycikk, a szabad vallásgyakorlatért folyamodó rendek többségét, sem az ezek által követelt vallást vagy vallásokat, miután a főherceg felszólítása dacára sem neveiket a folyamodás alá kitenni, sem a vallást, melyért folyamodnak, megnevezni nem akarták. Különben pedig el van határozva a róm. kath. vallást elődei példája szerint védelmezni s terjeszteni és a vallásujítókra a törvények büntetéseit alkalmazni.

Ez a Forgách által fogalmazott tcikk lényege. Hogy ez az országgyűlésen kívül iktatta-

tott be, abból érthető, mert akkor az alkotmányos formák még nem voltak úgy kifejlődve, mint ma; a többség megtagadása pedig azon a nálunk 1848-ig fennálló gyakorlatból magyarázható, hogy: *vota non numerantur, sed ponderantur*. Ami tehát a prot rendeket főképp bántotta, az az volt, hogy a tcikk az ellenreformációnak törvény alapján való végrehajtását kimondotta. Pedig ezzel Forgách csak azt tette meg Rudolffal, amit azon korban minden buzgó protestáns miniszter tett volna az általa pártfogolt valás mellett. De a protestánsok nálunk nem voltak az ilyenhez hozzászoktatva. (Ipolyi i, mű. I. 62 l.)

A baj az ellenfélre talán nem is lett volna oly jelentékeny, ha éppen Forgách nem áll az ügy élén, aki képes volt a törvényt teljes eréllyel foganatosítani. A törvény éppen úgy holtbetű maradhatott volna, mint a hitújítás ellen II. Lajos óta hozott törvények nagyobbára azzá váltak. De Forgáchról nem lehetett ilyet föltételezni, az alkudni nem tudott. A hatalom eszközét és a törvény útját követte, ment egyenesen. Hogy azonban ezért fegyvert fogjanak az emberek, nem lévén rá eddig példa, nem is volt sejthető. Senki sem láthatta előre, hogy a vallási feszültség fegyveres kitörésére éppen ekkor Bocskay személyes érdekeinek megsértése fogja meghozni az alkalmat, midőn az épen ezen személyes érdekét oly együgyű őszinteséggel helyezte előtérbe fölkelése okául.

Tehát se a német politika, sem pedig a magyarságnak mint olyannak a sérelmei – latin lévén a világ – nem szerepelnek itt, hanem a vallási meghasonlás; ez találkozott Bocskay személyes sérelmével és vezetett felkelésre.

Már most milyen volt ez a sérelem?

VIII.

Bocskay István felkelése az oknyomozó történet szerint. Véletlenül kerül bele a háborúba, melyet aztán a kath. reakció által fölízgatott protestánsok a magok céljára használnak fel. A török segíti Bocskayt és pusztítja az országot. A bécsi és a zsitvatoroki békekötés 1606-ban.

Kénytelenségéből, hogy életét, vagyonát megmentse, fogott fegyvert Bocskay. – így vezet be a magyar történetben aunyira elhíresült Bocskay-felkelést Acsády. (246. 1.) Majd még nagyobb nyomatékkal ismétli: „tétlen maradt mindaddigi míg saját személye fenyegetve ne;n volt; a míg őt magát és vagyonát kímélték, nem lépett ki semlegességéből.” Ez pedig annyit jelent, hogy sem a protestantizmus ügye, jóllehet kálvinista volt, sem pedig a magyar alkotmány védelme nem adta Bocskay István kezébe a fegyvert, hanem a saját egyéni érdeke.

Mindenesetre érdekes egy bevezetés, amennyiben elüt a Bocskayról vallott közkeletű nézetektől. De még érdekesebbek – Bocskay személyét illetőleg – magának a felkelésnek az előzményei, amint azokat Acsády itt s még részletesebben a Szilágyi nagy történetében (V. 582. 1.) beszéli el.

A Bocskay-család régóta a Habsburgok híve volt s Bocskay György és neje ez érzelmeik miatt még János Zsigmond idején börtönbe kerültek. Kolozsvári fogságukban született fiuk, István (1557), később oszlopa Báthory Zsigmond – Ru-

dolf híve – trónjának, kinek nagybátyja volt s kit két ízben helyezett vissza a fejedelmi székbe. Ő volt Rudolf érdekében a havasalföldi hadjárat győztes hadvezére s mint katona s és államférfiú egyaránt kitűnt kiváló tehetségeivel. 1599-ben azonban szakított a folyton változó Zsigmonddal s föltétlenül Rudolf királyhoz csatlakozva, buzgón támogatta Erdély megszerzésére irányuló törekvéseit. Ezért az erdélyiek, tehát a saját hitfelei, hűtlenségi pörbe fogták, jószágait elkobozták, mire Bocskay Prágában telepedett meg, s ott erdélyi ügyekben Rudolf tanácsosa volt.

Megjegyzendő, hogy midőn Báthory Zsigmond érdekében Prágában járt, egyezsége lépett volt Rudolffal, hogy Zsigmond helyébe ő lesz a fejedelem; ezen tervöket azonban Mihály vajda, akit az udvar Erdély elfoglalásával megbízott, megghiúsította, amennyiben Erdélyt magának hódította meg. Hogy ilyen jóakarat Bocskayt még erősebben csatolta Rudolffhoz, bizonyos, s nem utolsó indoka annak, hogy azután Prágában megtelepedett, éppen ez a reménye lehetett. Legalább az a vágya, hogy Erdélynek ő legyen a fejedelme, a felkelést kísérő későbbi bécsi alkudozásokban is folyton előtérben állott.

Míg azonban Prágában mint tanácsos működött, a helyzet nem kedvezett ebbeli reménye megvalósulásának; amit elérhetett, az csak annyi volt, hogy Rudolf, tekintve sok alkalommal bebizonyított hűségét, 1599-ben intézkedett, hogy Biharban levő jószágait ne bántsák; 1604 elején megvisszaadatta erdélyi birtokait. Ugyanezen évben, elhagyva Prágát, hazatért; otthon visszavonultan, a politikába nem avatkozva, töltötte napjait, miért is az erdélyiek azt mondták róla, hogy „német lelke van.

Pedig ez az idő volt az, midőn, mint az

előbbi cikkben fejtegettem, Forgách kancellár már erősen neki fordította a szekér rúdját a protestantizmusnak, s az 1604. évi 22. tcikkel jelezte, hogy el van határozva az elidegenített területet visszahódítani az ősi katholicizmusnak.

Mert valóban a kancellárban kell első sorban és főképen keresnünk az akkor már túlsúlyra vergődött protestánsok izgalmainak az okát, nem pedig, mint az elfogult történeti könyveink előtérbe tolják, s Acsády is hiszi: az alkotmány-sérelmekben, vagyis az ú. n. német politikában és az annyiszor felemlgetett német zsoldosokban.

Hiszen a legtöbb országos hivatal magyarokkal volt betöltve; Forgách nyitrai püspök volt a kancellár, Pethe Márton kalocsai érsek volt a királyi helytartó, Migazzi Miklós váradi püspök a szepesi kamara, Szuhay István egri püspök a pozsonyi kamara elnöke stb. (240 l.) Persze hogy a kedves protestánsoknak ez annyi volt, mintha akár csak a bécsi német viselte volna a tisztet.

Ami pedig a zsoldosokról, mint valami országos csapásról a köztudatba átment panaszt illeti, erről megjegyzendő először, hogy a királynak csak kellett tartania katonát, hisz a török, no meg a sokszor lázongó alattvalói miatt kellett gondoskodnia haderőről s miután az a kis országrészből nem tellett, kellett idegeneket is fogadnia. Másodsor, mint minden ebben a korban, úgy ez a panasz is túlozva, színezve van. Takáts Sándor, aki évek óta az ezen korra vonatkozó levéltári kutatásokkal foglalkozik, vonatkozólag azokra a sérelmekre, melyek ezen korban az országgyűléseken elhangzottak, a minap ezt írta a Századokban. (1903. 749. l.) „Azokat az adatokat csak módjával szabad használnunk. A sérelmek és panaszok ugyanis nagyon egyolda-

luak; bár jobbára csak egyes esetekre vonatkoznak, az országgyűléseken rendszeren általános alakban hangzanak el, mintha azon sérelem vagy panasz tárgya az egész országra kiterjedt volna. Vegyük pl. a *hadi nép zsarolásairól és fosztogatásairól hangoztatott panaszokat*. Ha az ember ezeket olvassa, azt hiszi, hogy az összes magyar végházakban rablókat, nem vitézeket tartottak. Pedig ugyanakkor, mikor a panaszok az országgyűlésen elhangzottak, több város hivatalosan kijelenti, hogy a várban levő hadi nép magát emberségesen viseli. Még a nálunk levő állandó német őrségekről is olvashatunk ilyes nyilatkozatokat. Így a komáromi német őrségről hivatalos és magán jelentésekben azt találjuk, hogy magyarul mindannyi megtanult, s hogy iparüző csendes nép. A szatmári német őrségről is jelentik: *cui nullo in alio loco par est, et aliis multibus Hungaris bene convenit . . .* Egyszóval az élet mást moud, mint amit a rendek az országgyűlésen hangoztatnak ... A végházainkban levő idegen nyelvű hadi nép a magyar vitézség nimbusa alatt hihetetlenül gyorsan magyarosodik. Ezrével és ezrével sorolhatjuk fel a névmagyarosításokat . . . Örökösen halljuk ezen kor mély erkölcsi sülyedésének hangoztatását s mégis, az ideális lelkesedésnek, az önfeláldozásnak, a páratlan vitézségnek s a nemzeti önérzetnek olyan jeleivel találkozunk, melyek még az egykorú külföldi költők lantját is lelkes hangokra szólaltatják . . . Erről a vitézi életről, a virtusról, az országgyűlésen szó nem igen esik. Ott csak a hadi nép hibáit és kihágásait hangoztatják.”

Olyan zűrzavaros, gyűlölködő időben hogy katonai kihágások is előfordulhattak, azon csodálkozni nem lehet. Azonban, ha már országos csapásról van szó, annak nevezhetjük inkább az

urak rablásait és a gazdátlaná vált szegény legények – a hajdúk – pusztításait, azt „a csavargó, fosztogató, lézengő elemet”, mely ellen maga a nemesség is – mint Acsády mondja 247. l. – évek óta valóságos irtóháborút folytatott.

Midőn tehát Forgách fellépett, nemcsak a kath. ügyet védelmezte, nemcsak a lefoglalt kath. vagyont és templomokat karhatalommal igyekezett visszavenni, kergette a betolakodott prédikátorokat, hanem arra is volt gondja, hogy az illetéktelenül szerzett más vagyonok is birtokosaiknak visszaadassanak.

A visszafoglalási pörök egész sora támadt, aminek érdekes példája az Illésházy-per, melyet Acsády részletesen elmond, közben megjegyzevén: „Vagyona gyarapításában néha épen nem kifogástalan eszközökhöz folyamodott ugyan, de e tekintetben nem volt rosszabb kortársainál.” (Szilágyi története V. 572. l.) Aztán Lengyelországba futott, s a felkelés alkalmából visszatérvén, lett a Bocskay-ügynek elsőrendű támasza.

Tehát a vallási, politikai és vagyoni kérdéseknek egész sora állította élére a helyzetet 1604-ben s ezen kavarodás közepén állt a vaskezü Forgách.

Ennek dacára azonban, hogy Acsády bevezetésére visszatérjek, Bocskay tétlen maradt mindaddig, míg a saját személye fenyegetve nem volt. A felkavart közügy őt, a kálvinistát, nem érdekelte, ha úgy jajgattak is a protestánsok. Azt ugyan csakhamar kellett tapasztalnia, hogy „Rudolf messze Prágában, Belgiojoso ellenben Kassán ül” (264. l.), vagyis hogy Rudolfhoz való ragaszkodása dacára a kath. akció őt sem igen respektálja. A kassai kapitány ugyanis elfogatta unokaöccsét, Bánffy Dénest, akit nagy összeg pénzen volt kénytelen kiváltani. Azután pedig

lefoglalta a biharmegyei tizedet, melyet Bocskay magáénak vallott, és semmiféle kérésre nem adta ki. Ezt már ugyan zokon vette, de még ekkor sem szándékozott többet tenni, mint hogy fölmegy Prágába és ott személyes megjelenésével hamar rendbe hozza a saját ügyét.

Ekkor, Prágába készülése alatt, azonban felmerült egy váratlan eset, egy véletlen, mely Bocskayt felkelővé avatta – kénytelenségből. Az eset megértésére előre kell bocsátanom, hogy a kath. reakció és a királyi hadak elől sok protestáns menekült Erdélyből és a török részre futott. Ezek az „erdélyi bujdosók”, köztük az ifjú Bethlen Gábor, ismételten fordultak a jószágain tartózkodó Bocskayhoz, álljon élőkre, aminek fejében felajánlották neki az erdélyi fejedelemséget. Mi történt e tekintetben közöttük, nem tudni; de a váratlan esetet ez a bizonyos levelezés idézte elő.

Az eset maga, Acsády előadása szerint, a következő.

A király zsoldjában álló hajdúk, – szolgáltak ezek mindenkit, Mihály vajdát, Bastát, Belgiojosót, aki megfizette – szept. 19-én a lippai rajtaütéssel szétugrasztották az erdélyi menekülteket, sok más zsákmánynyal együtt elvitték Bethlen Gábor ruháját is, mely Kerekibe, az ottani hajdúkhöz került. Egy nadrágzsebben Bocskay tisztartója véletlenül megtalálta a levelezést, mely Bocskay és Bethlen közt az utóbbi időben folyt. Nyomban felfogva a dolog jelentőségét, értesítette a Szatmáron időző Bocskayt, aki azonnal haza sietett s minthogy attól kellett félnie, hogy *a bujdosókkal való érintkezésének titka el van árulva*, a maga részéről is megtette az elővigyázati intézkedéseket. Nem ment Belgiojosóhoz, ki a rakamazi táborba rendelte, hanem Súlyomkő várába húzódott s ott gondolkodott a teendőkről. Sok

ideje azonban nem maradt, mert a levelezés titkát tényleg beárulták Concin váradi kapitánynak, ki Bocskayt egyszerűen *lázadónak* nyilvánítva, hadával megrohanta jószágait. Majd Belgiojosot is hívta segélyül, ki ekkép jogcímet nyert Bocskayra s Biharmegyére is kiterjeszteni karjait. (Szilágyi története V« 585. 1.)

Bocskay, nem lévén más választása, virtus e necessitate, kardot rántott s a sorsra bizván magát, megkezdte a háborút. Magának sem elég pénze, sem elég hada nem volt. De ott voltak az erdélyi bujdosók, a kiknek útján a törökhöz fordult s tőle igyekezett katonai és pénzsegélyt nyerni. Ott voltak a hajdúk, akik jobb zsákmány reményében most hozzá csatlakoztak s ott volt a Forgách politikája által elkészerített sok erdélyi és Rudolfrészi protestáns, akiknek Bocskay esete kedvező alkalmul kínálkozott a kitörésre. így támadt a Bocskay-felkelés.

A harcot a hajdúk azzal indították meg, hogy okt. 15-én Álmosdnál egy 3500 főnyi királyi hadat megsemmisítettek. A mozgalom csakhamar általános lett, a melylyel szemben a királyi sereg gyengének bizonyult. Felső-Magyarország is Bocskay hoz csatlakozott. Rhédey Ferenc vezére 1605. júniusában megtámadta Nyitrát s a gyűlölt Forgách püspököt onnan kiszorította. A török pedig segítséget, majd koronát küldött Bocskaynak, ő maga meg a háború roppant szükségleteinek kielégítésére lefoglalta ellenfelei, első sorban a kath. püspökök jószágait s a jezsuiták turóci prépostságát. 1605. ápril 20-án a Szerencsen tartott gyűlés már egyhangúlag Magyarország felséges fejedelmévé választotta. így tartott ez szinte másfél esztendeig. A váratlanul kipattant kis szikra ugyancsak nagy tüzet okozott.

A másfél évig tartott háború azonban az

országra roppant pusztítással járt. Magyarország és Erdély annyira elpusztult, elnéptelenedett, elszegényedett, hogy török támogatás nélkül Bocskay általában nem boldogulhatott. A török pedig drágán fizettette meg segélyét s míg a. Két párt egymás haját tépte, a török nemcsak rabol”, pusztított, hanem értékes hódításokkal kerekítette ki a maga területét. Megérlelődött tehát az óhaj a béke megkötése iránt. Kassán, Korponán, majd Bécsben folytak az alkudozások.

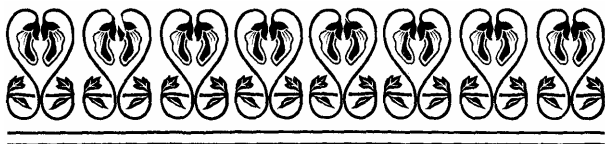
Bocskay 15 pontba foglalta kívánságait. Legelől áll a 22. cikk s a protestánsokra sérelmes más törvények eltörlése, a teljes vallásszabadság a lutheránusok és kálvinisták számára; a püspöki szentszékek eltörlése, a kath. püspökök számának csökkentése, a jezsuiták s néhány püspök kiűzése, a főpapoknak minden világi állásból kizárása (ez mind vallásszabadság!); a régi magyar kormányzat helyreállítása. Továbbá, hogy a protestánsoktól elvett birtokok visszaadassanak, hogy a király közkegyelmet hirdessen s elismerje a birtokadományokat, nemesítéseket (hajdúk), melyeket Bocskay tett. Magának pedig követelte az erdélyi fejedelemséget s a Tiszáig terjedő vármegyék átengedését.

A tárgyalások nehezen indultak: az udvar nem annyira a jezsuiták befolyása alatt, mint Acsády mondja (253. 1.), mint inkább Forgách püspök erélye folytán ellenezte a vallásügyi engedményeket (Ipolyi: Veresmarty I. 70-85. 1.), a közjogi kívánságok irányában azonban hajlékonyabb volt. Érdekes Mátyás főherceg bizalmasának, a luth. Thurzó Györgynek, a későbbi nádornak tanácsa, (Acsády 252. 1.), aki azt mondta, hogy most, a veszély pillanatában, ígérjenek meg mindent, ha pedig a helyzet megjavul, nem kell megtartani semmit.

Az alkudozást végre megkönnyítette a Rudolf és testvére Mátyás főherceg közt folyó viszály. Ez utóbbi azon volt, hogy a trónt a beteg Rudolf helyett mielőbb elfoglalhassa s miután ő vezette a tárgyalásokat, sok engedményre volt hajlandó. A sok huza-vona után 1606. jún. 23-án. végre létrejött a megegyezés, a híres bécsi béke, mely utóbb törvénybe iktatva, a protestánsok vallás-szabadságának képezte alapját, azonban a „kath. vallás sérelme nélkül.”

Nemsokára rá, nov. 11-én, Rudolf a törökökkel is megkötötte a zsitvatoroki békét. Ezzel a mozgalmas korszak befejezést ért. Az állam területéből a királynak csak valami 1222, a töröknek 1859, Bocskaynak ellenben 2082 négyszögmért-föld jutott. De Bocskay nem sokáig élvezhette vívmányait, dec. 29-én meghalt.

Mint látjuk, a Bocskay-felkelés első sorban a protestánsok vallási háborúja volt az életre támadt s Forgáchtól vezetett katolicizmus ellen, melybe maga Bocskay szándóka ellen, – mindig ezt hangoztatta – véletlenségből került bele. Egy jelenet ez csupán azokból a vallási harcokból, melyekkel akkor a protestantizmus az egész Európát betöltötte.

IX.

II. Mátyás trónraléptének körülményei. Az ellenreformáció előnyomulása. Pázmány vitairatai. Folyton csak vallási politika uralkodik. Acsády téves álláspontja. Bethlen a török kegyelméből Erdély fejedelme.

A trónok történetében is sokszor előfordult az, ami oly gyakori a politikai vagy családi életben, hogy a reménykedő örökös nehezen várja az örökség hagyónak kimúltát. Ez történt a különben lelkibeteg Rudolf királyijai is öcscse Mátyás főherceg részéről. Nehezen várta ez a trónt éppen akkor, midőn Bocskay, ráunván a háborúra, megfelelő, békét óhajtott annyira, hogy még Mária főhercegnőhöz is fordult közvetítésért, húsz hordó magyar bort küldve neki s ezt írta 1605 nov. 26-án Korponáról: „Ami a jelen zavarokat illeti, Isten a tanúm, hogy nem én vagyok az oka ... s éppen azért mitsem óhajtok inkább, mint hogy azoknak a keresztény társadalom érdekében tisztességes feltételek mellett mielőbb vége vessék.” (Katona: História critica Hung. XXVIII. 433 l.)

Mátyásnak, a várományosnak, türelmetlensége a Bocskay-felkelés befejezésére kétségkívül jelentékeny befolyást gyakorolt, annál inkább, mivel Rudolf megbízásából ő vezette az alkudozásokat. Már a bécsi tárgyalásoknál, jövőjére való tekintetből, megkönnyítette a protestánsok kívánságainak a teljesítését, nélküle aligha lett

volna meg egyhamar a bécsi béke. Majd azután, hogy a béke megkötése után Rudolf, miután megmagyarázták neki, hogy a vallás dolgában más a politikai s más a dogmatikai türelem (a tévely szentesítése), tiltakozni kezdett a béke vallásügyi engedményei ellen (Acsády 255-6. 1.), Mátyás egyszerűen megindította ellene a testvérháborút. (1608.)

Szövetkezett a protestánsokkal, vagy mint Acsády – folyton hamis világításban tartva az eseményeket – mondja: a *magyarokkal*, valamint a nagyrészt szintén protestáns osztrák és morva rendekkel (257 1.) s ostrom alá fogta Prágát, illetőleg bátyját, Rudolfot.

Rudolf a körülmények kényszerítő hatása alatt leköszönt a magyar trónról s a nemzetet fölmentette hűségesküje alól. Így nyerte meg a játékot Mátyás s mint kormányzó nyomban megerősítette a zsitvatoroki szerződést, továbbá a Bocskay halála után rövid ideig uralkodott Rákóczy Zsigmond leköszönése után Báthory Gábort ismerte el a szultánnal Erdély fejedelmének s végül kötelezte magát, hogy, ha királyivá választják, szentesíti a prot. rendek összes kívánságait.

Nov. 16-án csakugyan királylyá választatott s másnap nagy lelkesedéssel a prot. Illésházy István nádorrá; így került a bécsi béke a törvénybe s prot. férfiú a nádori hivatalba. A két örvendező várományos pedig összeölelkezett s azt mondta: íme felszabadítottuk az országrészt a gyászos uralomtól, Acsády hozzáteszi: az országot. Holott nem az országrész lett boldogabb, csak a két várományos szíve vágya teljesült: Mátyásé Rudolffal, a protestánsoké a katolikusokkal szemben. Övék lett egyúttal a legfőbb, a nádori hivatal.

Ezek után, mivel az országrész II. Mátyás-

ban (1608-19.) nemcsak új uralkodót, hanem – Acsádyval szólva 259. 1. – új kormányrendszert is kapott, mely katonai, pénzügyi és gazdasági tekintetben egyaránt fölmentette az idegen befolyás alól s ismét önállóvá tette, tartományi helyzetéből kiemelte, mondom, mivel ily változáson ment át az ország rész: Mátyásnak annyi ígérete s odakinálkozása után most már csak boldog lett a magyar?

Igenlő feleletet kellene várnunk, ha úgy ekkor, mint azelőtt is az ú. n. alkotmányserelmeknél nem lett volna más nagyobb baja a magyarnak, vagy ha bajait egyáltalán a papiroson és törvénycikkekkel lehetett volna orvosolni. De miután, sajnos, nem így volt, ez az oka, hogy Acsády a fennebbi kérdésre ismét kénytelen összehúzni homlokát s azt feleli: bizony ismét csak nem lett boldogabb a magyar. Vajjon miért?

„Az új rend ellenségei nem pihentek s II. Mátyás király mindinkább hozzájuk csatlakozott”, mondja nagy komolyan (276. 1.), ami körülbelül annyit jelent, mintha Mátyás zavaros uralkodásának főoka egyszerűen a király köpenyfordítása lett volna. Ez pedig egyszerűen történetellenes állítás. Acsády a nálunk megszokott elfogult nézőpontok között leledzik, ezen kor mozgalmaiban csupán a „német” ellen folytatott harcokat lát, nem oknyomoz, nevezetesen Mátyás uralkodásának elbeszélésénél (276-85. 1.) nem mutat rá azokra a változni kezdő vallási viszonyokra, melyek ellenállhatatlanul új helyzeteket teremtenek és új fordulatokat idéznek elő az események fejlődésében.

Valamint a Bocskay-féle mozgalom kiindulási pontját, lefolyását, a nemzeti politikában kereste, midőn pedig az egész első sorban vallási harc, prot. vallási felbuzdulás volt Bocskay gal-

lérjába kapaszkodva; úgy most is, Mátyás uralkodásánál, ugyanezen nemzeti politika szempontjait tolja előtérbe, s csak azt látja, hogy „a látszólag magyar kormányzat alatt mindinkább a Rudolf korabeli állapotok állnak vissza.”

Pedig hát a kis országrész Mátyás alatt az alkotmány dolgában még úgy-ahogy csak meglett volna; megvoltak a magyar hivatalok, egymásután két prot. nádor is következett, Illésházy István és Thurzó György, aki mint buzgó lutheránus 1610-ben a zsolnai zsinaton első szervezte egyházát. Az alkotmány tehát megvolt volna s ami baj esett rajta, az is csak járuléka volt más erősebb bajoknak: de az emberek voltak meghasonulva s így a harcnak be kellett állania akkor is, ha a Werbőczy Tripartitumának utolsó betűjét is megtartják. A szívek mélyén dült a háborgás, oly veszettül, amint csak a vallási ellentétek képesek elkeseríteni s gyűlölködökké tenni az embereket. Ez képezte az orvosolhatatlan bajt.

Mivel tehát Acsády nem az igazi okból magyarázza Mátyás uralkodását s az alatta dült viszályokat, nem sokat tanulunk történetéből. Ugyanis a viszályoknak itt benn a királyi országrészben, a bécsi béke becikkelyezése dacára, való továbbfolytatását két ok teszi érthetővé. Először a bécsi békének, illetőleg a nyomán alkotott 1608. évi törvénycikkeknek (Rudolf erőszakos letétele s Mátyás hamiskodó alkudozásai miatt) ingó tekintélye s másodszor az ellenreformációnak győzedelmes előnyomulása, a nagymérvű visszatérések, melyek a protestantizmusnak a delelő pontról való lehanyaglását jelezték.

Forgách Ferenc, most már (1607 óta) esztergomi érsek, ugyanis nem adta fel a küzdelmet vallásáért, s oldalán sok munkatárssal megjelenik Pázmány is, ki 1603-ban, mint Forgáchnak,

akkor még nyitrai püspöknek, vendége, annak radosnai nyaralójában, írta első magyar vitairatát Magyary István sárvári prédikátor ellen. (Fraknói: Pázmány Péter és kora I. 42. 1.) Ezzel teljes erejével megindult a tollharc, a prot. vádának megvilágítása, az emberek kitanítása, amit a protestánsok többé nem voltak képesek ellensúlyozni. Egyik főúr a másik után tér vissza az elhagyott kath. egyházba; a maradék pedig a kétségbeesés erejével fog az önmentéshez s ez a harc képezi aztán az összes események mozgató elemét, mely természetesen Mátyást is, mint katolikust, magával ragadja.

Észreveszi ezt a változást Acsády, hiszen lehetetlen is ezt az eseményeken észre nem vennie, de csak később, Mátyás utódja, II. Ferdinánd alatt s akkor sem méltatja kellő figyelemre.

„Forgách és Pázmány érsekek – úgy mond – mindinkább áttértették a főurakat, kik közül folyton többen cseréltek hitet”, de egyúttal nem mulasztja el folytatólag hozzátenni: „s váltak az udvar vak eszközévé, mely meg reájuk ruházta a közhivatalokat, az összes befolyásosabb állásokat s kizárólag nekik juttatta az államélet minden előnyét”. Itt megjegyzem, hogy így nem a történetíró, hanem csak a legfelekezetiabb protestáns beszélhet. Először is, s aki ismeri az akkori protestáns iratokat, a merő szitkozódásokat, igazat fog nekem adni abban, hogy tanilag nagyon gyenge lábon állhatott az akkori magyar Protestantismus, melyet az újságláz lecsillapultával legerősebb oszlopai elhagynak. De elhagyni, tényleg elhagyták. Másodszor, ami azt a frázist illeti, hogy az ilyenek aztán az udvar vak eszközeivé váltak, ennek a történetkutató előtt semmi értéke nincs. Mert az egyszerűen nem igaz.

Tessék csak pl. Pázmánynak, a vezérnek,

I. Rákóczi Györggyel váltott levelezését megnézni s azonnal meggyőződik, hogy ez tisztelte királyát is, de a nemzeti érdekeket sem tévesztette el soha szeme elől. Ő maga volt támogatója a különálló Erdélynek, mert azt az akkori viszonyok között szükségesnek tartotta Magyarország érdekében. (Fraknói: Pázmány Péter. 1886. 215. 1) Azután pedig mindig igaz marad ezekre az időkre vonatkozólag, amit Fraknói mond: „Egyáltalán nem következik, hogy azok, kik a „német párt” élén állottak, a nemzeti érdekek árulói voltak és a német befolyás fölülkerekedését előmozdítani, vagy akár csak tűrni is hajlandók lettek volna. Másrésztől nem mondhatni, hogy a „nemzeti párt” vezérei mindannyian tiszták az önzéstől és öntudatosan lelkesültek kitűzött céljaikért. Sokan a német uralom meghonosítása által a haza javát, sokan a nemzeti érdekek védelmezésében önhasznukat keresték”. (Pázmány P. és kora. I. 33. 1.)

Ha már bizantinismusról van szó, mondok én valamit, amit a debreceni kollégiumban láttam. Nagy könyvtára s a házi kápolnaféléje egymás mellett vannak. Ebben a kápolnafélében határozták el I. Ferenc Józsefnek 1849 április 14-ki detronizálását s midőn aztán 1854-ben ugyanez a Ferenc József arra járt s megnézte a könyvtárt, ott a látogatás emlékére latin elegiumokkal teleírt oszlopot állítottak, most is olvasható, de olyan hízelgő jelzőkkel, amelyektől Garay Obsitosának íródeákja Sárospatakig hallható trüsszentéseket végezne.

Tehát kár azzal a „vak eszközzel” úgy dobálódzni a katolikusok rovására!

A tény az, hogy a főurak közül folyton többen cseréltek hitet – visszafelé. Igaz továbbá az is, amit folytatólag mond, hogy „a régi végbeli vitéz s a vándor prédikátor helyett a *convertita*

lesz e korszak tipikus alakja, aki a tömegekre rábocsátja a jezsuitákat, hogy megtérítsék őket is«. (288. 1.)

De minden fölött igaz, amit Bethlen Gáborról mond. „Őt is, mint kora többi hatalmasait, legelői Gusztáv Adolf svéd királyt, nem csupán politikai, hanem vallásos szempontok és érdekek vezették. Nemcsak a magyarság, hanem a Protestantismus lovagja, hőse akart lenni s épen azért *nem a szó mai értelmében vett nemzeti politikát csinált*”. (287. 1.)

Ilyen volt akkor a politika mindkét részről, vallási s mivel a bécsi béke után az erősödő katholicismus kerekedett felül, ismét csak vallási indítóokokból folytatódott a további harc s ez a magyarzója Mátyás uralkodásának.

Ennek az akkori harcnak közéleti képét megolvashatjuk Ipolyinak *Nyáry Krisztináról*, (1604-41), Thurzó Imre, György nádor fia, majd Esterházy Miklós feleségéről irt monográfiájában. (1887.) Az özvegy Thurzó Györgynén, Czobor Erzsébeten, tanuljuk ismerni a prozelitáskodó luth, nőt, (78. 1.), Esterházy Miklóson, Illésházy nádor unokaöccsén pedig, a kath. férfiú nehéz viszonyait a luth, rokonok közt. (68. 1.)

Fájt a protestánsoknak, akik már a nádori székre is bekerültek volt, ezen naponkint szem-mellátható számbeli fogyatkozásuk, ezzel a hatalmi polcról való lassú leszorulásuk és a katolikusok erősödése, akik ugyancsak erősen hangoztatták a bécsi béke záradékát, hogy a szabad vallásgyakorlat „a kath. vallás sérelme nélkül” kerülhetett csak a törvénybe.

Ennek folytán II. Mátyás uralkodása alkotmányos sérelmek nélkül sem válhatott a protestánsokra nézve olyanná, aminőnek az előzmények után remélhették. Ezért aztán ezt a kort is „né-

metnek”, alkotmányellenesnek hirdették. Érdekes Acsádynál, aki maga is prot. nézőpontból tárgyalja, hogy magát a luth. Thurzó György nádort is mennyire leszólja. Azt mondja róla, hogy kötelezte magát, hogy nádori hivatalában tartózkodni fog mindentől, mi a királyi méltóság sérelmére lehet; mi ezt egy nádornál természetesnek találjuk, Acsády ellenben azt látja ebben, hogy „a bécsi rendszer engedelmes eszközének” adta oda magát. Hogy a bécsi békét más szemmel nézte, mint nádor-előde, Illésházy; hogy a törvény ellenére maga hozott az országba idegen katonaságot s hasonlókát. (277-8. 1.)

Szóval a hatalomvesztes fél szokott elkese-redettségével ismételték a protestánsok II. Mátyás koráról is az öreg Bárczival a „Tetemre hívás” keserű szavait: Mindenki gyanús nekem a ki él?

Sok baj volt továbbá Erdély miatt is. A bécsi béke ugyan elismerte annak önállóságát, de a Habsburgok eredeti joguknál fogva sohasem mondtak le a főhatóságukról, a protestánsok pedig vallási érdekeik erős várának tekintették. Ezen időben azonban a Mátyástól is elismert fejedelme, Báthory Gábor, mint Acsády is vallja (280. 1.), kegyetlensége és kicsapongásai miatt mind több zavart okozott, úgy hogy végre trónjának oszlopa, és tegyük hozzá: várományosa, Bethlen Gábor is (1612.) elpártolt tőle. Hogy ily körülmények között Mátyás is sokszor beleavatkozott Erdély ügyeibe, az természetes, de Acsády ezt is alkotmány sérelemnek veszi és tisztán Bécs rosszakaratának tulajdonítja, hogy Forgách Zsigmond hadat vezetett oda rendet csinálni.

A dolog vége az lett, hogy a porta megfosztotta a garázdálkodó Báthoryt trónjától, és, Acsády szerint, Bethlennek adományozta a fejedelmi széket, sőt hadával segítette, hogy vegye bir-

tokba Erdélyt. (280. 1.) Mátyás ezt az eljárást hogy a török önállóan intézkedjék Erdélyről, nem nézhette tétlenül, amivel aztán kezdődnek ismét a nem nemzeti, hanem prot. és a legsajátabb személyi politikát csináló Bethlen-féle háborúságok s tartanak Mátyás uralkodásának a végéig. Az egész kor igazán egy merő vallási háború.

Mátyást 1619-ben felváltotta a trónon II. Ferdinánd, a stájer ágból, s az országrész nádora Forgách Zsigmond, Erdély fejedelme pedig Bethlen Gábor volt. Az új király szintén megerősítette a bécsi béke s az 1608-ki törvények vallásügyi s közjogi határozatait. Alig lépett azonban a trónra, kitört a prágai forradalom, melylyel kezdetét vette a harmincéves háború és Bethlen szövetezése a külföldi protestánsokkal.

Mint látjuk, egészen másképp nézett ki a valóságban nemzetünk története e korban, mint ahogy Acsádynál olvassuk; nevezetesen látjuk, hogy ahol ő tisztán az alkotmányért folyó harcokat keres, azok nem voltak egyebek, mint a protestánsok vallási küzdelmei a katolikusok és a kath. Habsburg ellen. De hát az már mindig megvolt náluk, hogy a saját házi bajaikat nemzeti és magyar ügynek szerették feltüntetni. Acsády pedig történetíró létére ezt a felekezeti nótát fűjja.

X.

Bethlen Gábor felkelése. Az általános európai és hazai vallási viszonyok feszültsége. Bethlen a prágai felkelést és a vallási feszültséget a saját céljára használja fel. Trónra vágyik és II. Ferdinánd leányának a kezét kéri meg. A német politika volt-e a királyi országrész legfőbb baja a Habsburgok alatt?

II. Ferdinánddal (1619-37.) elérkeztünk a magyar történetnek Bocskayénál sokkal érdekesebb lapjaihoz, a Bethlen-korszakhoz. A'ni szándék, törekvés és óhaj az idő folyama alatt az éppen száz éves magyar protestantizmus lelkében összegyűlt, az most teljes mértékben kitört, hogy eddigi jámbor szándékát, a Habsburgok trónfosztásával s a magyar prot. királyság felállításával, tette valósítsa. A körülmények pedig a lehető legkedvezőbben alakultak rá nézve; a Habsburgkirályt két erős tűz közé lehetett szorítani s akadt ritka alkalmas egyéniség is a prot. trón felállítására: Bethlen Gábor, Erdély kálvinhitű fejedelmében, a török kedvencében.

Az európai viszonyok szintén nem kevésbé kedveztek a tervnek. A szomszéd Ausztriában és Németországban a prot. unióba és a kath. ligába sorakozott rendek évek sora óta farkasszemet néztek egymással, hátuk mögött pedig állottak a protestánsokká lett többi országok, sőt még a kath. Franciaország is Habsburgellenes hangulatot táplált V. Károly óta.

Á levegő tehát egészen puszkaporos volt s csak szikra kellett, hogy az egész Európa lángba boruljon, nem nemzeti érdekekért, hanem azért, hogy végre eldőljön a protestantizmus és a katolicizmus közt régóta fenforgó kérdés: hogy tulajdonkép ki a legény a csárdában?

Aki pedig sokat keres, az végre csakugyan talál is, ha nem egyebet, hát frivol ürügyet, hogy hajba kaphasson.

II. Mátyás utolsó évében meg is letek a hitújítók ezt az ürügyet, egy cseh jobbágyesetben, amelyet aztán a jobbágygyal különben nem sokat törődő urak „elnyomott hitfeleink” esetévé fűjtak föl, hogy végre egyesült erővel ráronthassanak a gyűlölt Habsburgra. Az eset a következőkép történt.

Még Rudolf adott ki 1609-ben ú. n. felséglevelet a prot. cseh rendek számára, melyben az uraknak, lovagoknak és a szabad királyi városoknak szabad vallásgyakorlatot biztosított. De a csehek csak nem nyugodtak, annak dacára, hogy ugyanakkor a prot. államok ugyancsak elnyomták a katolikusokat. A külföldi izgatók behatása alatt forradalmi volt a szellem a cseheknél, épügy mint nálunk és egyebütt.

Történt eközben, hogy a prágai érsek és a braunauai apát prot. hitű jobbágyai földesuraik birtokán, jóllehet ahhoz joguk nem volt, két prot. imaházat kezdtek építeni. Földesuraik ez ellen panaszt emeltek és Mátyás a felség-level értelmében a főpapok javára döntötte el az ügyet; az egyik imaházat lebontották, a másikat bezárták.

Ezt az esetet karolták fel a cseh. prot. rendek s miután a császár őket is elutasította, gróf Thurn Mátyás vezérlete alatt (1618. május 23-án) Prágában kitűzték a lázadás zászlaját.

Ez volt a jeladás a magyar protestánsoknak is

s az egész Európának; ebbe szövődik bele Bethlen. Gábor fölkelése. Nálunk t. i., amint elébb előadtam, az 1604 óta előrenyomuló ellenreformáció mind izgékonyabbakká tette az azelőtt teljesen elhatalmasodott protestánsokat, akiknek szinte kapóra jött most a prágai fölkelés, nemcsak a felülkerekedni kezdő katholicizmus visszaszorítására, hanem egyúttal a hatalmi céljaik megvalósítására is. Nálunk is kitört a forradalom.

A közkézen forgó és iskolai történeti könyveinknek azonban egyik legnagyobb falsuma ennek a Bethlen-korszaknak az elbeszélése. Költének, midőn prózát kellene írniok; a költő módjára idealizálnak, midőn a történetírás kizárólagos feladatához híven az igazságot kellene keresniök. Nemcsoda, ha aztán nem sikerülhet nekik az, amire Arany csak a költőket figyelmeztette: költő hazudj, csak rajt' ne csípjenek; mivel a történetírásnál a levéltárak adatai szörnyen le szokták szállítani a könyvekbe becsempészett ilyen hamiskás költészetet.

Ezekben a közkézen forgó könyveinkben t. i. egészen más színe van ennek a Bethlen-korszaknak, mások a motívumai, a főhős is jóval másképp néz ki, mint a hogy azt a levéltári kutatások, szóval az oknyomozó történet mutatja.

A köztudatba átment nézet ugyanis Bethlen ezen fölkelését tisztán a magyarság szabadságharcának tekinti, léteért, alkotmányáért, vallásszabadságáért való harcnak, az országot mindezekről megfosztani akaró német Habsburg ellen. Magát Bethlent pedig egy makula nélkül való nemzeti hősnak mutatják be. S amennyivel élénkebb színekben emelik ki mindezeket, annál sötétebben festik a Habsburg bűneit a nemzet ellen. Ugyanígy mutatja be e fölkelést Acsády is a jelen füzetes művében. (286-303 I.)

Csodálatos, hogy ezzel szemben a levéltári

kutatások mennyivel ellenkező eredményre jutottak!

Hogy a Habsburgnál kezdjük, királyi birtokát nem az egész ország, hanem annak csak a nyugati része képezte, melynél nagyobb volt a török magyar-birtok. Már most nem ezt igyekezett visszafoglalni a prot. magyar, ami csakugyan országos és nemzeti érdek lett volna, hanem éppen szövetkezve a törökkel harcolt koronás királya ellen, akit országgyűlésen maga választott. Ez a királyi országrész továbbá nem volt úgy kormányozható, mint pl. ma, mikor az ország egy egész és nincs darabokra tépve, hanem, kivált védelmi szempontból, szorosabban kellett azt csatolni az örökös tartományokhoz. Hiszen egymagának sem elég katonája, sem elég pénze nem volt ahhoz, mivel kicsiny volt arra, hogy az esetleges török továbbterjeszkedés ellen a saját erejével megvédhető legyen. Azért az örökös tartományok, németosztrák és cseh országok, már a XVI. század óta adtak neki katonát s mivel a magyar kincstár a végvárak kellő felszereléséről és ellátásáról gondoskodni szintén nem volt képes, ezen teher egy részét is elvállalták, annál inkább, mivel ezek a várak nemcsak a királyi magyar rész, hanem a szomszédos tartományok oltalmára is szolgáltak, így a cseh korona országai évenként 103,000 tallért fizettek e célra Magyarországnak. Ezt véve tekintetbe, megértjük, hogy talán nem is alkotmánysérelem számába ment akkor az az intézkedés, hogy a magyar had- és pénzügyre Bécsből szintén gyakoroltak befolyást. A magyar hivatalok pedig, kezdve a nádoron, éppen az utóbbi időben magyarokkal voltak betöltve.

Azon körülmények között tehát, ahogy akkor a királyi rész tényleg létezett, mérlegelve a lehetőségeket, úgy tűnik fel a helyzet, hogy nem a

Habsburg volt az ország rész legfőbb baja, sőt bajnak egyáltalán nem lett volna nevezhető, ha I. Ferdinánd dta nem úgy bánnak vele, mint ahogy tényleg bántak; ami annál érzékenyebben érinthette a Habsburgot, mivel akkor Európaszerte a királyi trónokon az abszolutizmus szelleme kezdett divatba jönni. Valóban nem a Habsburg, hanem a török hódoltság volt a főbaj, ez sérthette volna igazán a nemzeti önértetet, de mikor éppen a magyar hozta be a törököt és barátkozott vele. Orvosolhatatlan bajokat okozott továbbá a vallási megosztás, mely gyűlölettel töltötte el a nemzet fiait egymás irányában s tönkremenéssel fenyegette magát az egész nemzetet.

Történeti könyveink tehát egy hatalmas falsumot követnek el, midőn az ország akkori gyökeres bajait elhallgatják és folyton csak a Habsburgra mutogatnak, mint ellenségre, akinek itten csak egy kis országrész jutott birtokul s különben is az öt nyugatról szorító protestánsokkal folyton úgy volt elfoglalva, hogy ez a darabka magyar föld, ha szándéka is lett volna bekebelezni, nem igen sokat segít rajta.

Igaz, hogy a Habsburgok rokonérzése magyar alattvalóik iránt hová-tovább kevesbedett, és hogy bizony bizony időről-időre az alkotmánymegszorításával is igyekeztek védekezni. De akár-melyikünk képzelje magát bele abba a bánásmódba, melyben ezek a királyok I. Ferdinánd óta a nem kath. vallású magyar alattvalóik részéről részesültek, s azt gondolom, hogy magunk se igen tudnánk rajok követ dobni. A tömérdek panasz tehát, amit történeti könyveink a Habsburgok ellen hirdetnek, nagyon prot. ízű, mintha csak a bajok igazi okairól el akarná terelni a figyelmet.

Különben ebben az évben nem is történt

semmi különös, hiszen II. Ferdinánd éppen hogy megkoronáztatott, s alig lépett a trónra. Megvoltak ugyan a régi bajok, a régi vallási gyűlölet. Mátyás is – igaz – bolygatta Bethlent, mivelhogy a török kegyéből lett fejedelem, amely tényével sértette királyi jogát; de egy országos lázadásra közvetetlen nagyobb ok most nem forgott fenn.

így állott a dolog nálunk az egyik féllal, a Habsburggal, közvetlenül a Bethlen felkelése előtt.

Érdekesebb azonban az oknyomozás eredménye magát a Bethlen-fölkelést és Bethlen személyét illetőleg. Fraknóinak levéltári kutatások alapján megírt hatalmas történetét (Pázmány Péter és kora 3 kötetben, Bethlenről I. 497. lapjától kezdve) újabban betetőzte Gindely Mihály (Bethlen Gábor és udvara 1890.), s Bethlennek, a Szilágyi által szerkesztett magyar történeti életrajzok között, oly teljes képét mutatta be, „aminőt a forráskutatás jelen állapotában egyáltalán csak nyújtani lehet”. Utána pedig Angyal Dávid Szilágyi nagy történetében (VI. 1898.)

Mennyire különbözik ez a kép a közkézen forgó könyvek előadásától!

Elismert igazság ugyanis, hogy a szó nemes értelmében vett nagy férfiút a nagy célok és az értök való küzdelem önzetlensége teszik igazán nagygyá. Az említett kutatások nem ilyenek mutatják Bethlent. Bethlen Gábornak sem célja nem volt nagy, sem eszközei nem voltak tiszták. Célja volt, az országban nagyranőtt vallási elégedetlenség felhasználásával, magának, családjának fényes trónt alapítani: a magyar protestáns királyságot, emellett a vallási szabadság és az alkotmány megvédése jelszavak voltak neki csupán, melyekkel a fölizgatott tömegeket a maga céljára felhasználhatta. Ritka ügyességgel tudta ámítani barátait és ellenségeit; szinte tipikussá vált az az eljá-

rása, hogy egy és ugyanazon időben Béccsel is békéért alkudozott s Konstantinápolyban is támadásra sürgette a törököt. A politika és a morál teljesen el vannak választva az ő cselekedeteiben. Háromszor fölkel és háromszor kibékült, amint puska-pora elfogyott, vagy a török elhagyta; de mindig ő neki volt haszna a hadjáratból, mivel tulajdonkép, mint egy szegény lovaskapitány fia, úgy kezdte a játékot, hogy nem volt veszíteni valója. Az ország azonban szenvedett rettenetesen. Még a jezsuitákkal is tudott rokonszenvezni, ha a célja, egy-egy békekötés jó kimenetele, vagy, ahol aztán egész visszájában mutatta be magát, egy osztrák főhercegnőnek, II. Ferdinánd leányának feleségül kérése, úgy kívánta.

Bethlen folyton a szabadságot hordta ajkain s legkevésbé ismerte azt a gyakorlatban. Saját esze és akarata szerint akart boldogítani mindenkit, már t. i. amennyiben hasznát vehette. Az országgyűlésekre utasítás nélkül küldetett követeket s a tanácskozmányokon ellenmondást nem tűrt. Erdélyben az alkotmányos intézményeket megfosztotta minden jelentőségüktől, akaratjának eszközeivé tette. Hogy mindehhez tehetsége, kivált katonai ügyessége nagy volt, tagadni nem lehet, nagy tetterejénél is csak a nagyravágyása volt nagyobb. Ritka éles szemmel tudta felhasználni a kedvező körülményeket; ily módon, szinte gyermekkorától a törökök közt élve, lett Erdély fejedelme, így sikerült neki hívei által királylyá, ha csak pünkösdivé is, megválasztatnia egy oly időben, midőn a vallási láz szinte elvakultakká tette nálunk az embereket s a prágai forradalomnak a fél Európa állott védelmére. Valóban csakis ahhoz a lázas korhoz méltó nagyság volt Bethlen Gábor, akinél nem sok önzőbb politikust mutat fel történetünk,

annyira, hogy Bocskay István vele szemben egészen más lapra tartozik.

Midőn a cseh lázadás kitört – Gindely előadása szerint – Bethlen érkezettnek látta az időt, hogy terveit, melyeket addig legföllebb magasröptű ábrándképen táplált, valósítsa s a Habsburg uralom romjain megteremtse saját uralmát Magyarországon. „Régóta szeretne volna terjeszteni hatalmát s megtörni a katolikusok megújuló erejét,” – mondja klasszikus rövidséggel ugyanezt Angyal Dávid. (Szilágyi története. VI. 224. 1.)

Ezt a messze szárnyaló tervét nyíltan természetesen nem hirdethette s ép oly kevésbé remélhette, hogy egy csapással lesz képes azt valósítani. Készen kellett lennie arra, hogy nem egyszer kellend visszavonulnia, szándékait megtagadnia, ellenfeleit képmutatással altatnia, mivel sem ereje nem volt nagy, sem párthívei nem voltak teljesen megbízhatók.

Egyrészt Thurnnal, a cseh vezérrel, lépett összeköttetésbe, másrészt ugyanakkor a szultánhoz küldött követséget segítségért. Maga pedig megkezdte hadi készülődéseit s hogy szándékaira nézve félrevezesse a katolikusokat, azt híresztelte, hogy fegyverkezése a porta ellen irányul. 1619 aug. közepén már értesítette a cseh mozgalom vezetőit, hogy szeptemberben Morvaországban egyesül velők.

Ezzel megkezdte támadását II. Ferdinánd ellen, azon határozott föltevással, hogy megtöri uralmát Magyarországon. Vezére, Rákóczy György, elfoglalta Kassát s bemutatóul 3 kath. papot ölt meg. Az ország lázban volt, Bethlen sikerrel haladt. Hívei Pozsonyban (1620 jan. 20) magyar fejedelemmé, majd aug. 25-én a besztercebányai gyűlésen magyar királylyá választották. A fehér-

hegyi csata után azonban (nov. 8.), a hol a liga seregei a cseh lázadókat megverték, Bethlen is alább engedett s végre Nikolsburgban békét kötött a királyival (1622.). Lemondott a királyi címről, cserébe kapta a birodalmi fejedelmi címet s egy csoport birtokot.

Jellemző, hogy Bethlen, midőn a király embereinek átadta a koronát, biztosította őket, hogy jövőre híven urokkal fog tartani. „Isten a tanúm – monda – hogy legyőzhetetlen undort táplálok a további vérontás ellen, minthogy legnagyobb fájdalomra saját szememmel láttam a rettentő pusztulást, mely az országot a múlt háborúban érte”. Midőn pedig ezeket így szemforgatólag beszélte, mint Gindely írja (55. 1.), követei már a portán jártak segítségért egy újabb támadásra Ferdinánd ellen.

S tényleg azon a címen, hogy Ferdinánd a végvárak fentartására ígért 50,000 frtot le nem fizette, rendezte a második fölkelést, s a Morva felé sietett. Eleinte Ferdinánd meg akarta nyugtatni s a fegyvertől visszatartani, de nem sikerült. Ismét jellemző Bethlen színeskedésére, hogy midőn a király követei nála jártak: kalapot emelt, valahányszor a király nevét említették, sőt ilyenkor térdet is hajtott. (72. 1.) A csatározásnak vége pedig, mivel az osztrák protestánsok újból elbuktak, a bécsi béke lett. (1624 ápril 4.)

Ezen békealkudozások között s a békekötés után is Bethlen újabb tervre adta fejét s azon volt, hogy Ferdinánd egyik leányát nőül kapja. (Gindely 101-12. 1.) így fordult egyszerre a gyűlölt ellenféllel szemben, a kinek trónját fegyverrel megdöntenie nem sikerült. Vágyát bizonyára ezen az úton gondolta most elérhetőnek. ígérte, hogy akkor a kath. vallást teljes támogatásban részesíti, sőt ha jónak találja, talán maga is val-

lani fogja. Még a jezsuitákat is kész volt Erdélybe befogadni. De Bécsben végre is csak arra voltak hajlandók, hogy a király valamelyik rokonát adják hozzá nőül, mire aztán végleg abban hagyta az alkudozásokat és a brandenburgi választó-fejedelem húgát, Katalint, vette nőül. Ha Bethlen megnyeri a császárkisasszony kezét, – mondja erre Gindely 112. 1. – politikájában kétségkívül gyökeres fordulat állott volna be. Bizonyára olyan, hogy a protestánsoknak elment volna a kedvök benne a saját prot. hősüket magasztalni. Én meg a?t gondolom, hogy éppen ez a ténye klasszikus módon mutatja azt, hogy Bethlent tulajdonkép sem a protestánsok vallásszabadsága, sem a magyar alkotmány nem érdekelte, hanem csak a saját egyéni érdeke, melynek emeléseért mindenre volt képes.

Mikor kívánsága nem teljesült, harmadszor is megmozdult Ferdinánd ellen, amidőn a nyugati hatalmak is szövetségesökké fogadták. De Wallenstein győzött a szövetségeseken s Bethlen maga is beteges lévén, de meg emberei is részben elhagyták, részben kifáradtak, végre békét kért, mely 1626-ban Pozsonyban kötött, körülbelül a nikolsburgi feltételek ismétlése mellett.

Ezután Erdélybe vonult vissza, s ismét a lengyel korona elnyerésén törte a fejét, terveinek azonban a halál vetett véget 1629-ben. – Ilyennek mutatja az oknyomozó történet Bethlen Gábort.

XI.

Bethlen után békésebb idők következtek. Rákóczyak Erdélyben. Pázmány a királypartiak közt megindítja a nemzeti politikát s jó viszonyt folytat T. Rákóczy Györggyel. Acsády felhasználja ezeket a békésebb időket s erősen leszólja a katolikusokat, különösen Pázmány Pétert.

Bethlen Gábor halála után egész I. Lipót királyig (1657-ig) mind a királyi területen, mind pedig Erdélyben békésebb idők következtek. A királyi területen, a térítések folytán, az országgyűlésen és a vármegyékben a katolikusok kerekedvén felül, a protestánsok harci kedve lelohadt; Erdélyben meg nem volt, aki Bethlen politikáját s ábrándos terveit, tovább folytatta volna. Utóda, I. Rákóczy György fejedelem (1648-ig), különben Sárospatak nagyura, majd utána fia II. Rákóczy György általában jobb viszonyban álltak Ferdinánd királylyal; mindkettő az igaz, hogy a lengyel koronát szerette volna megkapni, de a magyar királyi részért nem áhítoztak. Egyebekben mindakettőt a protestánsok panaszainál jobban érdekelte a vagyongyűjtés. I, Gyögyről és nejéről, Lorántffy Zsuzsannáról, azt írja Acsády, hogy: „mindketten szerették a vagyont s mint számító, takarékos gazdák roppantul szaporították, néha nem épen kifogástalan eszközökkel”. (312. 1.) A fiáról meg azt mondja, hogy „atyja takarékosága nála egész a fősvénységig fokozódott”. (3.18.1.) Gondozták ugyan prot. egyházuk ügyeit, de

a politikában egyikök sem követte Bethlent. (Szi-
lágyi művei: I. Rákóczy György. 1893. és II. Rá-
kóczy György 1891.)

Így aztán magamagának mond ellen Acsády,
midőn mégis azt állítja, hogy I. Rákóczy „híven kö-
vette nagy elődje, Bethlen Gábor politikáját”. (312.
1.) Még álmában sem; ami már abból is kitetszik,
hogy a II. Ferdinánd ellen tovább küzdő nyugati
protestánsok sokáig nem tudták szövetségökhöz
bevonni, mivel mindig keveselte a hadi költséget,
amit felajánlottak neki. Végre, hosszas alkudozá-
sok után, – már meghalt Pázmány -, 1643-ban
mégis megkötötte a svédekkel és frauciákkal a
szövetséget s miután a portától is *kapott engedélyt*
a háborúra, – szégyen a büszke magyarra – meg-
indult III. Ferdinánd király ellen, a vége azon-
ban ennek is, mivel a szultán időközben ismét
visszavonta az engedélyt, a linzi béke lett (1645-
ben). A király újból megerősítette a bécsi békét,
azon új mozzanattal, hogy a vallásszabadságot a
jobbágyokra is kiterjesztette. Utána azután (1648-
ban) a westpháli béke a prágai fölkeléssel kezdő-
dött 30 éves nagy vallási háborúnak is végét vetett.

Ha ezen egész időszak alatt, különösen a
templomok miatt, folytak is tovább a régi zsör-
tölődések a protestánsok és katolikusok között,
ami abban a korban másképp nem is képzelhető,
azonban a katolikusok számbeli túlsúlya folytán
az előbbi erőszakos kitörések többé nem ismét-
lődtek. S miután, mint Acsády is kénytelen be-
vallani, II, és III. Ferdinánd alatt „a császári
rendszer sem juthatott nálunk még teljes diadalra”
(316. 1.), alig volna valami érdekes mondani valója
erről a Bethlent követő 30 évről, vagy amint
nevezi, a linzi béke koráról (304-319. 1.), ha
nem tartaná szükségesnek most, mintegy post
festa, utólag elmondani lesújtó kritikáját ezen

korszak két jellemző tényezőjéről: az emelkedő magyar katolicizmusról s annak főalakjáról, Pázmány Péterről.

A katolicizinus Forgách óta az áttérések által folyton erősödött. Ezeken az áttérteken, illetőleg a protestantizmusról a kath. egyházba visszatérőkön, kezdi el Acsády s először is rajtuk veri el a port. Úgy beszél róluk, amint az egy oknyomozó történetírónál szokatlan, t. i. oly módon, mint ha egyáltalán nem ismerné annak a kornak a törvényeit, szellemét, gondolkozását és – történetét. Hármat vet szemökre. Először hogy vak gyűlölettel fordultak eddigi hitfeleik ellen s a földesúri jog alapján elvették templomaikat, elűzték papjaikat s jobbágyaikra a saját vallásukat erőszakolták. Ezt kifogásolja bennök, de elfelejti, hogy ugyanilyen módon terjedt el nálunk a protestantismus is, a földesúri hatalom alapján, midőn az elkapatott főurak jobbágyaik millióit oda terelték volt az új vallásba, adtak nekik prédikátorokat, amiből azok a szegény jobbágyok egy betűt sem értettek; sőt elfelejti, hogy ennek a tetejébe azok a jó urak még a törökkel is folyton szövetkeztek a haza boldogítására.

Tehát vagy a protestantismus első elterjesztésénél, ott I. Ferdinánd alatt is, így kellett volna felháborodnia Acsádynak, midőn a hitujítók először hajtották végre kath. jobbágyaikon ezt a műveletet, vagy most is kellett volna hallgatnia, amint hallgatott akkor, miután a történetírónak csak egyféle mértéket szabad használni. Annál inkább így kellett volna eljárnia, mivel tudja, hogy a bécsi béke csak az uraknak biztosított vallás-szabadságot s nem a jobbágyoknak is egyúttal. Aminek folytán még azt sem mondhatja, hogy ezek az áttért urak most a törvény ellen vétettek, mivel maga is írja, hogy „a legtöbb áttért úr csak fel-

használta a törvény adta szabadságot s jobbjait szintén át igyekezett téríteni”.

Hát akkor mire alapítja szemrehányását? Semmi egyéb, mint elfogultságára, mely állandóan jellemzi, éppen úgy, mint a felszínes tudás a történetkutatás mai nagyon előhaladt korában. Ennek is itt nyomban adja példáját, midőn a jobbjait térítő konvertita főurakkal szemben a szintén áttért Zrínyiek példájára hivatkozik, mintha ezek másképp cselekedtek volna. Pedig Fraknóinál olvasható az öreg Zrínyi Györgynek, Miklós és Péter atyjának, a Muraköz vallási restaurátorának a levele, mely szerint terjedelmes birtokairól elűzte a prédikátorokat s minden évközt fölhasznált, hogy jobbjait a protestantizmustól elvonja. „Mostan – írja 1626-ban – a haereticus prédikátorokat, többet tíznél kikergettem s Isten kegyel mességéből csak az egy igazi kath. religio hirdettetik”. (Pázmány P. és kora. II. 406. 1.)

Azt mondja tovább, hogy az áttérteket nem a vallásos felbuzdulás a nagy lelki felhevülés vezette, mely bizonyos időszakokat kísérni szokott, *igaz vallásosságról csak az üldözötteknél lehetett szó*, kik lerombolt oltárai helyett soha ki nem merülő áldozatkészséggel igyekeztek újakat emelni. A konvertiták nem építettek nagyszerű templomokat, kórházakat, szegényházakat, hanem előbbi hitrokonai ilyen alkotásait erőszakkal magukhoz ragadták.

A hozzá értő erre csak azt felelheti, hogy Acsády uram úgy látszik nagyon öregszik s keveset ad történetírói nevére, mikor már ilyen dolgok leírására is vállalkozik. Ami ugyanis az igaz vallásosságot illeti, ahelyett hogy levegőbe beszél, olvassa el pl. csak Ipolyi Veresmarty Mihályt, akinél megismerheti az akkori konvertiták

nehéz útjait, a sok kutatást, vitatkozást a vallási igazság miatt. Aki azonban nem ismeri Pázmány és munkatársai iratainak, könyveinek hatását azokra a főurakra, az sem megtérésöket nem fogja megérteni (vajjon mi érdekből térhettek meg akkor, hisz a kifosztott kath. egyháztól semmit sem várhattak, legföllebb hogy a tőle elfoglalt birtokokat vissza kellett adniok!), sem azt a buzgóságot nem értheti meg, a mely őket a felismert igazság után lelkesítette. A német virágzó katholicizmust is a 19-ik században első sorban ilyen konvertitáknak (Stollberg, Phillips, Hurter stb.) köszönhetjük, vajjon pedig a meggyőződés hiánya vagy a sokáig keresett, megismert és megszeretett igazság teremhet-e ilyen hősöket?

A templomok foglalásáról pedig jó lesz nem is beszélni; Henszlmann, Rómer, Ipolyi s más régészeink munkáiból megtudhatja Acsády, miért maradt ránk oly kevés az azon kori román és gothikus templomainkból; vajjon ki rombolta le azokat az épületeket, akkor azt mondták, hogy vallási puritánságból, vagy ki falasztatta be azokat a szép frescókat, melyeket újabban a vakolat alól kellett kikaparni?

Végül erős ütőkártyaként szemökbe vágja az áttérőknek a német politika megerősítését.

Azt mondja, hogy ők voltak volna azok, akik buzgón támogatták az udvar abbeli igyekezetét, hogy azokat a törvényeket, melyek a magyar kormányzat önállóságát biztosították, noha minduntalan megerősítette, tényleg végre ne hajtsa soha. A magyar kormányzat önállóságát az áttértek megnyirbálták, megtépték, ahol csak tehették. (307. 1.)

Ezt mondja az az Acsády, aki a prot. uraknak soha szemökre nem hányja, hogy nemcsak behozták a hazát, a népet pusztító törököt, hanem

állandó barátságban is álltak velem. De az ilyen kétkulacsos eljárás – úgy látom – az ő rendes történetírói igazságszolgáltatásához tartozik; amiért is az előbb felhozott vádjára csak kettőt felelek. Először, azok után, amiket előző cikkemben az apró királyi országrésznek ezen időben az örökös tartományokhoz való viszonyáról mondtam, tisztán áll a dolog, hogy benne a magyar kormányzat olyan önállóságáról, aminőt Acsády a mai módra kontemplál, akkor, a tények kényszerítő hatása alatt, – konvertiták nélkül is – alig lehetett szó. És másodszor, hogy éppen a körülmények ily állásánál fogva, de meg a történet sokszoros tanúsága értelmében is azok ellen az akkori konvertita főurak ellen emelt ezen vád nemcsak tényleg lehetetlen, hanem történetileg is hamis és igazságtalan, amint alább részletebben kimutatom.

Az áttértek után folytatólag Pázmány Péter érsek ellen emeli bárdját és a helyett, hogy levett kalappal állna meg a baráttól és ellenféltől elismert nagy alakja előtt, ebbe is szemrehányólag belecsimpeszkedni merészkedik. Azt mondom: merészkedik; mivel Fraknóinak Pázmányról szóló és nagy levéltári kutatásokon alapuló két munkája után, ahol Pázmány működésének, lelkének, agyának úgyszólván minden redőjét megvilágítva találjuk, így írni ma egy Pázmányról, a törmelékekből oly mozaikot állítani össze róla, amelynek minden sora meggyanúsító, amint Acsády teszi (307-10. 1.), ez már nemcsak a történetírói érzéken alul van, hanem a közemberi érzéssel is ellenkezik.

Miután a konvertitákról megrajzolta a fennebb bemutatott keretet, ennek a kellő közepébe, mintegy első zuhanyként, állítja Pázmányt, mondván: e korszak konvertitáinak legnagyobb, leg-

jellemzőbb alakja maga Pázmány Péter, ami anynyit jelent, hogy ő mindabban, amiről előbb a konvertitákat vádolta, még ludasabb volt amazoknál; azután pedig kétes fénybe állítja Pázmánynak nemzeti politikáját, nemzeti érzését, valamint írói és egyházi működését. Szóval karrikaturát rajzol róla.

Pázmánynak ugyanis egyik halhatatlan érdeme a nemzeti politikának megindítása a királypártiak között. Láttá ő, aki oly közel állott az udvarhoz, s látták társai, a királypárti magyar államférfiak, hogy a magyarok folytonos támadásai és dacolása a bécsi udvart hovatovább alkotmányellenes irányban kezdi hangolni, azért hitökké vált, hogy Erdély különállása és függetlensége a magyar állami önállóság biztosítására szükséges. Amiért is Bethlen halála után kívánatosnak tartotta Pázmány, hogy Erdély fejedelemségét oly férfiú bírja, aki egyrészt nagyravágyását fékezve a dinaszticiát és a békét ne veszélyeztesse; másrészt képes legyen az absolutistikus irány képviselőit törekvéseiktől visszatartani. „Csak addig durai a mi tekintetünk a német előtt – így szólt egyszer a nála járó Kemény Jánoshoz – míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik floreálni, azontúl mindjárt contemptusba jutván gallérunk alá pökik a német”. Emiatt javasolta a királynak, II. Ferdinándnak, hogy Rákóczy Györgyöt, ha a béke fentartására kellő biztosítékokat nyújt, elismerje. S elfelejtve Bethlen idejében való szereplését, maga is állandó jó viszonyt folytatott vele.

Ezért volt aztán sokszor összetűzése Esterházy Miklós nádorral, a különben buzgó katholicussal, aki ellensége volt Rákóczynak (Szilágyi: I. Rákóczy Gy. 30 1.) s úgy látszik magát akarta megválasztatni erdélyi fejedelemnek. (Fraknoi: P. P. és kora II. 346-55. 1.) Pázmány magatartását Rákóczyval szemben csak-

ugyan igazolta az eredmény, kivált 1632-ben; ha akkor Rákóczy nem marad semleges, hanem elfogadja a svéd szövetséget: biztosan bekövetkezik a dinasztia enyészete és a protestánsok végleges diadala. (Fraknói i. mű. 364. 1. és Szilágyi i. mű 214. 1.)

Hogy adja elő Acsády Pázmány ezen magatartását? Pázmány erdélyi politikájában nem lát egyebet, mint alacsony intrikát Esterházy ellen. Mivel hogy az érsek a befolyásban nem akart engedni a nádornak, hanem többnek tartotta magát nála, úgymond: „ellene foglalt állást s ő, aki Bethlen Gábornak mindig engesztelhetetlen ellensége volt, egyszerre Rákóczy Györgynek barátja lett s Erdélyt a magyarság védbástyájának monddta”. Ez egyszerűen alaptalan ráfogás; nem ilyen kicsinyes gondolkodás embere volt Pázmány, valamint Rákóczy is egészen más ember volt, mint Bethlen. Valóban sejtelve sincs annak Pázmány nyílt, egyenes jelleméről, fenkölt gondolkodásáról, aki olyasmit mond, hogy nem hazája érdekéből, hanem pusztán holmi kanapépör miatt – ismert hitbuzgósága ellenére – lett volna képes csatlakozni egy kálvinista fejedelemhez.

Az meg éppen hallatlan, midőn Acsády Pázmány nemzeti érzését megvádolja azon a címen, hogy Pazmáneumába főleg a szláv, horvát, tót származású ifjakat édesgette, akik mint lelkészek itthon tót prédikációkkal, tót énekes könyvekkel segítették elő az erőszakkal visszatérítettek eltótosodását. Tehát Pázmány tette volna ezt, aki tótul se tudott s a magyarságnak, a tősgyökeres magyar nyelvnek vezércsillaga irodalmunkban? Hogy honnan veszi Acsády ezt az adatot, nem tudom, Fraknói ismertette az intézet szabályait, ezt mondja: „Különös tekintetben részesülnek a felvételnél az Erdélyből és a török hódoltságából

származó ifjak, bár ha koruk és ismereteik nem is felelnek meg a rendes igényeknek”. (I. mű. II. 131. 1). Tehát ép az ellenkezőjét mondja. Hasonlóképp megvádolja nemzeti érzését azzal, hogy íme: „testvére fiának, Miklósnak, megszerzé a grófi címet, de a hozzávaló nagy jószágokat 100,000 frton nem itthon, hanem Morvaországban vásárolta számára”. Hát először is Acsády mint történetíró tudhatná, hogy az akkori török hódoltság idejében a királyi magyar országrész egészen más viszonyban állott az örökös tartományokkal, mint most, hogy tehát akkor a birtok vásárlása Morvában egészen más elbírálás alá esett, mint most esnék; másodszor Fraknóinál megolvashatta volna ennek az okát is. „Azon föltűnő tény, így magyarázza az esetet Fraknoi, hogy morvaországi birtokokra esett választása, magyarázatát azon körülményben találja, hogy magyar uradalmak örök áron vásárlását az ősiség lehetlenné tette; a zálog- és beírvány jogcímekekben pedig talán nem látott elég biztosságot. Emellett előnyösnek tarthatta, hogy családja a szomszéd tartományban menedéket bírjon, ha a Habsburg dinasztiahoz és a kath. egyházhoz ragaszkodó főurakat netalán a diadalmaskodó fölkelés az országból távozásra kényszerítené, mint az vele is Bethlen alatt történt”. (Pázmány Péter 1886. 286. 1.) Hogy ezek alapján azután Pázmányt még Kollonics Lipót előfutárának is nyilvánítja, az meg már egyszerűen bárgyú beszéd.

Ha pedig már az ilyen külső, a laikus által is érthető kérdésekben is ilyen Acsádynak a felfogása, mit várjunk tőle, ha Pázmány írói és egyházi működésének a méltatására vállalkozik? Ezekhez a kérdésekhez – sokszor láttuk már – egyáltalán nem ért. Azért csak kuriózumképp felemlítem, hogy neki a Kalauz „formája értékes, nem

pedig tartalma”, vagy hogy Pázmány „a régi magyar helyére a trienti zsinat által megállapított *misét* nálunk is kötelezővé tette s ezzel kizárta a kath. istentiszteletből a századok által meghonosult magyar és népies elemeket”. Tehát Pázmány trienti misét hozott volna be? Van-e ilyen?

Szíveskedjék erről a nem mise, hanem rituale-kérdésről, ha már érdekli, a szakértő Rajnernél tájékozódni s Pázmánynak ebben az egyházi ügyben is a magyar hagyomány fentartása körül való érdemeit jobban megismerni. (A Rituale-kérdés. 1901. 87. 1.)

Ezt és ezekhez hasonlókat ír össze Acsády Pázmányról. Lehet, hogy ő ezt történetnek tartja, de hogy a hozzáértő komoly férfiak is annak tartanák, tagadom.

XII.

I. Lipót kora. Az abszolútizmus, mint európai eszme.
Erdély bukása a magyarnak veszedelme. T. Lipót alatt
a régi küzdelmek súlypontja a vallási térről a politikaira
megy át. Báthory Zsófia. A vasvári béke és a Wesse-
lényi-féle összeesküvés. Acsády hamis álláspontja.

Acsádyt tanulmányozva és téves történeti felfogásait igazítgatva, eljutottunk I. Lipót uralkodásához (1657-1705.), nemzeti történetünk legdrámaibb korszakához. A mohácsi csata és a szerencsétlen kettős királyválasztás óta – mint láttuk – nem volt ennek a nemzetnek jó napja; három részre volt osztva az ország s ami baj csak képzelhető, azzal sújtotta a vallási meghasonlás és a török hódoltság. Oly sors, hogy az élők sokszor megirigyelték a halottakat.

Eddig különben a török által előidézett bajokon kívül főképp a vallási harcok voltak azok, melyek mozgásban tartották és emésztették a megoszlott nemzetet: annak a próbája, nem lehetne-e ezt az ősi kath. országot protestáns királysággá változtatni, a német fejedelemségek mintájára? A próba azonban még Bethlen Gábornak sem sikerült. Időközben Pázmány tanítása a katholicizmusnak hódította vissza az eltévedt elméket, a protestánsoknak meg nem akadt több Bethlen Gáborjuk. A helyzet változni kezdett. A küzdelmek súlypontja – annyi hasztalan kísérlet és velejáró szenvedés után – ily formán a vallási térről lassan a politikaira terelődött át, a nemzet

életbevágóbb érdekeire, amelyenek a nemzet léte, magyar volta és a török iga alól való felszabadulása.

Pázmány e tekintetben is elsőnek érezte meg az időnek változni kezdő szellemét; látta, hogy az európai trónokon a renaissanceból fennmaradt római eszme a cezarismusról, a királyi mindenhatóságról, erősen kezd már mozgolódni s hogy a Franciaországból kiinduló divatja, ahol a királyi hatalom már is megtörte az oligarchákat s a hatalmat egy kézbe vonta, kőrútjában nem sokáig hagyja érintetlenül Ausztriát, a Habsburg-trónt sem. Figyelmeztette tehát a magyart, hogy ez okból lesz szüksége erős és független Erdélyre s ezért – támogatva I. Rákóczy Györgyöt – állott folyton hadi lábón az ellenkezőkép gondolkodó Eszterházy Miklós nádorral is, nehogy különben gallérunk alá köpjön a német. Tőle tanulták ezt neveltjei: Zrínyi Miklós és Péter, hasonlóképp, mint Nádasdy Ferenc, Wesselényi Ferenc, Lippai primásutód s mások.

Az idő ebben is Pázmánynak adott igazat s az az udvar, amelyet a jó lelkű I. Lipót atyjától, III. Ferdinándtól, örökölt, tényleg már teljesen a királyi abszolútizmus eszméjének hódolt s azt, mint uralkodó európai divatot alkalomszerűleg akkor is igyekezett volna megvalósítani, ha a prot. magyarok annyi keserű emlékkal nem izgatták volna visszatorlásra. A francia XIV. Lajos már megalapította országában a korlátlan királyságot igazi típusában s ezt utánozták most mindenfelé, a Pyrenéktől az Uralig, utánozták Bécsben is.

Acsády azonban – különös jelenség – mind-ezt nem veszi észre. Nem hatol be a történet rugóiba, nem érti a megváltozott politikai helyzetet, melylyel I. Lipót trónralépésénél találkozunk, ő azt hiszi, hogy I. Lipót kora csak egyszerű folytatása a múltnak.

Pedig mi más ez a helyzet, mi mások a további küzdelmek motívumai! A Wesselényi-összeesküvés, az első kizárólag politikai mozgalom Ausztria ellen, melynek kath. főurak a vezetői, nem Bocskay vagy Bethlen harca többé, amint nem az II. Rákóczy Ferencé sem; a vallási viszályok és üldözések sem a régiek, nem a felekezetek vallási motívumaiból indulók, hanem az új politika folyományai. S így van ez az egész hosszú I. Lipót-féle korszakkal, mely oly gazdag a változatosnál változatosabb eseményekben és új fordulatokban, hogy szinte felhívja a történetírónak ambícióját, hogy azt minél igazabban felderíteni és megértetni igyekezzenek.

Acsády azonban e tekintetben is egy egész felfogással áll távol az igazságtól; ő már igazán nem tud egyebet, mint most is csupán a katolicizmus rovására kiszínezni az eseményeket, ezzel aztán kimerítettnek is véli feladatát, ami persze egyáltalán még nem történetírás.

Lássuk azért ezt a nagyon érdekes, mert valóban drámai korszakot a maga részleteiben, miután egészen más annak a képe, mások a motívumai, mint a hogy azt megírni Acsády jónak látta. És pedig sorban menve, nézzük most Lipót uralkodásának az ú. n. Wesselényi-összeesküvés befejezéséig (1672-ig) terjedő első részletét. (Acsády 320-50. 1.) Nézzük tehát!

I. Lipót trónralépésével egyidejűleg, mintha csak a sors is kedvezni akart volna udvara abszolutistikus céljainak, vezette II. Rákóczy György erdélyi fejedelem seregét Lengyelország ellen. Már előbb lépett volt szerződésre X. Károly svéd királylyal, hogy megosztzkodnak az országon. Báthory István óta t. i. szinte rögeszméjökké vált az erdélyi fejedelmeknek, hogy mind a lengyel trón után vágott. II. Rákóczynak is ez volt a vágya,

pedig úgy a magyar, mint erdélyi részről éppen az irányadók le akarták erről beszélni, mivel előrelátták a bajt, ami abból keletkezhetik, de ő csak neki ment vakon. A baj valóban csakhamar be is következett. 1657. januárban, télvíz idején indult seregével, de a svédek országuk védelmére nemsokára haza távoztak, Rákóczynak egész hada pedig, valami 20,000 ember, – Kemény Jánossal – a török által utána küldött tatárok fogságába jutott. (Szilágyi: II. Rákóczy György. 172. 1.)

Ezzel aztán nemcsak Rákóczy, hanem maga Erdély is a végromlásra került. A török, mivel akarata ellen cselekedett, hallani sem akart többé Rákóczyról, letette s egymásután Barcsay Ákost, Kemény Jánost s végül a gyenge Apafy Mihályt választatta fejedelemmé. (1661.)

így törött le Pázmány nemzeti politikájának sarkköve: az erős és független Erdély, a melytől a bécsi udvarnak többé nem kellett tartania. Pedig itt – mint említettem – az irányadók gondolkozását már teljesen uralta a kormányzati abszolutizmus, nem mint a Habsburgoknak valami speciális találmánya vagy törekvése, hanem mint azon eszmének a megnyilatkozása, mely az újkor kezdete óta mindenütt népszerűvé lett a trónokon.

Az abszolutizmus ellen való mozgalmak már bejárták volt a Francia- és Angolországot, a Németföldet s ha nálunk csak mást következnek, azt a viszonyoknak tulajdoníthatjuk, s talán most sem következtek volna be egyhamar, ha Erdély el nem bukik. Amint azonban elesett az ellensúly, az eszmének hódító útjára kellett indulnia, az alkotmányért való küzdelemnek be kellett állania, bárki is lett volna I. Lipót helyén, valamint ha nem is azok; akik voltak, hanem mások a tanácsosai. Ugyanis ha történetünket nem kapcsoljuk ki az akkori európai történetből, hanem annak a kére-

tében tanulmányozzuk, azonnal látjuk, hogy a bajok, a küzdelmek, melyek Lipót alatt bekövetkeztek, nem a mi különleges szerencsétlenségünk, hanem az európai népek közös szerencsétlensége voltak, az újkor felújított római jogi fejleményei között. Nálunk legfellebb az a különleges körülmény súlyosbíthatta a bajt, hogy az előző keserves vallási küzdelmek folytán mindkét fél – az udvar és a nemzet – viszonya még bizalmatlanabb lett.

Ha pedig így álltak akkor Európaszerte a politikai viszonyok, ha ilyen volt az általa nos jogi felfogás, szinte másodrendű kérdés a hódító eszmével szemben azt vizsgálni: micsoda ember volt I. Lipót s kik voltak a tanácsosai? Mindent megértet velünk Pauler Gyula, midőn az éppea ezen általunk most tárgyalt részletre vonatkozó híres monográfiájában ezt írja: „az elvnek következménye az lett, hogy aki Lipótot személyesen ismerte, nem győzte eléggé csodálni jólelkűségét, jámborságát, míg aki csak országait és azok nyomorúságát látta, hajlandó volt őt a legkegyetlenebb zsarnoknak tartani”. (Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 2 kötetben. 1876. I. 39. 1.) Annyira másodrendű volt személye a rendszer mellett!

Acsády, aki általán szűk látókörben mozogni látszik, mégis csak I. Lipótra, s annak a személyére fekteti a súlyt és az események megítélésében a megszokott előítéletes utón halad.

Elmondja (327. 1.) mintha csak abból lehetne magyarázni a további fejleményeket, hogy Lipótot atyja papnak szánta, szerzetesi nevelésben részesítette, ámbár mikor testvérei halála után trónörökös lett, világiasabb nevelést nyert. Hogy sok mindenre tanították, óra szerint szabályozott életet folytatott, udvarias volt mindenkivel szemben.

Nem mondhatni – írja tovább, – hogy az államügyek iránt közönyös, érzéketlen lett volna, de gyermekéveinek első benyomásaitól sohasem szabadult: igazában pap maradt örökké. (Ezzel talán csak életmódja komolyságát akarja jelezni?) Alattvalói korlátlan urának tekinté magát s el volt telve családjá nagyságának, császári méltósága isteni eredetének tudatától. (Ez volt az az emiitett európai eszme!) Mindazáltal, hogy nem az önálló gondolkodás embere volt, élete folyamán rabja maradt gyóntatóinak, minisztereinek, kiknek megválasztásában ritkán volt szerencsés keze. A legfőbbek Portia, Auersperg, Lobkovitz, Sinzen-dorf, Rottal, továbbá a sereg vezére az olasz Montecuccoli és az abszolút udvari jogász b. Ho-cher (V. ö. Pauler I. 286.1.)

Ebből a listából azonban nem a Lipót abszolút uralkodásának az okát értjük meg, miután ez az európai eszmeáramlatban rejlett, hanem legföllebb csak azt, hogy mennyire és mily esz-közökkel volt várható az ilyen jellemes vagy ke-vésbbé jellemes és tehetséges férfiaktól az abszolút eszmének a végrehajtása: e tekintetben pedig tudva van, hogy az osztrák államférfiak sohasem tartoztak a legbölcsebbek közé. Ez is azonban nem az akkori kormányzat lényegére, mint inkább a végrehajtás módjára vonatkozhatik. Mert hiszen abszolút lett volna az akkor is, ha ezek a minisz-terek különb férfiak és ha Lipót nem is marad pap örökké.

De még az Acsády által fölhányt gyón-
tatok sem változtatnak a dolgon. Ha különben ez utóbbival valami megbélyegzőt akar Lipót egyéniségéről mondani, akkor meg nekem azt kell válaszolnom, hogy ezzel csak azt bizonyítja, hogy nem ismeri a kort, miután a gyóntató-tartás nem valami különlegessége Lipótnak, hanem úgy volt

az azon időben mindenütt, úgy a kath., mint a protestáns udvarokban. „Nem volt uralkodó Európában – mondja Szilágyi (I. Rákóczy Gy. 286. 1.) – akinek miniszterén kívül még egy másik, épen olyan hatalmas tanácsosa ne lett volna: a gyónató a katolikus, az udvari pap a prot. uralkodónál. Mert fontos kérdés volt az akkor, hogy mit mond az egyház ahhoz, amit az uralkodó tenni akar. Egy Lamormain II. Ferdinándnál, egy père Joseph Mazarinnál épen úgy birt politikai befolyással, mint a püspök, az udvari pap a kálvinista I. Rákóczy Györgynél.”

Tehát a Lipót alatt beálló abszolutizmust nem a személyekből magyarázzuk, hanem a rendszerből, mely szerint az uralkodók azt hitték akkor, hogy csak abszolút hatalommal boldogíthatják alattvalóikat, amint ugyanakkor viszont a vezető osztályok is úgy gondolkoztak, hogy csak a nemesi társadalom az igazi szervezet, a jobbágyok jogtalan milliói mellett. Mi ugyan ma mindkét nézetet tévesnek valljuk, de a fejlődés akkori fokán az volt a meggyőződés.

Különben Lipót első idejében nem kell mindjárt valami általános elnyomást képzelnünk, mit is nyomtak volna el a töröktől amúgy is folyton zaklatott királyi kis országrészen? A fenforgó panaszok részint a megfogyatkozott protestánsok sérelmes ügyeire, részint az itt tartott és rosszul fizetett német zsoldosok garázdálkodásaira vonatkoztak; részben pedig a miatt voltak, hogy Zrínyi Miklós és társai folyton a török kiűzésére ösztönözték a hatalmat, mely azonban arra nem volt rábírható.

A felvidéki protestánsok mozgolódását is nem annyira az udvar magatartása, mint inkább Báthory Zsófia, II. Rákóczy György kath. özvegye és I. Rákóczy Ferenc anyja okozta, a ki a fel-

vidéken, a Rákóczyak hatalmas uradalmaiban, kurtán kezdett bánói a prédikátorokkal. Ha az udvar pártjukat fogja, amit nem tett s ha Montecuccoli kissé respektálja Zrínyi Miklóst, panasz is eleinte kevesebb lett volna.

De így napról-napra nőtt a régi elégedetlenség, különösen pedig a török kegyetlen pusztításai miatt. Lippai prymas, Nádasdy országbíró kérték az udvar segítségét, csakhogy az békét akart a törökkel.

Amire azonban az udvar magától nem volt hajlandó, megtette a török, a harcias Ahmed nagyvezér háborút indított Lipót ellen azon a címen, hogy ő szítja az erdélyi mozgalmakat, melyek miatt a török nem használhatja teljes erejét Velence ellen. 1663. tavaszán nagy sereggel iudult Magyarország felé. Eljutott egész Érsekújvárig s (szept. 26-án) elfoglalta. Rá nyomban Apafy által felhívást intézett a magyarokhoz, hogy hódoljanak meg neki, azonban Wesselényi nádor lelkes köriratára, melyben az alattvalókat koronás királyuk iránt való hűségök megtartására buzdította, senkisé hallgatott a csábító törökre.

Bécsben erre már mégis gondoltak egyet és sereget indítottak Montecuccoli alatt a török ellen, hogy 1664-ben a szenvedett csorbát valahogy kiköszörüljék. Az új hadjáratot Zrínyi Miklós vezette be, Kanizsa körül háborgatta a törököt, sőt a híres eszéki hidat, a török átjáróját, fölégette. Ennek folytán a harc a Dunán túlra terelődött s Montecuccoli aug. 1-én Szentgotthárdnál, német és francia csapatokkal erősödve, alaposan elverte a törököt. Keresztény sereg már rég nem aratott oly diadalt, mint aminő az volt. (Bubics-Merényi: Eszterházy Pál hg. 1895. 187. 1.) Következményei azonban mégis elszomo-

rítok lettek, mert a győztes fél, az udvar, ahelyett, hogy kizsákmányolta volna a győzelmet, aug. 10-én Vasvárt hamarjában békét kötött a törökkel és pedig olyat, a milyen még akkor sem lett volna jogosult, ha a mieink győzettek volna le. A török megtartotta Érsekújvárt s az összes többi hódításait.

Micsoda okok vezethették ebbeu Bécset? Úgy látszik két ok vezette Lipót tanácsosait. Az egyik a török által féken tartani a lázongó magyarokat, – *natio jugi impatiens* – hogy így könnyebben uralkodhassanak rajtuk, (íme Erdély bukásának a hatása már is jelentkezik!); a másik az osztrák ház érdeke, a spanyol trón védelme XIV. Lajos ellen, aki könnyen kiterjeszthette volna rá hatalmát, ha a bécsi udvar a törökkel van elfoglalva. (Pauler I. 45. 1.) Az udvarnak a maga szempontjából igaza lehetett ugyan, de a magyarnak szörnyen fáj a dolog, hogy természetes védője is így elhagyta, annak dacára, hogy nemrég Ahmed felhívására hű maradt a trónhoz.

A nádoron kezdve tiltakoztak a békekötés ellen; két ember volt azonban, aki tiltakozással be nem érte, hanem kifelé nézett és szövetséget keresett: Zrínyi Péter és Lippai György prímás. (Zrínyi Miklóst nov. 18-án vadkan tépte szét a vadászaton.) Megindították tehát az összeesküvést, belevonták Wesselényi Ferenc nádort, akiről aztán el is nevezték, amint az egésznek a lefolyását kimerítő részletességgel Pauler írta meg. Időközben mind Lippai, mind Wesselényi meghalt, úgy hogy az összeesküvés vezetői maradtak: Zrínyi Péter, Nádasdy Ferenc, a fiatal I. Rákóczy Ferenc és Frangepán Ferenc. Zrínyi előbb XIV. Lajoshoz fordult, majd pedig a törököt igyekeztek megnyerni. (A törökkel kötött béke miatt támadt

az összeesküvés és most az összeesküvők ugyan azt a törököt hívták segítségül Lipót ellen; ilyen az elkeseredett ember!)

Az ügy további bonyodalmas menetéből csak azt emelem ki, hogy a dolog elejétől fogva szerencsétlenül indult; a fővezetők ellenséges lábon álltak egymással s Wesselényi halála után - összeesküvések dacára - Zrínyi is, Nádasdy is a nádorság után vágyott. Nem voltak önzetlenség és nem voltak vezéreknek valók. így történt aztán, hogy Bécs nemcsak az összeesküvők alsóbb köréből értesült a titkos akcióról, de maga Nádasdy is besúgta azt Bécsbe (Pauler I. 139. 1.), majd Zrínyi árulta el Nádasdyt (Pauler I. 255. 1.), mindkettő a nádorság regényében. Azután ennek dacára is folytatták az összeesküvést s a fiatal Rákóczyval fellázították a prot. felső vidéket. Az udvar eleinte nem vette komolyan az ügyet, sőt a főösszeesküvők által akart hatni a háborgó kedélyek lecsillapítására (Pauler I. 226. 1.); de utóbb a baj nagyobbodván, miután a vezetőket már előbb szép szóval Bécsbe csábította, azok maguk mentek oda s ott - Rákóczy kivételével, kit anyja mentett meg - 1671. pallossal végeztettek ki. (Pauler II. 329. 1.). Nádasdy Bécsben, Zrínyi és Frangepán Német-Újhelyben.

E szerint a mozgalom fejeinek, Zrínyinek és Frangepánnak Bécsbe érkezésétől és elfogatásától (1670. ápril 18.) - Nádasdyé csak azután következett - egész a kivégeztetésig (1671. ápril 30.) rendkívül kínos egy esztendő folyt le.

A felkelés nyomban az elfogatások hírére leszerelt úgy a Felvidéken, mint túl a Dunán; Báthory Zsófia is Munkács várába magához vette fiát, I. Rákóczy Ferencet s letiltotta minden akciótól. De ez mind nem segített a bajon. A bécsi felfogás szerint a kormányra nézve beállott a háború

joga, akárcsak 1849-ben. Nyomban elővették II. Ferdinánd cseh rendszerét s a királyi ország-részt egyszerűen leigázott tartománynak tekintették. Spork tábornok nyolc ezer emberrel bevonult az országba, ellenállással többé nem találkozott s a városokba, még a Báthory Zsófia, a hű asszony, pataki és ecsedi váraiba is, német őrsgéget rakott.

Decemberben megkezdte működését a pozsonyi rendkívüli törvényszék (Pauler II. 231. 1.) s az összeesküvés minden részlete napfényre került. Nevezetesen, hogy I. Lipótot vadászat alkalmával akarták elfogni, majd hogy Szelepcsényi primást akarták megölni, a pénzverőből Bécsbe szállított pénzt lefoglalni; az is, hogy kik voltak az összeesküvés részesei, szóval minden napfényre került.

Az elfogatásokkal karöltve jártak a jószág-elkobzások. A többi között Thököly Istvánnak Árva és Likava várai a bennök felhalmozott nagy kincscsel együtt a német kezébe kerültek, s Thököly fia, az akkor 13 éves Imre, ezen időben menekült álruhában erdélyi jószágaira.

Zrínyinek és Frangepánnak nem használt a „pápai nuntiusnak és Barberino bíbornoknak pártfogása, kiket Szelepcsényi primás és Pálffy Tamás is támogattak.” (Pauler II. 66. 1.), valamint nem használt később Széchenyi György kalocsai érsek könyörgése sem, hogy „ne szenvedjen az egész nemzet egy néhány ember vétkeért”. (Pauler II. 249. 1.) Különben csak 5-en végeztettek ki, a három fejen kívül: Bonis és az örült Drabik, a többit börtönre vetették. Ekkor történt először, hogy magyar foglyok tömegesen távoli külföldi várakba hurcoltattak.

Nagy volt azonban a menekülők száma, aki csak futhatott, futott. Már 1670 tavaszán Spork

hadának jöttére, a királyi részből, különösen a Felvidékről tömegesen menekültek a részesek a közeli erdélyi és török területre. Ezekből lettek a csakhamar nagy szerepet játszó bujdosók: a kurucok, akiknek száma 1672 elején már több ezerre rúgott,

Így végződött a Wesselényi, jobban mondva a Zrínyi-Frangepán-féle politikai összeesküvés.

Ha a vasvári béke gyalázatos volt, ez az összeesküvés – a jellemtelenségek ezen tragédiája – sem vált a nemzetnek sem dicsőségére, sem megmentésére. Szinte ürügyet szolgáltatott az abszolút hatalomnak, hogy arra támaszkodva jogosan elnyomhassa a nemzetet. A pozsonyi bíróság Rottal alatt tovább folytatta a nyomozást, úgy hogy 1671. végén már jajszótól visszhangzott az egész királyi magyar rész, majd rá következett a kényuralom kora, az emlegetett abszolutizmus.

Bécsben nem látták be, hogy a magyarnak a vasvári békekötés miatt van oka neheztelni, a magyar ügy vezetői meg elfelejtették, hogy az ellenállás csak önzetlenül és összetartva vezethet célhoz.

XIII.

I. Lipót kora. (Folytatás.) Ampringen abszolút kormánya, a gubernium. Szelepcsényi primás, mint a pozsonyi vértörvényszék elnöke. XI. Ince pápa akciója hazánk javára. A Thököly-felkelés és jellemzése. Lipót visszaállítja az alkotmányt. Bécs felszabadítása 1683-ban és a felmentő háború. Acsády falsumai.

Az 1672. évet a katonai rémuralom további tisztogató munkája s a bujdosók beütése töltötte ki. A török, nehogy a vasvári békekötés ellen tenni látszassék, nem jó szemmel nézte őket s így sem az erdélyi, sem a török magyar részen nem lévén nyugtuk, fegyveres kézzel próbálták elfoglalni volt otthonjukat, Felső-Magyarországot. Azonban Apafy sógora, Bánffy Dénes, beárulta tervöket Spankau tábornoknak, úgy hogy mire az őszszel Teleki Mihály, Apafy embere, továbbá Petróczy, Kende stb. vezetése alatt beütöttek, a királyi sereg már várta őket s Cob tábornok vérbe fojtotta az egész kísérletet.

Egy indokkal több volt ez arra nézve, hogy, amit Bécsben amúgy is terveztek, mihamarább életbe léptessék az új kormányzatot. Úgy is történt. 1673. márc. 11-én adta ki pátensét I. Lipót, melylyel az alkotmányt felfüggesztette s királyi része, a nyugati Magyarország, kormányát cseh mintára rendezte be. Kormányzóul Ampringen Gáspárt, a német lovagrend nagy mesterét nevezte ki s melléje 4 magyar és ugyanannyi német tanácsost rendelt. A katonaság eltartására

pedig már előbb, 1671-ben, súlyos adót vetett volt ki nemesre, jobbágyra egyaránt s a mi vérgig képes bosszantani a magyart, egyúttal meghonosította a nyugaton dívó, de nálunk addig ismeretlen hús-, bor-, sör stb. fogyasztási adókat, amit accisának neveztek. Szóval beállott az abszolút korszak.

Majd pedig, hogy a bujdosók (kurucok) felvidéki támadását megtorolja, az új kormány székhelyén, Pozsonyban, második rendkívüli törvényszéket állított fel s annak elnökéül Szelepcsényi György primást nevezte ki, aki a gyanúsítottak megidézésével 1673. szept. 25-én kezdte meg működését.

Szomorú idők voltak biz ezek a nemzetre nagyon, mint pl. a későbbi Bach-korszak; de azért még sem szabad őket a történetírónak hamis fénybe állítania, mint Acsády teszi. Ennek igazolása céljából, mielőtt tovább folytatnám az elbeszélést, az e cikkben tárgyalandó részletére (348-77 l.) vonatkozólag néhány általános megjegyzést kell előre bocsátanom.

Láttuk, hogy a vasvári békekötésre következő s az arany bulla záradékára támaszkodó nemzeti felkelés a hatalom ellen kifejtett politikai ellenállás számba ment, aminek a hithez semmi köze sem volt; láttuk továbbá, hogy az elnyomtatás is a hatalom részéről általános jellegű volt. Acsády mégis – régi hamis felfogás ez – a történet ellenére egyszerűen felekezeti színbe burkolja az eseményeket s meghamisítja az egész korszakot. Szerinte az abszolút kormányzatnak „legfőbb feladatául az eretnekirtást tűzték ki” (351 l.), valamint Szelepcsényinek is hogy az lett volna a feladata, hogy „végcsapást mérjen a protestánsokra.” (354 l.)

Miért nem lehet ez igaz? Azért, mert a

felkelés általános s nemzeti volt és nem állott csupán a protestánsokból. Hiszen maga Acsády is, megfélemlítve eme vitatott tételéről, egy helyen ezt mondja: „Az üldözés a zsidókra s a görögkeleti vallás híveire, az oroszokra vagy ruténekre is kiterjedt ... az oroszország szintén a rendbontó, zavargó elemek sorába hajtattott. Lelkesen támogatta a protestáns bujdosókat, kik közt egyébiránt mindig volt bőven katolikus is, mert a közös ínség és üldözés az eddig egymás iránt ellenséges felekezeteket egy zászló alatt kezdte egyesíteni.” (355 l.) Ha pedig így állt a dolog, miért misztifikál akkor lapokon keresztül i ha az üldözés mégis az összes vallásúakra, az összes felkelőkre terjedett ki?

Egy másik fogyatkozása előadásának, hogy ámbár sokat ír össze, még sem mutatja be az állapotokat úgy, ahogy azok tényleg voltak; előadása a korhűséget nélkülözi. A katonai rémuralom kegyetlenségeit kiemelni el nem mulasztja, így Cob Farkas a Teleki-féle kuruc beütés után kegyetlenül üldözte a bujdosókat, vezéreik fejére díjt tűzött ki; fölnyélés, karóba húzás stb. mindennapi dolog volt. De azt már elfelejti elmondani, hogy a kurucok, ez a jobbára dologkerülő, zsákmányt hajhászó, elcsábított tömeg, vagy amint Báthory Zsófia nevezte: az új törökök, mit míveltek? (A hajdúk, kálvinista létökre, 1072. óta állhatatosan Lipótot szolgálták. Angyal D. Thököly I. 155 l.) Hogyan bántak a kurucok, ha módjukban állott, a labancokkal, vagyis a királpártiakkal? Ugyanakkor 21 kath. papot kivégeztek, 16-ot megsebesítettek, egyáltalán a király híveit, ha kezeikbe kerültek, válogatott kínzásokkal végezték ki, kirabolták a labancot s amit el nem vihettek, azt fölégették. Sokat említ ezekből a vitézi tetteikből Angyal (Késmarki Thököly Imre,

két kötetben. 1888. pl. I. 75, 289, II. 31, 43 1.), Acsády ellenben hallgat.

Ezzel rokon egy harmadik fogyatkozása, a mi által megfosztja történetét attól az érdemétől, hogy az valóban olyan legyen, aminőnek minden igaz történetnek lennie kell, tanítónk, mesterünk: elhallgatja t. i. az akkori magyar nemzedék hibáit teljesen. Tücsköt-bokrot hány össze Lipótra s embereire, de már a történetcsináló másik tényezőre, az azon korbeli magyar nép jellemzésére, egy kritikus szava sincsen. Egész előadása azt a benyomást gyakorolja az olvasóra, hogy az a Lipót és kormánya maga a megtestesült rosszakarát volt, ellenben a magyar nép csupa mintaemberekből állott, akiket egyéb se lelkesített, mint a jog, alkotmány és a vallás tisztelete! Ez lehet protestáns hazabeszélés, de a világért sem a történeti igazság. Ugyanis nagyon is meglátszik azon a nemzedéken – vezéreit sem véve ki – hogy az ország már régen nyög a török iga alatt, hogy már régen három úr között van felosztva; meglátszik rajta, hogy a sok ellenségeskedés, örökös csatazaj és török erkölcs (mely szerint minden eladó) már nagyon elvadította erkölcsi és hazafias érzetét, azt a nemes és önzetlen érzést nagyon is leszállította, megőrölte. Az a sok áruló, önző, kapzsi, csábító és elcsábított ember, aminővel teli e korszak története, vajjon mi egyebet mutat? Rendről, fegyelemről meg már egyáltalán nincs többé szó. Vajjon lehetett-e egy oly népet, amelynek szinte vérébe ment át a rebelliség, humanusan kormányozni?

Úgy eldugva, itt-ott, Acsády is sejtet valamit az akkori nemzedék erkölcsileg sülyedt állapotáról (359-60. 1.); nyoma maradt máig is a betyárkodásban s a jellemezhetetlen káromkodásban. De hát olyasmit, ami egy nép szellemét

jellemzi, nem dugva, nem amúgy mellékesen kell felemlíteni, hanem azt az állapotok magyarázatába kell bevinni, hogy ne csak örökösen szidjuk a németet, hanem, legalább a történetből, a saját hibáinkat is tanuljuk már egyszer megismerni. Mindjárt másképp fog kinézni még ennek a korszaknak a története is!

Különben a tényeknek ez az egyoldalú megítélése nálunk egészen divatos eljárás; a protestáns felekezeti felfogás szája íze szerint való. Legújabban ugyanezt látom Takáts Sándor különben tanulságos cikkében: Kísérletek a magyar haderő feloszlására az 1671 -1702. években. (Századok 1904. 1-24 1.) Elbeszéli benne, hogy Lipót korában hogyan szaporították nálunk a német haderőt. Ő az egészben magyarelles törekvést lát, rám pedig adatai azt a benyomást gyakorolják, hogy mivel „a szegény végbeli vitézeink a modern hadi tudománnyal lépést nem tarthattak,” mivel „nagyobb szabású háborút magyar sereggel nem folytathattunk” s különben is „a legtöbb végházban a rend és fegyelem teljesen felbomlott,” hogy akkor bizony – a Buda felszabadítása és a török kiűzése idején – azt a bécsi udvart mégis csak talán inkább első sorban a katonai szempontok vezették a képzett német haderő szaporításában, hogy kiverhesse az ellenséget, mint pusztán német ellenszenv.

Ezen szükséges kitérés után vegyük fel újból az elbeszélés fonalát, menjünk vissza a tv. széket tartó Szelepcsényihez. Míg Angyal Dávid mint jó magyart mutatja be, aki „nagy ellensége volt az abszolúta dominációnak,” aki „nem szerette a németet, még a katolikust sem” (Thököly I. 50-3 1.), addig Acsády, mint a németnek vak eszközét mutatja be rikító színben; elmondja jellemtelenek, akit a „katolikusok még jobban

gyűlöltek, mint a protestánsok” (339 1.); „Morvaországban ugyan egyedül az ő jószágain éltek eretnekek” (353 1) s Pozsonyban mégis hogy a magyar protestánsok irtója, a „magyarirtássá fajult protestáns üldözés” támogatója. Ugyan vajjon hát mi történt. Pozsonyban? Mit tett az a Szelepcsényi? Acsády szerint 730-ra ment a beidézettek száma, de hogy megszabadult mindenki, a ki írásban elismerte, hogy bűnös a lázadásban s hogy végül csak 93-at ítéltek halálra, de ezek büntetését is a király tömlőcre változtatta, egy részök pedig – a legszájasabbak – Buccariba vagy Nápolyba gályarabságra küldetett.

Már most bántak-e valahol külföldön kíméletesebben a rebellekkel s maga az eredmény is nem azt mutatja-e, hogy jobb volt ezeknek Szelepcsényi kezébe kerülniök, mintha valamely katona vezette volna az ítélkezést? Különben a protestáns nagyképüsködéshez tartozik az is, hogy ezeket az elítélteket is a hit vértanúivá magasztalták fel, holott pedig egyszerűen politikai bűntényeikért ítéltettek el. Angyal még hozzáteszi, hogy Thököly emberei 1683-ban, a város pusztításakor, 30000 arany váltságdíjat követeltek a nagyszombatiaktól, illetőleg a káptalantól, mivel hogy prédikátoraikat is ezen összegben kellett a gályarabságból kiváltaniuk. (Thököly II. 43 1.) Tehát még azt a váltságdíjat is a katolikusokkal fizettették meg!

Az Ampringen-kormányzat különben csak 1679. őszig tartott. Időközben ugyanis nagyon változtak a külső politikai viszonyok, ami tetemes visszahatással volt Lipót további magatartására és a kurucok sorsára. A kurucok előnyére vált, hogy 1676-ban Ahmet halála után Kara Musztafa lett az új nagyvezér s hogy itthon Thököly Imre állt az élőkre; Lipót politikáját

pedig egészen más irányba terelte XI. Ince, az új pápa. (Odescalchi Benedek 1676.) Már a legközelebbi időben érezni lehet ennek a hatását. A kurucok már addig is önállóan, erdélyi vezérkedés nélkül szerettek volna harcolni; ez a vágyuk Thökölyvel teljesedésbe ment. Lipótnak erő kifejtését meg addig folyton akadályozta XIV. Lajos s akadályozták a lengyel bonyodalmak, hol Sobieszki János király, fiának francia hercegnőt óhajtván, szintén Lipótellenes hangulatot táplált. XI. Ince, akitől Acsády sem tagadja meg az elismerést (366 J.), XIV. Lajos figyelmét Konstantinápolyra, Lipótét Budára irányozván, azon volt, hogy a keresztény fejedelmeket a török ellen való közös akcióra egyesítse. Éppen emiatt azt is óhajtotta, hogy Lipót a kurucok kívánságait is lehetőleg teljesítse. így lett XI. Ince ezeu fontos korszak vezérlő szellemévé s Buonvisi Ferenc bécsi nuntius hazánk sorsának jobbra fordítójává, amint azt Fraknói kitűnő monográfiájában (XI. Ince pápa és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. 1886.) részletesen elbeszéli.

Ezen pápai akciónak következménye Ampringen fölmentése, továbbá a 1680-iki értekezlet, melyet Lipót hívott össze az alkotmány visszaállításának s az összehívandó országgyűlés megbeszélésének céljából (Fraknói 34 l. – Bubits-Merényi: Eszterházy Pál hg 201 l.); végül következménye volt Lipót és Sobieszki szövetsége és az 1781-iki soproni országgyűlés.

Buonvisi ezen békéltető akciójával párhuzamosan haladt a Thököly-felkelés, melyet azonban a vezér személyes nagyravágyása miatt semmi, még a soproni országgyűlés sem volt képes orvosolni s így maradt Thököly azután, nem mint Acsády mondja (371 l.) a „Lipót és miniszterei akarata ellenére” bekövetkezett, hanem eleve

előkészített hazamentés pillanatában is az, aminek maradui akart: árkon túl gyepmester.

Az egykori késmárki lócsiszár unokája, anyja révén Bethlen Gábor rokona, utánozni akarta Bethlent, annak képességei nélkül. Bethlen akciója kifejezetten protestáns volt, Thököly, a lutheránus, a politikai mozgalomból kifejlett kuruc támadást terelte prot. irányba. Önző volt, mint Bethlen, a tömegeket a maga céljaira használta fel, csakhogy míg amaz prot. királyságot akart alapítani Magyarországon, Thököly Erdély nélkül külön fejedelemséggé akarta alakítani a Felvidéket, tehát a felosztást még szaporítani. Bethlen egyképen ámitotta barátait és ellenfeleit, Thököly is ezt tette, csak más formában. Apafy zászlaja alatt kezdte, aztán sokféle fufanggal, afféle katonai csinnyel, önálló vezérséget küzdött ki magának, megfélelvezve az erdélyiekről. (Angyal I. 145, 216. II. 69 1.) Ámitotta Lipótot is s soha nem zárta el maga elől a Bécs felé vezető utat: így kapta a nálánál 14 évvel idősebb özv. Rákóczy Ferencnét, Zrínyi Ilonát is feleségül. Azt hirdette, hogy vallásszabadságért harcol s a hová csak lábát betette, a legzsarnokibb prot. uralmat hososította meg, sarcolta, szorította a katolikusokat. (Angyal I. 289. II, 31. 43 1.) Sürgette az országgyűlés összehívását, a sérelmek orvoslását; de mikor a soproni országgyűlés összejött, követekeket sem küldött oda, (Angyal I. 235. – Bubics-Merényi 263 1.) mivel a kibékülés nem illett be nagyravágyó terveibe.

Pedig ez az országgyűlés a körülményekhez képest sokat javított a helyzeten; visszaállította az alkotmányt, nádorrá Eszterházy Pál, Thököly sógora lett s a vallási sérelmek ügyében is, a szabad vallás gyakorlatra a protestánsoknak az u. n. articuláris helyeké; jelölvén ki, Acsády

szerint is „az eddigi rendszerhez képest minden-
esetre javította a protestánsok helyzetét” (368 l.)
Sokan a prot. urak közül a király hűségére is
tértek, de Thököly, az állhatatlan és elkapatott
fiatal ember, amint, akkor nevezték, haladt tovább
a maga útján.

De talán legjellemzőbb mégis a törökkel
szemben tanúsított magatartása. Török pénznek
és fegyvernek köszönhetőe egész emelkedését,
eget-földet ígért neki, csak támogassa. A török
meg is tette. Végre egy szebb jövő reményében
még arra is felbízta a törököt, csak jöjjön be
s az egész ország meghódol neki, amint tényleg
Lipót hűségén már alig 12 vármegye volt. Kara
Musztafa végre 1683-ban bejött az országba s
amit egykor Szulejman I. Ferdinánd alatt vég-
hez nem vihetett, egyenesen Bécs elfoglalását
vette tervbe. Thököly egész Eszékig ment elébe
s felkísérte Pozsonyig. Itt a vezér meghagyta
neki, hogy Bécs felé siessen, ő azonban el sem
indult Bécs felé, hanem ott hagyta a törököt és
sietett a Felvidékre. „Thököly – írja Angyal D.
II. 55 l. – fel akarta használni a törököt a saját
céljaira, de sohasem gondolt arra, hogy feláldozza
magát érte,” amit Acsády nagy bölcsen elhallgat.
(376 l.)

Buonvisi sok évi akciója ekkor végre meg-
hozta gyümölcsét. Az egyesült keresztény sereg
Lotharingiai Károly és Sobieszki lengyel király ve-
zetése alatt szept. 12-én magsemmisítő csapást
mért a Bécset ostromló törökre. Az megfutott s
a nyomában járó királyiak októberben még Pár-
kányt és Esztergomot bevették. Ezzel megindult
a nagy felszabadító háború.

Kara Musztafa haza térve a szultántól se-
lyem zsinórt kapott, Thökölyt meg rövidre rá a
a váradi basa verte vasra. 1685. után, mint An-

gyal írja II. 161 1., a nagy reménnyel nekiindult Thököly tulajdonkép a török hadsereg egyik kiválóbb tisztjévé lett, ki régi jelentőségét azontúl csak futólag nyerte vissza.

Apafynak 1690-ben bekövetkezett halála után, midőn Lipót be akarta szüntetni az erdélyi fejedelemséget, a porta még egyszer felhasználta a szerencsétlen, semmi jellemű embert. A szultán megújította Erdélyre vonatkozó jogát s Thökölyt nevezte ki fejedelemnek. Thököly török had élén Erdélybe tört s Zeruyestnél megverte a Telekyvel egyesült Heisler tábornokot. Heisler fogságba került.

De Thököly ezen dicsősége nem sokáig tartott, Lipót serege bádeni Lajos vezérlete alatt csakhamar távozásra kényszerítette.

Ezzel csillaga teljesen letűnt. Összeköttetése a Felső-Tisza népével tovább is tartott s az 1697-ki parasztlázadásban mintha az ő keze működött volna. Azonban ez már mind egy névtelenné lett embernek az erőlködése.

Még kiváltotta a Bécsben tartózkodó nejét, Zrinyi Ilonát, Heisler tábornokért s végül az 1699-ki karlovici békekötés egyik pontja értelmében a szultán mindkettőjüket Kis-Ázsiába, Izmidbe, költöztette át. Nikomediában, hír szerint kath. hitre térve (Angyal: Thököly II. 273. 1.), 1705-ben fejezte be viszontagságteljes életét.

XIV.

I. Lipót kora. (Folytatás.) A felmentő háború 1699-ben a karlovici békével fejeződött be. Lipóté az egész ország-, csakhogy restaurálni kell. Milyen volt az ország állapota a török kiűzése után? A restaurációval járó újabb bajok. A Rákóczy-mozgalom előzményei. A régi és az új Acsády.

Bécs felszabadításától (1683.) egész II. Rákóczy Ferenc fegyverfogásáig (1703.) lefolyt 20 esztendő története – hogy keveset mondjak - egyik legnehezebben érthető részlete úgy történeti kézikönyveinknek, mint Acsády jelen művének is. (377-407 1.) Ugyanis a cselekményeknek két párhuzamosan haladó sorával találkozunk itt; az egyik dicsőséges, vagy legalább megnyugtató, a másik egyenesen elszomorító. Ami pedig nehezen érthetővé, úgyszólván ellenmondóvá teszi a dolgot, az az, hogy – ezen művek s nevezetesen Acsády szerint – a cselekmények mindkét sorának eszközlője egy és ugyanaz a kormány volna. Lássuk!

1686. szept. 2-án egy hétfői nap délutánján visszafoglalják Budát (1. Fraknoi: XI. Ince 162-206); azután évről-évre egyik török kézben lévő várat a másik után hódítják vissza, míg végre Savoyai Jenőnek 1697. szept. 11-én Zentá-
uál kivívott fényes győzelme után a török teljesen megtörve békét kér s a béke a szövetséges hatalmak hozzájárulásával 1699. Karlovicon megkötetik, olyképen, hogy egész Magyarország és

Erdély, a Temesköz kivételével, Lipót birtokába jut s vége szakad a hosszú török hódoltságnak.

Ezeket a csatákat mind Lipót derék hadvezérei vívják meg a magyar és csaknem az egész Európából összegyűlt idegen sereggel. S ami a legörvendetesebb, az egész nemzet Lipót táborában van. Buda visszafoglalásakor valami 24000 magyar harcos támogatta a külső hadat, a kurucok is, akik Thökölynek a váradi basától nyújtott fekete levele után (1685.), Munkács kivételével, ahová a mélyen sújtott Thökölyné Zrínyi Ilona két gyermekével, Ferencsel és Júliával húzódott, mind megnyitották Lipótnak felső magyarországi váraikat s egyik híres vitézük, Petneházy Dávid (Csiky Gergely: Petneházy, 1886.) az elsők között volt Buda várfokán.

Azt is elmondja Acsády, hogy Lipót 1687. okt. 17-re országgyűlést hirdetett Pozsonyba, melyre magával hozta két fiát, József és Károly főherceget, kik magyar ruhát viseltek. Lipót kötelezte magát, hogy Magyarországot saját alkotmánya és törvényei szerint fogja kormányozni, a rendek pedig Eszterházy Pál nádor szaván indulva (1. Bubics-Merényi: Eszterházy nádor 244 l.), hogy kifejezzék az ország háláját Buda visszafoglalásáért, kimondták a Habsburg fiág trónörökösödését, egyúttal lemondtak az arany bulla ellenállási záradékáról, melyre Thököly annyiszor hivatkozott s a 9 éves Józsefet dec. 9-én nagy fénynyel Magyarország első örökös királyává koronázták. – Ebben ismét Lipót alkotmányos, a nemzet akaratával egyező eljárását látjuk.

Azt is elmondja Acsády, hogy nemcsak a kurucok és az országgyűlés hódoltak meg Lipótnak, hanem azonfelül hogy még a belső kormányzat – a reformok – terén is támogatta Lipótot, illetőleg

kormányát: a főpapság, a köznemesség, de sőt a vármegye is. (393 I.)

Ezek már másfélszáz éve nem hallott örvendetes, vagy legalább megnyugtató tények!

Midőn azonban ezeket így elmondja, velők párhuzamosan, minden lapon, keserű panaszokra fakad ugyanazon kormány ellen. Azt mondja a többi között, hogy még Buda elfoglalásakor sem „dobbant meg a hírre a tömegek szíve,” (381 I.) miután „a háborúval járó bajokhoz méltóan csatlakoztak a kormányzat önkénykedései, az irgalmatlan adóztatások, a szörnyű vallásüldözések.” Hogy a karlovici békekötés után, mely pedig végleg megszabadította a török igától, sem érezte magát jobban a magyar, mivel hogy „a felszabadító háború sikeres befejezésének kora egyszerűs mind az idegen kényuralom virágkora volt.” (393 I.) Szóval, hogy a töröktől megszabadulva eben-gubát cserélt a nemzet, aminek vége a Rákóczy-felkelés lett.

Fővádakként említi az ország germanizálását, a uagymérvű telepítéseket, idegen földesúri osztály alakítását és pedig a magyar birtokos osztály megrontására, az adózást, a katonatoborzást, a vallásüldözést, szóval az idegen kényuralom teljes mérvű meghonosítását.

Miután pedig, mint fennebb említettem, Acsády szerint minden irányadó tényező, úgymint a főpapság, a köznemesség és a vármegye is támogatta a Kollonics-féle u. n. elnyomatási rendszert, önként felmerül a kérdés: hogy voltaképen Acsády szerint ki is volt hát elnyomva? S továbbá, hogy ehhez képest hogyan keletkezett és hogyan indult meg a Rákóczy-féle elleumozgalom?

Felelete ez. A munkás elemek, a köznép sorsa vált valósággal tűrhetetlenné. Állam, egy-

ház, vármegye, földes úr, (tehát nem csupán Kollonics?) olyan közterheket róttak reá, annyi igényt emeltek irányában, a hosszú háború s a beszállások annyira kimerítették szolgáltató képességét, hogy mindinkább a végső kétségbeesésbe hanyatlott. (393 l.) Majd részletesebben. „Mint Gyöngyösy, e korszak legjelesebb költője – úgymond – akképen a birtokos osztály nagy része is mindinkább elejtette régi eszményeit s beletörődött az új viszonyokba. Ez *eszményeket* immár a szegénység, a munkás tömegek ragadták föl (volt-e ehhez az akkori munkásnak nevelése?) s a birtokos és birtoktalan osztályok közötti gazdasági ellentétet immár az érzelmi ellentétek a végletekig fokozták, A közös ínség azonban a nemesi rend legalsóbb rétegeit, a szegény nemeseket, az egy telkeseket s a volt végbeli katonákat is elválasztotta az uralkodó osztálytól s a köznéppel egyesítette. Ugyanez történt a jászokkal és kunokkal, kiket a kormány a német lovagrendnek adott zálogba s így földesúri hatalom alá vetett, továbbá a hajdúvárosok népével, melyet nemesi joga megsértésével a rendes adózásba vontak be.” (404 l.)

Az elégedetlenség eszerint tehát csupán a munkás és szegény elemek között terjedett, valamint eszerint nem is a régi eszmények, hanem tulajdonképp a kenyérkérdés mozgatta a tömegeket.

Elmondja továbbá, hogy 1695. óta (miért csak azóta?) állandó lett a forrongás ország-szerte; hogy a szegény legények nagyon elszaporodtak, elálltak az utakat, kifosztották a nemesi udvarházakat, úgy hogy a katonaság sem bírt velök boldogulni. Lassankint felbomlott az állami és társadalmi rend (mely pedig azelőtt sem igen volt meg!)

A kitörésre végre hogy a világpolitika for-

dulatai adtak lökést. Történt, hogy az utolsó spanyol Habsburg meghalt; trónjára XIV. Lajos francia király emelt igényt, de tulajdonkép Lipótnak volt hozzá joga. Hogy ezt a jogát megvédje, kivonta hadai nagy részét Magyarországból. Malmost, hogy ezt a körülményt használta fel a Felső-Tisza vidékének végnyomorba döntött népe (mindig ez?) s Esze Tamás és Kiss Albert, két kipróbált vitéz, kitűzte a felkelés zászlaját (407 1.), mely aztán II. Rákóczy Ferenc kezébe került.

Ez volna nagyjában a 20 év története, eseményeivel és mozgató okaival – Acsády szerint; ezek volnának egyúttal a Rákóczy-féle mozgalomnak előzményei is. Hozzá az egészből az tűnik ki, mintha csak most, az ország visszafoglalása után felmerült bajokról volna szó, melyeket a kormány, az a lelketlen kormány maga idézett elő.

Ez a fejtegetés azonban, mely amellet, hogy a régi eszmények t. i. az alkotmány és szabadság tiszteletét már csupán a szegény legényekkel ápolatja s így sem a nemzetre, sem II. Rákóczyra nem igen megtisztelő, főképen abban a hibában szenved, hogy nem felel meg a történeti igazságnak.

Lássuk tehát, vajjon csupán a kormányban volt-e az akkor tagadhatatlanul előállott nagy bajok oka, annak ama kétlelkűségében, hogy egy időben szabadítóként és elnyomóként is lépett fel, vagy pedig más körülményekben is egyúttal? S vajjon micsoda bajokról – újakról, régiekről - is van tuhijdonképen a szó?

A teljes felvilágosítást nem is keressük másnál, maga Acsády megadta azt már egy régibb, igen derék művében (Magyarország Budavár visszafoglalása korában. 1886.), melyet ezen korról írt; valamint magyar történetünk más részeit is kidolgozta ő igen méltánylandó monográfiákban,

de sohasem oly rabulista módon, mint a jelen teljes s a nagy közönség számára írt művét, úgy hogy ebben nem tudok a régi Acsádyra ráismerni.

A szóban lévő bajok megértésére – Acsády említett régibb műve nyomán – csak néhány mozzanatot emelek ki a tekintetben, hogy milyenek voltak nálunk a közviszonyok, midőn Lipót – a Habsburgok között az első – a török kiktakarodása után az egész országot uralma alá vette.

A régibb Acsády szerint, a nagy tatárjárás óta nem volt az ország kétségbeejtőbb állapotban, mint a felszabadító háború idején. Csak az, aki tudja, hogy birtokállománya soha oly csekély, határai oly természetellenesek, népessége annyira megapadt, minden állami intézménye a reform, a felfrissítés hiányában annyira megrongált, társadalma oly zilált, vezérlő osztályai politikai és vagyoni állásukban annyira megingatva nem voltak, csak az értheti meg igazán a helyzet összes veszélyeit, a válság egész nagyságát, mely egyszerre politikai-nemzeti, vallás-egyházi, szociális-gazdasági és pedig minden irányban elementáris erejű volt. (328 l.)

Az ország tehát most egyszerre nyögte mindazokat a bajokat, melyeket egy másfélszáz-éves háborús korszak csak előidézhet. Pusztulás jelentkezett mindenben: népben, földben s összes intézményeiben.

A magyar korona egész mai területén 1680. táján alig élt több két millió embernél, s az a csekély számú nép viselte ama nehéz, viharos idők minden terhét, minden keserűségét. E kis szám, a pestisen s a sokszor uralkodó járványokon kívül, a török uralomban találja magyarázatát. Ez az uralom egyszerűen emberirtás volt, pusztulás jelezte útjait; nemcsak az ingó vagyona

áhítozott, de kivált az embert kereste, a kelet piacai ez idő alatt telve voltak magyar emberanyaggal. Csak a 16. században félmilliónál többre ment a rabszíjon Törökországba elhurcolt magyar lakosok száma. Az eszéki hídon, ezen a török főkapun, 1603-ban 80000, 1663-ban százezernél több magyar rabot hajtottak át. De közben a béke idején sem szüneteltek itt a magyar szandzsákok szélein a portyázások, betörések. (22 1.)

A kevés nép mellett hogyan nézett ki annyi dúlás után az ország területe?

Csak néhány adatot említek. Pestmegyében egy 1690-iki összeírás szerint 85 lakott hely volt, a többi mind pusztaság s hogy a pusztulás már jó ideje tarthatott, bizonyítja azon tény, hogy az összeíráskor igen soknál senki sem tudta megmondani, hogy az illető puszta falu kié volt a magyar időkben s hogyan hívják földesurát? Az egész roppant megyében 40 portát lehetett összeírni. Egy 1669-iki feljegyzés szerint a 22 nagykunsági faluból már csak 7 maradt fenn, ezek közül az egyikben 6, a másikban 9 ember élt. Szánalmas volta Duna-Tisza vidéke. Bajától Zomborig óriási mocsár terült el. Újvidék, Karlovic apró rác faluk voltak. Somogy, Zala helyiségei romba döntve. Midőn 1687-beu Lipót serege a török nyomában vonult, Mohácstól Lippáig az egész hosszú utón nem talált egy élő fát, itt-ott volt csupán egy pásztor kunyhó s a fű akkorára nőtt, hogy a lovasságnak kellett utat csinálni a gyalogság számára. (27-33 1.)

Nyilvánvaló ebből, hogy az országon csak idegenek betelepítésével lehetett segíteni. De azt mondja Acsády, hogy ezzel is germanizálni akarták az országot. Hát ennek a szónak az akkori időre vonatkoztatva nincs is értelme, azt úgylátszik a II. József' utáni időből vitték át oda. Lipót maga

legszívesebben olaszul társalgott, azonkívül a nyelvnek nem volt akkor a mai jelentősége. A vallás játszotta akkor a közéletben azt az uralgó szerepet, mely ma a nemzetiségi eszmének jutott. Mint ma a nyelv és nemzetiség, úgy akkor a vallás egységében látták a nemzet hatalmának, az állam erejének alapját, e felfogásból keletkeztek azok a sokszor felpanaszolt vallási bonyodalmak is.

De különben is hogy állott a 17-ik században ez a kis számú nemzet nyelvi tekintetben? A régi Acsády szerint 1680. táján, ámbár a nagy telepítések kora csak később köszöntött be, nemzetiségi tekintetben a nemzet polyglott volt. A protestánsok e korbeli nagy számából – úgymond – helytelen ama következtetést vonni, hogy a 17-ik században Magyarország lakossága nyelvileg és nemzetiségileg nagyobbára magyar lett volna. A nemesi rendet annak lehet mondani, de a mögötte álló nagy néptömegek és a polgárság nemzetiségi eloszlása nagyban és egészben megfelelt a mainak. Az új hit ugyanis sehova sem vitte be a magyarosítást s azok a városok, melyek itt-ott elmagyarosodtak, egészen más tényezőknek, főleg a vidéki elem beözönlésének köszönhetik e változást. (47-51 l.) A nemesség és a katonaság különben általában latinul beszélt. (306 l.)

Így vagyunk tehát a nyelvi kifogással Lipót alatt; de különben is más gondjai voltak akkor a kormánynak, semhogy a mai módra nyelvekkel törődhetett volna.

Azután amilyen pusztaság volt a föld, oly korhadtak, elavultak voltak az ország intézményei. A háborúk merítették ki a nemzet egész erejét, király és országgyűlés olykor-olykor legfellebb a pillanat égető hiányainak orvoslására fordíthatta figyelmét. Rendszeres, jól működő közigazgatásról,

vagy igazságszolgáltatásról alig lehetett szó; ami volt, az is a régi, feudális középkori nyomokon haladt, pedig a régi nemzedékben erősen volt kifejlődve a perlekedési hajlam. Különben más jog volt a paraszt, más a polgár s más a nemes számára. Rendkívül érdekesek a régi Acsádynak erre vonatkozó fejtegetései. (61-81 l.) Hajmeresztők voltak, hogy csak ezt az egyet említsem, akkor a büntetések, amiből következik, hogy az emberi életnek ama korban nem volt semmi értéke. (77. l.)

Nagy felháborodással szokás e korból Caraffa Antal tábornok eperjesi mézárszékét emlegetni. T. i. a kuruc várak feladása után az egyedül ellentálló Munkács várát kellett elfoglalnia; de az sokáig nem sikerült. Caraffa azt gondolta, hogy kívülről bátorítják Zrínyi Ilonát a kitarásra s bizonyos levelek alapján, mintha valami összeesküvésnek jutott volna nyomára, többeket elfogatott s 1687-ben Eperjes piacán 24 embert máglyán végeztetett ki. (Angyal: Thököly II. 172-8 l.) Pedig az akkori magyar igazságszolgáltatás éppen ilyen kegyetlen volt. PI. a tetten ért házasságtörőket akasztófa alá vitték, ott mély gödröt ástak, a két elítéltet egymás mellé fektették, de úgy, hogy közöttük nagy csomó tövis legyen. Azután testöket egy karóval átszúrták és elevenen eltemették. S így tovább.

Hasonlókép a 17-ik század magyar államának pénzügyi és adóügyi viszonyai leverő képet nyújtanak, annál inkább, mivel a kiadásokkal szemben a közjövödelmek emelése nem állott, nem állhatott arányban. A háborúk mindent felémésztettek, úgy hogy Budavára elfoglalása idején már csak a pápa százezrei tették lehetővé a magyar hadviselést.

Társadalmá a szó mai értelmében nem lé-

tezett, minden a rendi és felekezeti talajból fakadt. Az egyes osztályokat exclusív törekvések jellemezték, úgy, hogy a ma oly szépen hangzó szavaknak is, mint szabadság, hazafiság, emberieség, akkor egészen más jelentésök volt, az is a rendi és felekezeti korlátok közé szorult. Egyetemes, az egész nemzetre kiható jelentéssel egyáltalán nem bírtak, egy szétválasztó erő, melyet valláskülömbőség címén ismerünk, állott az emberek között, a katolikus küzdött a maga szabadságáért, a protestáns is a magáért; hasonlóképp magas válaszfal állott a nemes és a joblágyok milliói között. A népelet ilyenformán társadalmilag épen úgy szét volt forgácsolva, mint politikai és vallási tekintetben, szóval valami egységes társadalom akkor ismeretlen volt. (134 l.)

Megszűnt végre a munkakedv, amennyiben a paraszt is jobbára elszokott a munkától. E helyett a rablási kedv általános volt már régen, melylyel karöltve járt a közbiztonság hiánya; különösen az ungi és a zempléni rusnyákokat mondják hírhedt zsványoknak. (323 l.)

Ilyen gyökeres romlásra jutott hazánk a Zápolyay János török-hívása s az idegenből jött vallási viszálykodás befészkelése óta.

Ezekből látjuk, hogy midőn I. Lipót, Buda visszafoglalása, illetőleg a török teljes kiűzése után, átvette az országot, úgy állott, mint IV. Béla a tatárjárás után, sőt még rosszabbul. Új világot kellett teremtenie a puszta földből, az elrongyolódott népből. Nem ment az újabb teher, baj és következkép elégedetlenség nélkül. Nem ment visszahatás nélkül sem s részben ebben rejlenek a Rákóczy-mozgalom gyökerei.

XV.

I. Lipót kora. (Folytatás.) Kollonics Lipót reformjavaslata. Ennek taglalása mutatja, hogy Kollonics nem volt hazafiatlan. De tanácsát a soldatesca kijátszotta. Alkotmányellenes kormányzat. II. Rákóczy Ferenc ifjúsága. Bercsényi és XIV. Lajos francia király bírják rá a felkelésre. Elfogatása Sároson.

Amint a felszabadító háború sikerei biztosítottaknak látszottak, nevezetesen a törökök Belgrádból való kiszorítása után (1688.), Lipót az ország rendezését s jobb karba állítását azonnal célba vette. Miután az 1687-ki diéta Eszterházy nádor indítványát, a közigazgatás szervezésére kiküldendő bizottság iránt, bizonyos álokból elejtette, maga nevezett ki bizottságot, élén gróf Kollonics Lipót győri püspökkel s feladatául egy, a „magyar királyság berendezésére” vonatkozó javaslat kidolgozását tűzte ki. A bizottság serényen látott neki a munkának s a kész tervet (Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn) 1689. nov. 15-én nyújtotta be Lipótnak.

Nehéz feladat volt ez, bárki végezte volna is. Mert országot rendezni pénz nélkül, az előbb vázolt szomorú közigazgatási és gazdasági körülmények között, hozzá a nemzet jelentékeny része és a korona közt fenálló százados bizalmatlanság mellett, és pedig rendezni, szinte újjá alkotni mindkét fél megalégedésére, csaknem a lehetetlen feladatok közé tartozik. Csak egy közelebbi példára hivatkozom. A Kossuth, illetőleg a Batthyány-

kormány 1848-ban elég népszerű volt s mihelyest az új intézmények megvalósításához fogott, nem lévén képes a mindenféle személyi igényeket ki-elégíteni, a tüzes Petőfi, Pest piacán, egy népgyűlésen, a terjedő elégedetlenségnek eme kemény szavakkal adott kifejezést: kutyámat sem bíznám az ilyen kormányra!

Kollonics sem kerülte el sorsát a nagy munkájáért s neve, különösen Szalay László óta (Magy. Tört. 1859. VI 5-46. 1.), történeti könyveinkben és természetesen most Acsádynál is, a magyarságnak – mint mondják – végleges leigázása miatt (394. 1.), fekete keretbe van illesztve; ellenben pl. Thököly, akinek jellemzésére elég volna csak mostoha fiával, a fiatal II. Rákóczy Ferencel való bánásmódjára rámutatni, hogyan igyekezett öt láb alól eltenni, a köréhez tartozó lutheránusok hogyan akarták őt megmérgezni (II. Rákóczy F. Önéletrajza, ford. Dómján 1903. 7 – 10. 1.), hogy uruk a fiúnak örökségéhez juthasson, mondom: Thököly ennek dacára a nemzet nagy fiai sorában díszeleg, – mivel protestáns volt. Hogy különben milyen mostohán bánik történetünk Kollonicscsal, gondolom, az is eléggé mutatja, hogy a *Századok* folyóiratunk nagyszámú évfolyamainak sorozatában, mai kutatásokon alapuló, egyetlenegy érdemleges tanulmányt sem hozott eddig róla. Úgy látszik nem is tartják érdemesnek vele s nagy elaboratumával behatóbban foglalkozni, hanem csak ismétlik a már egyszer kimondott s nézetem szerint nem eléggé indokolt, sújtó Ítéletet.

Most hoz éppen a Századok, Takáts Sándor tollából, a magyar haderő feloszlatajáról Lipót alatt szóló cikket, melyben az egyszer Kollonicsnak is szentel néhány lapot s íme már ez is gondolkozóba képes ejteni az olvasót a tekintetben,

vajjon az, aki úgy járt el, mint eszerint Kollonics, lehetett-e a magyarnak született ellensége?

Elbeszéli Takáts, hogy azon időben a német katona sorsa, itt az országban, jóllehet egyiket sem fizették becsületesen, a magyaréhoz képest mégis irigylendő volt. Minden jel már arra mutatott, hogy a királyi magyar csapatok, ha éhen veszni nem akarnak, teljesen felbomlanak. Kollonics Lipót (1667.) nyitrai püspök – úgymond – egyszerre oly tervvel állt elő, melyet ha megvalósítanak, vagy azt legalább mások követik, a magyar hadi nép sorsán egyszerre segítettek volna. Kollonics a nyitrai várat, melynek ő volt a főkapitánya, *kizárólag magyar katonaság védelmére bízta* s úgy egyezett meg velők, ritka lévén akkor a pénz, hogy fizetésöknek csak felét fizeti készpénzben, a másik fele helyett pedig a püspökség birtokán minden katonának földet ad; a kilenced és tized fizetése alól őket felmenti s végül minden katonának, aki tíz éven át kifogástalanul szolgált, nemességet adományoz. Ez az eljárás annyira bevált, – folytatja Takáts – hogy Nyitrának volt a legrendesebb helyőrsége. Azután Kollonics a saját eljárását a felségnek is ajánlotta, hosszabb jelentésben, melyben a többi közt ezt írta: a magyar hadi nép elfajulásának az egyedüli oka a rossz és bizonytalan fizetés. Ezek a szegény emberek már hat év óta egy falat kenyeret s egy fillérnyi pénzt sem kaptak. A nyomor oly nagy közöttük, hogy seregesen renegálnak. Ennek a következménye pedig a teljes zűrzavar és Magyarország romlása. (Századok 1904. 20. 1.)

Kérdem: az ellenségnek az eljárása-e ez, vagy a jó baráté? De az is bizonyos, hogy már nyitrai püspök korában elnevezték a fölkelők, nevezetesen a protestánsok, „a császári zsarnokság zászlóvivőjének”, mivel a Zrínyi-Frangepan-

féle összeesküvésben résztvenni nem találta célra-
vezetőnek. Azóta s ily utón került ő „rossz”
hírbe – a mai napig.

Azonban legjobban lehet megismerni Kollo-
nicsot és szellemét az ország rendezésére vonat-
kozó, fent említett javaslatából, akár Szalaynál
olvassuk, akár, mivel ez részletezőbb, Maurernél.
(Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von
Ungarn. Innsbruck. 1887. 261-324. 1.) Egy, a
hazája javát szíven viselő, ritka eszes férfiú szól
hozzánk ezen javaslatból, aki *sokban megelőzte
korát* s már akkor oly elvek megvalósítására tö-
rekedett, melyek nálunk csak később, nevezete-
sen csak a múlt század 40-es éveiben, a Széche-
nyi-mozgalom alatt, lettek népszerűekké.

Ő különben komáromi születésű (1631.), ahol
atyja várparancsnok volt s a nagy Pázmány ke-
resztelte. Az ifjúból máltai lovag, katona lett;
majd nyitrai, bécsújhelyi, győri püspök, utána
kalocsai, végül esztergomi érsek s évek hosszú
során át a magyar kamara elnöke Pozsonyban.
Ezen, a mai pénzügyminiszterihez hasonló, de ak-
kor jelentékenyen szélesebb hatáskörű hivatalban
ugyancsak megismerhette az ország állapotát a
legreálisabb oldaláról. Meglátszik ez a javaslatán
is, melynek mélyreható voltát csak akkor értjük
meg teljesen, ha az országnak előbbi cikkemben
ismertetett rongált állapotát tartjuk szemeink
előtt.

Először a magyar kancellária újjá szervezé-
sét, bővítését sürgeti. A kritikán aluli igazság-
szolgáltatás javítására a Hármaskönyv átvizsgálá-
sát tartja szükségesnek. Nevezetes, amit itt pen-
get, a többi között, hogy az urak és nemesek
igazságtalan kiváltságait el kell törölni, hogy a
jobbágy is perelhesse urát. Íme a jogegyenlőség
előre vetett árnyéka! Azután a püspökségek és a

plébániák szükséges rendezéséről szól és kívánja, hogy a klérus a trienti zsinat intézkedéseit tartsa magát. A protestánsokra nézve hangoztatja, hogy az 1681-es artikuláris törvénycikkelyekhez kell ragaszkodni. Hja! hiszen éppen emiatt gyűlöltek is ezek nagyon, mivel ők meg könnyen túltették magokat azokon a törvényeken. Kollonics hangoztatja, hogy a vallási bajok onnan származnak, mivel „ezek a vendégek (a felekezettek) folyton átlépik a törvényes határokat s azon vannak, hogy, ahol lehet, a házi urat (a katolikusokat) is kiszorítsák”.

Majd a politikai közigazgatásról szólva, megteszi javaslatait a telepítésre nézve. Mindenkit, vallására való tekintet nélkül, be kell fogadni. Javaslatának ezen részében van azonban egy pont, amelyből azt szokás következtetni, hogy az országot, mely különben, mint láttuk, akkor is polyglott volt, germanizálni akarta. Az idegenekről szólva, ezt mondja: „Hasonló feltételek mellett mindig német bevándorlóknak, kivált felséged örökös tartományaiból valóknak, kell elsőséget adni, hogy ezen ország vagy legalább tetemes része germanizáltassék s ezáltal a forradalomhoz és nyugtalankodáshoz hajlandó *magyar vér mérsékeltevé a német által* (das Hungarländische zu revolutionen und Unruhen geneigte Gebluet mit dem Teutschen temperiret), természetes ura-királya iránt rendíthetetlen hűségre és szeretetre bírassék”.

Csak hogy éppen ezen indokolásán látjuk, hogy nem a nyelvi németesítést értette ő javaslatában, hanem egy kis vérkeveredést a nyugattal, ami miután úgy nálunk, mint valamennyi más európai nemzetnél tényleg végbement, úgy ezeknek, mint nekünk is használt s nemcsak a lázongó magyar vért és a tobzódásra való hajlamot, hanem keleti lustaságunkat is mérsékelte. Hogy a magyar

nyelv iránt nem volt elfogult, mutatja azon ténye, hogy a katekizmust magyarul adta ki. (Maurer. 407. I.)

Igen életrevalók továbbá a közhitel, valamint az ipar és kereskedelem emelésére vonatkozó javaslatok. Micsoda célszerű vámszabályt állít fel! Kimondja azután, hogy a magyar maga dolgozza fel összes nyersterményeit, hogy a haszon is az övé legyen s ne vigyenek ki évenként pl. csak a csizma-bőrért százezreket Törökországba. Legyen egységes súly és mérték az egész országban.

Megrendszabályoztatni kívánja a katonai ügyek botránnyos vezetését, a katonák fizetését, és az élelmezést. Ezzel, mint akkor egyik legfőbb országos bajjal, hosszasan foglalkozik és leplezetlenül feltárja a sok lopást, népszarolást s hasonlókat. Éppen ebből látom én, hogy mivel ily darázs-fészekbe mert nyúlni, hogy nemcsak volt bátorsága szembeállni az ország romlását okozó nagy visszaélésekkel, amiért a katonák bizonyosan megnehezítettek rá; hanem látom egyúttal azt is, hogy igaza van Maurernek, midőn mondja róla: „Kollonitsch hatte ein Herz für Ungarn, in welchem Lande er ja geboren war”. (285. 1.) Nem hiszem, hogy ma irányadó államférfiaink közül bárki is merne ebben az ügyben ily bátran beszélni!

A cameraliáknál, a korona jövedelmeinél felveti a fontos kérdést: a fegyveres erővel és bőséges vérontással visszaszerzett földeket kell-e előbbi uraik kezénél tulajdonul meghagyni? S feleli: felséged saját és az ország érdeke is tanácsolják, miszerint kegyelmességből s királyi bőkezűségből azokat néhai tulajdonosaik kezéhez juttassa ismét, íme, micsoda alaptalan vád az tehát, melyet Acsády is ismétél, hogy „Kollonics a visszahódított területeket nem is akarta Magyarországhoz csatolni, hanem azt tervezte, hogy az örökös tartományokba

kebelezi”. (394.1.) Azonban magától értetik – tette hozzá, – hogy aki valamely jószágra igényt tart, az köteles leszen tulajdoni jogát bebizonyítani. Amely jószághoz szabott idő alatt senki sem fogja tulajdoni jogát bebizonyítani, azokat – úgymond – nem kell a kamara által kezeltetni, mert ez esetben vajmi keveset jövedelmeznének, hanem azokat el kell adni.

Majd áttér az adó kényes kérdésére, s kiindul az addigi állapotból, mivel – úgymond – „felségednek az a legkegyelmesebb szándéka, hogy a lehetőségig az ország törvényeihez alkalmazkodjunk”. A szükséghez képest – folyton tartván még a háború – felemeli az adót porták szerint, de egyúttal oly új elvet is mond ki, mely egymagában volt képes a fizetni nem igen szerető s nem is köteles nemesség közt forradalmat támasztani. „Ezen adót – úgymond – kivétel nélkül valamennyi uradalom s fekvő birtok fogná viselni, egy sem vétetnék ki, bármily rendű vagy állapotú legyen a birtokos, akár főpap, akár világi úr. akár nemes, akár káptalan, akár város, akár katonavagy kamaratiszt; mert a méltányosság úgy kívánja, hogy mindenki viselje a terhet, aki élvezi a hasznot”. Szakasztott így érvelt a közadózás mellett később Kossuth is a Pesti Hírlapjában. (Beöthy: A magyar államiság fejlődése 1903. II. 248.1.) Egy-egy portára összesen 36 frtot ajánl, hozzátéve: „Ezt az országgyűlés sem fogná túlságosnak találni, az országgyűlés, melynek megegyezése szükséges az adó kivetéséhez, mivelhogy az illető törvény megtartására hittel kötelezte magát a felség”, íme Kollonicsnak alkotmányos érzéke!

S ennek kapcsán még egy más újítást is ajánl, mely által annyi addigi keserűséget lehetne megszüntetni, azt t. i. hogy „az adónak felosztását és behajtását ki kell venni a hadibiztosok és

kamarai tisztek kezéből s rábízni az illető megyei és városi törvényhatóságra.”

Ezekben kiemeltem a javaslat főbb pontjait, hogy az annyiszor leszólt s hazafiatlannak kikiáltott Kollonicsot teljesen megismerhessük, akiről még később is azt a szálló ígét eresztették világgá a protestánsok, amit ő soha nem mondott s az előzők szerint valóban nem is mondhatott, hogy: Magyarországot előbb leigázom, aztán koldussá s végre katolikussá teszem.

Így állott a rendezés ügye 1689-ben. Sajnos, a javaslat egészében soha sem lépett életbe, országgyűlés sem hivatott össze. A soldatesca, melyet Kollonics javaslatában oly keményen megtámadott, úgy látszik erősebb volt nála. Der kundige Arzt wurde wenig gehört, – mondja Maurer. (324 l.)

E helyett arra hivatkozva, hogy a háború ideje nem alkalmas országgyűlés tartására, kétszer is, t. i. 1696-ban és 8-ban, hívták az ország előkelőit, továbbá a megyék és városok követeit Bécsbe tanácskozásra, hogy az adó elvállalására birják őket. Széchenyi Pál kalocsai érsek ennek ellenében hangsúlyozta, hogy adót csak országgyűlésen szabad kivetni. Négy millióról volt szó; sok huzavona után végre a meghívottak mégis belementek abba, hogy a kért adó ötvenedét az urak, egy tizedét a városok, a többit a jobbágyok fizessék.

Míg azonban az ehhez hasonló sok tapintatlanság, továbbá az alkotmányos formáknak be nem tartása, a Kollonics által hangoztatott katonai bajoknak nem orvoslása, a súlyos adóteher, a volt török terület felosztásával járó bajok, valamint az, hogy a karlovici békekötés magyar biztosok közbejövetele nélkül történt, általános elkedvetlenedést vont maga után: addig közbejött

1697-ben a hegyaljai parasztlázadás s egy más tényező sorsa is érlelődött a jövő számára – II. Rákóczy Ferencé.

II. Rákóczy Ferenc ugyanis mindezeknek még nem volt részese. Ahogy 1688-ban Munkácsról anyjával és Júlia nővérével Bécsbe, onnan pedig Neuhausba, a jezsuitákhoz nevelésbe került, nem is volt az országban. Csak mikor Lipót nagykorúsította s jószágait Kollonics kezeléséből átvette, Olaszországban végzett hosszabb utazás után, 1694-ben utazott először jószágaira, Hegyaljára. (Thaly Kálmán: II. Rákóczy Ferenc ifjúsága. 1881. 175. 1.) Itt nyomban beiktatták Sárosmegyei örökös főispánságába, azonban rövid időre rá ismét visszautazott Bécsbe, onnan pedig Kölnbe s itt az udvar tudta nélkül, sógora, Aspremont gróf tanácsára, még azon évben megkötötte a már előbb tervezett házasságát Karolina Amália hesseni prot. hercegnővel.

Ezután felváltva, hol jószágain, hol Bécsben tartózkodott, többször megfordult nagynénjénél, Rákóczy Erzsébetnél is Kis-Tapolcsányban. (Bars m.) Fia születik, keresztapja Lipót király. A magyar urakkal azonban nem igen érintkezik s csodálatos, hogy míg ezek német érzelműnek gondolták, az udvar mindenütt figyeltet lépéseire, mivel nem bízik Zrínyi Ilona fiában.

Aközben, t. i. 1697-ben, midőn nejével ismét Sárospatakon tartózkodott, nevezetes eset történt vele, mely jövő sorsát egy lépéssel előbbre vitte. Míg ugyanis lenn Bácskában Savoyai Jenő a törökkel hadakozott, Hegyalján Thökölynek (íme!) szertebolyongó kurucjai egyszerre csak lázadást támasztottak. Nem a nép, hanem csupa bolyongó szegény legény, akikhez aztán Rákóczy jobbágyai is csatlakoztak. (Thaly i. mű 246. 1.) Rákóczy semmit sem tudott arról, mi történik kö-

rülötte, annyira, hogy midőn a zaj hozzá eljutott, maga is alig tudott menekülni. Nejével és gyermekével hegyen-völgyön rohant Bécsbe, amint azt maga is oly meghatóan elbeszéli. (Önéletrajza 57. 1.)

Az udvar előtt mindenestre gyanús volt a dolog, hogy ezek a kurucok miért kímélték épen Rákóczy jószágait? Annyira ment a gyanú, hogy ennek elhárítása okából Rákóczy cserébe ajánlotta fel magyar birtokait Lipótnak valami osztrák birtokért, de az az ajánlatot nem fogadta el.

1698-9-ben néjével való birtokpöre miatt újból sokat tartózkodott magyar jószágain. (Thaly 283. 1.) S akire eddig csak gyanakodtak, az végre ezen időben csakugyan megváltozott gondolkozásában. Egyrészt éppen pöre hozta sokszor érintkezésbe gr. Bercsényi Miklós ungi főispánnal, a kivel sokat beszélgetett az ország állapotáról, úgy hogy lassan kurucnak kezdett mutatkozni. Másrészt, talán éppen ennek folytán, XIV. Lajos bécsi követe kezdett nála tapogatózni aziránt, nem vállalkoznék-e fölkelésre? Ebbe végre bele is ment s egy Longueval nevű ismerős tiszt – bécsi kém – által levelet küldött a francia-királynak. (1700. nov. 1.) Második levelét azonban Longuevallyal együtt elfogták, aminek alapján a mit sem sejtő Rákóczyt 1701. ápril 28-án éjjeli két óra körül (Önéletrajza 118. 1.) sárosi várából Bécs-újhelyre fogságra hurcolták.

Innen azonban nov. 7-én neje és egy Lehmann nevű százados segítségével megszökött és Varsóban az ugyanakkor oda menekült Bercsényivel találkozott. Két évet töltött, bujdosva, Lengyelországban s a maga sorsát most már teljesen az elkedvetlenedett magyar nép sorsához kötve, külföldi segítség után nézett.

XVI.

I. Lipót és I. József kora. II. Rákóczy Ferenc felkelése és annak nemzet-történeti jelentősége. A felkelést Rákóczy munkácsi jobbágysai kezdeményezték. Mennyire volt nemzeti Rákóczy politikája? Thaly és Láczy. Rákóczy Bercsényi befolyása alatt. A trencsényi gyászos csatavesztés. A szatmári béke.

A bujdosó Rákóczy tehát hozzákötötte a maga sorsát a hazáéhoz. Vajjon jelentette-e ez egyúttal az idegen járom alól való felszabadulást is? Amint ma látjuk az akkori helyzetet: ebből az egyesülésből egymagában a felszabadulásra egy csepp remény sem fakadhatott. Két erőfogyott ember ugyanis összefogva is csak gyenge marad.

A francia föl akarta ugyan használni Rákóczyt Lipót ellen, de – némi pénzsegélytől eltekintve – maga is a spanyol örökösödési háborúval lévén elfoglalva, más segélyt neki nem adott. Hasonlókép a lengyelektől, Ágost királyuk Lipót barátja lévén, sem remélhetett semmit, sőt amíg ott lappangott, életeért is kellett remegnie. Rákóczy Ferenc tehát magában nem lehetett tettekkel tényező. Hát a szegény, kiszípolozott, népben, földben, vagyonban agyonnyomorgatott ország mivel támogathatta volna Rákóczyt? A nemzet először is nem hívta őt haza, talán legtöbbnek életbenlétéről sem volt tudomása, hanem csak nyögött a saját megszokott bajai alatt. Másodszor, ha úgy óhajtotta is a tehertől való szabadulást, pillanatnyi zenebonára igen, de rendszeres és si-

kerrel kecsegtető háború vezetésére a saját erejéből semmi eszközzel sem rendelkezett a nemzet.

A helyzetnek ezt a szélteben dívó felfogástól eltérő képét pedig a leghitelesebb forrásban, II. Rákóczy Ferencnek irataiban találjuk. (II. Rákóczy F. emlékiratai a magyar háborúról. Kiadta és jegyzetekkel kísérte Thaly Kálmán. 1872. – II. Rákóczy F. Önéletrajza 147-165. l.)

Úgy véve tehát a tényállást, mint ahogy valóban volt, meggondolatlanak, szinte vakmerőnek kellene bélyegeznünk Rákóczy felkelését. Ő maga is ezt vallja: a háborút az eszély minden szabályai ellen kezdettem, egyedül egy fiatal ember hevésege és hazaszeretete által lelkesítetve. (Emlékiratai. 28. l.) Amire némileg támaszkodhatott, az Lipótnak a spanyol háborúval való elfoglaltsága volt.

És mégis, most utólag látjuk csak igazán, hogy ezek dacára mennyire szükséges volt ez a felkelés és pedig éppen abban az időben, midőn Lipót *először* jutván az egész ország birtokához, annak a jövő fejlődését, a korszellem behatása alatt, abszolút irányba kezdte terelni. Midőn t. i. az a főbenjáró kérdés vettetett kockára: vajjon a régi módra alkotmányosnak, önállónak marad-e az egyesített haza, vagy pedig a Habsburg-kézen, az absolutizmus révén, Ausztria tartományai közé kerülván, új történetet lesz-e kénytelen kezdeni?

Rákóczy, ha maga nem is volt megelégedve küzdelmeinek eredményével, mi tudjuk, hogy Bécsnek éppen ezt a tervét húzta keresztül, vagy legalább is meggyengítette, felkelésével.

S még egy más körülmény is van, melyet utólag szerencsésnek kell mondanunk, és ez nem más, mint az, hogy ez a 8 évig húzódott felkelés úgy végződött, mint ahogyan tényleg végződött, t. i. mindkét félnek határozott győzelme nélkül,

békekötéssel. Pauler Gyula értette meg s emelte ki e körülménynek nagy nemzet-történeti jelentőségét s ekként fejtette ki: Az abszolút kormányzat ellen feltámadt II. Rákóczy Ferenc, kinek háborúja csak I. József (1705-11.) kormányával végződik. A hosszú harcban egyik fél sem győzött teljesen, egyik fél sem lett teljesen legyőzve s ki tudja, hogy e kétes kimenetel nem volt-e valódi szerencse a nemzetre nézve? Nem szabad felejtenünk, hogy midőn Ausztria megtámadta a magyar alkotmányosságot: a magyar nemzet a szabadságot középkori alakjában védelmezte. Ha I. Lipót győz, valószínűleg Csehország sorsára jutva a szó teljes értelmében csehül leszünk; ellenben ha teljesen győz a magyar ellenzék, eléri ideálját, a lengyel *respublica* szabadságát, (az 1705 ki szécsényi, Nógrádm., országgyűlésen, I. József békefeltételeiről tárgyalandók, valóban malis lengyel mintára nemzeti szövetséggé alakultak a rendek s Rákóczyt vezérlő fejedelmekké választották!), nagyon valószínű, hogy mi is odajutunk, a hová szerencsétlen szomszédjaink jutottak. (Wesselényi összeesküvése. I. köt. Előszó).

Ilyen fontossága lévén nagyban és egészben a Rákóczy-felkelésnek a nemzet további fejlődésére nézve, bizvást mondhatjuk, hogy egyrészt különbözik az, eltekintve a Zrínyi-Frangepanféle összeesküvéstől, a Habsburgok alatt addig felmerült összes felkelésektől, nevezetesen a Bocskay-, Bethlen-, I. Rákóczy György és Thököly háborújától, és pedig azért, mivel ezek első sorban prot. vallási háborúk voltak a kath. uralkodóház ellen s esetről-esetre nem a haza megmentésére, hanem a török hódoltság további megerősödésére vezettek. De mondhatjuk másrészt azt is, hogy ezen nemzeti fontossága mellett aztán másodrendűvé is válik minden további részlet-kérdés magának a fel-

kelésnek egyes szerencsés vagy kevésbé szerencsés mozzanatai, derék vagy kevésbé derék részesei fölül. Ezek a kérdések már inkább csak tanulságosak, mint fontosak, amennyiben legfellebb a másfélszáz év nyomorúságaitól megviselt nemzet akkori anyagi és szellemi állapotát, valamint alacsonyabb kulturfokát részletesebben tárják elibénk. De3, mondom, mindez aztán inkább csak tanulságos, mint fontos magának a felkelésnek a nemzeti jelentőségére nézve.

ilyen részlet-kérdés mindjárt magának a háborúnak a kezdete, hogyan indult az meg?

Acsády amint nem fogja föl ezen felkelés nemzeti fontosságát, neki az csak olyan, mint az előbbi felkelések bármelyike (407-23. l.), úgy nevezetesen a megindulását teljesen humisan adja elő. A dolog nála sokkal ideálisabban kezdődik, mint ahogy azt magának Rákóczynak az előadásából ismerjük. Nála a felkelést a Felső-Tisza vidékének végnyomorba döntött népe kezdeményezi, holott pedig azt csupán Rákóczy munkácsi uradalmának egypár, nem is a legdolgosabb jobbágya kezdte; neki csakhamar „a rég elfojtott *nemzeti érzés* mindenütt elemi erővel tör ki” (410. l.), holott pedig „a vármegyék és a nemesi fölkelő csapatok, melyek eleinte teljes erővel dolgoztak a paraszt fölkelés elfojtásán, csak *kénytelenségből* csatlakoztak Rákóczyhoz”, mint műve előző lapján ő maga – persze az említett nemzeti érzés rovására – helyesen megjegyzi.

A kitörés kezdete, már t. i. innen hazulról, valóban nagyon egyszerű volt, afféle folytatása az 1697-ki parasztlázadásnak. Rákóczy munkácsi jobbágjai ugyanis valamiképp meghallották, hogy uruk nem halt meg a börtönben, hanem valahol Lengyelországom bujdosik. 1703. tavaszán utána küldték embereiket és sok keresés után, végre

Pap Mihály és Bige László ráakadtak Bezánban, átadták neki jobbágyainak a levelét, melyben haza hívják, mivel „mint pásztor nélküli nyáj tévelyegnek”. (Önéletrajza 159. l.) Hogy az állapotok felől hiteles értesülést nyerjen, Bercsényivel elküldték ennek lovászát, hogy járja be az uradalmakat. Midőn ez azzal jött vissza, hogy biz az mind igaz, amit a levélben írtak, hogy tényleg sokan jobbágyai közül az adóvégrehajtás elől erdőbe menekültek és várva várják. Az idealista Rákóczy, meghatva ettől a ragaszkodástól, néhány zászlót küldött nekik, azon meghagyással, hogy csak egy újabb parancs vétele után tűzzék ki.

Erre Bercsényi Danzigba ment a francia konzulhoz segélyért, Rákóczy meg lengyel barátjainál esedezett katonaságért. Közben megint felkereste egy ilyen küldöttség a nép részéről, mely „egy idő óta Máramaros-, Szatmár-, és Ugocsa-várinegyékben a nemességet, templomokat és malomokat rabolgatta, parancsa ellen kitűzván a küldött zászlókat”. (Emlékiratai. 26. l.)

Rákóczynak se pénze, se katonája nem volt, mindazonáltal nem tévén különbséget nép és nép között, azt gondolta, nem jó lesz a nép ezen lelkesedését lelohadni engedni. Azért egy igen esős napnak estéjén, engedve a nép hívásának, hazafelé indult s mikor már a Kárpátok felé közeledett, ismét futár jött elébe, aki tudtára adta, hogy a felkelőket Károlyi Sándor szatmári főispán Dolhánál szétverte, zászlóikat elvette s hogy a szétverték a hegyek közé menekültek. Rákóczy ennek dacára csak ment előre s jún. 15-én érkezett a Beszki-dekre, az ország határára. Egyedül két szolgától kísérve léptem Magyarország földjére, mondja Önéletrajzában (169. l.)

A bujkáló nép köréje sereglett, „botokkal és kaszákkal felfegyverkezve vagy 200 gyalog és

50 lovas. Vezérök Esze Tamás tarpai jobbágyom volt, a gonosz Kiss Alberttel, a bűnei miatt üldözött tolvajjal. Jobbára a nép aljából valók voltak, akik rablás között tanulták a háború elemeit”. (Emlékiratai 29. 1.)

Maga rendezte a csőcseléket, mely bandákra volt osztva. Ali2; terjedt el azonban ennek a hire munkácsi uradalmában, sűrűn jöttek hozzá, hasonlóképen vasvillákkal és kaszákkal felfegyverkezve, úgy hogy egy pár nap alatt már vagy 3000 embere volt. Ezekkel leereszkedett a munkácsi síkságra és megindította – a háborút. Bercsényi is megérkezett volt vagy 600 emberrel.

A parasztság ily rögtönös fölkelése gyanakodóvá tette a nemességet, mely azért a várakba és erősített kastélyokba vonult, egyformán félvén a néptől és a németektől.

„Nem sok időbe telt, hogy Rákóczy azután a Tiszán is átkelt, ahol szintén a nép, látva a sokaságot, hozzácsatlakozott. Érdekes, amit ő maga mond erről. „A táboromba sereglő nép már megválasztott vezérei alatt jött, kik Dagyrészt holmi kanászok, gulyások, borbélyok, szabók stb. voltak, ahogy kit vitéznek vélték magok közül. Veszélyes lett volna az ily tiszteket letenni, de lehetetlen is volt, mert különbeket nem találhattam”. (Emlékiratai 42. 1)

Lipótnak, ki seregét a spanyol háború miatt az országból kivonta, vagy 30,000 embere volt a különféle erődített helyeken szétosztva. Rákóczy ilyenformán alig találhatott erősebb ellenállásra; s azért az év folyamán alig is volt vidék, mely, az áradat behatása alatt, hozzá nem csatlakozott volna, amiből végre az előkelőbbek sem vonták ki magokat.

Nem csoda, hogy, mivel ilyen volt a felkelés kezdete, azt eleinte Bécsben alig vették komolyan,

miután nagyon megszokták volt. a vidéki lázongásokat. Hogy a dolog aztán mégis tényleg komolylyá fejlődött, az a nagyobb ellenállás hiányában és a létező nyomasztó körülmények természetében rejlett.

A másik igen érdekes kérdés: a Rákóczy-felkelés vezetőire és nemzeti politikájok értékére vonatkozik. Ismeretes tény, hogy Thaly Kálmán erről a Rákóczy-korról a kötetek egész sorát írta meg s a Rákóczy-kultuszt szinte a kellő határon túl fokozta. Ez némi visszahatást idézett elő azon történetíróknál, akik Rákóczy alakját, amint kell is, emberileg fogják fel s a történelmi érdekeletlenség semleges világításában nézik.

Ennek nyomát Acsádynál is látom (416. 1.), aki rámutat arra, hogy Rákóczy „inkább az elmélkedés, mint a tett, a harc embere volt”, ami annyit jelent, hogy nem volt alkalmas ilyen nagyszabású háború vezetésére. Rámutat továbbá tisztikarának járatlanságára és fegyelmezetlen voltára. De hiszen ezt maga Rákóczy is oly sokszor bevallja Emlékirataiban. Itt csak azt kérdezem, miért lett egyszerre oly *tárgyilagos* Acsády, aki eddig ezt a mértéket egyik felkelőnél, még Thökölynél sem alkalmazta? Talán csak nem azért, mivel II. Rákóczy Ferenc katolikus volt?

Ennél azonban sokkal fontosabb az a vita, mely már 1882ben Thaly és Lánczy Gyula közt lefolyt, és a mely egyenesen a Rákóczyék nemzeti politikájának az értékére vonatkozott.

Lánczy: Széchenyi Pál s a magyar nemzeti politika című pályanyertes értekezésében (Századok. 1882. 273. 1.) a többi között párhuzamot vont a Lipót és Rákóczy közt közvetítő szerepet játszott Széchenyi kalocsai érsek és Rákóczyék között s ezt írta; „A felkelő tábortól, az érzelmi politika önös szítóitól, a visszahozhatatlan múltak

rajongó, vagy kalandos káprázat-hajhászóitól, egy éles határvonal választotta el őt (Széchenyit). Ő a történetileg fejlődött alkotmány alapján állt s e fejlődés törvényes közjogunkat elválaszthatatlanul egybeforrasztotta a Habsburgház uralkodásával”. Ezek s más hasonló megjegyzései nem engedték nyugodni Thalyt, aki erős visszautasító cikket írt erre, ugyancsak a Századokban, s erősen neki szegezte tollát a Rákóczyék fölhányt önösségének és lazításának.

Lánczy komolyan felelt, különösen arra, hogy miben állott szerinte a Rákóczyék önössége? „Felfogásom szerint abban – így írt – hogy egyéniségüket, hajlamaikat érvényesíteni akarták minden áron s egy forradalomba sodorták az országot, a siker biztosítékai, a megoldás eszméi, a kibontakozásnak biztos kilátásai nélkül. A francia szövetség phantomja, az üres hitegetés ezen gyaláztatós – s ami fő – oly átlátszó játéka: ez volt az alap, melyen Rákóczy és társai az országot lángba borítani vállalkoztak. S a milyen volt a kiindulás, olyan volt a folytatás és a vég. A kalandos tervek s a szappanbuborékos diplomatiái kombinációk egymást kergették, de sem csekély magam, sem történetíróink közül senki sem bírta felfedezni az önámítás és nagyratörés ezen álmai között ama szilárd tervet, mely szerint Magyarország nemzetközi állása a jövőre is s egy francia győzelem vagy veszteség esélyétől függetlenül, tartósan alakítható és biztosítható lett volna. Egyetlenegy biztos és komoly módozat kínálkozott: t. i. a kuruc fegyverek vívmányaival imponálva Bécsnek és éreztetvén a nemzetnek fegyveres hatalmát, méltányos békét kötni uralkodó és nemzet között, visszaállítani a törvényes és történelmi magyar alkotmányt, ellátva azt azon biztosítékokkal, melyek úgy a nemzet, mint az ural-

kodó méltó igényei kielégítése és megóvása iránt kezeskednek vala. – Ezt a megoldást Rákóczy soha egy percig komolyan nem akarta; valahányszor a valósukhoz közeledni látszott, megghiúsította és midőn végre beteljesült, ellene szítani meg nem szűnt”. (Századok. 695 1.)

A pathetikus Thalynak erre utoljára nem volt más végszava, mint 28 éves írói munkásságára hivatkozva azt állítani, hogy igenis őszerinte Láczy meghamisította a Rákóczy-kor történetét. (Századok. 790. I.)

Mi tagadás benne, Láczynek igaza volt. Csak egy bizonyos különbséggel. Rákóczy tiszta lelkű idealista volt, de tapasztalatlan „26 éves valék, minden hadi tapasztalat nélkül s a politikai és történelmi ügyekbe is csak alig beavatva”, mondja magáról. (Emlékiratai 80. I.) Az ő vezető szelleme kezdettől végig Bercsényi volt, a különös természete miatt senkitől nem szeretett Bercsényi, mint Rákóczy is jellemzi (Emlékir. 73. 1.); hát a Láczy által festett szélső és végletek közt mozgó politika ennek a rovására esik – véges végig. Ezt azonban csakúgy nem tanulhatjuk meg Thaly Bercsényit égis magasztaló művéből (A gróf Bercsényi család, kivált a II. kötetben. 1887.), mint az áruló Ocskay elpártolásának tulajdonképeni okait sem vesszük ki tisztán Thaly ról írt könyvéből. (Ocskay László élete. 1880. 255-324 I.) Thaly mindig elfogult. (Lásd Herczeg F.: Ocskay brigadéros 1901. 108-24. 1. és Thaly: Néhány adat Ocskay László életéhez, Századok 1901. 430. 1., ahol Thaly Herczeg színművének „Ocskay rokonszenvesebbé tétele” ellenében fenntartja kárhóztató nézetét).

Bármennyire szélsőséges is volt azonban ez a Rákóczy-féle politika, végeredményben mégis hazánk javára vált. Röviden jellemezve magának

a harcnak változatos lefolyását, tagadhatatlan, hogy voltak annak hős részesei, de volt sőpredéke is sok, amint ezt Rákóczy maga is oly leplezetlenül elmondja. Voltak közben békealkudozások, majd ismét megszakadtak. Rákóczyék a harc folyamán 1707-ben tartották az ónodi gyűlést, melyen a hamis francia szavára kimondták a detronizációt, de bekövetkezett az 1708. aug. 3-ki trencséni csúfos vereség is, mely után, mint Rákóczy mondja, többé semmi sem sikerült. Bécs győzött a spanyol kérdésben a francián, itt meg Heister tábornok visszaszorította a kurucokat.

Végül a fővezérségben Pálffy János gróf váltotta fel Heistert s az, magyar ember lévén, amit a Lengyelországba távozó s ott segítséget kereső Rákóczy tenni nem akart, megkötötte Rákóczy megbízottjával, Károlyi Sándorral, a szatmári békét. (1711. ápril 29.) A fáradt nemzet pedig letette a fegyvert, hogy végre is, a sok meghíúsult próba után, elmaradt hazája jövőjének szentelje munkás erejét.

II. Rákóczy Ferenc politikai pályájának a végét a következő pontban beszélem el. Itt még csak egy rövidke említést teszek az Ő mélységes vallásosságáról, mely páratlanul ragyog a meghatóan szép Önéletrajzában. Ahogy szerette hazáját, éppen oly hű fia volt kath. vallásának. Fraknoi szerint: a kath. egyház története nem mutat föl világi férfit, ki a belső hitélet legfelsőbb irányának, az askezisnek irodalmi művelésében nálánál magasabb tökélyre emelkedett volna. (Kath. Szemle. 1904. 322. 1.)

XVII.

II. Rákóczy Ferenc, az önzetlen hazafi. III. Károly ós Magyarország újjáalakítása. A kezdet jó előjelek közt indul meg. A rendiség és a reformok között beáll az ellentét. A kétféle magyar történet. Az idegen befolyás és a lassú elnemzetietlenedés mint a viszonyok természetes következményei.

1711. május 1-jének szép, verőfényes napján, a szatmármegyei kis-majtényi síkon, játszódott le a kurucvilág utolsó jelenete. A béke megkötése után ott találkozott Károlyi Sándor Pálffy Jánossal, vezér a vezérrel. Lobogó zászlókkal, talpig fegyverben helyezkedett el körülötte a kurucság, vagy 12000 ember. Károlyi üdvözlő beszédet intézett Pálffyhoz, aztán a tisztkarral együtt letette a hűségesküt. Megszólalt a katonazene s hangjainál, jó kedvvel, örvendve a békének, apró csapatokban oszlott szét a katonaság, hogy, kimerülve, a hosszú harc után, fölkeresse csendes otthonát.

Az egykorúak általában hálával és megnyugvással üdvözölték a szatmári békét; magok a kuruc rendek is, midőn, aláírása előtt, eléjük terjesztette összes pontjait Károlyi, úgy találták, „hogy valamit ő felsége (Rákóczy) kívánt, mind ezekre reá hajlott a császár ő felsége”. Elsősorban pedig Rákóczy minden érdekét biztosította.

Rákóczy azonban minderről nem akart tudni semmit, hanem ezalatt Lengyelországban várta a cárt, akibe végső reményét helyezte. Azért még

ápril 18-án is írt a Szatmárt összegyűlt kuruc rendeknek s fenn akarta bennök tartani a harci kedvet. Hasztalan, már csak kevesen osztoztak felfogásában. Károlyi haza is hívta, ő azonban nem jött, amíg végre a lengyel földön nem érte életének utolsó csalódása: a cár is hátat fordított neki. Akkor aztán levonta az önalkotta helyzetből a következményeket; itt hagyta nejét, gyermekeit, nagy fejedelmi vagyonát s előbb Parisba, onnan pedig a török hívására Konstantinápolyba ment, végre Rodostóban állapodott meg s megnyugvással ette a száműzetés keserű kenyerét. Mindent elhagyott, csak egyről nem tudott lemondani soha, s csak ezt az egyet vitte magával emlékül: a független Magyarország ideálját. Ezért marad ő, páratlanul a felkelők között, nemzeti történetünknek egyik legrokonszenvesebb alakja mindig. (V. ö. Szilágyi története VII (576.).)

I. József király nem élte meg a tárgyalások végét, közben ápril 17-én meghalt. Utódjában, testvéreben, III. Károlyban (1711-40.) a nemzet magával és a szatmári békével teljesen rokonérző királyt kapott. Spanyolországból, ahol bátyja halálakor tartózkodott, mindjárt sietett válaszolni az őt üdvözlő Károlyi Sándornak: mind a magyaroknak s erdélyieknek jogos kéréseibe beleegyezem, mind pedig az ő szerzendő és gyarapítandó hasznukra minden gondot fordítok. Marczali is érdekes jellemzésében kiemeli róla, hogy „megvolt a kellő érzéke az iránt, hogy minden nemzetet csak saját szokásai, történeti jogai és szabadságai alapján lehet jól kormányozni”. (Szilágyi története VIII. 18. 1.)

Jó előjelek között nyílt meg tehát történetünk új korszaka, a szatmári békével kezdődő fontos újjáalakulási kor. Kétségtelenül jól is indult minden: országgyűléssel (1712-5), korona-

zással, az ország alkotmányos jogának biztosításával, reform eszmékkel. De nemcsak hogy megindult a pusztulófélben lévő országban az újjászervezés nagy és nehéz munkája, hanem tényleg az alkotásoknak egész sora kíséri is Károly uralkodását: az állandó hadsereg felállítása, a török végleges kiűzése (a Temesközből), a *pragmatica sanctio* törvénye, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás újjászervezése (a hétszemélyes, a királyi és a kerületi táblák felállítása), a vallás- és az iskolaügy föllendítése, a nagymérvű betelepítés és a közgazdasági állapotoknak jelentékeny javítása.

Pedig a tatárdulás óta nem volt hazánknak akkora válsága, mint ezen időben, a hosszú török uralom, az egymást követő 6 kuruc felkelés által hátrahagyott erkölcsi és anyagi romhalmazok közepett. Fönnakadt az egész közigazgatás, az egész jogélet, összebonyolódtak a birtokviszonyok, szünetelőben volt az élet- és vagyonbiztonság. A hosszú háborús korszak a népet megtizedelte, megapadt a munkaerő, parlagon hevert a föld nagy része, pangott a forgalom. Hozzá még a Rákóczy utolsó éveiben rémítően pusztított a pestis, az árvizek; a jobbágyság csoportosan költözött, vagy egyenkint szökdösött szülővidékéről s ez a mozgó állapot visszahatással volt nemcsak a termelésre és a közmunkára, hanem az ország közjövedelmeire is így az egész államéletre is. Mindezeket a bajokat 1711 után még szárazság és inség is követte.

Kimondhatatlanul szomorúan nézett ki akkor hazánk, annyi katasztrófa után, viszonyítva a nyugati országokhoz, melyek azalatt nyugodtan munkáltak anyagi és szellemi kultúrájukon

Nem valami nagy gyönyörűségére lehetett tehát III. Károlynak az új örökség s mégis szeretettel karolta fel az országot. A sokféle incsel-

kedések dacára megerősítette a szatmári békét, Pozsonyba küldte vissza a szent koronát, melyet a kuruc mozgalmak idejében Bécsben őriztek, ő maga pedig (1712) május 19 én lejött Pozsonyba s fehér lovon, magyar díszben vonult a várba, hol magyar beszéddel üdvözölték. Azt felelte magyarjainak, hogy az ország szerető atyja akar lenni.

Valóban minden arra látszott mutatni, hogy a kölcsönös megértés király és nemzet között végre teljessé vált s hogy mindketten okultak a multakon. Nevezetesen a tapasztalat rátaníthatta az udvart, hogy a nemzet hűségére és ragaszkodására csak akkor számíthat, ha ősi jogait és törvényeit tiszteli. De a nemzet is észrevehette, hogy sok szenvedésének nem utolsó oka egyszerűen többször az volt, hogy a nemzeti érdek alá bujtatott rút önzés izgatta a dinasztia ellen. A levont tanulságok közelebb hozták egymáshoz a nemzetet és királyát, valóban egymásnak kölcsönös javára.

Azonban a jó kezdetnek nem mindenben megfelelő volt a folytatás, már Károly idejében. Az újjáalakítás, a restaurálás munkája nem oly mértékben haladt előre, amint az egy, magának visszaadott nemzetnél várható lett volna s azon kívül az újjáalakított vagy újból szervezett intézmények is mind inkább oda terelődtek, az addig is sokszor felpanaszolt régi csapásra, a bécsi kormánytól való függésbe. Azonfelül még egy új, addig ismeretlen bajféle is kezdett jelentkezni: a nemzet egyes rétegeinek lassú elnemzetietlenedése, nyelvének, szokásainak részben idegennel való felcserélése, már Károly alatt.

A történetíróra ezek szerint fontos feladat vár itt, hogy ne csak megismertesse velünk az új állapotokat, de azokat meg is értesse egyúttal: hogyan, mikép, mely okoknál fogva történt a dolog

úgy, ahogy történt; megértesse pedig tárgyyszerűen és elfogultság nélkül. Annál inkább, mert hisz itt van a kezdete annak az egyetemes megújulás felé törekvő vajúdnak, mely majd előrelépve, majd meg visszatolatva, száz évi szakadatlan küzdelem után megszülte végre az 1848-at, a demokratikusan átalakult mai új Magyarországot.

Valóban semmi sem is lehet ránk nézve érdekesebb, mint éppen ennek a természetes, de hosszú történeti folyamatnak a megértése s a belőle meríthető okulás! De hát éppen ez az, amit Acsády új művében hiába keresünk. Hosszasan foglalkozik ugyan III. Károly uralkodásával (431 - 72. 1), de mi haszna, ha még sem lesz okosabb tőle az ember, mivel nem látja az akkori fejlemények természetei pragmatizmusát. Sajátságos egy jelenség ez, melyet másfelé is tapasztalunk! Ma ugyanis – azt lehet mondani – már kétféle történetünk van. Az egyik a nemzet egész történetét felölelő kézikönyveinkben olvasható, melyek számát íme Acsády is most egygyel szaporítja, a másik pedig a monográfiákban. S ez a kétféle történet nagyon is elüt egymástól. A kézikönyveké s ilyen Acsádyé is, sajátságos ellentétben a monográfiákéval, ha tekintettel is van az újabb kutatásokra, szellemben, felfogásban még mindig szakasztott mása a Horváth Mihályféle történetnek, mely csak egy szempontot ismer: leszólni a németet, a Habsburgot s mindenben hízelegni a nemzetnek. Igazán egyoldalú s alapjában protestáns érdeket szolgáló szempont, mely rendkívül káros hatással lehet magára a nemzetre is, a mennyiben szinte eltereli az önmegismeréstől s megfosztja az ebből vonható fölötte hasznos tanulságoktól. A monográfiák ellenben már más képet mutatnak, mivel okaikban mutatják be az eseményeket s jobbra a megérdemelt igazságot szolgáltatják a

történetalakító minden tényezőnek, nem pedig csupán a németnek. Azért is oly nagy mérvben tanulmányosak és élvezetesek.

Acsády a III. Károlyról szóló részletében mindent összegabajít. Tulajdonképp bűnös nála mindenki, mentség nélkül. Szerinte a német miniszterek s kivált a magyar főpapok és a labanc főurak bosszútól lihegnek; az alsó táblán még az egykori kurucok is szelíd bárányokká vedlenek át s némelyek túlbuzgalmukkal igyekeznek múltjokat feledtetni; az országgyűlés a királyra ruházza az adó- és hadügy vezetését; az igazságszolgáltatás az urak érdekeinek szolgál. A vármegye a földesurak közege a szegénységgel szemben s halvány sejtelve sincs másnemű hivatásáról; a helytartótanácsban a rendi és papi szellem uralkodik; in fine finali hogy ily formán „a király teljesen német környezetének befolyása alá kerül, mely földre igyekszik tolni a rendeket”, és pedig azokat a rendeket, melyekről más helyen meg azt állítja, hogy különben „mindenben teljesítették a király kívánságát, ami nem a saját osztályérdekeikbe ütközött”. – Ki értheti meg az ilyen oknyomozó történetet? Ki lát itt be az eseményekbe?

Eszerint megvádol ő mindenkit, de mégis talán legfőképp a rendeket. Csakhogy ez a vád így egyszerűen odavetve teljesen igazságtalan; mivel, mondjon bármit is, a kuruc vér oly hirtelen még sem változott ám át vízzé, csak a rohamosan fejlődő körülmények kerekedtek föléje oly súlylyal, hogy azt kellett hinnie, mikép ily körülmények között amit tesz, az éppen okos hazafiságának s az érinthetetlen ősi alkotmánya fentartásának a követelménye. íme néhány adat ezen állításom igazolására.

III. Károly idejében az ország lakossága csak valami harmadfél millió volt, ebből 135,000

nemes; ez utóbbi volt az akkori alkotmányos felfogás szerint maga a nemzet, a többi polgár és jobbágy. Nyelvi tekintetben csupán kisebbik fele volt magyar, a többi a legkülönbözőbb népfajok és nyelvek közt oszlott meg. Ez a lakosság, első sorban pedig a nemesség, a legválságosabb anyagi küzdelmek között leledzett, legtöbbször teljesen eladósodva. Midőn erre a béke ideje bekövetkezett, a reformok egész sora állott előtte, amelyekhez pénz kellett, mely nem volt meg. Íme az első alapbaj!

Másodszor a nemzet élete ekkor teljesen a rendiség korlátai között mozgott: minden jog a nemesé, minden teher és munka a jobbágyé volt. Annyira ment ez, hogy a mai felfogásunktól eltérőleg még azokat az akkori szabadságharcokat is más szemmel kell néznünk, mint ahogy ez a szó ma hangzik előttünk. „Más volt akkor a szavak tartalma, mint ma, mondja maga Acsády egy másik művében (Magyarország Budavár visszafoglalása korában 134. l.) s azok, a kik pro libertate küzdöttek, ezt a szabadságot a saját kizárólagos privilégiumuknak óhajtották, melyből ki legyen zárva nemcsak a polgár, a jobbágy, a zsellér, hanem lehetőleg bármely más vallású ember. Minden egyes rend, minden felekezet a saját külön érdekeiért küzdött”. A mai ú. n. közérdeket akkor nem ismerték; Bocskay, Bethlen stb. idejében a szabadság alatt értették a protestánsok fölülkerekedését a katolikusok fölé; később II. Rákóczy Ferenc alatt a nép zöme zsákmányért küzdött, s minden csata után, mint Rákóczy beszéli, megrakódva haza sietett: ez volt az ő szabadsága, hogy a kipurított adókért prédával kárpótolja magát.

Azután a középkori úr, a nemes, nem adózott s nem dolgozott, valamint a hosszú háborúk alatt még attól a kevés rendtől is elszokott, amit valaha megtartott. Ennek folytán, jogait hangoz-

tátva, nem tudott beleilleszkedni azokba az új követelményekkel előlépő keretekbe, melyeket a reform okvetetlenül vont maga után. Azonkívül nem is bírt az új időkhöz illő értelmi képzettséggel, hogy az újonnan felállított hivatalokat alkalmasan betölthesse.

Mikes Kelemen (a 72-ik levelében) azokról az időkről ezt írja: „Nézzük el hogy neveltetnek nálunk az ifjak közönségesen? Legalább tíz vagy tizenegy esztendő koráig a faluból ki nem megyén, hanem addig a falusi iskolában jár, addig az ideig megtanul olvasni, de az olvasással sok paraszti szokást is tanul. Ha iskolában nincsen, otthon egyebet nem lát, hanem minden héten hétszer az apját részegen látja, aki nem törődik azzal, hogy a fiában valamely nemesi és keresztény jó erkölcsöket oltson”. Ilyen neveléssel kellett betölteni az új hivatalokat. Érdekes, amit Károlyi Sándor ír az 1722-ki országgyűlés idejéből, nevezetesen a reformmunkálatok előkészítéséről. „Jó lelkemre írom, már ha csak nem Isten angyala – nagyobb kegyességgel s indulattal nem lehet az (a királyénál), mint indultának dolgaink; *csak munkálkodnának az emberek*, de már tegnap is czél-czóf az urak, az statusok eszein iszom. Dél után nagy vérrel-bottal lehetett csak negyed eötöd magammal is dolgoznom”. (Éble: Károlyi Ferenc gróf és kora.. 1893. 133. 1.) A régi nemesi privilégiumokhoz való ragaszkodásuk okozta azt is, amit Acsády szintén szemökre hány, s a mi aztán tényleg a mai napig elhúzódó bajokat okozott, hogy (az 1715: 8. t. cikkel) az állandó katonaság felállításába beleegyeztek ugyan, de nehogy új terhet vegyenek magokra, annak szervezését, vezérletét teljesen a királyra bízták, aminek folytán a hadsereg idővel megszűnt magyar lenni. S ilyen elmaradtak voltak minden téren.

Egy szóval a reformok és a rendiség jogai nehezen voltak összeegyeztethetők, aminek aztán sok káros, de el nem kerülhető következménye is lett, így nevezetesen az új intézményeknek függésbe hozatala a bécsi udvari hivatalokkal. Helyesen mondja erre vonatkozólag Marczali: „Az ország újjáalakítása nagy munkájához nem volt a nemzetnek sem elég anyagi ereje, sem elég szellemi és erkölcsi emelkedettsége. Ilyenkor pedig a külső befolyás érvényesülése egyenesen történeti törvény”. (Szilágyi története. VIII. 37. 1.)

III. Károly korának magyar nemzedéke teljesen a rendiség körében nevelkedett, nagy része Rákóczy alatt a középkori magyar alkotmányért küzdött, mi csoda tehát, ha ennél magasztabbat nem ismert s az új reformok kedvéért sem akart engedni jussából? A természetben nincs ugrás, a magyar sem képezhetett ez alól kivételt, azért ne mondjuk most bűnnek azt, amit ők teljes meggyőződéssel erénynek vallottak. Hisz az 1848-ki átalakulás is csak a rendiség teljes feláldozásával jöhetett létre, III. Károly alatt azonban ilyesmi még korai lett volna embereinknek.

Még a gazdálkodást is az idegen telepesektől kellett tanulniok s egy Harruckern Békésben (Éble: A Harruckern és a Károlyi család 1895. 45. 1.), egy Mercy Temesközben példájával áldás lett a magyar gazda további előmenetelére.

Ebben az időben lett a kuruc magyarnak érényévé a királyához való hű ragaszkodás is. És ez is csak természetesnek mondható. Hisz az a király szerette őt, anyagi és szellemi téren egyaránt javát akarta. Hogy ebből baj lehet valaha, hogy a Bécs felé való vonzódása nemzeti sajátságainak rovására fog menni, a nemzeti nyelv jelentősége ismeretlen lévén, ezt ő eleintén nem érezte. Károlyi Sándor, a nagy magyar, aki egy szót sem tudott

németül, fiát már német nyelvre taníttatta, és pedig abból a célból, hogy idővel képes legyen az udvarnál fölvenni a versenyt a befolyást bitorló osztrák és cseh aristocrátiával. (Éble i. mű 108. 1.) Tehát meg lehet ám érteni az akkori magyart, meg lehet érteni a nemzeti jelleg szempontjából később károsaknak bizonyult következményekkel járó eljárását is, anélkül, hogy elvfeadás vádjával kellene sújtani.

Valami hasonlót látunk a mai egyszerűbb falusi népünknel, amelynél a magában véve mindig tiszteletreméltó konzervativizmus sokáig szokott útjában állani a még oly jóra való haladásnak is. Először is a nép bizalmatlan minden iránt, ami addigi eljárásával ellenkezik; másodsor egyhamar nem lát be jónak semmit, amit nem az apjától tanult. Tudják, ismerik ezt jól mindazok, akikre a nép művelődésének gondozása bízva van.

Ez már a néplélek ősi sajátsága, amelylyel a haladásnak minden nemzetnél meg kellett küzdenie. Nem jó történetíró az tehát, aki, mihelyt ilyesmivel találkozik, egyszerűen a rosszakaratra magyarázza.

XVIII.

Kultúrállapotok III. Károly alatt. Acsády nem értvén a felújuló Regnum Marianumot, szörnyen ócsárolja. Az uralkodó vallás és a túrt vallások rendszere. Az iskolaügy ezen időben. A vallásalap.

A régi utakon, a régi megszokott módokon változtatni és megújulni – jól tudjuk – nehéz az egyes embernek, hát még egy egész nemzetnek! Ilyen volt a magyar sorsa a 18. századelején. Hosszú időközön által harcias s következésképp nyers életet élt, most egyszerre a béke, az erőgyűjtés, a munka s az általános tatarozás korszaka előtt találta magát. Az a magyar, aki még tegnap is a kardnál és a zsákmányolásnál nem ismert kedvesebb s magához illőbb foglalkozást. Vajjon hogyan változzék át most egyszerre az alkotó munka emberévé, aki eddig csak pusztított s most is csak pusztaságot, csak romokat lát maga körül?

Az idő intő szava azonban sürgette, egy jó király buzdította s benne meg is fogamzott a jó szándék; csakhogy az elmaradhatatlan megújulás mellé egyet kötött ki: átöröklött középkori alkotmányához senki nyúlni ne merjen. A nemesnek megmaradnak a jogai, a polgárnak és a jobbágnak a kötelességei; megmaradjon az államvallás is s mellette éljenek, ahogy tudnak, a túrt vallások – az 1681-ki törvény szerint. Régi, szükös alap biz ez s erre kellett emelni a modern, a tágas épületet. Hogyan, miképen?

Továbbá a Béccsel való barátságosabb érintkezés egyszerre megnyitotta előtte a tisztultabb ízlést, a nyugatnak előhaladt s előtte addig ismeretlen szellemi életét; ez tetszett is neki, utána is kezdett vágyani. Csakhogy az a műveltség idegen hüvelyben kínálkozott neki, hogyan emelkedjék most már annak a színvonalára, hogyan idomítsa azt át hirtelenében a saját nemzeti geniusához, mikor az ő házi berendezése, életmódja, gondolköre eddig egészen más volt?

Így talált a magyart az átalakulási korszak a 18. század elején, számos belső és külső nehézségével, a megoldandó problémák egész sorával, szinte páratlanul a nyugati népek történetében. Azért, aki ismeri a népek életének lélektanát, nem fog rá követ dobni, ha látja, hogy megújulása nem járt bajok nélkül, hogy nyeresége, szellemi emelkedése nem járt más irányú veszteség nélkül, csak azért, mivel az a megújulás rendes törvényei szerint alig is mehetett végbe máskép.

A tárgyilagosan ítélő történetírás mindezt számba veszi, de Acsádynak erről szóló fejtegetése egy karrikatura. Azon kor szellemét, valamint az átalakuló néplélek természetét – úgy látom – nem ismeri: hanem egyszerűen innen a 20. század magaslatáról, a mai gondolkodás szerint, lebírálja az akkori eseményeket s mégis úgy adja a dolgot, mintha csak a 18. század elejének magyar történetét írná.

Elfogultsága határt igazán nem ismer, azt lehet róla ismételni, amit Láczy vetett volt Thalynek a szemére, hogy története csak vagy nagyon jó, vagy nagyon rossz emberekkel van megrakva, úgy azonban, hogy a nagyon jók a protestánsok, a nagyon rosszak mindig a katolikusok. Acsádynak is a kuruc vagy a protestáns maga a legtökéletesebb lény, akihez makula nem fér, a király-

párti vagy katolikus ellenben maga a megtestesült gonosz, akinek még a lehellete sem olyan, mint más rendes emberé. Megjegyzendő itt mindjárt, hogy azt az annyira óhajtott szatmári békét is két kath. főúr fáradozásának köszönhetjük.

Hát az ilyen felfogás beleillik a köznapi pletykás életbe vagy a politikai pártok elfogult világába, de nem illik az igazságot nyomozó történetíróhoz! Bemutatóul, a tér szűke mi itt, csak néhány ilyen részletével lehet foglalkoznom, azonban fejetetejére van állítva az egész előadása.

Egyszer sem volt eddig megjegyzése a felkelők sokszor igazán vandal pusztításaira, Thököly kegyetlenkedéseire, vagy most utoljára is, Rákóczy alatt, a kurucoknak Rákóczy által is felpanaszolt zsákmányolásaira; de III. Károly alatt, nyomban a béke megkötése után, a jogos kártalanítást kívánó királpártiak ellen ismételten már ilyen kirohanásokat intéz: „A. magyar főpapok és a labanc főurak, kik a kuruc világ idején annyi üldözést és vagyoni károsodást szenvedtek (!), lihegtek a boszútól s győzelmeket kíméletlenül ki akarták aknázni. Jutalmat kívántak hűségükért, kárpótlást szenvedéseikért s a kuruc mozgalom vezetőinek elkobzott jószágain akartak osztozkodni ... megindították a birtokfoglalást s a válásüldözést, kényök-kedvök szerint éltek hatalmukkal”. (432. 1.) – Vagy „Károly király reformtevékenysége hamar megfeneklett s minden téren helyreállott a régi kormányrendszer, mely az alattvalók szellemi és anyagi érdekeivel egyaránt nem törődött. Hogy ez oly gyorsan megtörtént, azt a magyar főpapok és főurak labanc érzelmei... okozták”. (436. 1.) – Vagy „1728-ban Károly összehívta a 3-ik országgyűlést, de ott a papi szellem már olyan túlsúlyban volt, hogy

haladásról, reformtörvényekről szó sem lehetett többé”. (442. 1.) És így végig.

Tehát amott a katolikusok, nyomban a szatmári béke után, mint anarchisták, itt meg mint a haladás ellenségei szerepelnek. Ott boszútól lihegnek, ők, akik megteremtették a békét, itt meg a haladni akaró nemzet kerékkötőinek vannak bemutatva, amidőn, ami javulás történt, tulajdonképp az ő munkájoknak volt köszönhető. Pletyka ez Acsády uram! piaci pletyka, nem történet. Az a pusztulás és romhalmaz között építkező 18. századi magyar nem érdemli meg ezt a nyelvöltögetést, ha mindjárt az alkotás munkája, a nemzetnek, a régi alkotmányához való törhetetlen ragaszkodása folytán, nem is haladt előre oly rohamosan, amint mi azt ma esetleg kívánnók.

Neki továbbá maga a Magyarország hősi felszabadítója, a törökverő Savoyai Jenő herceg sem szerette a magyarokat. Vajjon miért mondja ezt és miből következteti? Abból, hogy midőn 1716-ban a Temesközből is kiverte a törököt s a temesvári basa az egyezség egyik pontjában azt kívánta, hogy a várba szorult kuruc-telep is szabadon távozhassák, Jenő hg azt jegyezte volna meg: a csőcselék mehet, a hová akar. íme tehát nem szerette a magyarokat! Az állítólagos megjegyzésből vont ezen általános következtetés élenken emlékeztet arra a mondásra, amit a bécsi Luegerről hallottam. Egy magyar előkelőség azt kérdezte tőle: miért gyűlöli annyira a magyarokat? Kérem, kérem, jegyezte volna meg erre Lueger, én a magyart szeretem, csak a zsidó-magyarokat ki nem állhatom. – De, hozzáteszi Acsády, Jenő herceg még sem szerethette a magyarokat, mivel azt ajánlotta, hogy a Temesközt ne kebelezzék vissza Magyarországba, hanem külön tartománynyá szervezzék, katonai kormányzat alatt. (437.1.)

Vagyis a török miatt szervezte ott a magyar katonai őrvideket. Nem látom ugyan, hogy milyen szeretetlenség rejlett ebben az eljárásában a magyar iránt, de hogy a török beütésekre továbbra is kellett számítani, amint 1738-ban tényleg ismét pusztított is azon a vidéken, azt a történetből tudom. Egyébiránt vajha adna az Isten a magyaroknak ma is egy olyanféle felszabadító ellenséget, aminő egykor Jenő főherceg volt, hogy segélyével egy kicsit megtudnók tartani a magyar földet a magyar nép számára!

Ha pedig már az általános politikai kérdéseket is így tárgyalja, képzelhetjük mekkora elfogultsággal tárgyalja aztán a vajúdo vallás- és iskolaügyet III. Károly korában. Egyébiránt Acsády bármikor is szól hozzá a vallásügyi kérdéshez, itt vagy másutt, mindig avatatlanul beszél róla, e tekintetben se jogi, se történeti érzéke nincs.

Lipót alatt, mint hallottuk, folyton az udvar nyakába varrta a protestánsok kiirtási szándékát, itt meg változatosság okáért ugyanazt a főpapságnak tulajdonítja. (454-7. 1.) A fegyverletétel után – úgymond – a főpapság azonnal bőszen indulattal vetette magát a másvallásúakra, annyira, hogy, mint tovább mondja, Pálffy Miklós nádor maga is kérte a királyt, fékezze meg a főpapság vérszomját. S így tovább.

Hát már egész a főpapi vérszomjig jutott el, bizonyára máglyák is égtek, nem? Ezt ugyan nem mondja, tényeket se hoz fel arra nézve, hogy annak a vérszomjnak a természete iránt tájékozhatnánk magunkat, de annál inkább dobálódzik a szavakkal, miután úgylátszik a többi munkáival szerzett reputációját, hogy komoly történetíró számba vételessék, ebben a művében egészen feladta.

Teljes tudatlanságot színlel a tekintetben, mi volt abban az időben a jogi felfogás úgy ná-

lunk, mint egész Európában a vallások egymáshoz való viszonya dolgában. T. i. hogy akkor az uralkodó vallás és a túrt vallások rendszere volt általánosan elfogadva s hogy akkor a vallási egyiséget tartották az államok legfőbb érdekének. Figyelmen kívül hagyja, hogy nálunk a katolikus volt az uralkodó, a Protestantismus ellenben csak túrt vallás, melyre az újabb fejlemények értelmében az 1681-ki vallási törvény *articularis* és nem *articularis* helyek közt való megkülönböztetése volt az irányadó. Másutt ellenben ugyanazon időben a Protestantismus volt az uralkodó vallás, s viszont a katolicizmus csak túrva, amint Angliában még ma is az anglikán, Poroszországban a luth, vallás megyén uralkodó vallás számába.

Azonban a túrt vallás, legyen az aztán akár a katolikus, akár pedig a protestáns, sehol a világon nem nyugszik, tágítja szűk kereteit és a teljes szabadság után törekedik. Ezt tette nálunk is mindig, keletkezése óta, a protestantes mus s erre iparkodott III. Károly alatt is. Csakhogy viszont ugyanakkor az uralkodó vallás sem volt hajlandó engedni a maga domináns jellegéből, a minék folytán nálunk s, másutt is, a súrlódás elmaradhatatlan volt.

Ezek a vallási súrlódások jellemzik III. Károly uralkodását, mint bármikor azelőtt, s ha esetleg nagyobb jelleget öltöttek, – Acsády rémképeket lát – az csak onnan volt, mivel új területek benépesítéséről is volt szó; a kath. főpapság tehát résen állott, hogy, amint már a bécsi békénél is kimondották, úgy ez a telepítés is az uralkodó vallás hátránya nélkül, *absque praejudicio cath. religionis*, történjék. Azonban a főpapság e téren magától semmit se tehetett a törvényes kormány, a helytartótanács, közvetítése nélkül, s amint tudjuk, III. Károly végre, a rendektől

ráruházott hatalomnál fogva, rendezte is a prot. ügyet 1731-ben a Carolina resolutio által.

Igen jellemző példa ezekre a súrlódásokra a Mária-Terézia korába húzódó az az eset, midőn Károlyi Ferenc gróf, Sándor fia, lutheránus tótokkal népesítette be az akkor néptelen Nyíregyházát, de a vallásgyakorlatra vonatkozó engedélyt, amint ezt a törvényes rend megkívánta volna, Károlyi is, a tótok is „elfelejtették kieszközölni”. Barkóczy Ferenc egri püspök s vele három szomszéd vármegye tiltakozott az eljárás ellen a helytartótanácsnál s minden módon meg akarta akadályozni azt, hogy oly vármegyében (Szabolcs), melyben eddig ezen vallásnak hívei nem voltak, annyi luth, tót letelepíttessék. (Éble: Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza. 1898. 49. I.) Barkóczy eljárása teljesen azon kor felfogásának felel meg, s legfeljebb előnyösen jellemzi a püspök örökös figyelmét, de azért vérszomj, úgy gondolom, egy csepp sem található benne.

Különben a többféle vallás, mint a többféle nemzetiség is örökös bontó eleme a? államoknak s épp azért vajjon ki hiszi, hogy a vallások között teljes politikai egyenlőséget és viszonyosságot kimondó 1848: XX. t. cikk óta nálunk már teljes a béke? Sohasem lesz az. Miért? Azért, mivel ha valaha az állam szempontjából minden lehető tekintetben egyenlősítenék is a vallásokat, akkor is megmarad köztük a tartalmi különbség, egyiknek természetes felsőbbisége, a másiknak inferioritása s megmarad az irigység is, mely az embereket soha nyugodni nem engedi.

Érdekes Acsádynál ezen idő tanügyének ismertetése is. (468-9. 1.) Hogy az Károly korában nem állott a mai magaslaton, azon komoly ember úgy gondolom meg nem ütközik, de viszont

azt az avatatlan bírálatot sem szabad róla mondani, amelyben Acsády részesíti.

Azt elismeri ugyan, hogy: egészben a magyar közoktatás tisztán az iskolák számát s nem minőségét tekintve ez időben megfelelt a népesség általános számának, volt két egyetem s töméntelen középiskola De az a minőség? Hogy mit kívánt volna az iskolától a sok csatazaj után s az általános pusztulás közepett, mindjárt a szatmári béke után, azt nem tudom, de hogy azt, ami volt, rosszul bírálja, a jezsuita és a prot. iskola közt vont párhuzamán látom.

Csodálatos egy párhuzam ez! A jezsuita-középiskolát a sárga földig leszólja, de a protestánsok középiskoláit annak dacára, hogy szerinte „a jezsuita-iskola rossz példája átragadt a protestáns intézetekre is”, mégis kiválóbbaknak mondja, így valahogy olvasta ő azt Finácsynál (A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I. köt, 1899.), hát hűségesen utána mondja.

A jezsuiták „tan és nevelőmódja – úgymond – elavult. Mutató, csillogó, de felszínes nevelést adtak az ifjúságnak. Tudatlan papság került ki kezökből s a világi növendékek tudományos képzése még kevésbé felelt meg a szükségletnek. Intézeteikben a magyar szellemnek épen nem, a magyar nyelvnek alárendelt hely jutott. A latin volt a fő”.

Ez a magában lesújtó, de az akkori paedagogia állásából tekintve a leghálátlanabb bírálat csak ismétlése azon voltairei szellemű udvari emberek híreszteléseinek, akik Mária Terézia .korában – az egyház ellen irányult gyűlölettől indítatva – ily címen igyekeztek az iskolát az egyház, illetőleg a jezsuiták kezéből kivenni, hogy abból az akkor virágzó fejedelmi absolutizmus szá-

mára alkalmas eszközt csináljanak. S midőn áskálódásaik tényleg célt értek s eltörülték a jezsuitákat, vajjon mit tettek az aulikusok a Ratio által (1777.) megreformált középiskolájokkal? Először az országos nyelv szerepét a német nyelvnek szánták. Másodszor, a királyné rendeletével, ugyanazokat a jezsuitákat alkalmazták újból tanároknak, akiket az imént kikergettek volt az iskolából. Böven olvasható erről a komédiáról Fináczy két kötetes művéről írt tanulmányomban. (L. Egyetemes Kritikai Lapok 1903. 51-68. 1.)

De ha Acsády szerint ilyen hitvány és nemzetietlen volt a maradi jezsuiták iskolája, akkor a mindig felvilágosult és a haladást vezető protestánsok iskolája bizonyára jobb volt! Dehogy volt. A jezsuita iskola-típus uralta akkor az egész világot, oly mintaszerűnek tartották; azért Fináczy után Acsády is csak azt mondhatja, hogy „a jezsuita minta a protestáns tanügyet sem hagyhatta érintetlenül, ez is a latint uralta s a tantárgyak megválasztásában sem igen tért el a jezsuita iskoláktól”. Vagyis, amint a fennebb említett tanulmányomban kimutattam, az akkori magyar prot. iskola is csak gyarló utánczata volt a jezsuita rendszernek.

Ha azután egyrészt azt mondja, hogy „még Sárospatakon sem tanították a magyar történelmet”, másrészt ennek dacára ugyanakkor azt is állítja, hogy „mindazáltal a protestáns iskola adta a magyar értelmiség színe-javát” s hogy „a prot. iskola alaposabban, *magyarosabban* tanított”: akkor ezzel az ellenmondásával csak azt mutatja, hogy állításai komolyan egyáltalán nem vehetők.

Én még hozzáteszem, amit ő Fináczynál (I. 223. 1.) elolvasni elfelejtett, hogy a magyarság tekintetében is éppen ellenkezőleg állott a dolog. Míg ugyanis a jezsuita-iskolákban a latin előadási

nyelv mellett a magyarázatoknál, a történelmi fejeleteknél és színpadjukon a magyar nyelvet is használták, addig a protestánsok iskoláiban intézeti törvények egyenesen *eltiltottak* a magyar szót.

Erről Acsádynak nincs tudomása, nála a prot. iskola tanított magyarosabban, amint szerinte (447. 1.) a lelkészi pénztárt is (később vallásalap) III. Károly teremtette meg, holott azt már I. Ferdinánd a U48. évi XII. t. cikkel az elpusztult monostorok, kolostorok és káptalanok javaiból állította fel. (L. művem: Autonómiánk. 1899. 27. J.)

Nincs terem Acsády minden tévedésével foglalkozni, csak a főbbeket veszem itt is, másutt is tollam alá. De ennyi is, amennyit itt talál az olvasó, indokolttá teszi azt az ismételten felvetett kérdést: minek írt Acsády új történetet, midőn a mai felkutatott történeti anyag dacára egyáltalán nem tud, vagy nem akar behatolni az egyes korok szellemébe? Lehet-e pedig enélkül ma történetet írni? Lehet, de nem a történeti igazság szolgálatában.

Ezt kell mondanunk Acsádyról is, akinél szószátyárságnál nem egyéb, midőn füzeteinek boritékán mégis azt olvasom, hogy ezen új művét: pártatlan, rendi, felekezeti és minden más melléktekintettől ment magyar hazafias szellemben írta meg. Könyve nem haladást, hanem igen nagy visszaesést jelent, ami valóban sajnálatra-méltó jelenség.

XIX.

Mária Terézia és kora. A királynő egyénisége. A magyar nemzethez való viszonya, az erről szóló balítélet és Acsády. Elkorcsosodhatott-e 1711 után a magyar? A hanyatlási korszakról szóló előítélet a magyar irodalomtörténetben. Bessenyei György nem vezetett. A főúri rend azelőtt is eljárt Bécsbe s adóssága is már azelőtt volt elég.

III. Károlyt leánya Mária Terézia követte a magyar trónon. (1740-80) Történetünkben a második nő- király, aki azonban az elsőnek, Máriának, Nagy Lajos leányának, hatalmasan fölötte állott. A rendek Pozsonyban a koronázás előtt, a hatalom teljét akarván jelezni, azt határozták, hogy „Rex Domina nostra”-nak fogják üdvözölni. S ő valóban, neme dacára, mint király viselkedett. Nemcsak akkor elbírta fején a nehéz koronát s felnyargalván a koronázási dombra, férfi módra a világ négy tája felé vágott kardjával, (Fadrusz hatalmas szobra mutatja a jelenetet) hanem egész uralkodásával is bebizonyította, hogy benne, aki különben a legtisztább nő volt, aki valaha trónon ült, csakugyan trónra és tette termelt lélek lakik. Száz év múltán maga Bismarck német államkancellár az osztrák ház legnagyobb államférfiának nevezte.

Szép és ifjú volt, mikor a trónra lépett. Kék szeme, gazdag szőke haja, arcának finom metszése s friss színe, mosolygó szája, mely nem hasonlított őseiéhez, az egész élettől duzzadó alak elbájolta a hideg szemlélőt is. Modora meg olyan

megnyerő volt, hogy a külföldi követeket is csodálkozásra ragadta. A természet ezen adományaihoz járultak nagy uralkodói tulajdonságai: a ritka okosság, a népei iránt való őszinte szeretete és a rendkívüli munkabírás, melylyel nagy számú népeinek kormányzását maga közvetlenül vezette. Nem volt olyan fontosabb államirat, mely nem ment volna kezein keresztül s amelynek szélére sajátkezűleg ne írta volna oda a máig olvasható megjegyzéseit.

Pedig nem volt könnyű az atyjától átvett öröksége. Ahogy a trónra lépett, nyomban a *pragmatica sanctio*ért kellett síkra szállania, miután a vetélytársak egész serege a szomszédból szeretett volna osztozkodni a gyöngének képzelt nő birodalmán. Hű magyarjai segítségével azonban ezen szerencsésen átesett; a magyar kard, mely Kún László alatt a Habsburgi Rudolfot (1278.) segítette Ausztria birtokához, most magát az ősi Habsburg-dinasztiát mentette meg, (micsoda változása az időnek!) kimutatván vele, hogy a szatmári békét és a *pragmatica sanctio*t valóban komolyan veszi.

De nem volt könnyű különösen a magyar öröksége. A reformok félbeszakadt munkáját kellett folytatnia, ugyanazon anyagi és a rendi alkotmány részéről támasztott nemzeti nehézségek között, amelyek közt atyja megkezdte. Azonban nagy erélyétől, a mindenre kiterjedő figyelmétől, de különösen a nemzet iránt érzett hálás szeretetétől ösztönöztetve ezekkel is megbirkózott. Új alkotások egész sorával gazdagította nemzeti életünket, s hatalmas lépéssel vitte előbbre a megújulni kezdő Magyarországot. Nevéhez van kötve nemzetünk felemelkedése, országunk területi kiegészítése, a műveltségnek és a közerkölcsnek magasabbá, általánosabbá tótele. Valóban nemcsak

úgy érezte, hanem egész uralkodása alatt tényekkel is bebizonyítani iparkodott, amit a temesi bántság visszacsatolásakor vejének és királyi helytartójának, Albert szász-tescheni hercegnek írt: „Megelégedésemre szolgál, hogy ... Magyarország boldogabbnak tartja magát, mint azelőtt volt. Én jó magyar asszony vagyok; szívem csordultig tele van hálával ezen nemzet iránt”.

A nagy királyné azonban ezen a nemzet iránt tanúsított őszinte jóakarata dacára sem kerülhette el sorsát a közkézen forgó történeti könyveinkben. Habsburg volt, katolikus volt, az uralkodó vallás híve, tehát a történetírásunkat irányító felekezeti elfogultság szemében, bármit és bárhogyan is tette volna az ország érdekében, mint atyjának, neki is okvetetlen magyarelleneknek kellett lennie. Az alkotmány rovására uralkodóvá tette a császári rendszert, az országot osztrák tartománynyá süllyesztette és elnémetesítette a nemzetet. – Így tanuljuk és tanítjuk ezt ma is iskoláinkban, a hivatalosan approbált könyvekből.

Acsády még ezen is túllicitál. Az I. kötetben nyilatkozott, de aztán, mintha elszégyelte volna magát, a II. kötet füzeteiben sokáig félbehagyott fanatizmusa, ismét hatványozottan tör ki rajta, (473-530. l.), nem csoda, megvan a magyarázata is. Hiszen, amivel szintén régen találkoztunk e lapokon, ismét megjelenik nála az a bizonyos pont, t. i. a zsidóság is, amelynek bántása pedig, mint M. Terézia alatt történt, mindig ki szokta hozni Acsádyt történetírói nyugalmából. Haragszik is nagyon. „Mintha Mária Terézia sejtette volna – akire már ezelőtt is s azután is annyi tücsköt-bokrot összehány – hogy a magyarság (talán inkább a trencsényi tótság, vagy ungi, beregi oroszág?) gazdasági és nemzeti te-

kintetben hasznavehető elemet fog a zsidó vallású lakosságban nyerni, ezt is (előbb nagy szakavatottan beszélt a protestánsokról) ellenszenvének egész súlyával üldözte... A királynő általában azt mondta, hogy egészen tetszésétől függ, ki-üzze-e a zsidókat az országból. Nem tette ugyan, de a rendes adón kívül külön türelmi adót (türelmpénznek nevezték az egykorúak) vetett ki (1746.) rájuk”. (493. 1.) – írja nagy panaszosan. Ezt tehát vissza kell neki fizetnie.

És annyi tény, hogy ritka simfelési talentuma van Acsádynak, akire ő megharagszik és akit lesimfel, az aztán csúnyául van lesimfelve. Mária Terézia jelen hosszú története kitűnő minta erre. Csakhogy gonosz itt aztán tulajdonképpen mindenki: nemcsak Mária Terézia, hanem a főpapság, a főnemesség, a nemesség, a kormány, a vármegye is, jó csak a szegény protestáns, s hogy társa legyen; az üldözött zsidó (dupla adót kellett fizetnie!) és még egy valaki, az, aki szerinte a Rákóczy fellépése előtt is az összes hazai tényezők között egyedül ápolta a nemzeti eszményeket, akárcsak ma a zsidó szocialista-vezetők szemében: a tömeg, a jobbagység, amelyről, változatosság okáért, itt megint azt állítja, hogy csak ő maga „ismerte munkájának nagy nemzeti értékét”. (508. 1.)

Íme néhány mutatvány a vastag füzetből.

Mária Terézia – úgymond – a császári rendszer szellemében politikailag egyszerű tartománynak, gazdaságilag Ausztria gyarmatának tekintette Magyarországot s a vallás üldözés fokozásával, valamint a tervszerű németesítéssel akarta népét sajátos nemzeti egyéniségéből kivetköztetni. (485 I.) Tisztán kényuralmi tervei javára eszközölte újításait. (489. 1.)

A német mellett még inkább magyar kör-

nyezete keltette benne azt a hitet, hogy „szeregett”, „nemes” Magyarországa érdekeinek használ, midőn a nép egy részét vallásából, a másikat meg nemzetiségéből forgatja ki, az egészet meg Ausztria gazdasági kizsákmányolásának veti alá. (497. 1.)

A főúri világ, mint atyái a XVII. században vallásukból, úgy most kivetkőzött anyanyelvéből, nemzeti hagyományaiból s a császári rendszer vak eszközévé lett. (495. 1.)

A magyar egyház élén Mária Terézia korában – így beszél más helyen – ugyanazon főúri családok fiai állottak, melyekre a bécsi rendszer régóta támaszkodott... szabad kezet engedett vallásüldöző szenvedélyeknek, nem korlátozta pazarló, nagyúri életmódjukat. (487. 1.) És erre aztán – bizonyosan öntudatlanul – maga ellen szóló példákat hoz fel; felhossa Barkóczy Ferenc primást, akinek éppen szigorú életmódját földcséri Fináczy (i. mű I. 280. 1.), valamint nem tudja azt sem, hogy amidőn ócsárlására felhossa M. Teréziának hozzáintézett szavait: sajnálom, hogy teremtettelek (kineveztelek), hogy ezzel a legnagyobb dicséretet mondja Barkóczyról, mivel ezt M. Terézia az 1764-ki országgyűlés után mondta neki, amidőn az országgyűlés Barkóczyval együtt ellenállt bizonyos túlságos követeléseinek. Példának felhossa továbbá Esterházy Károly gróf egri püspököt, a nagy hazafit s tudomány barátot, akinek egri lyceumát hatalmas könyvtárával, csillogvizsgálójával ma is megnézheti mindenki. A harmadikat meg mérgében egyszerűen eltéveszti, mivel Barkóczy utóda a primási széken nem, mint ő mondja, gróf Esterházy József, hanem gróf Batthyány József volt, később II. József újításainak bátor ellenzője.

A köznemesség tetteje is – így ír – el-

lanyhult. Egyrészt vallásos vakbuzgósága, másrészt elbizakodása, különösen azonban a rideg álláspont, melyre a munkás elemekkel szembe helyezkedett, teljesen megbénította politikai hatalmát. (500. 1.)

A vallásos buzgóságban a városi hatóságok túltettek a kormányon, a magyar elem iráuii ellenszenvet meg a legdurvábban érvényesült. (496. I.)

A rendiség éppen ez időben – fejtegeti mis helyen – csontosodott meg nálunk kasztrendszerré, akkor lett a nemesi szabadság korlátlan önkényenyé, mely féktelenül érvényesült a helyi közigazgatásban és igazságszolgáltatásban . . . Armalisták és egytelkesek egyáltalán nem vettek részt a megyei életben s csupán a közép nrtoko sok alkották a vármegyét. Ezek meg nem törődtek vele . . . Ép oly kevésé szolgálta a vármegye a nagy nemzeti eszményeket (500-!.. 1) S így tovább.

Szent Isten, hiszen a felsoroltakból állott akkor az egész nemzet, ha mindenki haszontalan volt, micsoda világ lehetett az!

Nem kell megijedni, hiszen mindez és még sokkal több és pedig minden további okadatolás nélkül csak Acsády füzetében van így megírva s ő most simfelési kedvében van! Éppen azért nem is lehet ezt komolyan venni, annál kevésbbé, mert az oknyomozó történet mai előhaladott állapotában, midőn a monográfusok fáradságos kutatásaik alapján igyekeznek behatolni a korok szellemébe s azt megértetni velünk, ketten is interpretálták újabban Mária Terézia korát s éppen ellenkező eredményre jutottak, mint ahogy a régi, elfogult és elavult álláspontú Acsády meséli, ezek: Marczali Henrik (Mária Terézia 1891.) és az irodalomtörténeti! Ó Beöthy Zsolt (A szépprózai élbe-

széles I. 1886. 259-77. 1.). Ezekből értjük meg, hogy ki volt igazán M. Terézia nemzetünknek, hogy milyen volt akkor annak a méltatlanul s csak felekezeti rossz indulatból megvádolt nemzetnek a tulajdonképeni magatartása s hogy végre ezen alapvető, de átmeneti nehézségekkel küzdő korszak valódi bajainak mik voltak a tulajdonképeni természetes okai?

Első sorban nézzük ennek a nemzeti szempontból oly rossz hírbe került korszaknak a magyarjait, vajjon valóban oly elkorcsosultak és oly feledékenyek lettek-e egyszerre a saját nemzeti jellegök irányában?

Tagadhatatlan, hogy Acsády ferdítése nélkül is nagy bennünk az előítélet a szatmári béke után bekövetkezett békés korszak s így M. Terézia kora iránt is, amit főképp az iskola idézett elő. A Horváth Mihály nyomdokán járó történeti kézikönyveink, hogy minél jobban kiemeljék az azelőtt a Habsburgtól idegenkedő s folyton az úgymondott alkotmányos szabadságért küzdő, idegen befolyástól ment szokásaihoz, életmódjához ragaszkodó magyarnak ideális voltát, annál jobban lenyomják a kibékült s munkálni kezdő magyart és előbbi nyersségének beállott levetését, látókörének a külvilággal való érintkezés folytán bekövetkezett tágulását, igazán a Mátyás király nagy ideje óta elhanyagolt művelődési területre való újabb belépését: ősi (nem igen magasztalható) erkölcei, szokásai, életmódja levetésének, szóval elkorcsosodásnak bélyegezik. így szoktak különben eljárni az emberek mindig, valahányszor újabb művelődési fokra kell lépniök: *fiunt laudatores temporis acti*. Ezen irányú történetírásnak első sorban a néhai való jó Apor Péternek, küllői főispánnak, 1736-ban írt *Metamorphosis Transsylvaniae* című erkölcstörténeti munkája lett

az evangéliuma, mely bőven szórta gúnyját a beállott náj módi ellen és siratta a Báthoriak és Rákócziak szűz tiszta magyar társadalmát.

Bezzeg elmegy azonban a kedvünk annak a régibb magyar társadalomnak a magasztalásától, ha Aporon kívül más egykorú forrásokat is olvassunk. Pl. Mikes említett 72-ik törökországi levelét, vagy még inkább Zrínyi Miklósnak: A török Áfium ellen való orvosságát (1705-ben jelent meg először). Untig elég ez is. „Fiaink – írja Zrínyi egy helyen – haszontalanul élnek, vagy otthon atyjoknál, anyjoknál, vagy ha ugyan derekasan látni és hallani akarnak (amint ők mondják) egy magyar úr udvarába beállanak és szerződnek. Ott mit tanulnak? Innya. Mit többet? Pompáskodni, egy mentét arannyal megprémeztetni, egy kantárt pillangókkal megcifrátzni, egy forgóval, egy varrott lódinggal pipeskedni, paripát futtatni, egy szóval esküdni, hazudni és semmi jót nem követni ... Ha udvarba nem megyén az ifjú, sem hadban, sem vidékben, sem idegen országokban vitéztlő mesterségeket tanulni, tehát vagy prókátorságot patvarián, nem az igazságnak szeretetéből pedig, hanem másokat nyomorítani kívánván, tanúi vagy papságra adja magát, Isten tudja mi csoda indulatból. Az úrfiak szintén ilyek, az ital legnagyobb mesterség és katonaság s mentől aljasabb, rosszabb lovászokkal s kóborló katonácskákkal társalkodnak, legnagyobb katonaságnak tartják. Osztán ha húsz esztendő alig érnek is el, mindeniknek feleség kell; ha tízen vannak is egy famíliában, senki nem tanul jó tudományt, senki nem lészen zarándokká, hogy láthasson, hallhasson, tudhasson abból hazájának valamit szolgálni”.

A szatmári béke után már sűrűbben járnak a szomszédba, látnak, tanulnak, finomulnak s mi-

dön azt teszik, amit íme Zrínyi – látván el maradtóságukat – annyira sürgetett, azt mondják rá kézikönyveink és Acsády, hogy ima kezdenek elkorcsosulni!

Különben az a kép, melyet maga Acsády fest régibb munkájában (Magyarország Budavár visszafoglalása idején 147-158. 1.) az előző kor főúri udvarainak henye, léha erkölcsi állapotáról, egyszermindenkorra elég, hogy ne beszéljünk többé a szatmári béke után élt magyarnak elkorcsosodásáról. Hiszen léhább már nem lehetett volna! Acsádyféle történeti könyveink ezen felfogására ráduplicál azután az irodalomtörténet is, Toldy Ferenc nyomán, s hogy nagy fénybe helyezze a sem belső értékkel nem bíró, sem az írók felbuzdulására hatást nem gyakorló, hanem elszigetelt jelentőségű u. n. Bessenyei-kör, vagy a testőr-iskola későbbi fellépését, (hiszen maga Bessenyei már otthon Orczy tói. nyert buzdítást, Báróczy szintén már testőrsége előtt otthon, Erdélyben, kezdte fordítani Kasszandróját, v. ö. cikkemet Bessenyeiről Kath. Szemle 1901. 374. 1.) szörnyű mód lenyomja az 1711-72-ig terjedő korszakot irodalmi szempontból, mintha akkor legalább is egyiptomi sötétség uralkodott volna s egyenesen el is nevezi hanyatlási vagy nemzetietlen korszaknak. Bessenyeit úgy jelenítik meg, egy kigondolt és mesterkéltnél irodalmi korszak-felosztás kedvéért, mint afféle solera post tenebras. Pedig 1711 után, ha hasonlóképp összeadjuk a maradványokat, volt akkora magyar irodalmunk, mint a közvetlenül előző korban s maga Faludy Ferenc (Nemes Embere 1748-ban jelent meg) a magyar nyelv bővítése, tisztítása dolgában szinte egy századdal előzte meg korát, midőn már ugyanazon forrásból merített, t. i. a nép nyelvéből, szelleméből, mely forrás alapján később aztán Petőfi és Arany költé-

szettünk aranykorát teremtette meg. (L. értekezésemet Faludi Nemes Asszonyáról. A nyitrai felsőbb leányiskola értesítőjében. 1898.) Az 1770 körül való tömegesebb írói felbuzdulás, éppen a fellépő íróknak más-más önálló irányokban, egymástól függetlenül való működése mutatja ezt, nem valami új, akkor támadt tünetnek, hanem az addig is szórványosan dolgozó írók tevékenysége kiszélesülésének tekintendő, és pedig nem Bessenyei behatása alatt, ami teljesen téves állítás, hanem részint a megállapodottabb hazai viszonyok buzdító hatása, részint pedig azon szélesebb látókör következményeként, amit a nemzet a külföld állapotainak megismerése, az ottan virágzó irodalmak tudata folytán nyert. Különben pedig magyar nemzeti irodalmunk, belső, maradandó értékét tekintve, csak Kölcseyvel és az Auróra-körrel vette kezdetét.

A Bessenyei-mithosszal szemben a történeti tény az, hogy a francia nyelv és irodalom ismerete ezen időben nem volt a főrangú körök kiváltsága. Minden osztályban találkozunk művelőivel. Katholikus szerzetesek és protestáns prédikátorok, katonatisztek és falusi nemesek fordítják remekműveit.

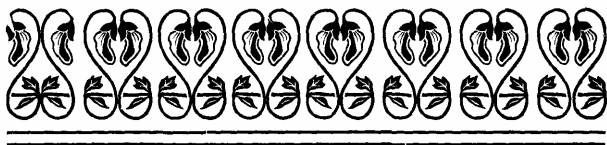
Nagy volt ezeknek termékenyítő hatása. Míg a költői szépségek és az előadás varázsa lebilincselik, a hirdetett új eszmék magokkal ragadják a szellemeket. Egyszerre szembetűnővé teszik irodalmi és politikai hátramaradásunkat, egyszerre felköltik a vágyat nemzeti irodalmunk emelésére és politikai intézményeink reformjára.

E hatást világosan feltünteti b. Orczy Lőrinc, a francia iránynak Magyarországon legelső irodalmi képviselője. „Valamint a franciák – így ír 1761-ben – nyelvöket kipallérozták egy század esztendőnél fogva, a mi magyarjaink is fogják

követni. Megvallom, én egész céloom ez volt ezen zavart írásomban, miképen felébreszthetném nemzetünket ivásra.” (Fraknoi: Martinovics és társainak összeesküvése. 1884. 2. 1.)

Ezt tartván szem előtt, azt kell mondanunk, hogy a szatmári békétől és a Béccsel való barátságos érintkezés idejétől kezdve, nem elkorcsosodui, (mi is korcsosodhatott volna el rajta!), hanem valóban művelődni, szellemileg emelkedni kezdett a magyar. Rálépett arra az útra, melyen sok ingadozás, sok küldés és fáradságos munka után a mai műveltségi állapothoz jutottunk.

Azt sem lehet mondani, hogy azelőtt nem járt volna Bécsbe a magyar, csakhogy akkor még a feszültség a dinasztia és a nemzet között útját állta minden szellemi befolyásnak. A sok felhozható példán kívül csak II. Rákóczy Ferencre hivatkozom, kinek ott palotája volt és magára Bercsényi Miklósra, aki sokat járt Bécsbe, kivált az utolsó időben, nevezetesen hogy a felvidéki főkapitányságot elnyerje, ami, midőn el nem érte, lett egyik főoka haragjának. Akkor is éppen Bécsbe készült, midőn, szinte elindulásakor, Rákóczy elfogatásának híret vette; mire aztán Brúnóéről Lengyelországba menekült. Valamint az sem áll, hogy a Béccsel való érintkezés első sorban kergette volna arisztokratáinkat tömérdek adósságba s vezetett volna sokat anyagi bukásba. Régi baj volt ez, (Acsády i. régibb műve 144. 1.) melyet más okok idéztek volt elő. Károlyi Sándor, s az előtt már Wesselényi Ferenc, Nádasdy Ferenc, Esterházy Pál nádor, Draskovich Miklós, Zrínyi Péter stb. tömérdek adósságot hagytak magok után.

XX.

Mária Terézia társadalmi és állami politikája Magyarországon. Ráfogás, hogy az országot elnémetesíteni, vagy mint egyszerű tartományt Ausztriába bekebelezni akarta volna. Tisztelte a magyar korona önállóságát és a magyar nemzet iránt való hálás szeretetének, melyet élete végéig hangoztatott, megfeleltek tettei.

Lássuk Acsády téves állításait közelebbről. Mária Terézia – úgymond – Magyarországot politikailag egyszerű tartománynak tekintette, valamint a tervszerű németesítéssel akarta népét sajátos nemzeti egyéniségéből kivetköztetni. Miután pedig, ugyancsak Acsády előadása szerint, hazaellenes terve sikerült, M. Teréziában a rosszakarát nemzetünk irányában, a magyar nemeségben pedig a férfiatlan lemondás el nem tagadható.

Kezdjük az utóbbin, az ú. n. németesítésen. Kétségtelen, hogy a magyar társadalom M. Terézia alatt nagy változáson ment keresztül, olyanon, mely nemzeti fejlődésünket megakasztani látszott. De csak látszott, a valóságban más történt. Hogy mi? azt gyönyörűen megmagyarázta Beöthy Zsolt. Ha ezt végig hallgatjuk, a fennebbi nem kis jelentőségű vádat mind a királyáét, mind pedig a nemességet illetőleg elejteni vagyunk kénytelenek.

A régi magyar életmódnak a változása jelentékeny részben – ez Beöthynek a fejtegetése – valóban a királynétól indult ki; de e törekvésében csak jóakarata nyilatkozott, egyrészt hogy a magyarokat részeseivé tegye oly

kitüntetéseknek és méltóságoknak, melyektől előbb távol tartattak s melyekben a fejedelem kegye nyilatkozott; másrészt hogy az egész magyar életet elszigeteltségének és elmaradottságának durvább viszonyaiból az európai műveltség formái közé segítse.

Erre pedig Magyarországon valóban szükség volt s a királyné mindent elkövetett, hogy azt végre is hajtsa. Nem politikai célzatosságból tette, de a nemzet iránt való jó indulatából. Új művelődést akart nálunk teremteni, fogékonyságot ébreszteni amaz új eszmék iránt, melyekért ember-szerető szíve lelkesedett és ama nemesebb társadalmi formák iránt, melyek közt az egész mívelt világ mozgott. Lerontani igyekezett a választófalat, mely elkülönített bennünket Európától.

A katonai, polgári és udvari méltóságokat, hivatalokat, címeket mindjárt uralkodása kezdetén bőven osztogatta a magyar főuraknak. Kicsalta őket ősi fészkeikből s birodalmi fővárosába édesgette. Elősegítette a magyar és német arisztokrácia érintkezését, sőt össze házasodását is. Volt gondja rá, hogy az udvari élet és a fejedelmi kegy vonzóereje állandó maradjon.

De nem feledkezett meg a középnemességről sem. Lekötelezésére felelevenítette a királyi udvarnokok régi intézményét, e célból alapította a nemesi testőrséget és a Terezianumot. A gárda rendszeren 120 ifjúból állott, de számuk ötszázra is emelkedett, kik öt-hat évi udvari szolgálat után másoknak engedtek helyet. A Favoritepalotában évenként 50-60 magyar nemes fiú neveltetett. Mindezek hazatérve az új szellem képviselői és terjesztői lettek.

Ily sok módon s ilyen különböző utakon szivárogván be az idegen, míveltebb erkölcsök és szokások, gondolkozásmód és kedvtelések, a ma-

gyár nemesi osztály nagy részének életmódja aránylag rövid idő alatt átalakult. S valóban itt volt már az ideje, hogy ez így történjék. Miben állott ugyanis az az akkori magyar életmód? A régi magyar nemes fegyveresei közt lakott, ágyukkal felszerelt váraiban vagy jobbágyaitól körülvevett udvarházaiban. Apái módjára élt. Mivelte földjét, már ahogy mivelte, igazságot szolgáltatott jobbágyai közt s olykor be-berándult világot látni a vármegyei gyűlésre. (Bessenyei a Pontyijában híven örökítette meg tipikus alakját!) Életmódja meglehetősen nyers és szellemtelen volt. Az új világ eszméi nem igen hatoltak el kastélyáig, de nem is érdekelték. Agarai és kopói közt a vadászat örömeiben érezte magát legjobban s könyvtár helyett fegyvergyűjteményében büszkélkedett. Erős, sokszor igen mosdatlan tréfák voltak az eleme. Szívesen vendégeskedett s szomszédjai, atyjafiai sűrűn sereglettek össze nála, sokszor hetekig tartó lakomákra E lakomák magyarok voltak. Mindenből bőven: ez volt a főszabály. Húst adott a gulya, kenyeret a telek, bort és gyümölcsöt a szőlő, a horvát kalmár hozott borsot, a tót sáfrányt. Mária Terézia ezt a szűkös, egyszerű világot igyekezett kiszélesíteni; hatására francia és németes szokások, életmód, divat és öltözet keveredtek a magyar közé.

Változás történt a nyelvben is. A magyar nyelv is tényleg jó részben idegennek engedett helyet. (Ez azonban jobbára a főnemességre értendő; mivel a Itákóczy-kor után fennmaradt 2% milliónyi nemzet nagy részében már azelőtt, polyglott volt, a III. Károly telepítései folytán beköltözött jövevények meg egyáltalán idegenek voltak.) De ez a nyelvcseré is a körülmények közt természetesnek, sőt majdnem kikerülhetetlennek tekintendő. A magyar nyelv ugyanis csak úgy

szolgálhatott volna az új eszmék tolmácsául, ha az új művelődés lassabban megy végbe, a nennyiben a, behatoló új eszmékkal együttesen fejleszti ki a nyelvnek megfelelő szöbőséget és hajlékonyságát is. Csakhogy a nyugoti kultúra rögtön hódított, aminek folytán közte és nyelvünk között egyszerre nagy űr támadt. Nyelvünk nem rendelkezett megfelelő számú szavakkal, kifejezés-módokkal amannak tolmácsolására. így aztán előkelőink kénytelenek voltak vele, hogy. a nyugati kultúrát annak nyelvén sajátítsák el, amit más-különben az udvari emberekkel való érintkezés is elkerülhetetlenné tett. Félszázad alatt idegen nyelvek jöttek forgalomba, a közéletben meg a latin lett uralkodóvá, amelynek nálunk különben nem hiányoztak nemzeti tradíciói. Ugyanezen időben kezdtek a vagyonosabb nemesek és főurak faluikról városokba költözni és kastélyokat építeni. A szalonok és boudoirok első utánezatai is megszületnek.

S ez az, t. i. a régi magyar életmód és nyelv ezen beállott gyöngülése, amit vádként szokás M. Terézia ellen felhozni s mai szóval németesítésnek nevezni. Pedig alig lehet a történeti szempont méltatlan mellőzésének szembeszökőbb példája ennél – fejtegeti tovább Beöthy. M. Terézia csak kora szellemének volt képviselője. Ő nem ismerte, annál kevésbé érezhette, hogy a nemzeti létnek a nyelv a leghatalmasabb tényezője. (Akkor egyáltalán nem ismerték a nyelvnek ezt a jelentőségét!) Abban a kozmopolita szellemben élt, mely a nemzeteket inkább csak politikai, mint nyelvi fogalmaknak tekintette. A nemzetiség eszméje, mai értelemben, akkor ismeretlen volt, úgy a németé mint a magyaré. A bécsi udvar sem volt német, mint nem volt a berlini, drezdai sem. Nyugot-európai udvar volt, ami akkor körülbelől annyit

jelentett, hogy: francia. III. Károly udvarában még a spanyol és olasz nyelvek uralkodtak, utóbb a francia emelkedett túlsúlyra. A királyné neveltetése is ez idegen szellemben és formák között történt, azért egész életében legszívesebben beszélt és írt franciául, németül ellenben igen hibásan írt.

Ha pedig a királyné és egész köre ily könnyen és szívesen meghódolt, szokásaiban és nyelvében, egy magasabb művelődés előtt, különös ellenségeskedés kellett-e ahhoz, hogy a magyar nemességet hasonló hódolatra készítette? Nem lenne igaztalanabb az okoskodás, ha inkább vonzalmat és jóakaratot keresnénk benne. Nem törődött a saját nemzetiségével és mi mégis a magunké irányában ma különös tiszteletre és gondozásra szeretnénk kötelezni. De csak ma követeljük ezt, akkor, a polyglott nemzet körében, ilyesmi senkinek se jutott eszébe.

Mivel akkor még a nemzetiségi eszme tudata teljesen hiányzott nekik (hiszen csak a napóleoni háborúk után hirdette Kölcsey, hogy nyelvében él a nemzet!) s máskülönben is csak a rendes történeti törvény az, ami akkor a magyaron teljesedett. E történeti törvény szerint az idegen műveltségi áramlat, mely hirtelen támad meg egy nemzetet, rendeseu nyelvével hódít. Gondoljunk pl. csík a humanizmus virágzására Európában s nálunk Mátyás kirily udvarában, nemde latin volt az? Ez a folyamat ismétlődött M. Terézia korában az átvett nyugati kultúra kapcsán, mely csak idővel változott át a nemzeti kultúra emelőljévé. De azzá aztán át kellett változnia. Mivel az egész nemzet nem merült és nem merülhetett álomba, az idegen külső alatt folyton ott rejtőzött a nemzeti lélek, mely végre is föléje kerekedett s az idegen kultúra használható elemeit teljesen nemzetivé alakította át.

Íme ezt a szükséges kulturális folyamatot mondja Acsády tervszerű németesítésnek, a mai szolás szerint. Olyasmit visz bele tehát abba a korba, amiről akkor egyáltalán nem volt szó s vádat emel oly pontban, amelyért az akkori nemzedéket éppen dicséret illeti. Művelődni akart az s haladni. Különben pedig nemcsak M. Terézia uralkodásának első felében nem terjedt oly kikiáltott módon a németesítés, hanem még a Ratio (1777.) utáni időről is azt mondja Marczali: „Kivéve a szorosan vett tudós és a főnemesi, vagy tisztviselői köröket, még sem igen terjedt akkor a német nyelv. A köznemesség zöme megmaradt a magyar és latin nyelv mellett”. (I. mű 305. 1.)

Amiként pedig ezzel, úgy vagyunk Acsády-nak azon politikai vádjaival is, hogy M. Terézia a császári rendszer szellemében politikailag egyszerű tartománynak, gazdaságilag Ausztria gyarmatának tekintette volna Magyarországot; továbbá hogy a főúri világ a császári rendszer vakeszközévé lett s hogy a királyné a nép egyik részét vallásából, a másikat nemzetiségéből akarta kiforgatni stb.

Marczali Henrik szakszerű fejtegetései után (id. monográfiájából) tudjuk, hogy mindez a vád alaptalan ferdítés; amennyiben ellenkezőleg a királyné mindig szerette a magyar nemzetet s kárát semmi tekintetben sem akarta. Igaz meggyőződéssel mondhatta azért halálát megelőző napon (1780.): „Esterházy! én meghalok, de mondja meg nemzetének, hogy hálával gondolok reá még utolsó perceimben is”.

Mária Terézia valóban igazat mondott s ha a látszat első tekintetre ellene szól is; ha sok, kivált későbbi intézkedése az alkotmányosság színezetét nélkülözni látszik, annak megvan a kellő magyarázata, anélkül hogy a fentebbi kiélelt

vádaknak helyt kellene adni. Mária Terézia politikájának ilyen magasabb s teljesen érthető szempontból való magyarázata jellemzi Marczalit.

Mária Terézia korszakát ugyanis kormányzati szempontból két részre lehet osztani, az örökösödési háború idejére s az ezután való (1750 utáni) időre, amidőn a háborúi alkalmából szerzett politikai tapasztalatait kezdte érvényesíteni. A királyné kezdettől fogva egyenesen német tanácsosai kedve ellenére helyezte bizalmát a magyarokba, akik ez okból is teljes önfeláldozással viszonozták a bizalmat. Eleinte, az 1741. országgyűlésen, Acsády állításai ellenére, aki – mint hallottuk – már III. Károly alatt mondta elkorcsosodottnak a magyart, még teljes erejében látjuk a gravamenjeivel és nemzeti követeléseivel foglalkozó régi magyar virtust. „Ha az 1741. országgyűlés hangulatát tekintjük – írja Marczali – megtaláljuk benne mindazt, mi századokon át tartó hagyománya volt tanácskozásainknak. Rendkívüli érzékenységet mindenben, mi az ország jogait, különösen az idegen befolyás távoltartását illeti, nagy hajlandóságod gáncsot keresni mindenben, mit a király tesz, a végletekig menő bizalmatlanságot a tanácsosok ellen”. (82. 1.) Napló szerű leírását bírjuk ennek az országgyűlésnek Kolinovicstól: *Nova Ugariae Periódus. Budaë, 1790.*

Azonban az 1741. szept. 11 -ki pozsonyi jelet után, midőn a királyné személyesen fordult segítségért a reudekhez, egyszerre minden sérelemről megfeledkeznek s fegyvert fognak M. Terézia megmentésére. Ekkor már uem kevesebb forgott kockán, ha az európai hatalmak sikeres háború esetére valóban csak Ausztriát és Magyarországot hagynák meg a királynőnek, mint teljességgel magyar királynővé tenni a császárok

örökösnoáját s a magyar nemzettel foglaltatni el Európa politikájában azt a helyet, melyet addig a Habsburgok összes monarchiája töltött be. Már elő is készítik a királynét, kivált Esterházy József, arra az időre, midőn hű magyarjai közt Budán fog lakni. De a magyar fegyver, éppen az által, hogy megmentette a királynő örökségét, a nemzetnek ezt a tervét semmisítette meg. M. Terézia a nyert csaták után Bécsben maradt, ősei központjában. S hogy a dolog így történt, ezt is megérthetjük. „Nem jó szolgálatot tettek az „igazságnak – értelmezi Marczali – s így nemzetünknek azok, kik valami udvari ármányra, a német tanácsosok rossz-akarására igyekeznek visszavinni a magyar állami eszme elhalványulását az örökösödési háború után. A tény az, hogy az akkori viszonyok közt a magyar királyság még sem nyújtott elegendő basist a dinasztia hagyományos hatalmi igényeinek keresztülvitelére. Nem a római császári cím elsősege dönt a magyar királyival szemben, hanem a magyar korona országainak elmaradottsága Bécshez, Ausztriához, Csehországhoz képest. Ezen a királynő minden rokonszenve, hálája nem bírt segíteni. Magyarország biztos oltalmat nyújtott, hanem Budán trónolni, egy oly vidék közepén, mely csak most kezd felocsúdni a százados török járom után és ahol még minden pusztulásra és barbárságra emlékeztet, nagy lemondás lett volna akkor azon családra nézve, mely Bécsből, Prágából, Madridból és Brüsszélből századokon át igazgatta a kereszténységet”. (139. 1.)

Tehát az örökösödési háború idején a legbensőbb volt a viszony a királynő és a nemzet között.

Ennél kihatóbb lett azonban ránk nézve az az új szervező politika, melyet M. Terézia az örökösödési háború után kezdeményezett birodalma-

ban s amilyen tulajdonkép alapulnak az Acsády-féle megszokott vádák.

Az az uralkodási rendszer ugyanis, melyet a század haladó politikája kifejlesztett (felvilágosodott absolutismusnak nevezik) s melyet a verseny kényszerűségénél fogva mindegyik államnak el kellett fogadnia, ha a többi mögött elmaradni nem akar, – az nem volt kedvező a történetileg kifejlett magyar alkotmányra nézve. Már pedig M. Terézia éppen háborúi alatt tanulta meg legyőzhetlen ellenfelén, Nagy Frigyes porosz királyon, ismerni annak a rendszernek az előnyeit s el is határozta őt abban utánozni országai javára.

Frigyes valóban legyőzte a királynőt, elvette tőle Sziléziát s tagadhatatlan, hogy a porosz állam fegyvereinek ezen győzelmét közigazgatásának pontossága, financiáinak rendezettsége készítette elő Frigyes mint egyedüli úr rendelkezett hivatalnokaival, csakúgy mint katonáival. A két sziléziai háborúban nemcsak a porosz sereg jobb begyakorlása és fegyverzete győzött: az egységesen igazgatott modern állam vívta ki az elsőséget a nagyobb nyers erővel rendelkező, de csak lazán szervezett, alkotó részeit össze nem olvasztó középkori rendi állammal szemben.

Ausztriában a miniszterek megszokták, hogy mindegyik kényekedve szerint intézkedjék saját szakában, tekintet nélkül a többire. Az egyes kancelláriák törődtek a saját országukkal, de nem az egészszel. Hozzájárult a nemzeti féltékenység, az osztrákok lehetőleg kiszorították a cseheket s mindketten a magyart igyekeztek háttérbe szorítani, (A császári rendszer!) Ez a laza szervezet többé nem tarthatta magát. M. Terézia elhatározta államát porosz mintára berendezni. Célja volt: a provinciális szellem helyébe a császári hatalmat erősíteni meg s annak központosító, irányát egye-

dül a fejedelemtől nyerő, hatása alá vetni az eddig széthúzó elemeket. Erkölcsi tartalmat csak az által nyert ez a cél, hogy a fejedelem az új kormányrend által öre lesz az igazságnak és védője az elnyomottaknak.

Ha igazságosak akarunk lenni, mondja tovább Marczali, nem szabad felednünk, hogy a viszonyok kényszere erőszakolta rá M. Teréziára ezt a határozottan újító politikát. (147. 1.) A főkérdés már most csak az, mennyiben érintette ez az új politika Magyarországot? Mondom, ez ránk nézve a főkérdés; a felelet pedig az, hogy M. Terézia ezután sem gondolt arra, hogy Magyarországot mint egyszerű tartományt bekebelezze Ausztriába, „közjogi tekintetben hű őrzője, tisztelője volt a magyar korona önállóságának”. (308.1.) Éppen ő állította vissza hazánk területi épségét.

Birodalma újjászervezésénél egyedül az adózás emelése volt az, amiben Magyarországra is számított. Azonban tisztában volt azzal, hogy ebbeli „systemája” Magyarországra át nem vihető és sokkal inkább ragaszkodott esküjéhez, sokkal nagyobb hálára volt kötelezve a nemzet iránt, semhogy arra gondolhatott volna, hogy nyílt törvénysértéssel kihívja annak ellenállását. (151. 1.) Oly utat keresett tehát, mely sem eskübe, sem szerződésbe nem ütközött: egyenesen a nemzethez fordult s a rendekkel akarta elfogadtatni az adóemelést és úrbéri terveit.

XXI

Mária-Terézia reformterveit alkotmányos úton akarta keresztülvinni. A magyar ellenálló ereje. A királynő utóbb országgyűlés nélkül javítja az ország helyzetét. Gazdasági, illetőleg vámpolitikája miért volt káros? Az egyházpolitikában, a szabadkőművesek befolyása alatt, utat nyit a febronián iránynak. A Ratio Educationis eredete.

Mária Terézia az adózás felemelése tekintetében a rendes, törvényes úton haladt. Az országgyűlés útján akarta megvalósítani új terveit és pedig nemcsak a királyi hatalom emelésére, hanem a nemzetnek tulajdon javára is. Azonban csakhamar meg kellett győződnie, hogy itt az osztályérdek uralkodik és pedig mint a nemzeti önállóságnak utolsó erős támasza. Kétszer is próbálkozott, 1701-ben és 1764-ben, mindakét esetben a rendek, mint egy ember állottak újtásainak útjába, jeléül annak, hogy az az Acsády által leszólt M. Terézia korabeli magyar nemzedék még sem volt annyira elkorcsosodva, sem pedig vak eszöknek nem adta oda magát.

Első ízben csak adóemelést kért. Nem adták meg neki. A királynő kedvetlensége miatt nem szabad eltérni az ősi törvényektől, – hangsúlyozta Okolicsányi a diétán. Végre mégis a nádor szavára, tekintettel a tényleg fennforgó nagy szükségletekre, hétszázezer fírtot szavaztak meg.

Miután pedig Nagy Frigyes államának két főoszlopa a jól gyakorolt állandó sereg és a teli

pénztár volt, M. Terézia is erre törekedett. Országunk gazdag hírben állott, a királyné tehát azt gondolta, kivált a háborúktól kimerülve, hogy a magyar többet fizethet; azután pedig a gyakorlott katonaság szervezése céljából szerette volna a nemesi insurrectiót is megváltatni. Hogy tehát a a jövő országgyűlésre e tekintetben már előre megpuhítsa a rendeket, minden személyes befolyását, kedvezéseket, sőt az irodalmat is igénybe vette.

Az udvar a könnyebben hozzáférhető első rend, a klérus adómentességét kezdte ki, legelőbb is ez ellen intézett támadást. Majd 1758-ban a királynő XIII. Kelemen főhatalmazásával fölvette az apostoli királyi címet, hogy befolyását az egyháziakra mind jobban kiterjeszthesse. A nemesiséggel másképp próbálkozott. Megnyerésére 1760-ban felállította a testőrséget, 1764-ben pedig a szent István – rendet alapította. Végül Kollár Ádámmal, ezzel az udvari lakáj-theologussal, az akkor dívó febronianizmus szellemében, könyvet íratott, melyben Kollár azt a merész tételt igyekezett bizonyítani, hogy a magyar papság és nemesség mindig alá volt vetve az adózásnak.

Ennyi és ilyen előkészületek után jött végre össze az 1764-ki országgyűlés, melytől sokat várt a királynő. És az eredmény mégis az lett, hogy a rendek a királynő propositióiról hallani sem akartak, Kollár műveinek pedig elégetését kívánták. Acsády nem pirul ez utóbbi körülményre vonatkozólag a következőket megjegyezni: „Ily légkörben meg kellett bénulnia minden önálló gondolkodásnak, el kellett hálnia minden irodalmi életnek”. (524. 1.) S csak azután, mikor az insurrectio szabályozásáról szóló propositióját visszavonta, tekintettel ismét a fenálló nagy kiadásokra, szavaztak meg a királynőnek adóemelést Két fő tervével tehát semmire sem mehetett.

Érre aztán egy harmadikkal, az úrbéri tervvel állott elő. A nemesség ugyanis folyton hangoztatta a diétán, hogy adómentességi kiváltságából nem enged, a népet meg hogy már jobban megadóztatni nem lehet. A királynő tehát, hogy az adózó nép erejét emelje, új úrbéri szabályozással akart annak a helyzetén segíteni. De mivel a kancellária az ügyet politikumnak nyilvánította, a nemesség ellenben magánjogi kérdésnek tekintette a jobbágy-viszony megállapítását, a rendek ellenkezése folytán ebből a tervből sem lett törvény. – A királynő ezen tapasztalataitól elkedvetlenedve többé nem hívott össze országgyűlést. (Szilágyi története. VIII. 280-96. 1.)

A felsorolt tényekből már most két mozzanat domborodik ki: először, hogy M. Terézia az új osztrák absolut rendszert nem alkalmazta hazánkra, hanem reformtervei megvalósítását alkotmányos utón akarta elérni és másodszor, hogy az akkori magyarban egyáltalán nem foglalkozott meg a régi energia s önállóságához való ragaszkodása, – aminek pedig ellenkezőjét *per longum et latum* álmodja és meséli Acsády.

Az 1764. sikertelen országgyűlés után saját-szerű helyzet állott elő. A királynő ugyanis, a tapasztalt rendi ellenállás dacára, nem mondott le minden reformjáról. S miután a nemzet előhaladása érdekében gyökeres javításhoz hiába fogott volna, legalább a kulturális viszonyokon akart toldozni-foltozni, mivel tovább is szerette a nemzetet őszintén s javát kívánta.

Ezen további eljárásában arra a meggyőződésre támaszkodott, miszerint „öt más nem köti, mint a világos országos törvény, s hogy minden egyébben fejedelmi teljhatalommal járhat el”, annál inkább, mivel azt tartotta reformpolitikájáról, hogy az a rendekkel szemben nemcsak az ország

valódi érdekét, hanem a kor szellemét, a humanitást is képviseli. Így első sorban nem akarta abbahagyni a jobbágyság törvényhozásilag elejtett ügyét s 1765. júl. 10-én rendeletileg adta ki az Urbáriumot, az úrbéri szabályt. Ezt a rendezést így képzelte: „Nem akarok a törvény ellen cselekedni, szeretem a nemzetet, hálás vagyok iránta, de ha király akarok maradni kell, hogy ép úgy igazságot szolgáltatassak a szegénynek, mint a gazdagnak”.

De mivel a rendelet keresztülvitele a megyék kezében maradt, azok azt egyszerűen kijátszották. Sőt miután annak a hírére a jobbágyság nem akart többé robotolni, a királynő is visszariadt a socialis revolútiótól s utoljára az egész különben jóra való rendeletnek kevés gyakorlati haszna lett.

És ilyenféle rendeletekkel kormányzott ő aztán végig, tett, amit magától tehetett; az országhoz visszacsatolta a 16 szepesi várost, az alsó részeket és odaadta Fiumét; rendelkezett az iskola (az egyetem emelése, a selmeci bányászakadémia, a jogakadémiák felállítása) és egyház körül, a gazdaság (a telepítés, a Sárrét szabályozása, ecsedi láp lecsapolása) és a kereskedelem rendezése körül, szóval a legjobb hite szerint eljár az ország javára oly dolgokban, melyekről azt tartotta, hogy velők se az országos törvényt, sem pedig az alkotmányval azonosított rendi kiváltságokat nem sérti. Hogy pedig ezen terveiben könnyebben járjék, Batthyány nádor halála után (1765.) vejét, Albert tescheni herceget, nevezte ki az ország helytartójává, a kinek helyzetét olyannak tekintette, amilyen férjéé Ferencé volt III. Károly utolsó éveiben. Ez az egy pont valóban olyan, amelyben tényleg túltette magát a törvényen.

Az elébb sajtószövegnek neveztem ezt a hely-

zetet magyar kormányzati és politikai szempontból. A királynő ugyanis először a rendekkel egyetértésben kísérelte meg a haladás útjára vezetni az országot; de – mint láttuk – a gyökeresebb alakítás nem ment a rendi alkotmány érintése s a rendek részéről történendő joglemondás nélkül. Ezek meg nem voltak arra rábírhatók. Akkor aztán maga fogott a kisebb reformokhoz, de oly módon, amint azt később Kossuth Lajos is hirdette 1841-ben a Festi Hírlapjában: veletek és általatok, ha lehet; nélkületek, de javatokra, ha kell! Ambíciójának egész erejével kényszeríteni akarta a nemzetet haladásra s midőn az arra még sem volt hajlandó, maga tett meg mindent, amit királyi hatalma útján tehetett: mindent az ország javára, semmit az osztrák rendszer érdekében. Már most ha tetszik, nevezhetjük ezt az eljárását absolutismusnak, de akkor az egy párját ritkító és hasznos absolutismus volt, annyira, hogy az alkotmányára féltékeny nemzet sem vette ezt tőle rossz néven. A királynő t. i. csak azt kezdte, amit alig egy század multán a nemzet magától tett.

„Kérdés sem támadhat a felől – mondja ide vonatkozólag Marczali – valljon a leghazafiasabb rendi kormány országgyűléssel és törvényes nádorral vihetett volna-e végbe annyit ez idő alatt az ország javára, mint a mennyit a királynő jóakarata és kötelességtudása a rendek meghallgatása nélkül végrehajtott. Amellett pedig nem szabad felednünk, hogy ha nem is tartottak országgyűlést, az alkotmány teljes mértékben fenállott, a megyei élet szélesben, szabadon fejlődött.” (Szi-lágyi története VIII. 315, 1.)

Mária Terézia tehát ezek szerint kormányzati szempontból egyáltalán nem tekintette Magyarországot osztrák tartománynak.

Egy tekintetben azonban határozottan káro-

saknak bizonyultak intézkedései hazánkra nézve és ez a gazdasági meg a vámpolitikája volt, melynek következtében országunk tényleg Ausztria gyarmatává süllyedt. Mondhatjuk, hogy emiatt nagyon drágán fizette meg a nemzet a nemesség adómentességének fentartását. A királynő ugyanis, abból a teljesen plausibilisnek látszó felfogásból indulván ki, hogy Magyarország nem járul gazdasága arányában a monarchia fentartásának költségeihez, továbbá hogy Ausztriában mindenki, a nemes is meg van adóztatva, Magyarországon pedig csak a szegény ember, tehát hogy a magyar termelés nincs annyira megterhelve, mint az osztrák: az osztrák ipar védelme céljából erős vámot vetett a magyar nyers terményekre. A magyar mezőgazdaságnak azon cikkei, melyekre Ausztriában szükség volt, csakis úgy voltak kivihetők, hogy azokat ott olcsón lehessen kapni. De ha bármely ausztriai termény versenyezni készült a magyarral, a megfelelő magyar terménynek kivitele nemcsak Ausztriába, hanem a külföldre is, minden módon megnehezített. A gazdasági elnyomásnak el nem feledhető classikus példája, hogy magyar bort pl. Ausztrián át csak úgy lehetett vinni külföldre, ha ugyanannyi osztrák bort is vittek vele.

Magyarország elszegényedése, a pénznek Ausztriába folyása, a nemzetnek saját zsírjába fulladása volt következménye ezen politikának: a magyar iparos és polgári osztály tönkretétele, a magyar mezőgazdaság fejlődésének visszavetése voltak keserű gyümölcsei. Közjogi tekintetben független hazánk ily módon gazdaságilag csakugyan gyarmatává lett Ausztriának, aminek hatása szinte napjainkig érezhető.

Kit keljen vádolni ezért?

„Nem hisszük – mondja Marczali – hogy

M. Terézia tisztában lett volna e következetésekkel. Igazságossága visszariadt volna, ha nem mástól, attól, hogy a jóérlmú és szorgalmas magyar polgárság lakoljon a nemességért. A nemzetgazdaság különben sem volt erős oldala. Szeme előtt ebben csak a *rectificatio* lebeghetett; de hogy annak folytán az osztrák tartományok ily módon más előnyhöz is jutnak és Magyarország egyébben is károsodik, mint a mi pénzben kifejezhető, azt még az ő lelke nem látta előre”.

A mi pedig a magyar nemességet illeti, akkor legalább, nem igen érezte meg ezt a káros vámpolitikát, sőt arany kornak tekintette M. Terézia uralkodását, mivel az időszerint tényleg jó dolga volt. Az a tudat, hogy ez a nemzet erkölcsi és szellemi tekintetben csak úgy virágozhatik fel, ha minden osztályának gazdasági munkája előkészíti arra a talajt, sajnos, csak egy félszázaddal később vert gyökeret Széchenyi István gróf meggyőződésében. (Marczali: M. Terézia 302-3. 1., Szilágyi története VIII. 315-25. 1.)

Ami továbbá Mária Terézia vallásügyi politikáját illeti, Acsády az egészben egy merő prot. vallásüldözést lát, a legrikítóbb színekkel lefestve. „M. Terézia valláspolitikája – úgymond – negyven év folyamán változatlan maradt, mert rendszeréből folyt, mely megkívánta (láttuk!), hogy a magyarság egymást marcangolja s így képtelen legyen az önkényuralmi törekvéseknek (?) ellenállani”. (489. 1.) A valóságban pedig M. Terézia az akkor uralkodó államvallás érdekeinek megóvása mellett nem tett többet, mint a mennyi őt az 1715: 30 t. cikk által a királyra ruházott hatalomnál fogva, a Carolina *resolutio* irányítása mellett, a prot. ügyekben megillette. Acsády egyáltalán tájékozatlan az akkor dívó vallási állapotok körül. A felszínen jár. Csak azt tudja pl. hogy

a prot. ifjakat akadályozták a külföldi iskolák látogatásában, de azt nem tudja, hogy ennek oka az volt, hogy azok az ifjak mindenféle deisztikus, naturalisztikus, materialisztikus tanokkal eltelve jöttek haza s itt mint újítók, mint nyugtalan szellemek, magoknak a kath. híveknek is megrontóivá lettek, amit egy kath. állam nem tűrhet. Csak azt látja pl., hogy itt meg ott a helytartótanács becsukja egyik másik iskolájukat, de nem kérdezi miért? Azért, mert ahol felbukkant egy-egy képzetebb prot. rector, bármely hegymögi faluban, minden további engedély nélkül, kénye kedve szerint nyitott iskolát, grammatikait, theologiaiit; hát bizony az ilyen zugiskolát nyomban becsukták, mert iskolákat állítani ilyen módon ma sem szabad. A tények mérlegelése alapján ezt mondja Acsádyval szemben Marczali: „a végrehajtásban, minden buzgósága dacára, sem ragadtatta magát erőszakoskodásra (a királynő), sem olyan tetre, mely protestáns alattvalóit végkép elidegenítette volna kormányától”. (M. Terézia 291.1.)

Ha már valláspolitikáról van szó, erősebb megítélés alá eshetik a királynő magatartása a kath. egyház elveivel szemben. Személyét valóban erős vallási meggyőződés jellemzi, amidőn a hagyományos vallási gyakorlatok végzéséről van szó, ebben buzgó akár egy szerzetesnő; de másrészt, mint fejedelemnek nagy a hajlama oda is avatkozni, arra a térre is átcsapni, amely a kath. világi hívőre, ha az mindjárt Mária Terézia is, ha az kegyúr is, nem tartozik.

Ezen eljárásának következménye lett aztán, hogy amint egyik oldalról, szinte a más vallásúak irigységére, a magyar kath. egyházat megerősíteni igyekezett (pl. új püspökségek állítása), úgy másrészt mégis maga lett, bizonyosan öntudatlanul, félrevezetve, közvetítője annak a francia, ille-

tőleg porosz földről behatoló febronián és szabadkőmívesi szellemnek, mely alatta is s még inkább fia alatt végromlással fenyegette a kath. egyház isteni constitutióját.

Aufklaristák (Voltaire hívei) és szabadkőmívesek voltak legbizalmasabb tanácsadói, mint Van Swieten orvos, Kaunitz, Kollár stb. (Arneht: Geschichte Maria Theresia's 1870) Nem csoda, ha alapjában tiszta lelke ezek incselkedései folytán megzavarodott annyira, hogy még akkor is, midőn azt gondolta, hogy a saját lábán mozog, ezek szellemét követte. Tanácsadói előtte mindig katolikusokra játszották magokat. S mégis férje Ferenc pártfogása alatt alakult meg Bécsben (1742) az első szabadkőmíves páholy, onnan elterjedt hazánkba is, úgy hogy alig volt főúri család, mely a tagok sorában képviselve ne lett volna.

Csak néhány ilyen intézkedését említem, és azonnal megértjük, honnan fújt a szél M. Terézia felé. 1748-ban eltiltotta az egyházi rendeletek kinyomatását fejedelmi jóváhagyás nélkül, 1750-ben a stólát szabályozta, 1754-ben az ünnepek számát csökkentette. 1768-ban az excommunicato kihirdetését a fejedelmi beleegyezéstől tette függővé. 1769-ben a kolostorok számát kezdte apasztani, egy évvel később elrendelte, hogy 25 éves kora előtt senki se tehessen fogadalmat, majd eltiltotta a szerzetes rendeknek, hogy pénzt küldjenek generálisaiknak Rómába. Eltiltotta a külföldre menő búcsújárásokat, a templomok által addig gyakorolt asylumjogot megszüntette. – Íme ezen néhány példán is ott van az aufklaristák lelke, az azelőtt ismeretlen: *ius circa sacra!*

Sajnos, ez a szellem, az egyházellenes irányzat s nem az iskola érdeke vezette Mária Teréziát öntudatlanul, tanácsosait meg nagyon is tudatosan az Acsády által felmagasztalt (515-22.1.)

közoktatásügyi reformok terén is. Hogy is lehetett volna ez másképp! A rendiség korában, midőn a milliányi jobbágyot az állattal egyenlőnek tartották, akkor lelkesültek volna az általános népnevelés eszméjeért? Szó sincs róla. Eszköz lett az aufkláristáknak az iskola, egyrészt a Bécsben már megérett *fejedelmi absolutismus* erősítésére, másrészt az egyháznak erről a térről való leszorítására. „Nem is annyira a királyság apostoli jellege – írja Fináczy – nem is a legfőbb kegyúri jog, hanem az a nézet, hogy a fejedelem isteni küldetésénél fogva van felruházva az egyház összes világi vonatkozású ügyeiben teljes hatalommal intézkedni, volt oka annak, hogy a tanügy terén is, melyet az érdekek oly sok szála fűzött az egyházakhoz, minden lényeges jogot a maga számára foglalt le a korona”. (A közoktatás története M. Terézia korában. I. 299. 1.) Nem az iskola érdeke, hanem a világnézetek harca idézte elő M. Terézia általános tanügyi reformját, amint ezt Fináczy művének ismertetésében (Egyet. Krit. Lapok 1903.) részletesen kimutattam.

Egyben azonban e téren is hű maradt magához a királynő, hogy nem az osztrák iskola-tervet terjesztette ki Magyarországra, hanem külön tervet dolgoztatott ki részünkre (Ratio Educationis 1777.) két magyar hivatalnok: Ürményi és Tersztyánszky által, ezáltal is kitüntetvén, hogy a Gesamtmönarchie mellett is elismeri országunk közjogi önállását.

Hogy mennyire nem az iskola talajából nőtt ki ez a laikus tanterv, elbeszéli Fináczy. „A Ratio Educationis kibocsátását követő 3 év (M. Terézia haláláig) tanulmányi munkássága nagyon zűrzavaros képet mutat a szemlélőnek. Ha általában megvan is a becsületos törekvés a tantervben felkarolt célok elérésére, a szellemi erők elégtelensége

s a múltból átörökölt tehetetlenség súlya (tehát nem a tanterv-gyártók paedagogiai járatlansága és merészsége?) lépten nyomon éreztetik hatásukat. A sok és nehéz új tárgy, a nehéz tankönyvek, az új módszerek oly erővel rohanták meg a magasabb problémákhoz nem szokott tanárokat (és a tanítványokat?) hogy eleinte tájékozódni se tudtak s bizonyára sokan közülök magok sem értették, amit tanítottak ... Nem nehéz elképzelni, mily fogyatékos, hézagos, ingadozó lehetett tanításuk, mennyire ragaszkodhatott a meg nem értett vagy rosszul értett tankönyvhöz s mily elemi hiányai lehettek módszeröknek. Az emlékezetnek ama túlságos megterhelése, melyet a régi rendszer eredendő hibájául róttak fel némelyek, fokozódott mértékben folytatódik az új rendszer uralmának kezdetén is. A rossz tanításnak látszólagos mentő eszköze, a külső sikerekre vezető gépies emléztetés, erősebben érvényesült, mint valaha. *A magyar nemzet nem volt megérve e szellemi perspektívákra*". (I. mű II. 360. 1.)

De hiszen a fő az volt, hogy az egyház régi joga íme meg van csorbítva, a jezsuiták kiszorítva s az új tanterv királyi, az iskola-ügy politikum! A haladás mindenkori barátjai, a protestánsok, ugyan kézzel-lábbal védekeztek ellene s II. Józsefnek egyik első dolga volt megreformálni az új tanulmányi rendszert; de hát az mégis csak királyi volt! S ez kellett a Van Swieteneknek.

Ez Mária Terézia sokoldalú, hazánkra valóssággal alapvető, de sok tekintetben félreértett tevékenységének, kormányzásának képe főbb vonásaiban. Nem németesített, a szót mai értelmében véve s nem tekintette hazánkat az összmonarchia egyik tartományának, hanem meghagyta önállóságában. Még mikor országgyűlés nélkül is kormányzott, akkor sem akarta sérteni a törvényt,

hanem csak – a nemzet haladásáért buzgott, a nemzet javáért dolgozott a nemzet kikért, de megtagadott részvétele nélkül. Nagy Frigyes fejedelmi absolutizmusát utánozta, de csak Ausztriában, hazánkra intézményesen ki nem terjesztette, fele utón állt meg a tulajdonképeni összmonarchia megalkotásában, mivel hazánk ily irányú kormányzásától visszatartotta hálája és szeretete a nemzet iránt. Csak ott igyekezett alkotni, ahol a rendi alkotmányt nem érintette. Éppen azért az absolut királyok közé nem is számíthatjuk, mivel az absolutizmus az alkotmány megtámadásában nyilatkozik. Mária Terézia ezt nem tette és pedig tanácsosai egyenes akarata ellenére. Ebben az esetben nem volt megtéveszthető, mint megtévesztették egyházi tekintetben.

Csak így érthető meg az a jelenség, hogy M. Terézia uralkodásának második felében nem hallunk lázongásról, ellenállásról, ami el nem marad, ha hazánkat csak Ausztria egyik tartományának tekintette volna.

Jellemző tünet, mely mutatja, mennyire rosszul tájékoztatnak bennünket Acsádyval együtt kézikönyveink M. Terézia uralkodásának szelleme felől, hogy midőn II. József 1784-ben a németet rendelte az állam nyelvének, nemcsak a nemzet faji érzületét sértette, de „töméntelen magánérdeket is sértett, mert az addigi hivatalnoki elem legnagyobb részét kizárta a szolgálatból, hisz arra gondolni sem lehetett, hogy a kitűzött határidőben annyira elsajátítsák a németet, hogy e nyelven működ-hessenek. Még a hétszemélyes tábla bírái sem tudtak németül, az ügyvédek közül szintén legföllebb minden harmadik értett németül”. (Acsády 550. l.) Ez pedig M. Terézia leszólt nemzedéke volt.

Ennek folytán mondhatjuk, hogy amily hamis világlátásban tárgyalja Acsády M. Terézia egész

történetét, ép oly hamisan fejezi azt be, midőn írja: „A királynő azon hitben hunyhatta le szemét örökre, hogy elérte célját s végleg diadalra juttatta a császári rendszert Magyarorszáiban”. Ha M. Terézia elérte ezt a célt, amely után sohasem törekedett, hogyan értsük akkor fiának, II. Józsefnek az uralkodását? Hogyan lett volna lehetséges Józsefnek mindent felforgató abszolút tevékenysége hazánkban és pedig az állam érdekében, ha már anyja juttatta itt diadalra a császári rendszert?

Valóban szembetűnő az az ellenmondás, amelybe Acsády keveredik. Eljárása annál kevésbé érthető, mert ha ő maga a történelmi korok szellemének s mozgató okainak valami mélyebb felfogására nem is mutatkozik képesnek, éppen Mária Terézia uralkodását illetőleg megmutatta azt előtte Marczali egy harmadik nagy művében (Magyarország története II. József korában 1881. az első kötetben), a melyben a megszokott előítéletekkel szemben annak a kornak való képét és egész lélektanát tárta elé. Mily másképp látjuk azt mind tényeiben, mind pedig okaiban: mi volt pl. az akkori alkotmány a maga korhadat voltában s mi mellette a királyi hatalom, melynek nevében eljárta s végezte újításait Mária Terézia! (319-30 1.)

Acsády csupán iskolai könyveink téves felfogását, valótlan állításait bővítette ki és kiadta, mint új történetet. Egy pontban azonban igazán új: a szabadkőművességnek szép színű bemutatásában. (526. 1.) Azt mondja, igazolni akarván elterjedését, hogy: „az a tettvágy, mely az akkori állami viszonyok mellett az alkotmányos élet híján (?) másutt nem érvényesülhetett, e társulatba húzódott”. Tehát az *alkotmányos tettvágy* húzódott volna ide, midőn éppen, mint Marczalitól hallottuk, a megyei élet szélesen, szabadon fejlődött?

XXII.

II. József, az új Habsburg. Alkotmányellenes rendeletei. Rousseau és II. Frigyes elveit követi. Kancellárja Kautitz, a voltaireianus. Uralkodása nem a régi császári rendszer folytatása. A magyar reactio. Ezt nem a német nyelv ellen való küzdelem idézte fel, sem a magyar írók buzdító hatása, hanem a rendi jogok megtámadása. A török háború. József visszavonja rendeleteit.

II. József tíz évig tartó uralkodása (1780-90.), melylyel anyját, Mária Teréziát, felváltotta, a legérdekesebb jelenség a magyar történetben. Névszerint Habsburg, a valóságban pedig Habsburgba oltott francia Voltaire és Habsburgba oltott német II. Frigyes: ez II. József a magyar trónon egy személyben. Csak a bölcsője ringott az ősi bécsi Burgban, egyebe mindene idegen volt: szelleme, gondolkodása, viselkedése, cselekvése; e tekintetben se előzői, se folytatói nincsenek a trónon ült családbeliei között, ő egymagában álló filozóf-császár. Anyjától a legnagyobb politikai és vallásos ellentétek választották el – ott tehát nincs kezdete; a halálos ágyán (1790. jan. 28-án) kiadott resolútiójában pedig ezt mondta minden uralkodásom alatt kelt általános rendeleteket el akarom törölni és a rendeket azon állapotba visszahelyezni, melyben Ő Felségének, a boldogult császárnénak halálakor voltak – itt meg nincs folytatása. Afféle átvonuló vihar volt ő a magyar égen, mely mindent felforgatott, de utoljára a vihar természete szerint mégis csak elült; a magyar föld maradt tovább, ő meg intéz-

kedéseivel együtt letűnt, mélységes tanulságokat hagyva maga után a tekintetben, hogy teljesen igaza volt annak a svéd kancellárnak, Oxenstiernának, aki azt mondta: *parva sapientia regitur mundus*.

Acsády távol van attól, hogy József uralkodását felfogja, ő csak az események külszíne körül mozog, azok mozgó szellemébe nem lát bele. Hogy mennyire nem érti a császár szellemét (531-69. l.), mindjárt az elején árulja el, midőn azt mondja, hogy „a múlt és jelen összefolyt József egyéniségében”. Valamint mikor azt mondja, hogy „rendületlen híve volt a kath. egyháznak” és midőn hatalmát korlátlanak tartotta, hogy „csak a császárság ősi gondolatához” ragaszkodott. Ellenkezőleg. II. József nemcsak a múltra, de még a jelenre, már t. i. a meglevő intézményekre sem adott semmit, a történeti jog mellőzésével egészen új eszmekörből indult ki, egészen új alapokra, új elvekre emelte uralkodását. Gróf Eszterházy Ferenc magyar főkancellárnak mindjárt uralkodása elején tájékoztatóul ezt írta: „Minden tekintet nélkül a múltra és a jelenleg fenállóra csak arra lesz gondja, hogy helyes kormányzást vezessen .. Azon mód, melyben ezt teljesíti, melyben felfogja elveimet... fog határozni az önnek adandó bizalmam tartóssága fölött”. Már anyja új elvei miatt sokszor tett neki szemrehányást, előrejósolta szerencsétlenségét s ép ezért, jóllehet 1765 óta meghívta az államtanácsba, semmit sem akart rábízni, egészen kirekesztette a kormányzásból, csak a katonai ügyekben adott neki részt. Sajnos, József először a katonai körökbe vitte bele aufklárista szellemét.

Ismeretesek trónralépte után, mint kalapos királynak, nálunk foganatosított alkotmány- és egyházfelforgató intézkedései. Nem koronáztatta meg magát, és pedig nemcsak azért, mint szokták mondani, hogy szabad keze legyen, mintha bizony

a magyar trónon bárminő keze lehetne valakinek koronázás nélkül, hanem azért is, mivel ki nem állhatta az egyház efféle szertartásait. Kiadta a protestánsok számára a türelmi rendeletet és a zsidóknak meghagyta, hogy hitközségekké alakuljanak. Acsády nagyralévén ezzel, elbeszéli, hogy eltörülte a zsidó jelt a ruházaton; megengedte, hogy paraszttelket bérelhessenek, ha azt „magok művelik”; elrendelte, hogy minden, zsidó család vezetéknevet tartozik fölvenni. Ez a két rendelete emellé népszerűségét az illetők előtt. A kath. egyházbau pf-nlig igen messzemenő változásokat eszközölt. Megakadályozta, VI. Piusnak nála tett látogatása dacára, a Rómával való hivatalos közlekedést, fentartotta a testszvényjogot, eltiltotta az Unigenitus dogmatikus bullát, behozta a polgári házasságot, kolostorokat oszlatott fel; a papságot saját céljai szerint 3 állami papnevelőjében neveltette s mindinkább az ő eszméi szolgálatába helyezte. Rendeletileg szabályozta az egyházi szertartásokat, a körmeneteket, a böjtöt, a temetést, a gyertyák számát a templomban, annyira, hogy Nagy Frigyes, nevetve kicsinyes túlzásait, sekrestyés-testvérnek csúfolta. Jellemző ránézve az, hogy ha valaki ezek folytán lelkiismereti kényszer miatt panaszkodott, röviden azt szokta mondani, hogy az olyannak szabadságában áll kivándorolni. Szabályozta céljának megfelelően az oktatást és behozta a tandíjt.

Állami nyelvvül a németet rendelte, s bécsi kincstárába vitette a sz. koronát. Továbbá eltörülvén az ország vármegyéit, az országot 10, Erdélyt pedig 3 kerületre osztotta, élökre kir. biztosokat állított, s máskülönbén is beszüntette a megyei életet (a választást, a gyűléseket stb.). Az igazság kiszolgáltatását Magyarországon 38, Erdélyben 11 állami törvényszékre bízta. Megszün-

tette a jobbágyságot s még a jobbágy nevét is eltörülte. A közteherviselés életbeléptetése, tehát a rendi előjogok eltörlése céljából népszámlálást tartott s elrendelte a föld pontos fölmérését, ami már csak katonai karhatalom kirendelésével sikerült. És sok egyebet.

Szóval, amíg uralkodott, napról-napra új tervekkel állt elő, új módokat talált a régebbeknek foganatosítására; egyre üzte, hajtotta tisztviselőit, egyre új rendeletekkel halmozta el alattvalóit, egész addig, míg 1788-ban Katalin cárnő szövetségében a szerencsétlen török háborúba bele nem keveredett, amíg ott meg nem betegedett és amíg ugyanakkor Belgiumban, örökölt tartományában, a forradalom hasonló reformjait el nem söpörte. Akkor észrevevén végre a sorsnak maga ellen fölidézett tragikumát, nehogy nálunk is a megindult mozgalom nagyobb mérveket öltjön, halálos ágyán egy tollvonással eltörülte merész alkotásait.

Ezekkel a jól ismert újító intézkedéseivel, melyek között – más idők és más módokhoz mérve – kétségtelenül volt jó is, nem foglalkozom, inkább Acsády kiigazítása, és a jozefinizmus természetének közelebbi megismerése céljából azt a két kérdést vetem fel: mely eszmekörből vette József a maga kormányzati elveit és hogyan indult meg a magyar reactio?

Említettem, hogy anyja egész haláláig a kormányzatból kirekesztette. Vajjon miért? Első sorban azért, amit Marczali is észrevett: „mivel ép abban, mi legjobban szívéen feküdt az anyának, a vallásos meggyőződésben, az egyháza iránt való rajongó hitben kellett látnia, hogy fia és utódja az ellenfelek, a tagadók gyűlölt és megvetett táborában foglal helyet”. (Szilágyi története VIII. 382.1.)

Ebben, t. i. a vallási, vagy jobban mondva naturalisztikus nézeteiben rejlik az az alap, melyből

József egész működését meg lehet érteni. Sem anyja nevelése, sem papi és világi tanítóinak (gróf Batthyány Károly generális és Bajtay Antal piarista) oktatása nem volt lelkére oly hatással, mint a II. Frigyes porosz király által nyújtott példa és a kor keresztényellenes szelleme, melynek II. Frigyes volt legkiválóbb képviselője. Hogy pedig ez később így történhetett, annak oka atyjában, a lotharingiai Ferenc hghben, keresendő, aki, mint francia, első ültette át a bécsi udvarba Voltaire és Rousseau eszméit s pártfogolta, ami aztán mindent magában foglal, a szabadkőművességet. A gyermek első benyomásai ilyenek voltak, melyeket, bizonyára a positiv hitű anya tudtán kívül, megerősíteni igyekezett a sok hasonló szellemű udvari főhivatalnok, a kedvelt házi orvos Van Swieten, Kaunitz kancellár, a megrögzött voltaireanus, Martini a jogtanár és más egyéb világi és papi szabadkőműves. Hogy ezen korban e tekintetben az osztrák papság között is milyen perverz szellem kapott lábra a mindenfelé terjedő és az egyházra oly veszedelmes febronián tanok folytán, azt szomorú korképben bemutatta Brunner. (Die Theologische Dienerschaft am Hofe Joseph II. 1868.) Hiába állott ellen M. Terézia s hiába volt a censura; a francia enciklopédisták kitiltott könyveit a saját udvarában, még saját leányai is olvasták. Tudjuk pedig, hogy mit jelentett ez, azoknak az eszméknek ide Bécs felé vándorlása. A XIV. és XV. Lajos udvara által megrontott kath. francia társadalom undorító képet mutatott. Az ilyen szipolyozó királyi mindenhatóság és az ilyen romlott társadalom ellen könnyű volt a különben nem jobb erkölcsű, de szellemes íróknak: Voltaire, Rousseau, Dalambertnek stb. szórni gúnyos nyilait s az emberekkel az angoloktól átvett kereszténységtagadó deismust megkedveltetni. Innen száрма-

zik Voltaire maró gúnyja a kath. egyház és intézményei elletti; innen Rousseau Contrat socialja, Emilje, melyben a jelen társadalom és a jelen intézmények helyébe, melyek szerinte teljesen megrontották az embert, az ősi állapotemberi állapotba való visszatérést ajánlja. – Minden, ami feuáll, előítélet nekik, az mind törlendő; vallás is csak olyan legyen, melyet az ember esze diktál; intézmények olyanok szerveztessenek, aminők a rangnelküli, szóval az egyenlő embereknek valók. Szóval ezen írók szerint új társadalmi berendezés, új vallás kell a megújítandó emberiségnek, vagy mint az izgatásukra nemsokára kitört véres francia forradalomban mondták: egyenlőség, testvériség és szabadság!

ilyen eszmék befolyása alatt nevelkedett II. József s e szerint fejlődött ki egész jelleme. Mivel pedig később tapasztalta, hogy Voltaire benső barátja, a hitközönyös II. Frigyes ezen eszmék szolgálatában használja abszolút hatalmát népei úgymondott boldogítására, mint trónörökös, akire hasonló feladat vár, Frigyeset választotta mintakénül. Ez alapon már 1760-ban kész kormányzati programot állított fel, melytől tudvalevőleg anyja annyira megijedt, de amelyet ő aztán trónralépte után, szinte türelmetlenkedve anyja hosszú uralkodása miatt, mindenből tabula rasát csinálván, tényleg megvalósítani is iparkodott.

Hosszú trónörökösi várakozása alatt teljes meggyőződésévé érlelődtek benne az aüfklärista eszmék; hiábavaló volt anyjának minden kérése és óvása. Nem lévén más dolga, sokat utazott, látni akart s kielégíteni vágyait. így Parisba menvén húga, Mária Antónia, látogatására, fölkereste ideálját, Rousseaut, a másiknak, Voltairenek meglátogatásától csak anyjának egyenes tilalma tartotta vissza; egy más alkalommal Neissében ta-

lálkozott magával II. Frigyessel. Ezen utazásai alatt nemcsak a vezetőkkel, hanem más külső apfklárista körökkel is megismerkedett, amely ismeretség folytán sokan a rokonérzelműek, közül – a szabadkőművesek – várva-várták trónra-léptét, mivel tőle remélték elveik újabb diadalát. II. Frigyes, amint M. Terézia haláláról értesült, azonnal mondta: odaát a dolgok új rendje következik, – annyira ismerte József egész gondolkozását.

Az olyan apró dolgok is, mint amit pl. Kazinczy említ, hogy, ami egy császárnál szokatlan, Józsefet fordott könyökű kabátban látta, hogy kopott kocsin vitette magát Bécsben, bizonyára nem az egyszerűség vagy a cinizmus kifejezése, mint inkább Rousseau természetes emberének császári utánzásai. Vagy pedig nem Voltaire gúnyoló hangja ismerhető-e föl ama szavain, ahogyan sz-okta püspököket hivatalnokai előtt pellengérezni: Migazzi, a derék váci püspök, pl. neki se nem fenséges, se nem tudós ember; egy vegyes házasságot megáldani nem akaró báró Andrássy rozsnói püspök pedig egyszerűen „erzdumm”. Vagy mi volt egyéb voltairei gúnynál, midőn a sz. koronát lomtárba való ingó vagyonnak nevezte?

Ilyen eszmékkel és ilyen lelkülettel lévén eltelve, mit használhatott neki a sok utazás, amely különben oly jó előkészítő szokott lenni a gyakorlati életre? Sokat láthatott, de egyet, a legszükségesebbet nem tanulta meg soha, azt, hogy sem az emberek, sem a népek nem egyformák, s hogy akaratuk, meggyőződésük, sőt még babonájuk, annál kevésbé pedig vallásuk ellen nem boldogíthatók. Ez mutatja leginkább rendkívüli elfogultságát az új radikális eszmékben, amelyeknek keresztülviteléért aztán egy fanatikus elszántságával kész volt minden munkára és minden áldozatra. Ezek az Acsádytól elhallgatott tények vetnek

igazi fényt II. Józsefre, a pogány filozófia hű tanítványára és egész uralkodására. Egészen új ember volt ő a Habsburgok örökében, amint új volt a korszellem is, mely környezte. Semmi sincs benne se anyjából, se a régibb Habsburgokból, még a korlátlan uralomra törekvés tekintetében sem, ennek az ideálját is az új elvek szerint II. Frigyesztől vette. Az enciklopédisták fanatikus tanítványa, támogatva a hasonló gondolkozású Kautitztól, rombol, nivellál mindent, amit talált, történeti jogot és intézményt, és pedig nem a humanizmus nevében, hanem mivel Rousseau eszméi azt úgy kívánták. S így ha volt is valami jó intézkedéseiben, annak az értékét is ezen eszmék szerint kell mérlegelni. Különbösen ismeretes, hogy ő nem csinált ebből valami nagy titkot, azért a történetírásnak nincs is joga egy más álláspontról, vagy más szempont szerint bírálni uralkodását. (Marczali: Magyarország története II. József korában. 3 kötet. 1881-8. Sok helyén meglátszik, hogy a művet nem theologus írta,)

Nagyot téved tehát egyebek közt Acsády, midőn József abszolút uralkodásában csak a régi császári rendszer folytatását látja hazánk leigázásában. Ég és föld ezek között a különbség. Egészen más világnézet vezette a régibb Habsburgokat és más ismét II. Józsefet. I. Ferdinándtól I. Lipótig a királyi országrész csak a nyugati karéj volt, kicsi terület s azt is pénzzel, fegyverrel az örökös tartományok védték a török ellen. Ebből, valamint a Habsburgok ama törekvéséből, hogy legalább ezt a kis részt biztosítsák magoknak, nem nehéz megmagyarázni az akkori bécsi befolyás túlsúlyát.

Később I. Lipót alatt, midőn Buda visszafoglalása után, az egész ország először került a királyi hatalom alá, egyrészt a százados bizalmatlanság, másrészt a hosszú megszokás a kisebb

területen, de különösen a XIV. Lajostól meghonosított abszolút királyság példája, tehát, hogy úgy mondjam, maga a korszellem ösztönözte Bécset ama zavaros korszakban alkotmányellenes tulkapásokra. Egészen más ezekkel szemben II. József helyzete és jogi felfogása. Ezt a népek kormányzásáról vallott új pogány világnézet vezette nemcsak az alkotmány, hanem a vallásos meggyőződés és minden lehető történeti jog s intézmény felforgatására. Minden új Józsefnél, semmi sem régi. Azért reá és Habsburg elődeire az uralkodási rendszer szempontjából valóban alkalmazható a mondas: *si duo faciunt idem, non est idem*.

A másik kérdés: hogyan indult meg József erőszakoskodásai ellen a magyar reactio?

Acsády a megszokott hagyományos felfogást követve kettőre vezeti vissza főképen az ellenmozgalom megindítását. (548-69. 1.) „A magyar nyelv elleni kíméletlen küzdelem juttatta nálunk zátonyra – úgymond – József császárt és rendszerét”. Ez az egyik. A másik, hogy ezt a küzdelmet „hatalmasul támogatta egy új tényező, a magyar irodalom”. Ez a kettő idézte volna elő „az ébredés éveit”.

A milyen általános ez a felfogás, irodalomtörténetünk is ezt hirdeti, olyan téves. Téves mindenekelőtt József alatt ébredésről beszélni, mintha előbb, ha csak az első években is, aludt volna a nemzet. Mozgott biz az kezdettől fogva; az izgékony, türelmetlen József egy pillanatot sem engedett neki nyugalomra: csakhogy nem mozgott, azaz nem lázadt fel mindjárt, mint az belénk van rögzítve, a német nyelvi rendelete miatt, mert akkor még a mai sovínista felfogásunk a magyar nyelvről nem volt közkeletű, hanem mozgott először hol az egyik, hol a másik rész az őt érintő újítások miatt, mozgott a német nyelv miatt is. De csak végül 1788-ban mozdult meg aztán az

egész nemzet, katolikus és protestáns, nemes és polgár, a mindenkit egyképen érintő sérelmek miatt.

„Téves az a felfogás – írja Marczali, ki az egész kort és az egész mozgalmat részletesen és aktaszerűleg tárgyalja, – mintha a magyar társadalmat első sorban a josephinus-rendszer germanisatiója és a nemzeti nyelv és műveléssel ellenes iránya szorította volna az oppositíóba”. (I. mű. III. 376.1.) A történeti intézmények fenntartása hozta létre és tartotta fenn tulajdonképp az opposition.

Egyáltalán pedig indokolatlan túlzás az akkori magyar íróknak (irodalomnak) valami különös nemzeti ébresztő hatást tulajdonítani. Az akkori magyar íróknak és könyveiknek alig lehetett számbavehető hatásuk, legfőképp pedig azért, mert ilyenek kevesen voltak s azok is szerény tehetségek, és az emberek nem olvastak, ezek termékeit legkevésbé. Csak mi innen távolról gondolunk benők valamelyes fontos tényezőt. Kazinczy beszéli nagyatyjáról, a Nyitramegyéből Biharba szakadt Bossányi Ferencről, aki pedig ott vezető szerepet játszott, hogy „gyönyörűségét a Gespräche im Reich der Todten s a Febronius olvasásában lelé; az erlangeni német és lipsiai deák újságok kedves csemegéi valának”. (Pályám emlékezete 8. 1.) Marczali pedig a tények bemutatása után kettőt konstatál: először, hogy a császárnak 1784-ki német nyelvi rendeletét „a magyar írók alig fogadták nagyobb megütközéssel”; másodsor, hogy „nem József nemzetellenes politikája idézte elő a magyar irodalom felvirágzását, hanem magának a nemzetnek műveltségi haladása”. (I. mű III, 363. 1.)

Talán még legtöbbet tehetett volna a közvéleményre a két lap: Ráth Magyar Hírmondója és Szacsvainak Bécsben megjelenő Magyar Kurírja; de ezek mély tisztelettől vannak áthatva a császár iránt, „szövetségesek, egyaránt az új eszmé-

ket szolgálják a régi elleni küzdelmekben”. Hisz az írók, ritka kivétellel, akkor mind szabadkőművesek voltak, József tehát első sorban az ő eszméiket képviselte.

Érdekes magának Dugonicsnak *Etelkája* (1788-ban), első nemzeti tárgyú regényünk, melynek célja II. József reformjai ellen való izgatás lett volna. (Prónai: *Dugonics életrajza*. 1903. 108. 1.) Célzásai azonban oly homályosak és színtelenek, hogy igazán csak Dugonics *Feljegyzéseiből* tudjuk meg, hogy izgatni akart.

A nemzeti mozgalom maga kezdetben igen részleges volt. Hisz József számára már trónra lépte előtt az irányadó körökben a talajt előkészítette a szabadkőművesség. Azután pedig olyanok voltak első rendelkezései, hogy megosztotta velők a nemzetet. Elsőben a kath. egyház jogait nyirbálta, a főpapság tiltakozása persze nem igen talált támogatókra, sőt a türelmi rendelettel lekötötte magának a protestánsokat, a jobbágyügy rendezésével az alsó rétegeket. Még német nyelvi rendelete is megjárta volna, ámbár ez ellen már erősen indulnak a feliratok. Nyitramegye előljárt. Meg kell adni azt is, hogy a kancellária minden rendeleténél felszólalt. De aztán, mikor elvitette a koronát, különösen pedig mikor elrendelte a népszámlálást és a földfelmérést s eltörülte a megyéket, tehát a rendi jogokat kezdte fenyegetni, akkor már magával szemben találta az egész egyesült nemzetet. A végső elkeseredés azonban csak 1788-ban, a török háború idején, tört ki, mikor újoncokat és élelmezést ráparancsolt a nemzetre. Hozzá kitört a belga, majd a következő évben a francia forradalom, a nemzetet általános izgatottság fogta el. (Márczali i. mű. III. 531. 1.) Máramarosmegyében 1789 úrnapiján a nemesek huszáros ruhában jelentek meg; divatba jött a magyar ruha)

a magyar nyelv s a beteg császár dec. 3-án, hogy elejét vegye a forradalomnak, hátrálót fúvatott.

Ha a magyar érzés József első idejében sem ment veszendőbe, de csak most, a török háború idején, az anyagi zaklatás és a külső példák hatása alatt tört ki hatalmasan az egész nemzetben. Kitört, mert volt minek kitörnie. Hamisíttatlan jelei a magyar ruha és a magyar szó, mely ismét általánossá lett.

Klasszikus emléke Gvadányi József, a szabolcai költő: Egy falusi nótáriusának budai utazása, mely ezen hatás alatt 1790-ben jelent meg. Célzata, hogy az egyszerűség és magyarosság dicséretével a nemzeti visszahatást, az erkölcsi és társadalmi tüntetést a külföld majmolása és az idegenesség terjedése ellen élessze, (Széchy Károly: Gróf Gvadányi József. 153. 1.)

Azóta áll őrt Zajtay uram, a nótárius - mondja róla Beöthy Zsolt – ez a zekés, vitézkötéses, rézkardos alak, kifent bajuszával és hegyes kardjával az út végén, hogy lépteinkre vigyázzon és mindig megfenyegessen, ha a nemzeti ösvényről le-letévedünk.

XXIII.

József császár tragikuma. Szűkkeblűség volt-e a nemzet ellenállása József reformjaival szemben? József meg-ingatta a nemzet erkölcsi alapjait. A pamphlet-irodalom.

A tekintély és a közerkölcs hanyatlása. Szeitz Leo. II.

Lipót a trónon. A reformok.

József 10 év alatt remélte megvalósítani terveit s éppen midőn a tizediket elérte, a mindig makacs ember megtörött és lemondott alkotásairól. Dec. 18-án német és *magyar* nyelvű leiratban tudatta a megyékkel az országgyűlés mielőbbi összehívását, a következő év jan. 28-án pedig beteg ágyán elrendelte, hogy az országhoz leirat intéztessék, mely a türelmi pátensen, az új lelkeségekre és a jobbágyság felszabadítására vonatkozó rendeletein kívül összes többi intézkedéseit és rendeleteit érvényteleneknek nyilvánítja s az országot visszahelyezi abba az állapotba, melyben anyja, Mária Terézia halálakor, vagyis 1780-ban volt. Febr. 18-án visszaküldte a sz. koronát, mely 21-én d.-u. 4 órakor érkezett Budára. Ő maga pedig egy nappal előbb, február hó 20-án meghalt.

Oly szép tehetségnek, oly önzetlen akaratnak, oly rendkívüli, idegbomlasztó munkának: íme ez az egész eredménye! Nem is tabula rasa, hanem szörnyű zűrzavar volt az, amiben József a Habsburgok összes országait hagyta. Az anya jósló szava beteljesedett. Hiába építik a házat, ha az

Úr nem építi azt – bizonyult igaznak a nagy építő-mesteren. Tehát Rousseau elveivel és Voltaire gúnyjával nem tehette boldogabbakká népeit.

Magyarország visszakerült abba az állapotba, melyben Mária Terézia hagyta. A vármegyék valóságos dühvel fordultak a császár intézkedéseinek, elkergették hivatalnoki karát, még a házszámokat is letöröltették s ünnepiesen elégették a föld felmérésére vonatkozó munkálatokat és térképeket. Azt szokta volt felelni József leirataiban: akinek nem tetszenek intézkedéseim, le is út, fel is út, az kivándorolhat. S íme a rögtönzött nagy drámának mégis ő lett a tragikus hőse, a vándora, ő neki lett: le is út, a nemzet pedig maradt; mert csak egy a nagy, egy a halhatatlan: az Isten!

Acsády azt mondja, hogy József császár mégis mélységes nyomokat hagyott nemzetünk történetőbe, mert hogy ami alkotásaiban jó, nemes és korszerű volt, az nem veszett el többé soha. Tulajdonképpen ő adta meg nemzetünknek jövőbeli politikai programját. – Igen, ilyenféleképp néz ki a dolog. A politikai újjászületés első föl-tételét: a nemességnek jogaiból való engedését, a jobbágyság fölemelését, a közösebb teherviselést, az egyenlősítés elvét, már anyja szerette volna elfogadtatni a nemzettel. József is ezt erőltette. Egyiknek sem sikerült. Dé azzal az eszmével, valamint hasonló egyebekkel legalább megismertette a nemzetet; ha erőszakkal is, de előiskolát végeztetett vele, hogy a mi a haladó idő méhében amúgy is vajúdott, amit előbb utóbb József előzetes erőszokolásá nélkül is meg kellett volna valósítania a nemzetnek, ahhoz legalább gondolatban előre hozzászokjék. A múlt előre vetette árnyékát a jövőre, a Széchenyi István-féle időkre. Mert a haladás természeti törvény.

Csakhogy énnem úgy tetszik, mintha József uralkodásában éppen az volna a legjobb, a legértékesebb, ami nem sikerült: a nemzet az ő eszméi szerint való politikai modernizálásának elmaradása. Ezt pedig már nem Acsádyval szemben mondom, mivel ő a korok szellemét megértető fejtegetésekbe nem szokott belebocsátkozni, hanem Concha Győző tanárral szemben, aki az ezen kort nagy jogászi tudással tárgyaló művében (A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik 1885.) szemrehányást látszik tenni a nemzetnek, hogy Dem követte Mária Terézia és József reformáló szavát; az akkori viszonyokat „rothadt rendi viszonyoknak” nevezi (14 l.) s azt mondja a többi között: „Akár enyhébben, akár keményebben ítéljük e kor uralkodó osztályairól, a hibát, a bajt bennök kell keresnünk, nem a királyságban.” (34. l.)

Látom azonban Martininak és Sonnenfelsnek, az akkor irányadó jogászok tanainak a méltatásából, hogy Concha mint jogász nagyon elvontan és tisztán a mai szemmel nézi azok fejtegetéseit és nem veszi figyelembe a kor szellemét, azokat a bizonyos előzményeket, melyeknek exponense volt a két férfiú is. Pedig ha valaha igaz volt Proudhon szava, hogy minden kérdés fenekén egy-egy vallási kérdés rejlik, hát József korában ez betű szerint úgy volt. Minden kérdés akkor a vallásból, nevezetesen a keresztény és naturalisztikus világnézetekből indult ki; annyira, hogy ami attól távolabb lenni látszik, mint Martini és Sonnenfels említett jogi fejtegetései, József tervei, az is csak az előbbi világnézeteknek a jogra való alkalmazása. Azok mélységeibe hogy belásson valaki, theologusnak kell lennie. S ha ilyen a vizsgálódó, egészen más szemmel nézi azokat a mozgalmakat, mivel látja kiindulási pontjaikat és akkor azt kell

mondania: valóban jól történt, hogy a nemzet ellenállt Józsefnek, mivel az nem a mi történeti fejlődésünk, nem a nekünk való haladás volt, amivel József akart boldogítani.

Éppen az a példa, amelyre Concha a magyar rendek akkori maradiságával szemben mintegy szemrehányáskép hivatkozik, Lengyelország az, amit ellene felhozhatok annak igazolására, hogy nem jól ítéli meg rendeink magatartását és József szellemét. Azt mondja: „Még a szerencsétlen Lengyelország, a nemesi önkény és előjog földje is, bizonyára a francia szellem befolyása következtében, több fogékonyságot mutat a korszmék iránt, mint mi” (8. 1.); más helyen pedig: „Lengyelország a legélénkebb érintkezésben van a szellemi téren irányadó Franciaországgal, eanek tudományával, irodalmával táplálkozik, közoktatásának reformátora, Konarski, Fontenelle szalonjában szívja magába élete vezérelveit; Varsó kis Paris, hol Voltaire egy-egy levele jár kézről-kézre, a francia irány befolyása akkora, hogy Rousseautól kérnek és kapnak tervet az alkotmány reformjához.” (26. 1.) Kérdem, használt Rousseau terve Lengyelországnak? Ugye nem? Lám az a szerencsétlen ország már a térképről is le van törölve: mi meg itt vagyunk!

Azt mondja továbbá Concha: a XVIII. század nemzetét ezért nem lehet felmenteni a szűkeblű önzés vádjá alól (4. 1.), én meg ellenkezőleg vagyok meggyőződve és önzését ez egyszer gondviselészerűnek nevezem. Elő volt-e ugyanis készítve akkor nemzetünk arra az új életmódra, aminőt a rendi alkotmány megváltoztatása, a jogegyenlőség kimondása követel? Bizony nem. Közel vagyunk a szatmári békekötéshez nagyon, hogy ilyesmit csak feltételezhessünk is róla. Annyira nem volt előkészítve, hogy még a következő szá-

zadban is, Széchenyi terveihez képest, még a 48-iki újjáalakítás is korai volt; se a nemes, se a jobbágy arra az önállóságra, melyet akkor kapott, se értelmileg, se gazdaságilag nem volt fölnevelve. Semmisen mutatja a szomorú valóságot annyira, mint a lábaink alól folyton tova-csusszaoó anyaföld, melyről az őslakók közül annyian kezdenek, azaz nem kezdenek, hanem már évek óta menekülnek kenyérért Amerikába. Mivel az élet valósága mint rendesen, úgy kivált a jelen esetben is valamivel más volt, mint a Martini és Sonnenfeld-féle legszebb teoriák s a József-féle „ábrándozások.”

De nézzük a mintaországot magát. Franciaország XIV. Lajos kora után csak műveltebb volt, mint hazánk József alatt: a legelső nemzet, melynél már 1635. óta művelték a nemzeti nyelvet s nem nyögte végig a másfélszáz éves barbár török uralmat és mégis miként találta a Rousseau-főle 1789-iki átalakulás? Úgy, ahogy minden évben a művelődéstörténetben tanítom, hogy az ujitók az egyenlőség, testvériség, szabadság zászlaja alatt türelmetlenek voltak, erőszakoskodtak s az egész országot véres polgárháború lángjai árasztották el. És a „francia forradalmat Európában pedig egy nagy kiábrándulás követte.” Franciaország maga meg annyira megerősödött ettől, hogy eljutott nemcsak az állandó belső nyugtalan-ságig, hanem Szedánig is.

Hogy pedig a József korabeli rendek ellen-állását, „szűkkeblűségét,” miért neveztem hazánkra gondviselészerűnek, azt annak a szellemnek perverz voltából magyarázom, amely szellem József egész gondolkozását, terveit s tanácsadóinak, valamint jogászainak a lelkületét irányította. A Rousseau-féle keresztényellenes, deisztikus szel-lemből.

Magyarország kath. ország volt, hívó keresztény lakosokkal. Mi szüksége volt annak akkor arra, hogy egy sivár lelkű fejedelem rákényszerítsen oly intézményeket egy vallástalan naturalista kátéjából, amely intézmények egytől-egyig az evangélium tanaiból következnek? Ugyanis a francia írók nem az evangéliumból csenték-e el az egyenlőség, szabadság és testvériség jelszavait? Hisz egész európai civilizációnk – amint éppen a francia Guizot oly szépen fejtegette később – a ker. theológián alapszik, minden haladásunk onnan van: miért hát azt egyszerre megszakítani s azt az egyenlőséget, melyet a kereszténység mindig hirdetett, de az emberi gyarló természet folytán csak lépésről-lépésre valósíthatott meg és valószínűleg még a jövőben is, egyszerre tőle elragadva s antikeresztény szellemben burkolva kínálni az embereknek?

Egy nagy, gazdag és művelt ország – Franciaország – alig bírta kiheverni a Rousseau-féle elvek életbeléptetését: ugyan hogyan nézett volna ki hazánk kevésbé művelt népe, ha József tervei sikerülnek? Íme nem is hivatkozom másra, mint József öccsére és utódjára Lipótra, aki annak dacára, hogy egyénileg szintén aufklärista volt, hiszen Acsády szerint „nevelésére atyja, Ferenc császár gyakorolt jótékony befolyást”, mégis bátyjának sem bel-, sem külpolitikáját nem helyeselte s tanácsával egyik eszközlője volt József visszavonó rendeletének.

Mária Terézia is melegen gondoza pl. a jobbágyügyet, de milyen más volt az, mint József hasonló eljárása! A József-féle antikeresztény szellem ha meggyökeresedik, tönkretette volna az országot; műveltség, jólét helyett erkölcsi anarchiába vezet. Úgy is, ha valamiben, e tekintetben valóban mély nyomot hagyott uralkodása nem-

zetünk életében; szellemét, a josephinismust, a közélet, valamint a kath. egyház papságában és híveiben s egyházi tanításunk az egyetemen, nagyon sokáig, szinte napjainkig, nem tudta teljesen kiheverni.

Miután eszerint József politikai intézkedései csak egyik felét képezik uralkodásának, a másik, a hatékonyabb felét, éppen az említett új szellem, melynek előidézője volt; hiányos volna róla szóló fejtegetésünk, ha ezt a szellemet néhány részletes adattal meg nem világítanék.

József eljárásával, szavaival, intézkedéseivel megingatta a tekintély elvét; megingatta nemcsak a papság, hanem egyáltalában a vallás tiszteletét, felszabadította a szenvedélyeket, s meggyengítette a minden nemzetnek, de kivált a magyaroknak egyik fentartó elemét: a történeti hagyomány becsülését. Megingatta pedig ezt egy oly népnél mely a hosszú, elvadító harcok után épen a munka s a művelődés talajára lépett, félig analfabéta volt és a melynek hasznos fejlődéséhez éppen az előbbi erények nélkülözhetetlenek voltak.

A kolostorok szertelen feloszlatása (a nyitrai zobori kamalduli kolostort VI. Pius pápának Bécsben való tartózkodása alatt oszlatta fel) s az a mód, ahogy ez történt; a püspökökkel s magával a pápával (kivált Kaunitz részéről) való bánásmód hire, a szertartások kicsinylése s egyáltalán József sekrestyéskedése micsoda hatással lehetett a népre, a protestánsokra s mindazokra, a kiknek szívükhöz oly közel áll a papramorgás?

S ha ez még kevés volt, hozzájárult a cenzúrának a saját céljainak megfelelő enyhítése. Sajtó-rendelete szerint még a saját személyét is alávetette a nyilvános kritikának, mintha nem is a trónon, hanem csupa filozófusok társaságában ült volna. Hogy mily hóbortos volt e tekintetben,

elég csupán egy esetet említeni, melyet Horváth Mihály beszél el. Egy ízben egy író, ki valami sértő gúnyiratot adott ki róla, maga elé idéztette. Az író megjelenvén ad audiendum verbum, József ezt mondta neki: „Ha ön az állam ellen írt volna, kénytelen lennék a fejét leütni; de mivel csak az én személyemet támadta meg, azért megbocsátok önnek. Hogy azonban tehetségeit ezentúl hasznosabbra fordíthassa: önt ezennel ki-nevezem kabineti fogalmazómmá.” (Ballagi Géza; A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. 1888. 111. 1.) – Volt is azután része a paskilokban, a tekintély elvének nagyobb emelésére.

Ha pedig már a császárnak is neki mernek támadni, képzelhetjük milyen szabad prédává lett a kath. papság és az egyház intézményei. Csak három hírlap lévén, divatba jöttek a röpiratok, a pamphlet-irodalom, magyar, német s latin nyelven; akinek csak volt mondani valója, már pedig mikor nem találkozónék az aljából, az már sietett 20-30 lapos füzetben kinyomatni gondolatait és terjeszteni. Maga a prot. Ballagi, aki vagy 500-at ismer belőlük ezen időből s a főbbeket ismerteti is, ezt mondja: „Az írók egy része vérszemet kapott s többé nem az egyház körében tapasztalt visszaéléseket, hanem mitsem gondolva azzal, hogy a vallás milliók és milliók lelkének ad nyugalmat – magát a vallást támadták meg, mint amely szerintök a felvilágosodás terjedésének legfőbb akadályát képezi.” (169 1.)

Hírhedtek voltak különösen: Az Izé purgatóriumba való utazása, Szacsvay Sándortól, a Magyar Kurír prot. szerkesztőjétől; azután Zakkariásnak a pápa titkos író-deákjának Rómából költ levele, gúnyirat, szintén Szacsvaytól és a híres kalandornak, Trenknek, frivol iratai (Mérő serpenyője stb). Továbbá Laczkovicsnak pamphletje:

A keresztyén vallásban magát oktadni vágyódó utazó ember; a melyben az egész kereszténységet, de főkép a katholicizmust ripők modorral csúfolja, megvetés, gúny tárgyává teszi. Ez a pamphlettek közt is páratlanul állt az akkori irodalomban. (Concha i. mű 43 l.)

S mindez lehetséges volt József cenzúrája alatt, mivel az ilyenek terjesztették a neki annyira kedves felvilágosodást. De már Szeitz Leónak, a derék egri szervitának, mint Beöthy nevezi: Pázmány utolsó tanítványának, aki egy-magában vette fel a harcot a pamphletisták ellen, nehezebben ment a dolga. Annak, művei ki-nyomatásánál, már nemcsak a cenzúra részéről támasztottak nehézségeket, hanem hatni igyekeztek provinciálisára is, hogy hallgattassa el. Mert *Igaz magyarjával* s egyéb irataival éles vágásokat mért a sok gúnyolódóra. (Leskó: Szaicz Leó. Kath. Szemle 1898. 719 l.) Az is jellemző ajosephinistikus korra, hogy az igazságnak ez a derék bajvívója még a pesti s pozsonyi központi kispapoktól is többször gyalázkodó névtelen leveleket kapott. Pedig hát a szabadkőműves Kazinczy is, ki személyesen kereste fel Egerben, csak elismeréssel tudott róla szólani, midőn megismerte, „írásait olvasván, – így ír – én őt egy mérges, homályosan gondolkozó, s sok dolgokban járatlan embernek gondoltam volna: most pedig láttam, hogy ez az ember sokat olvasott, sokat írt, fáradhatatlan szorgalommal hír s kivált a honi történetekkel igen ismeretes.”

Amint a pesti kispapok eljárása mutatja, József korának féktelenkedő szelleme a papságot sem hagyta érintetlenül. Nem lehet csodálni. Micsoda theológiát, micsoda egyházjogot tanultak a József által kiválasztott paptanáraiktól s a József által előírt theologiai tankönyvekből! Innen

volt aztán, mint a kor egyik jellemző vonása, az eroticum jelentkezése a papi iratokban is. Mióta t. i. a humanizmus letűnt, a kath papság két századon keresztül az erotikumot nem művelte. Az ellenreformáció vezeterei az egyházi szellem ilyen eltévelyedését nem tűrték volna. Az új eszmék hatása alatt azonban egyszerre megváltozik a helyzet s abban a korban nem ritkaság már a szerelmes költeményeket író pap. Ott van Ányos Pál s Verseghy Ferenc pálos, Révai Miklós kegyesrendi s Nagy János exjezsuita és szanyi plébános.

Ehhez járult a közélet minden terét át meghatározó szabadkőművesség; azon időben olyan divatos volt ez, mint a múlt század 60-as, 70-es éveiben darwinistának lenni. Ballagi szériát; a kőművesek közt ma is az az általános felfogás, hogy a kőművesség ügyére nézve József uralkodása valóságos áldás volt. (I. mű 117 l.) Érdekes adatot beszél el erre vonatkozólag a primási levéltárból Csápon. (Egy magyar páholy keservei a 18-ik században. M. Sión 1887. 116 l.) A magát katolikusnak nevező besztercebányai páholy testvérei 1785. nov. 3-iki kelettel panaszt emeltek II. József császárnál a miatt, hogy a helybeli püspök gróf Berchtold Ferenc által kiadott rendelet következtében, ha csak a szabadkőművesi rendből ki nem lépnek, az általok annyira óhajtott szentségekhez nem bocsáttatnak; hogy a helybeli plébánia templomban rendjük ellen a leghátrányosabb kifejezésekkel, öt, merő valótlanságokat tartalmazó egyházi beszéd tartatott; s hogy ők, kik szentségek nélkül élni nem tudnak, szóval és írásban ismételt előadott kérelmükkel sem voltak képesek a püspököt az ellenök kibocsátott tilalom visszavonására bírni, kérik tehát ő felségét, hogy panaszos ügyüket nemcsak miat-

tuk, hanem az általános közjó érdekében is elintézni kegyeskedjék.

Ha azonban ő felsége úgy találná, hogy ők akár a lelkiismereti dolgokra nézve, akár pedig az állami érdekeket tartva szem előtt, bár teljesen öntudatlanul, tévedtek volna, úgy mint jó polgárok és hű alattvalók készek ő felségének egyetlen egy intésére összejöveteleiket beszüntetni, de ha ellenkezőleg, amit erősen remélnék . . . ő felsége őket a szentségek élvezetébe visszahelyezni kegyeskedjék.

Mi történt erre? A panaszos levélre már nov. 8-án meghozatott a császári végzés, oly értelemben, hogy a levél azonnal eszközlendő jogorvoslás végett prímáshoz küldetvén, ennek meghagyatott, hogy a besztercebányai püspököt ama nyilvános botrány *megszüntetésére kényszerítse* s az eredményről jelentést tegyen. Ha meggondoljuk, hogy József idejében a levélnek jó egypár napra volt szüksége, hogy Besztercebányáról Bécsbe érkezzék s ha látjuk, hogy ama panaszos levélre már nov. 8-án meghozatott a végzés, fel kell tételeznünk, hogy József minden egyéb dolgot félretevén, postafordultával intézte el a testvérek ügyét.

Berchtold püspök mentő iratában fölemlítvén, hogy nála panaszt a szabadkőművesek nem emeltek, a többi közt ezt írja: A szabadkőművesek ugyan azt állítják, hogy az ő cselekvésmódjukban éppenséggel semmi sincs, ami az Istent, a vallást, a fejedelmet és az embertársakat bánthatná vagy sérthetné, – de, mivel már a szabadkőművességbe való belépés előtt minden kereszténynek, minden becsületes polgárnak úgy is ez a kötelessége: mi szükség van e kötelesség teljesítésére a fenálló törvények mellett szabadkőműves társulatot alapítani s e mellett azokat, akik a társulatba belépni nem akarnak, mint profánokat megvetni?

A helybeli szabadkőmíves társulat által okozott sok kellemetlenség arra kényszerített, hogy a botrány megszüntetésére biztos eszközökről gondoskodjam s azért folyó évi febr. 3-án átírtam a kancellár úrnak s megkértem, hogy az idevaló szabadkőmíves társulat által okozott bajokat hozza ő felsége tudomására: – ám de a mai napig sem kaptam választ.

Sokat mondó dolog! A kőművesek ügyét a császár öt nap alatt kedvezően elintézi, a panaszkodó püspök még 10 hónap múlva sem kap választ. Kiket pártfogolt tehát a császár? Azokat, akikről Deák Ferenc azt mondta, hogy: a becsületes ember nem bujkál.

A hozzáértő ebből az egy esetből is láthatja József kormányzása szellemének legbensőbb rugóját.

József továbbá azzal az ismételt nyilatkozatával, hogy ő klostromi nevelést nem óhajt s ép azért eltörülte a konviktusokat, a Mária társulatokat is, vagy legalább nem jó szemmel nézte, ezek helyett pedig szívesebben vette, ha a tanárok színjátékra, szórakozásra vitték az ifjúságot: útját nyitotta az iskolai fegyelem és erkölcs lazulásának. Fináczy ugyanis ezt írja az eltörült jezsuitaiskolák neveléséről; „Kétségtelen érdemök, hogy az iskolai foglalkozások rendjét tervszerű következetességgel szabályozták, a tekintély uralmát fentartották az erkölcsi nevelés terén s az engedelmesség és kötelességtudás erényeit meggyökerestették neveltjeikben. Nagyok voltak ők a fáradhatatlan gondosságban is ... tapintatuk megérezttette velök, hogy komolyságukkal óriási hatást érnek el a fiatal lelkekben, hatalmasan élesztik a tanulás kedvét s megszerettetik az iskolát”. (I. mű I. 129. 1.)

József alatt ellenben már panasz panaszt éri a tanuló-ifjúság erkölcsi lazulása miatt. Csak egy

adat álljon itt a sok helyett. Győr és Mosony-megyék rendjei Győrött tartott közgyűlésekből (1700. márc. I.) felírnak a helytartótanácsához: Mivel nyilvánvaló, hogy II. József tanulmányi rendszere mellett az ifjúság sem a tudományokban, sem az erkölcsökben előbbre nem halad, sőt a szülők szívének legmélyebb fájdalmára az erkölcsök feslettsége fokozatosan harapódzik el az ifjúságban, a Karok és Rendek kéri a felsőbb hatóságot, hogy a jövő iskolai év kezdetétől fogva eltávolítván az igazgatástól és tanítástól a kellő tudománnyal nem rendelkező egyéneket, főleg pedig az idegeneket, akik a hazai nyelvet nem bírják s akiktől főleg származik a romlottság – az előbbi (M. Terézia-féle) tanítás rendszerét állítsák vissza. (Acsay: A győri kath. főgimnázium története 1901. 197. 1.)

A közéleti erkölcs romlásáról ismét Széchy Károlynál (Gróf Gvadányi József. 1894. 158. 1.) olvashatni jellemző adatokat. Valóban erkölcsi és értelmi felfordulás követte a József által hirdetett szabadosságot, – melyet tovább nevelt az Acsádytól felmagasztalt „az irodalom által terjesztett józanabb szellem”.

A komoly férfiú íme ezen néhány adatból is láthatja, hogy igazam volt, midőn állítottam, hogy József erőszakos politikai intézkedései csak egyik felét képezik gyászos uralkodásának; a másik talán életbevágóbb fele arra a veszett szellemre esik, melynek ő volt nálunk a meggyökeresztetője. De láthatja azt is, miért neveztem gondviselészerűnek a rendek ellenállását, hogy egyéb okokon kívül ezen szellem miatt sem valószínűleg meg a császár reformmunkája.

Igazán alapos oka volt tehát az egyház s egyáltalán a kinyilatkoztatott vallás ellen dolgozó szabadkőművesség által még teljesen el nem rontott

nemzetnek Te Deummal üdvözölni a visszaérkező sz. koronát és a beállott változást.

Az utód nélkül elhalt Józsefet öcscse Lipót, azelőtt az osztrák Toscana kormányzója, követte. (1790-2.) Bátyja, hívására Florencből Bécsbe sietett, de már csak a hült tetemét találta. Különben jól ismerte az ország állapotát mivel József, aki igen szerette, állandó levelezést folytatott vele. Lipót egyébiránt szintén szeretett sekrestyéskedni és előbbi helyén a prato-pistojai aufklärista egyházi zsinat a tanuja annak, mennyire volt egyházellenesen felvilágosodott. Csak a modora volt más, mint bátyjáé, akinek tragikumán alaposan okulva, nálunk mindjárt a kibékítés művéhez fogott.

Első sorban a külbonyodalmakat igyekezett lecsillapítani. Nem nyugodott, míg a törökkel, áldozatok árán is, a szisztovai békét meg nem kötötte. Nehezebb volt a poroszszal jönni rendbe. Ugyanis József utolsó idejében többen az országból, nevezetesen a protestánsok soraiból, összeköttetésbe léptek a prot. porosz királylyal (íme a régi politika!) s már szinte megegyeztek vele, hogy a Habsburgok helyébe a weimari herceget emelik a magyar trónra. De a tapintatos Lipótnak ezt a veszedelmet is sikerült elhárítania s akkor aztán teljes erővel fogott a belső nyugalom helyreállításához.

Országgyűlést hirdetett Budára, megkoronáztatta magát s a nélkül, hogy az előjogokhoz nyúlt volna, igyekezett kiegyenlítőleg hatni a különböző törekvésekre. Pedig ez sem volt könnyű dolog, mivel a közvélemény, mely József rendszere ellen egy táborba egyesült, a rendszer bukásakor ismét előbbi alkatelemeire bomlott.

Nem lévén, aki a különböző óhajokat egyesíthette s vezérként irányította volna, maga Lipót igyekezett némi nyugvópontokat teremteni.

S így az országgyűlés az ország javára, alkotmányának további biztosítására hozott alapvető törvényein kívül, csak bizottságokat küldött ki a többi reformjavaslatok kidolgozására. A hozott törvények közül az egyik elrendeli a magyar nyelv kötelező tanítását a közép iskolákban és az egyetemen, az első ilyenmű törvényünk; a másik, a 26-ik, a protestánsoknak iskoláik, alapítványaik föiött való autonómiáját biztosítja. Ezek tehát ismét egy lépéssel előreléptek; a katolikusok ellenben nem jutottak arra, hogy ilyenmű jogaikat szintén törvénybe igyekeztek volna foglalni. Még azt sem tették, hogy, amint Szeitz hirdette, legalább egy hírlapot alapítottak volna a félrevezetett közvélemény irányítására.

Egyáltalán ezzel az országgyűléssel kezdődik a magyar protestantismus előrehaladása s a katolicizmus rohamos hanyatlása, szinte a legújabb időkig. Minden közrehatott a szellemekben, a katolikusok ez irányú leszorításához. Papságát megrontotta az új nevelés, a világiakat az új iskolázás és a berohanó antikeresztény eszmék, melyeket alig volt, aki ellensúlyozott volna. A következő század első felében a kath. férfiak válnak első támadóivá egyházuknak s intézményeinek; ők a jozefiniszitikus szellem főképviselői. Ennek egyik eredménye, hogy a protestánsoknak már 1791-ben lett autonómiájuk, mi meg a mai napig sem juthattunk hozzá.

A többiben is, állami szempontból, az országgyűlés haladó munkát végzett. (Szilágyi története VIII. 522-35. 1.) Igen szép a 10-ik törvény az ország önállóságáról, a 35-ik t.-cikk pedig tetemesen javít a jobbágyok helyzetén, az első jóra való törvény ez ügyben a Dózsa-lázadás óta. Egyebekben, mint említettem, országos bizottságokat küldtek ki, a további reformok kidolgozá-

sára, a jövő országgyűlés elé való terjesztés céljából. De ezt már Lipót nem élte meg. 1792. márc. 1-én, rövid betegség után, forró lázban elhunyt. Érdeme, hogy mérsékletének sikerült az országról a fenyegető veszélyt elhárítani.

Egyébiránt, hogy Lipót ezen mérsékelt, körültekintő kezdet után hová és milyen irányban vezetette volna az ország hajóját, sejtjük az 1791. márc. 13-án berekesztett országgyűlés után folytatott eljárásából, melynek sok részlete később, a Martinovics-pör alkalmából került napfényre.

Már az országgyűléstől kiküldött bizottságok összeállítását akként befolyásolta, hogy azok többségeben az aufkláristákból kerültek ki. Utána pedig, hogy a jövő országgyűlésre József szellemében puhítsa az embereket, mint Fraknóinál olvassuk, igyekezett felhasználni a sajtó és a titkos szövetkezetek hatalmát. O hívta Bécsbe Martinovicsot, majd a szabadelvű eszmék terjesztése céljából 1791 végén Pestre küldte, 3000 forintnyi kegydíjjal buzdította munkára, még a szászvári apátságot is rendelte neki. Laczkovicsnak is adott évdíjat hasonló célból. Úgy hogy ezek későbbi pörök alkalmával azzal védekeztek, hogy radikális műveiket Lipót egyenes megrendelésére írták. (Acsády 597. 1.)

Pedig ezek a reformerek nem azon törték a fejöket, hogyan lehetne az ország elmaradt állapotán segíteni, Magyarország sorsának javítása helyett egy ideális államrend létesítése lebegett szemeik előtt: a történeti Magyarország eltörlése Szóval József rendszere más kiadásban.

XXIV.

I. Ferenc egyénisége. Szakit atyja francia reformpolitikájával. Miért? Azért, mivel a forradalom borzalmait észretérítik. Megszorítja a cenzúrát. A magyar jakobinusok tovább is titkon dolgoznak. Martinovics jelleme és végül a francia megbízatásra összeesküvése. Marczali az összeesküvésben ártalmatlan írói akadémiát lát.

II. Lipótnak örökébe legidősebb fia, I. Ferenc lépett. (1792-1835.) Hosszú uralkodásában több, különböző jellegű korszakot kell megkülönböztetnünk, ha helyes történeti áttekintést akarunk magunknak szerezni róla és uralkodásáról.

Az első korszak a francia háborúk kora (1815-ig), Ferenc uralkodásának az eleje. Hazánk közéleté ez időben teljesen a nagy európai válság visszahatása alatt állott; minden életbevágóbb esemény, ami akkor nálunk történt: a forradalmi eszme föllépése Martinovics összeesküvésében, a reformok fennakadása, az országgyűlések lefolyása, Ferenc király magatartása, mind abban a válságban lelik indító okukat. Marczali pl. így is tárgyalja ezt az időszakot, értjük is előadását (Szilágyi története VIII. 547 l.), Acsádyt ellenben érteni nem lehet (591-612 l.); nála semminek sem lehet látni okát, az események mint dii ex machina sorakoznak egymás mellé; egy halmaza ez a feldolgozatlan anyagnak, alig leplezett célzattal keverve.

Kezdi Ferenc személyén és vajmi sajtószerepén mutatja be. Egyrészt elmondja, hogy nagy-

bátyja, József császár, még 10 éves korában udvarába, hívta; azután atyja Lipót, mikor trónra lépett, helyettesévé tette s széles hatáskört rendelt számára. Az ifjú tehát hamisítottan tiszta aufklärista levegőt szítt magába annyira, hogy maga Acsády konstatálja tovább, miképp nagybátyjától örökölte az úgynevezett jozefinista elveket, ura akart lenni az egyháznak, sőt attól sem riadt vissza, hogy az egyházi államot, a pápa birtokát, elfoglalja. S mikor ilyeneket elmond róla, nyomban az ellenkező lelkületet is tulajdonítja neki. Azt mondja róla másrészt: „mintha nem második, hanem első Lipót fia lett volna, olyan rideg ellentétben állt nemcsak a kor, hanem atyja felvilágosodottabb irányával s mint az egykorú mondja, hamar visszahozta a kormányzatba a jezsuita elveket, ámbár a jezsuita rend el volt törülve.”

Jozefinista elveket vallani és a kor felvilágosodottabb irányával rideg ellentétben állani, egy szájból hideget és meleget fújni egyszerre, nemde nem lehet? Majd tovább azt állítja; „kezdetől fogva a fennállónak megkövesítését tűzte ki céljává s megindította az üldözést mindazok ellen, kik bármilyen reformot vagy törvényes haladást óhajtottak.” – Ezek az állítások mind csak úgy oda vannak vetve, minden további magyarázat nélkül. Azonfelül még Sándor cárral is elmondhatja csúnyának, maga meg hozzá teszi, hogy testvéreit sem állhatta ki. – Miért ez a jellemzés? Azért, mert csak ilyen érthetetlen, előre leszólt Ferenc illetékes bevezetésnek a Martinovics-féle összeesküvésnek ahhoz a szigorú megbüntetéséhez, mely Acsádynak annyira fáj, melyet oly nagy rokonérzéssel tárgyal, miután a „valóságban ezek az állítólagos jakobinusok nagyon ártalmatlan emberek voltak.”

Már most II. József neveltjéből hogyan lett, ha lett, ilyen „sötét” alak? – ez az, amivel a történetíró Acsády teljesen adós marad. Pedig úgy az egyesek, mint a nemzetek életében minden változásnak: javulásnak úgy, mint a romlásnak egyszerű természetes okai szoktak lenni s éppen a történetírónak feladata rámutatni ezekre az okokra – a mi tanulságunk céljából. Micsoda furcsa metamorphosis szerepelhetett tehát ennél a Ferencnél, hogy megtagadva atyja és a híres nagybátyja felvilágosult hagyományait, egyszerre olyan sötétenc lett?

Ne ijedjünk meg azonban tőle olyan nagyon, nem lett ő egyszerre valami túlzó katolikus; az alma, hacsak rajta fordul meg a dolog, nem szokott messze esni a fájától. A szatmári béke óta éppen a királyság volt az, mely nálunk hozta folyamatba a reformokat, a haladást, sőt vége felé az új felvilágosodást is annyira, hogy II. József már szinte maga vakult meg tőle. Az új király, az aufkláristák neveltje, a lotharingiai vér, I. Ferenc sem tette volna különben, ha egy bizonyos vis major közbe nem jön és erősen észre nem téríti. Ez a mindent megmagyarázó ok pedig maga a francia forradalom és annak fenyegető visszahatása a Habsburg házra s hazánkra.

Már az elhalt Lipótot is nagyon érdekelte az 1789. aug. 4-én kitört francia forradalom, mely először otthon végzett az emberekkel, aztán pedig külső politikának is indult. Érdekelte pedig nemcsak mint az akkori francia királyné, Mária Antónia, bátyját, hanem mint római császárt, mint a fennálló európai államrendszernek méltóságánál fogva hivatott vezetőjét is. Meg egy kissé, mint birtokost is, hiszen családi birtokai: Belgium és Lombardia a franciával határosak voltak. Tartva az eshetőségektől, 1792. febr. 7-én

megkötötte a szövetséget a porosz királyijai. S amitől tartott, csakugyan be is következett; bizonyos jegyzékváltás után a francia törvényhozó gyűlés 1792. április 20-án hadat izent Magyar- és Csehország királyának.

Első sorban ezt a háborút örökölte Ferenc király atyjától. Hogy micsoda örökség volt ez, tudjuk a világtörténetből. Olyan, hogy a hosszú hare alatt a Habsburg elvesztette külső birtokait, az ismételt békekötésekben I. Napoleon császár (mekkora gúny az őrjöngő francia népre!) francia katonái élén megcsonkította Ausztria-Magyarországot, 1809-ben egész Győrig jutott, 1810-ben pedig a vereségeken és veszteségeken felül az ősi büszke Habsburg kénytelen volt neki, a szegény ajacciói ügyvéd tegnap felcseperedett fiának, mintegy ráadásul, még Mária Lujza leányát is nőül adni.

Nem kérdezem ezek után, micsoda ész volt Ferenc király: lángelme-e vagy olyan együgyű-e, hogy még a hivatalos akták aláírásai is nagy gondot okoztak neki? Ez itt másodrendű körülmény, hanem azt kérdezem, vajjon a legeszesebb ember is, ha van veszteni valója, nem riad-e vissza ilyenek láttára a franciák utánzásától? Mert hiszen szép dolog az az egyenlőség, szabadság és testvériség amúgy a papíroson, de milyenek látta ezt az egyenlőséget akkor Európa és látta Ferenc a franciáknál a valóságban? Füstölgő romok között vérrrel locsolva látta. Kivált mikor 1793. január 21-én még rokonát, XVI. Lajost, a királyt is giljotin alá vitték.

Itt az oka annak, miért nem folytathatta II. Lipót fia atyja u. n. felvilágosodott politikáját; azért, mivel akármilyen szerény tehetség is volt, annyit értett ő is, hogy csak a bolond ember szegzi maga a kést a saját torkának,

S ha hozzá vesszük, hogy a tulajdonképeni nemzet, a magyar nemesség érdekei is ezen években teljesen találkoztak a király érdekeivel, miután a francia romboló eszmék nemcsak a királlyal, hanem a nemesség előjogaival szemben is voltak radikálisok: vajjon az a nemzet, mely II. József ilyenmű reformjaival szembeállt, vajjon most, mikor teljes realitásban a hóhértól kezelve látta a francia nemességen, sürgette volna azokat Ferentől? Ellenkezőleg. Innen volt az országgyűlések lehető rövid lefolyása, innen az 1791-ben kiküldött országos bizottságok reformmunkálatainak félretétele és a csodálatossal határos áldozatok vér- és pénzádóiban, amiket a nemzet királyának ajánlott fel.

Ezeket tudva, teljesen megértjük Marczalit, midőn mindjárt az első országgyűlés alkotásairól elmélkedve, ezt mondja: „Bizony sovány törvények, pedig hosszú időközön át még ilyeneket sem hoztak. A Franciaország elleni harc nemcsak a hadi erőt kötötte le és nagy pénzügyi áldozatokat követelt, hanem mi még nagyobb baj volt, egyszerre véget vetett minden törvényes reformnak.” És utalva a szintén érdekelt Angolországra e korban, ezt mondja: „Az angol fejlődéshez e korban hasonló hazánké annyiban, hogy a háborúnak, a politikai hatalomnak követeléseivel háttérbe szorulnak az összes belügyi kérdések. Itt is, amott is, csak akkor válik igazán Szentté az ősi constitutió. A forradalom mindenütt megöli a reformot.” (565 l.)

Ezek szerint Ferenc magatartásának nem az volt az oka, amit Acsády ily szemetszúróan világos helyzet mellett, szinte azt mondhatnám, rosszhiszeműleg mesél, hogy I. Lipót, vagy hogy jezsuita vált belőle, hanem oka volt az indokolt félelem a franciához hasonló forradalom felidézé-

sétől. „I. Ferenc elvből nem volt ellensége a haladásnak, – mondja Marczali – de a revolúció haladása elijesztette, elrémítette őt minden reformtól.” (555. 1.)

Csakhogy a történeti Magyarországot nem csak ez a zavaros külpolitikai helyzet fenyegette, itt beim is erősen fészkelődött az a radikális szellem, melyet egész mivoltában II. Józsefnél bemutattam. Ferenc király előbb vázolt gondolkodásának tehát további egyszerű logikai folyománya volt itt benn az országban a cenzúra megszigorítása, amit Acsády – nem tudom mi okból? – de szörnyű felháborodással így beszél el. Ferenc király – úgymond – irtó háborút indított azok ellen, kik a francia eszmékért lelkesedtek, vagyis szabadabban, korszerűen gondolkodtak s minthogy az eszmék tűzhelye az irodalom volt (ugyan micsoda irodalom?), a magyar írók (mily sokat mond ez ma!) elnémítását tűzte ki fő céljává . . . elfeledte az 1792-iki országgyűlésen tett ígéreteit s minden törvényes alakiság mellőzésével hajtóvadászatot indított a felvilágosodás, vagyis a műveltek ellen (eh!). Maga vezette ellenök a harcot, amelyet 1793-ban az állam egész hatalmával megkezdett. A kancelláriával elcsapatta az eleven eszű, élénk tollú Szacsvay Sándort a bécsi Magyar Kurír szerkesztői állásától (régén megérdemelte volna!)... és minthogy a cenzúra csakugyan lehetetlenné tette a koreszmék nyilvános tárgyalását, híveik kénytelenségből (a szegény legény is, mivel prédára les, bokorba bújik!) a homályba húzódtak vissza s titkos társaságokat igyekeztek alapítani, nem azért, hogy forradalmat csináljanak (ugyan?), hanem azért, hogy a rokonézelműekkel eszmét cserélhessenek, (tehát hogy pipálhassanak – nem?). (595-6 1.) – A következő lapon azonban mégis csak bevallja,

hogy a francia forradalom az elnyomottakban (az elébb említett műveltekben!) fölkelté a hő vágyat, hogy az eddigiektől eltérő utakat kell, *akár erőszakosan is*, törni a polgárosodásnak.

A felsőbb hivatalos körök – beszéli tovább – alólról, a vidékről vették azt az értesítést, hogy az ország tele van jakobinusokkal. Országszerte általánossá vált a denúciálás s megindult – úgymond – a hajsza a gyanúsítottak ellen. Minthogy pedig a sajtó és a nyilvánosság elzárattott a szegény műveltek előtt, végre hogy külföldi példára *a titkos társaság* alakítására adták magokat. Ilyenre gondolt Gyurkovics pesti egyetemi tanár, de meghalt, mielőtt tervét valósíthatta volna. Több sikerrel – úgymond – dolgozott Martinovics Ignác, akiről miután minden szépet és jót elmondott, elbeszéli összeesküvésének lefolyását és végét – a Vérmezőn.

Ha elismerem is, hogy Acsádynak van joga, ha lelkiismerete úgy tartja, a legmelegebb rokonérzéssel kíséрни Martinovicsot, de egyhez nincs joga: meghamisítani a tényállást, meghamisítani Martinovics és főbb társainak jellemét és tetteit. Acsády pedig teljesen elferdítve beszéli el ezt a tanulságos történeti részletet. (597 -601. 1.)

Az egész Martinovics-féle összeesküvés előzményeire, természetére és lefolyására vonatkozólag van alapos forrásmunkánk s ez Fraknoi műve (Martinovics és társainak összeesküvése. 1884.), melynek levéltári adatain Marczali sem talált kifogásolni valót. (Szilágyi története VIII. 556. 1.) Mily más pedig az, amit ezek a levéltári adatok beszélnek, mint amit Acsádynál olvasunk!

Martinovics Ignác, akit Kisfaludy Sándor feslett életű papnak nevezett, Fessier lemergi tanártársa atheistának, Kazinczy Ferenc, az összeesküvés egyik részese pedig istentelennek,

mint franciskánus barát kezdte pályáját a budai kapistránus zárdában. Különben pesti születésű, egy kapitánynak a fia. Hiú, nagyravágyó volt már a kolostorban, hol tanárkodott. Budáról Brodra tették át a növendékekhez, de ezzel nem lévén megelégedve, Bukovinába távozott katonai lelkésznek. Ez se elégítette ki, onnan Lembergbe ment s József rezsimje alatt a fizika tanára lett az ottani egyetemen. Többi évi otttartózkodása után, megférhetetlen lévén, helyzete ismét tarthatatlan lett, akkor szeretett volna Pestre vagy Bécsbe kerülni az egyetemre. De az egyetemi tanácsok műveit, melyek alapján pályázott, felületeseknek találván, nem ajánlották. Pedig szabadkőmíves is volt s munkáiban, az ott fejtegetett materialisztikus nézeteivel, eléggé igyekezett kimutatni, hogy József korának színvonalán áll. Maga is járt utána Bécsben, Lipóthoz személyesen is fordult, de a dolog nem ment.

Az a sikere mégis lett, hogy Lipót, aki szeretett foglalkozni vegytani kísérletekkel, megkedvelte a behízselő modorú férfiút s udvari vegyészévé nevezte ki. Martinovics ekkor már mint lembergi pap szerepelt, miután az akkori lembergi püspök anélkül, hogy a sz. szék Martinovicsot fogadalmi alól felmentette volna, elég könnyelműen egyházmegyéjébe vette fel.

Ekkor kezdődik Martinovicsnak politikai szereplése, t. i. Lipótnak egyik titkos ügynöke lett. 1791 őszén Pestre ment, összeköttetésbe lépett a titkos társulatokkal s írta „Oratio ad proceres” lázító iratát, melynek majdnem felerészét a pápák és a papság ellen intézett kifakadások és vádak töltik be. Munkatársakat is keresett, ezek egyike Laczkovics János volt huszárkapitány, ki a katonai fegyelem áldozata lett s most, minden és mindenki ellen elkeseredve, élt Pesten. Különben

Martinovicsnak gyermekkori ismerőse. Ez Oratióját lefordította magyarra és megtoldotta. Így találkozott a két boszús ember, az egyik a tudományos, a másik katonai karrierjét fájlalva, kész minden fennállónak a lerontására. A 3-ik Hajnóczy József, aszódi ev. lelkész fia, előbb Forgách Miklós nyitrai főispán, majd Széchenyi Ferenc gróf titkára, végül szerémi alispán; de az 1790-ben bekövetkezett változás folytán helyét kénytelen lévén otthagyni, szintén hivatal nélkül élt Pesten. – írnak, agítálnak jobbra balra mind a hárman és terjesztik a felvilágosodást. Jellemző, hogy Martinovics, midőn szidja a papokat, hirdeti az egyenlőséget, ugyanakkor Lipóttól a siklósi c. apátságot kérte, mert érdemei jutalmat igényelnek. Laczkovics szintén mozog, hogy Martinovics barátja útján az udvar részéről valami előmozdításban részesüljön.

Közben meghal Lipót, ami talán legsúlyosabb csapás volt Martinovicsra és társaira. Martinovics siet Ferencnek és minisztereinek továbbra is felajánlani „titkos szolgálatait”. Csakhogy terveit közbe megzavarja a primás, aki értesülvén pesti szerepléséről, az udvarhoz intézett iratában kívánja, menjen vissza szerzetébe, melyet engedetlenül elhagyott. Barátjai azonban kiségtették a bajból s a kabineti irodában nyert alkalmazást. Rövid idő múlva a zágrábi nagy-prépostságért folyamodott, és ugyanakkor névtelenül kiadta: A magyar állam helyzete című röpiratát is, amelyben a szokott eszméin kívül a papi jószágok elvételét hirdette. Mikor a prépostságot meg nem kapta, a kabineti titkárságért folyamodott, ez sem sikerült neki. Erre aztán oly módon igyekezett posztóját megerősíteni, hogy a nem éppen aufklärta Collaredo és Pergen minisztereknek jelentéseket tett a bécsi és magyarországi szabadelvű

körökben mutatkozó mozgalmakról. Így lett ő barátainak és elveinek árulója, de már ez sem használt neki.

Ferenc király t. i. ekkor már nemcsak a francia forradalomnak izent hadat, de itthon is megszorítván a cenzúrát, kutatni kezdte a forradalmi röpiratok névtelen szerzőit. Az első volt Oratio ad proceres kutatása, Laczkovicsra már-már ráismertek, de az tagadott mindent. Hasonlóképpen került ítéletre iratai miatt Verseghy Ferenc, az expaulinus; a király rendeletére Batthyány József prímás Nagyszombatban a papi javító intézetben három hónapra elzárta (a többi között az egyház tanait és szertartásait is gúnyolta); továbbá Bacsányi s mások.

Érdemleges tette a magyar jakobinusok 1794-ben határozták el magokat. A franciák ugyanis, hogy Ferencnek zenebonát csináljanak s lehetőleg elvonják a harctérről, a közjólét-bizottságból Moreaut küldték Bécsbe, aki mint jó barátot felszólította Martinovicstól, haladéktalanul lásson a forradalom létesítéséhez, Martinovics erre előbb Bécsben, azután Pesten létesíti az erre közreműködő titkos társaságot. A terv az volt, hogy ha a társaság tagjainak száma kellően megszaporodott, ki fog tüzetni a fölkelés zászlója, addig a Martinovicstól írt „Az ember és a polgár katekizmusáéna” terjesztésére kell szorítkoznuk. (Fraknói 212. és 427. i.) Közben persze apró röpiratok is jelentek meg, az egyikben „Jakobinusok klubja” aláírással pl. ez volt: Fegyverre magyarok! Öljétek le a zsarnokot, jobb az anarchia, mint az átkozott monarchia!

A testvérek buzgón dolgoztak, de alig három hónapra rá a bécsi rendőrség rájött az összeesküvés nyomára. Martinovicstól 1794 júl. 23-24 közötti éjjel elfogták, utána a többi. Hosszú ki-

hallgatások után a magyar összeesküvők pöre a kir. tábla előtt (elnök Ürményi József, a Ratio szerzője és 17 bíró) nov. 30-án kezdődött, a franciskánusok budavári zárdájának ebédlő termében. 14-et Ítélték el halálra, felségsértés és hűtlenség miatt. A hétszemélyes tábla nem változtatott. A király május 11-én 7-nek írta alá halálos Ítéletét. Ötöt: Martinovicsot, Laczkovicsot, Hajnóczyt, Szentmárjayt és gróf Sigrayt május 20-án, Ozt és Szolárcsikot jún. 3-án fejezte le az egri hóhér a budai Vérmezőn. Kazinczy, Versey s mások börtönbe kerültek. A kivégzésnél Martinovicsra került utoljára a sor, addig földön ült, lábai nem bírták tartani; mikor aztán a hóhér őt vette elő, folyton csókolta hol a fészületet, hol a pap kezeit. Laczkovics meg ezt mondta: egyszer hittem papnak s az is halálra vitt!

Hogy Acsády az ítélet miatt szidja a szolgálkú, erkölcsi és jogérzet nélkül való elnököt, Ürményit, az nem lehet különös (v. ö. Ballagi i. mű. 780. 1.); Fraknoi ellenben kimutatta, hogy a bírák igenis függetlenül és lelkiismeretesen jártak el tisztokban. (359. 1.) De különös Marczalinak a nézete, szinte nem illik bele előadásába, aki szerint, más szempontból ugyan, de szintén igazságtalan és törvénytelen volt az ítélet. „Nem tetteket sújtott, hisz nem követtek el semmit, hanem eszméket akart sújtani”. (I. mű 564. 1.) Tehát nem követtek el semmit, mivel nem volt idejük; de vajjon mit terveztek? – És továbbá Fraknoit követve hogyan mondhatja azt Marczali, hogy „az egész a magyar íróknak volt mintegy politikai akadémiája?” Moreaufel-szólítására, a francia példa hatása alatt, Martinovics csak akadémiát csinált? Vajjon a Ferenc király ellen küzdő franciáknak akkor éppen valami elmélkedő magyar akadémiára volt szükségek? – De abban sincs igaza Marczalinak (561. 1.), hogy

„semmi nyomát sem látjuk annak, hogy Martinovics és társai valamikép fel akarták volna lázítani a szegény embert”. Olvassa el csak a Martinovics-féle katekizmus III. és IV. részét a szolgaságról és a felzundulásról, (Fraknoi 435.1.), öt oldalon vajjon nem a parasztságot oktatja-e baromi sorsáról és a fegyverfogásról urak és királyok ellen?

Sajátságos egy eljárás az, amit ez esetben ezeknél a történetíróknál tapasztalunk! Mentetik ezeket a 18-ik századi anarchistákat, a kikben jellem igazán kevés volt, akik egyszerűen ambíciójukat követik s önös érdekeiknek készek feláldozni mindent és mindenkit. Ellenben ugyan ezen történetírók oly könnyen mondanak lesújtó Ítéletet az uralkodó házról, a főrendekről, a papságról, akik az ország fentartói voltak. Ezeknél már, egyes fenforgó esetekben, mentséget vagy enyhítő körülményt nem ismernek.

Micsoda ítélet ez, micsoda történetírói eljárás? Avagy a Martinovicsokat minden bűnöstől fölmenti az, hogy szabadkőművesek voltak? Ha úgy, akkor ne beszéljünk többé tárgyilagos történetírásról!

XXV.

I. Ferenc kora. (Folytatás.) Országgyűlések és a Napoleon ellen vívott csaták. Az 1812--25. között lefolyt korszak. A gyámkodás kora. Metternich rendszere, mint a francia forradalom leveretése után beállott európai hangulat következménye. Miben állott ez a rendszer V A kormány gyámkodik az állam és az egyház felett. De azért ezen korszak sem volt sötét és tétlen. A megyék 1823-ki oppozíciója véget vet a rendszernek.

A Martinovics-féle összeesküvés nyomozásának tanulságai, forradalmi katekizmusának és a terjesztett röpiratoknak szelleme, valamint az országszerte mozgolódó jakobinusokról beérkezett jelentések nyilvánvalóvá tették, hogy II. József példája nyomán mily mélyen hatotta át a magyar közlélek jelentékeny részét a naturalizmus tala-jára helyezkedett és mindent felforgatással fenyegető francia gondolkodás. – Mi az ember? – Okos, teremtett állat. Mi leszen az emberből, ha a maga okosságát nem követi? – Olyan állat, mely természetesen embert képzeltek, de valóság-gal nem egyéb baromnál. – S így tovább, szólt a Martinovics-féle forradalmi katekizmus kérdésben és feleletben, a materialista Diderot hang-ján, amely hangot csirájában kellett elfojtaniok azoknak, akik, mint Ferenc király is, belátták ugyan a társadalmi reformok szükségét, de nem látták be, hogy miért kelljen nekik azért megszűnniök embereknek és keresztényeknek lenni? Nem lát-ták be, mi összefüggés van a jobbágység felsza-

badítása és a kereszténység elvetése között, mikor éppen a kereszténység oltotta be az európai emberiségbe a jogegyenlőség eszméjét, az emberi egyenlőtlenséget hirdető egykori pogány görög és római civilizációval szemben?

Mint a veszedelmes fekélyt a testből, úgy kellett kiirtani az összeesküvőket a magyar társadalomból, akik azt nemcsak történeti fejlődéséből kiszakítani és elkeresztényteleníteni, hanem egyúttal önzésük kielégítésére, mivel ambíciójuk sértve volt, francia módra polgártársaik ezreit nyaktiló alá akarták vezetni.

Az igazságszolgáltatás pallosa és a további nyomozások elrettentették az eltévelyedetteket; a szigorú censura pedig gátat vetett az ilyenmű tévedezések tovaterjedésének. Az áradni kezdő folyam rendes medrébe tért vissza. A királyt ezen munkájában támogatták a vármegyék s minden józan magyar ember, aki belátta, hogy bestia az, nem ember, aki a jogegyenlőséget a francia vérpatakokban keresi. Hogy mennyire hatásosak voltak a király ezen intézkedései, legjobban meglátszott 1809-ben, midőn I. Napoleon Schönbrunnból proklamációt intézett a magyarokhoz, melyben csatlakozásra és új király választására szólította fel őket. Egy magyar se találkozott, aki erre a hazaárulásra vetemedett volna.

A király különben a Martinovics-féle mozgalom elfojtása után teljesen a francia háborúval volt elfoglalva. A veszély mind fenyegetőbb és közelebb lett, amint a directorium megbízásából 1796-ban az ifjú Bonaparte Napoleon, akkor még csak tábornok, vette át Olaszországban, tehát osztrák területen, a francia hadak vezetését. A közelgő veszélylyel szemben itt nálunk nemzeti intézkedésre lévén szükség, a király, miután nem

volt többé mitől tartania, 1796. nov. 6-ára országgyűlésre hívta össze a magyar rendeket.

Hogy milyen elfogult Acsády, ennél az országgyűlésnél is látjuk. Ha a király nem hívott volna össze országgyűlést, hanem anélkül kért volna a megyéktől katonát, akkor önkénynyel vádolta volna; most meg azért tesz neki szemrehányást, hogy „országgyűlési tárgyalásra nem a reformokat tűzte ki feladatul.« (602 1.) Hát Acsády, ha a háza égne, nem az oltással törődne, hanem azzal, vajjon a szobája festve van-e vagy csak meszelve? De hiszen ő nem is ezt az együgyűséget akarja mondani, tulajdonkép más bántja. Bántja az a régi, jó ideje nem hallott keresztény hang, melylyel az utópiákból teljesen kijózanodott Ferenc király az országgyűlés feladatául „királyi székünk megszilárdítása, az ország ősi alkotmányának védelme, a nemesi jogok és kiváltságok oltalma s végül a vallás megőrzése” érdekében teendő intézkedéseket tűzte ki, „azon ellenséges törekvésekkel szemben, melyek minden törvényes alkotmány felforgatására és a *keresztény vallás lerombolására* céloznak.” Ez az, ami nem tetszhetik Acsádynak, mivel az ő hite szerint az udvar és az uralkodó társadalom ilyen hangulata „megölte a Martinovics-féle haladást.”

De hogy visszatérjünk az országgyűlésre, az rövid volt, csak 3 törvénycikket alkotott. József kir. hercegnek nádorrá választását igtatta törvénybe; a másodikban a rendek életüket és verőket, összes erejüket és tehetségeket felajánlották a király és ősi alkotmányuk védelmére; a harmadikban a Lipót-féle jobbágy-törvény érvényességét hosszabbították meg. Mire pedig a király szentesítette, a francia hadak már veszedelmesen közeledtek Bécshez.

Ilyen körülmények közt folytak le az 1802-,

1805-, 1807-, 1808-ki országgyűlések is, és a magyar nyelv jogainak tovább terjesztésén kívül alig foglalkoztak mással, mint honvédelmi és pénzügyekkel. Pedig hogy belső reformokra lett volna szükség, kivált azon mérhetetlen áldozatok miatt, melyeket a nemzet a háború céljaira hozott, ki tagadhatná? Azonban, „hogy igazságosak legyünk – írja Marczali – el kell ismernünk azt is, hogy a gyökeres reformnak legfőbb akadálya épen a magyar rendek kiváltsága volt. A monarchia akkori válságos helyzetében nagy veszedelemmel járt volna minden kísérlet azon egyetlen alkotmány megváltoztatására, mely Európa szárazföldén túrhetetlenül fennállott”. (Szi-lágyi története. VIII. 576. I.)

Ferenc ezen korszakában az utolsó országgyűlés 1811-ben, a nagy devalváció után, tartatott, midőn a háború nyomorúságai mellé a király a papír- és rézpenz értékét kénytelenségből értékének egyötödére leszállította. Ekkor kezdődik az elhiedgülés is a király és a nemzet között s bevezetése a másik korszaknak, mely országgyűlés nélkül tartott 1825-ig. A kimerült nemzet t. i. az ellen foglalt állást ezen az országgyűlésen, hogy a király pátenssel jelezte az állam bukását s egyúttal követelte, hogy az ország a monarchia adósságából 100 millió forintért vállaljon kezességet. Igaz, hogy a drága háború nemcsak a dinastiának és Ausztriának volt háborúja, hanem Magyarországé is, de a diétának is igaza volt, midőn vitatta, hogy a magyar pénzügy nem közös az egész monarchiával, hanem a felől csak a magyar törvényhozás rendelkezhetik. Kifogásolták továbbá a sok bankópénz kibocsátását, melynek árát szintén az ország adta meg, pedig intézésére nem volt semmi befolyással. A király, magának is elég baja lévén, ezért meg-

haragudott és az országgyűlést sem zárta be személyesen. A rendek azonban joguk megóvása mellett, hűségök kimutatására, ekkor is még egy millió mérő rozstot és másfél millió mérő zabot szavaztak meg, mivel készülöben volt Napóleonnak orosz hadjárata, mely után a monarchiára, orosz, porosz és angol szövetségben, még egy nagy feladat várt, amely aztán Európa javára, 1814-ben Waterloonál, Napoleon császár teljes leveretésével és fogságba vitelével tényleg be is fejeződött.

Mint imént említettem, az 1812-ben befejezett országgyűlés után hazánk alkotmányos állapotában változás állott be, *második* jellegzetes korszaka ez I. Ferenc uralkodásának, az 1825-ki országgyűlés összehívásáig. Acsády a sötétség és tespedés korszakának nevezi (621. l.), a Metternich-rendszer korának mondja s a következőkép jellemzi: „Ez a kormányzat a merő önkényen s a nép érdekeinek rideg mellőzésén épült fel. Az 1790-1: X. törvénycikket (hazánk önállóságáról s saját törvényei szerint való kormányzásáról) nem hajtotta végre, 1812 óta nem tartott országgyűlést, 1813-15-ben törvény nélkül, törvény ellen vetette ki az újoncjutalékot, az államjegyek újabb elszaporodása után a második (1816.) devalvációt a rendek meghallgatása nélkül eszközölte, az ekkor alakított osztrák nemzeti bankjegyeinek kényszerforgalmát önkényesen kiterjesztette Magyarországra s a magyar kamarai tisztek kinevezésénél is csupán a császári kamara gyakorolta az ajánlás jogát. Az új kényuralom kizárólag a fegyveres erőre támaszkodván, az udvarban a militarizmus döntő politikai tényezővé vált, mely a jezsuiták helyére lépve (az 1773-ban eltörült szegény jezsuiták íme még 1812-ben is kísértének Acsády fejében!) s más

papi befolyással kezét fogva, szabott irányt a Habsburg-monarchia külső és belső politikájának”. (616. 1.)

Nemcsak Acsády, de kézikönyveink is rendszerint így festik ezt a Ferenc-féle második korszakot, mely tényleg nélkülözötte az alkotmányos formákat. Csakhogy itt is ismét az előtt a saját-szerű jelenet előtt állunk, mint Ferenc kormánya elején, hogy halljuk a kedvezőtlen állapotok elbeszélését, de nem tudjuk a magyarázatát, miért s mely indító okoknál fogva állott ez így elő?

Ferenc király ugyanis, köztudomás szerint, igen jó ember volt; a magyar nemzet pedig szinte erejét fölülmúló módon segítette őt háborúiban, megvolt tehát köztük az egyetértés is; ép azért okvetetlenül jogosult a kérdés: hogyan bomolhatott föl ez a jó viszony? S nemcsak jogosult ez a kérdés, de a történetírónak egyenesen elsőrendű feladata az ilyen „sötét” helyzeteket megvilágítani. Acsády ezt megint nem teszi, hanem kész ítélettel áll elő, lekárhóztatván mindent és mindenkit. Ettől azonban nem lévén okosabbak, másfelé kell magyarázat után néznünk.

Az akkori általános politikai helyzetet, melynek visszahatásaként következett be a mi saját-szerű helyzetünk is, Ballagi Géza írta meg részletesen. (Szilágyi története, IX. köt.) Úgy áll ugyanis a dolog, hogy a Napoleon által indított európai háború (1814-ig) kimerítette a népeket s magát a francia forradalmat is Európaszerte egy nagy kiábrándulás, csalódás követte, úgy hogy „a háború által teljesen kimerített Európa örömmel fogadta a Talleyrand által kiadott jelszót, mely szerint a forradalom szelleme mindenütt és mindenkorra szűnjék meg s adjon helyet a legitimitás elvének.” A bécsi kongresszus (1815.) visszaállította a Napoleon által felbolygatott országokat,

vissza Európa előbbi térképét s az orosz, porosz fejedelmek és Ferenc császár között megkötött hármasság vagy szent szövetség vállalkozott a régi rendnek visszaállítására és fentartására. Ez a restauráló politika, melynek lelke Ferenc, illetőleg minisztere Metternich Kelemen herceg volt, két tételbe foglalható. Az egyik volt az ú. n. legitimitás nagy elve, mely is az isteni jog felsőségét jelentette a népfelség felett, A másik a franciáktól értelmezett egyéni és politikai szabadságtól való irtózás, melynek bárminő jelentkezését jakobinus terméknek tekintették, amely forradalomra s vele a trónok felforgatására vezet.

Beöthy Ákos, aki Acsády felfogásával szemben (612 l.) egészen kedvezőbb színben mutatja be Metternichet, ezen politikájáról ekkép nyilatkozik: „Bizonyos jóhiszeműséget tőle megtagadni nem lehet. A status quo fentartásának, valamint az isteni jognak őszinte híve volt. Nemcsak azért, mert minden változás által Ausztria csak veszthetett, de azért is, mert mindenki, aki a francia forradalom orkánszerű kitörésének egész folyamatát végig élte, annak hatásától soha többé meg nem szabadult . . . Meg volt arról győződve, miszerint az akkori körülmények között a szabadelvűségnek tett legkisebb engedmény a forradalomra vezet.” (A magyar államiság fejlődése, küzdelmei 1904. II. 22 l.)

Tudjuk, hogy maguknál a franciáknál is beállott a reakció, mivel saját ta asztalatukból belátták, hogy a népuralomhoz az általános népműveltségnek sokkal magasabb foka szükséges, mint amilyenel az a forradalom idejében birt. Belátták, hogy a tudatlan néptömeg szenvedélyeit fölizgatni mindenkor könnyű s ha a népet józan értelme az izgatások ellen meg nem védi, az minden belátás és tekintet nélkül zúz és ront

minden korlátot s a legrémítőbb kihágásokra vetemedik, esztelen tetteivel kockáztatva önmaga s az egész állam biztonságát és jólétét.

Erre a köztudatba átment meggyőződésre fektette Metternich a sz. szövetség politikáját s tagadhatatlan, hogy Európa népeinek az ezen politika által biztosított nyugalomra nagy szükségük volt.

Nagy lévén emiatt Ausztriának, mint vezető államnak a tekintélye, Ferencnek természetesen főgondja arra irányult, hogy a saját birodalmában mulasson e tekintetben jó példát. Hogy miként járt el e cél elérésében, ez az, ami bennünket most első sorban érdekel, mert ebből érthetjük meg hazánk akkori állapotát és a Metternich-korszak ellen irányuló vádak értékét.

A belső politikát maga Ferenc csinálta, a monarchia belügyeire Metternichnek nem volt befolyása, ő a külső politikát vezette, úgyszólván Európa minisztere volt. (Beöthy i. mű 28 l.) De a tervet Ausztria megerősítésére mégis ő fogalmazta, Ferenc császárnak s így az általános elvek tekintetében ebben is volt része.

Metternich – emlékiratában – Ausztriát politikai és közgazdasági tekintetben egy közös monarchia alatt álló föderatív államnak minősíti, melynek egyes nagy alkatrészei többé-kevésbé respektált, de saját alkotmányával bírnak. Ezek összeolvasztását ő nem óhajtja, ebben utal II. József kudarcára. Ellenkezőleg, annak a módját keresi, miként lehetne a monarchia egyes alkatrészeinek egybeolvasztása nélkül s a már érvényben lévő kormányzati elvek minél csekélyebb módosítása mellett a központi kormány hatalmát fokozni? E célra sürgeti a központi hatóságok újjászervezését, a főkancellári állás felállítását, melynek a többiek alávetve legyenek. Miután

azonban csak a könnyebben kivihető reformokat akarta előkészíteni, Magyarországot e tervében mellőzte. (Ballagi i. mű 12-22 l.)

Ferenc király elfogadta a tervet s habár benne Magyarország nem is foglaltatott, nem lehet csodálni, hogy az elv kényszerénél fogva hazánk is belekerült s dikasztériumaink elvesztették önállóságukat. Minden alkotmányos intézményünk maradt és működött, csakhogy gyámság alatt volt, inkább egy felsőbb akaratnak a végrehajtója. Egy azonban szünetelt, az országgyűlés és pedig azért, mivel egy sérelmi országgyűlés zajos jeleneteivel megingathatta volna a hatalmak bizalmát Ferenc iránt a reakció sikeres folytatásának lehetőségében. (Ballagi 70 l.) Szünetelt tehát a monarchia tekintélyének érdekében.

Így következett egyik esemény a másik után. Napoleon legyőzete után előállott egész Európában a nyugalom és a régi rend visszaállításának a szüksége, ez a szükség létrehozta a szent-szövetséget Ferenc császárral élén, a szent-szövetség meg a gyámkodási rendszert. Metternich mondotta, hogy a szent-szövetség nem a népjogok elnyomása, nem az absolutizmus és bármiféle zsarnokság előmozdítása végett jött létre, hanem „Sándor cár pietismusának kifolyása s a kereszténység elveinek a politikában való alkalmazása.” (Ballagi 17 l.) Ezen gyámkodási rendszer alá került hazánk is, mint került minden más ország, amerre a forradalmi eszmék vihara elvonult volt, s felforgató eszméivel megbolygatta a népeket.

Acsády egész előadása ellenben azt a benyomást teszi az olvasóra, mintha csak nálunk állott volna elő valami kivételes helyzet és pedig a „minden erkölcsi és jogérzés, sőt igazi tehetőség nélkül való” Metternich ravaszkodása folytán. Hát ez, mint láttuk, nem áll, amint következés-

kép nem áll Acsádynak az a további állítása sem, hogy „már 1811-ben ajánlotta a magyar alkotmány felfüggesztését.” (611 l.) Ezt se előbb, se utóbb nem ajánlotta, amint 1825-ben Széchenyi István gróf előtt is egész határozottan ekkép nyilatkozott: „A magyar alkotmány fentartása az államférfinak minden tekintetben oly szoros kötelessége s egyúttal úgy a jog, mint a józan ész oly határozott követelménye, hogy egész politikai életemet meg kellene semmisítenem, ha ennek ellenkezőjét még csak meg is hallgatnám.”

Nálunk is tehát a kormányzat, a sajtó s nevezetesen a francia eszmék visszaszorítása dolgában csak az történt, ami egész Európában.

Ami pedig azt a további kérdést illeti, hogy, a módokat tekintve, helyesen történt-e úgy, ahogy történt, vagy sem? arról különösen így szobában, az íróasztal mellett, a papíroson és a mai megállapodott viszonyok között lehet vitatkozni; de van egy dolog, amit abszolúte tagadni nem lehet és ez az, hogy a népek akkori hosszú háborúja az országokat és a népeket anyagilag rendkívül kimerítette volt, erkölcsileg pedig teljesen depraválta, úgy hogy azoknak megnyugvásra feltétlenül szükségük volt. Másodszor az is tény, hogy a francia eszmék életbeléptetésére egy nép sem volt még akkor megérve s magok az eszmék is csak azután voltak jóknak mondhatók, ha azokat az idő a kisérő pogány szellemtől megtisztította s az evangéliumi alapra, ahonnan vétettek, vissza helyezte. Vegyük ugyanis komolyan a dolgot. Jobban tették volna-e az akkori fejedelmek, ha Napoleon leveretése után nyomban megadják a népeknek a demokratikus alkotmányokat? Javára vált volna-e ez azoknak a népeknek, ha, alig hogy haza tértek a harci térről, rögtön a változással járó tömérdek bonyodalomnak teszik ki?

– Én, mérlegelve a lehetőségeket, sohasem leszek képes ez elhinni, miután úgy látom, hogy még ma is, közel száz év multán, az alkotmányosság, a hozzá nem nevelt, vele élni nem tudó népnél merő szemfényvesztés, leplezett egyeduralom továbbra is.

Ezeket meggondolva, nem csodálkozom többé, hogy már kortársai közül is egy Guizot, egy Disraeli igen kedvezően nyilatkoztak Metternich-ről s hogy nálunk Beöthy Ákos, tanulmányozva iratait, hazánkhoz való¹ viszonyát illetőleg is, aminap oly melegen írt róla. „Jó lélekkel mondhatom, hogy inég azóta sem olvastam osztrák államférfi részéről oly helyes dolgokat, mint a mi az ő tollából kikerült”. (I. mű 25. 1.) A monarchia két része tekintetében is már az a megoldás lebegett szemei előtt, mely aztán 1867-ben a kiegyezés néven elfogadtatott.

Ismerve az általános helyzet okait, nézzük már most hazánk állapotát az 1812-25 közötti időben közelebbről. Hagyományos módon folyt az élet, amint a rendi társadalom keretében csak folyhat, miután azt Ferenc ezen korszaka teljesen az előbbi állapotába helyezte vissza. Gyógyítgatja a háborúból s a devalváció folytán támadt anyagi sebeit. Fönáll a vármegyei élet teljesen, csak a gyámkodó kormány befolyásolja, olykor törvényellenes rendeleteivel felizgatja; az iskolát és a sajtót pedig egymaga vezeti. Azonban ne gondoljuk, hogy, eltekintve a jogi formától, mindenben helytelenül és a mi kárunkra intézkedik. Maga Acsády bevallja, hogy a vármegyéhez intézett rendeleteinek „egy része fölöttebb célszerű volt, mert a vármegyei pénzkezelés, az árvaügy, a börtönügy, a közegészségi szolgálat javítására, a tisztviselők visszaélései, főleg a gyakori botozás ellen irányultak”. (618.

1.) E tekintetben a kormány nagy visszaéléseket igyekszik megszüntetni, melyeket az atyafiságon alapuló vármegyében más alig is orvosolhatott volna. (Ballagi i. mű 72-7. 1.) Hogy aztán mást is tesz, nevezetesen hogy az értelmesebb és függetlenebb elem hátraszorításával döntő befolyást igyekszik szerezni és a bocskoros nemesség bevonásával a korteskedést honosítja meg s így uralkodik a vármegyén, ez bajnak baj, de mint saját szemünkkel láthatjuk, az ilyen visszaélésektől az alkotmányos hatalom sem ment. Csaknem mindennapi a politikai életben: a cél szentesíti az eszközöket elve.

Ami pedig a gazdasági életet illeti, az elég nyomorúságos volt s a fönnálló természetes okoknál fogva olyan maradt volna az a kormány bárminő jóakarata mellett. Emelkedésének útjában állottak a tökeszegénység, a társadalmi előítéletek, a hitel és a közlekedési eszközök hiánya, a gyakori elemi csapások, a Mária Terézia óta fennálló vámrendszer és tegyük hozzá: a nemesi előjogokkal járó jobbágyrendszer. De nem hiányzanak azért örvendetes jelenségek sem. Festetich György gróf 1801-ben megalapítja a Georgicont, a gazdasági intézetet, 1818-ban létesül a magyar-óvári gazdasági intézet; a kormány nagy áldozatokat hoz az állattenyésztés emelése érdekében, a marhavész meggátlása céljából újabb és újabb rendszabályokat ír elő. A gácsi posztógyár vagy a szepességi vászon-készítők productumai annyira káposak, hogy alig győzik a munkát. Börgyárak, 41 papír malom, a sasvári pamutszövetgyár stb. erős működésben vannak. Minden téren a körülményekhez és a szegénységhez képest emelkedés, haladás jelentkezik. (Ballagi i. mű 47-70. 1.)

S ha már az anyagi emelkedés szempontjából is csak a körülményeket és a kezdet nehézségeit

mérlegelni nem tudó elfogultság nevezheti e korszakot a sötétség és tespedés korszakának: annál inkább találkozunk igen tiszteletreméltó és örvendetes jelenségekkel a szellemi és irodalmi téren. Éppen e korszakban indul meg irodalmunk maradandó értékű s nem pusztán csak papírra vetett termékeivel.

Ilyen, kulturális szempontból legnagyobb jelentőségű tény: a Nemzeti Múzeum megalapítása 1802-beu, melynek Széchenyi Ferenc gróf, István atyja, könyv-, kézirat- és régiséggyűjteményével vetette meg alapját. És micsoda írói termékek jelennek meg egymás után! Kármán József 1794-ben megindítja Uránia folyóiratát s abban közli a mai nap is jól olvasható egyszerű, kifejező, fordulatos prózáját. De ha semmi egyebet sem írt volna, csak: A nemzet csinosodása című értekezését, (Kármán művei, kiadta Abafi I. 1879. 84 l.), már is megörökítette volna nevét az irodalomban. Emígy kezdi: Megbocsáthatatlan hibája az nemzeti íróinknak, hogy kényeztetik nemzetünket. Azután tanulásra buzdítván, kifejti, hogy nem a klímánk ellensége a tudománynak, hogy nálunk a fizikai és értelmi erőben nincs hiány, mások a haladást gátló okok: nevelésünk fogyatékos, életmódunk ernyesztő, szellemünk alantas, nyelvünk latin. – így még nem beszéltek a nemzethez!

1801-ben jelennek meg Kisfaludy Sándor Himfi dalai, 400 dal, tiszta, nemes érzelemmel, Petrarca nyomán s 1807-ben kiadja első regéit: Csobáncot, Tátikát stb. az őshajdanról beszélve. 1805-ben hal meg Csokonai, miután a versformák nagy változatosságával ajándékozta meg addigi egyhangú költészetünket s oly zeneiességet vitt bele a magyar versbe, amely őt a költői technika elsőrangú virtuózává emelte, Arany méltó elődjévé. A lélek halhatatlanságáról szóló tanító költeménye

pedig mily nemes kifejezése a keresztény hangulatnak s mily ellentéte a nemrég elhangzott francia naturalisztikus tanoknak! (Haraszi Gy. Csokonai élete 1880. 305 1.) – 1803-ban jelent meg Révai nagy magyar nyelvtana, melylyel a mai nyelvészetünket biztos alapra helyezte s amelynek nyomán készültek további nyelvtanaink. (Bánóczi: Révai élete 1879. 296 1.) – 1813-ban jelentek meg Berzsenyi hatalmas költeményei, így: Romlásnak indult hajdan erős magyarja, melyben a magyart nemcsak a régi hazafias erényeire, hanem a tiszta erkölcsre, mint minden állam támaszára, talpkövére, figyelmezteti. (Bánóczi-Váczy: Berzsenyi munkái 1903. 60 1.) Megmutatja egyúttal, hogy nyelvünk mily csengőn képes a klasszikus mértéket is szolgálni. – 1817-ben a Tudományos Gyűjteményben jelennek meg Kölcsey első kritikái Berzsenyiről, Csokonairól, Kiss Jánosról, feltűntetve, hogy van már művészi formákba beavatott magyarunk, aki versenyez a német Lessinggel. 1823-ban ugyan ő megírja a Himnuszt, mely azóta a nemzet imája lett. (Jancsó: Kölcsey élete és művei. 105. 193 1) – 1819-ben jelenik meg Katona Bánk-bánja, ma is első tragédiánk; ugyanazon évben jelenik meg Kisfaludy Károly a színpadon Tatórok Magyarországon című darabjával s nemcsak a vígjáték megteremtőjévé lesz nálunk, de az Aurora almanach és az Aurora-kör megalapításával felidézője lesz irodalmi viszonyaink magasra szökélésének. (Bánóczi: Kisfaludy Károly és munkái. 1883. II. 18 1.) Vegyük ehhez az egész korszakon végighúzódó nyelvújítási mozgalmat, mely Kazinczynak 1811-ben kiadott: Tövissek és virágok művével egész harccá fejlődött, (Takács: Részletek a nyelvújítási harc történetéből. Kath. Szemle. 1890. 366 1.) s akkor valóban nem mondhatjuk, hogy nálunk sötétség és tespedés uralkodott ezen

korszakban. Ezen korszak neveltjei közé tartozik végül az 1825-ben fellépett Vörösmarty és Széchenyi István is, az egyik a Zalán futásával, a másik nagy társadalmi akciójával, mely hívatva volt megteremteni az új, a demokratikus Magyarországot.

És ez még nem is minden. Éppen az imént idézett monográfiák mutatják ennek a kornak más irányokban is eleven pezsgését, sokoldalú mozgását s nagy előkészületét az 1825-el kezdődő új korszakra; és mutatják, hogy a haladást ezen időben már nem valami külső tényező mozgatta, hanem maga a nemzet, a saját fiai kezdték mozgatni, ami az igazi emelkedésnek a legbiztosabb jele. Mesebeszéd az tehát, mintha akár a kormány, akár pedig a censura megölte volna a haladást; nem ölte meg, csak a gyomot irtotta, arra a francia gyomra pedig itt nálunk egyáltalán szükség nem volt. Mert van ám haladás a francia voltaireismus nélkül is!

Végül még csak egy megjegyzés Acsády azon állítására, hogy Ferenc alatt a militarizmus papi befolyással fogva kezet szabott volna irányt a monarchia politikájának. Legalább hazánkra vonatkozólag – s ez érdekel első sorban – nagyon rosszul van e tekintetben tájékozva Acsády. Az egyházi téren Ferenc alatt fennállt még a jozefinisztikus rendszer s a gyámkodást jobban érezték az egyház intézményei, mint talán alkotmányunk. Ugyanaz az egyházjog a theologian, mint az aufklärizmus idején, ugyanaz a függés. Hisz azt gondolom, mindent elmondtam e tekintetben, ha jelzem, hogy a jozefinizmust csak I. Ferenc József kezdte beszüntetni 1850-ben. (Lonovics: A josephinismus. 1851. 36 l.) Sőt Ferenc kora az ő gyámkodó eljárásával talán többet ártott egyházunknak, mint II. József nyílt támadása. Lono-

vics így jellemzi: „Midőn az üldözés mindenkit ébren tart, eme rendszer alatt a pásztorok közül sokan az ellentállásra erélyökben végre ellankadnak, mások pedig, mivel est sua etiam servituti dulcedo, lassanként megszokják, sőt örömet látják, hogy a polgári hatalom az ő tisztjök teljesítésében velök testvérileg osztozik s érettek s helyettök nemcsak működik, *hanem gondolkozik is*, míg idő folytával a kényelem karjain azon szánandó apathiába szenderegnek át, melyben minden külnyomás ellen eltompulva, többé még csak nem is panaszkodnak s azt sem érzik, hogy az egyház ama *dermesztő oltalom* alatt észrevehetetlenül merő rendőrségi intézetté törpült, mely ily állapotában sem az álladalomnak kellő támaszul nem szolgálhat, sem a hívekre óhajtott hatással nem bír.” (4. 1.)

Egy tény jellemezze az állapotot. A francia háborúk lezajlása után szomorúan állt nálunk a vallásosság ügye. Nem csupán hitbeli tévedések, vallási viták, hanem vallástalanság és közönyös-ség kezdett az egyház beléletében rágódni. Ennek orvoslása céljából Rudnay Sándor primás 1822-ben nemzeti zsinatot hirdetett Pozsonyba. A primás az engedelmet megnyerte s „az apostoli király 8 pontot tűzött ki tanácskozás végett.” Tehát a király tűzte ki! A zsinati tagok (82) buzgón tanácskoztak, okos határozatokat is hoztak s mi lett a vége? A zsinat rendeletei, mert a kormány megerősítését meg nem nyerték, fogantba nem vétettek – írja Lányi-Knauz. (Magyar egyháztörténelem. 1869. II. 344. 1.) Ezt az ügy csúfolt, uralkodó egyházat irigyelték akkor a protestánsok s ezt nevezi ma Acsády papi befolyásnak!

1820. körül azonban már változni kezd az idő, politikai szempontból. Olaszországban ismét olyan

forradalom féle mozgalom indult meg. (Ballagi i. mű 84-118. 1.) Ezen mozgalom hírére az udvari hadi főtanács elhatározza az újoncozást és a hadi adó felemelését. Jól tudják azt Bécsben, hogy az nálunk országgyűlés nélkül nem történhetik, de tartanak zajos országgyűléstől, mely az osztrák politika hitelét megingathatná a külföld előtt. Ráírnak tehát a megyékre (1822.) s azok által akarnak célt érni. Itt-ott könnyen megy a dolog, de 8 vármegyében, s első sorban Nyitrában, Barsban, Trencsénben már csak kényszerrel és kir. biztos kiküldésével boldogulhatnak. A magyar nem bújik többé titkos társaságba, hanem – s íme ez a jól eső változás – nyíltan száll szembe. S ámbár Eötvös József báró ily kevés megye opposíciójában a municipális szervezet politikai jelentőségének csökkenését látta (Reform 90.), mégis tény, hogy ezen néhány megyének föllépése ösztönül szolgált az udvarnak arra, hogy az országgyűlést összehívja, miután az országgyűléssel esetleg kevesebb baja lesz, mint azzal az egypár konok megyével. Ferenc király tehát 1825. szept. 1 l-re országgyűlést hívott össze.

XXVI.

I. Ferenc és V. Ferdinánd. Az 1825-1848 közti korszak általános jellemzése. Megindulnak a reformok, Széchenyi István indítja meg. A munka nehéz és bizonytalan, a hangulat izgatott. A kormány magatartása és Acsády elfogultsága.

Az 1825-iki országgyűléssel egy 23 esztendeig tartó korszak nyílik meg, amelynél nincs nagyszerűbb és termékenyebb korszaka történetünknek. Azonban fontosabb itt az év, nem pedig maga az országgyűlés, mely teljesen ártatlan a jövő fejleményekben s legfellebb csak az a jelentősége, hogy Ferenc király felhagyott az előző kormányzati rendszerrel, – ez uralkodásának harmadik szaka – és alkalmat adott a rendeknek az „ösi” alkotmánynak újabb törvényekkel való körülbástyázására. De az év maga az történeti válpontot jelent, úgy mint a hajnal jelezni szokta a kelő napot. Nem mintha részesei tudatában lettek volna jelentőségének, nekik az egyszerűen csak az alkotmány visszaállításának éve volt, akár az 1790-iki év. Ismét kibeszélhették magukat a rég várt országgyűlésen s újból elmondhatták, hogy ösi nemesi jussaikból nem engednek semmit. Pedig az alatt, amíg a követek és Felsőbüki Nagy Pál, ez a szívesen hallgatott nagy szónok is csak ezt hangoztatta a rendek tábláján, két nagy dolog történt, két nagy férfiú jelent meg a látóhatáron, as egyik az irodalmi, a másik a politikai téren, akár az evangéliumi magvető,

s oly magot vetett el, melyből új Magyarország vala kikelendő. Az egyik a Tolnából, Perczeléktől, Pestre felkerült Vörösmarty Mihály, a szegény költő, aki akkor adta ki nagy nemzeti eposzát, *Zalán futását*, melyből szerte hangzott a bűvös-bájos szózat: Ősi dicsőségünk hol késel az éji homályban? S miről szolt ez a régi dicsőség? A honfoglalásról, arról a dicső korról, midőn Árpád az egész néppel ura lett ezen országnak, s a kinek tanácsából senki sem volt kirekeszthető, A másik férfiú egy gazdag mágnás, Széchenyi István gróf, aki először jelenvén meg a felső táblán, ott e században az első magyar beszédet tartotta s a nov. 3-iki kerületi ülésén, mint vendége az alsó táblának, az *akadémia* felállítására egy évi jövedelmét, 60,000 frtot ajánlotta fel. Amaz a rendi társadalommal szemben a munkás s egyképen szabad ősi magyarnak a képét mutogatta; emez a lemondásra adott nagyszerű példát s bőséges tapasztalatokkal megrakott lelkében már hordozta, már érlelte a reformokat, melyek szerint: Magyarország nem volt, hanem nemsokára lesz!

Ebben a két tettben, ebben a két férfiúban rejlett ennek az esztendőnek alapvető jelentősége. A kortársak nem vették észre a hajnalodást, mi azonban látjuk a nagy fordulatot, mely a két férfiú fellépésével kezdődött. Mint a lisztömegbe helyezett kovász, hogy ismét evangéliumi szóval éljek, oly erjedésbe hozták a látszólag nyugvó s ősi intézményeit újabban is megerősíteni törekvő magyar társadalmat. A mozgás lassan indul meg. Vörösmarty tovább mutogatja a dicső és küzdelmes hajdant; egymásután jelennek meg a Cserhalom, Eger, Széplak, Tündérvölgy költői elbeszélései a legszebb magyar nyelven, a milyenen valaha magyar költő szolt; majd a Két szomszédvár, a Sámsonék és Káldorék szomorú története,

a szenvedély sötét és emésztő harcának a rajza. Elbájol, gyönyörködtet és lelkesít. Kisfaludy Károly megalkotja a magyar színpadot s drámáiban ugyanezt a felemelő múltat jeleníti meg. Széchenyi István pedig az életbe markol s a felsőbb rétegeket kezdi mozgatni. Megalkotja a kaszinót, ír a Lovakról s 1830-ban végre fellép a nagy programmal, kiadja a *Hitel* című könyvét. Utána a *Világot* és a *Stádiumot*. Hadat izén a jelennek az egész vonalon s nemcsak az egész nemzetet kívánja bevonni az alkotmány sáncaiba, hanem megjelöli az új intézményeket is, melyek szerint Magyarországot átalakítani kell, ha életerős és haladni képes állammá akarjuk átváltoztatni.

Könyvnek nálunk még olyan hatása nem volt, mint a *Hitelnek*. Megmozdult az egész ország s egy vitázó társasággá alakult. Az új eszmék, Széchenyi bátorságával és határozottságával kimondva, megtermékenyítik az elméket; őt komolyan kellett venni, mert hiszen mielőtt beszélt volna, már nagyot tett.

Az ország egy nyüzsgő hangyabolyhoz hasonlított, hol ha vitáz is, ellene vagy mellette beszél, de tenni akar mindenki. Előre vagy hátra, előmozdítólag vagy hátráltatólag, de tennie kell már mindenkinek: az egyeseknek úgy, mint a kormánynak. Az új eszmék beférkőznek a követi utasításokba is s az 1832/6-ki országgyűlés Széchenyi eszméinek hatása alatt már reform-országgyűlés számba megy.

S maga a hazai föld is vetekedni látszik az emberekkel; a mi nagynak és szépnek előteremtésére csak képes, most mind egyszerre kiönti magából. Egyszerre támadnak férfiak: politikusok és írók, számra és nagyságra annyian, mint azelőtt soha. Aránylag rövid idő alatt, intézményeiben és irodalmában, megteremtik az új Magyarországot;

a rendi társadalom helyébe a jogegyenlőséget állítják, irodalmi szempontból pedig kultúrnemzetté emelik a magyart, a szó nemes és modern értelmében. A nagyok között a legnagyobbak: Széchenyi, Deák Ferenc és Kossuth; Vörösmarty, Arany és Petőfi.

– A legnagyobb szerűbb pedig a dologban az, hogy az átalakítás munkáját maga a nemzet végzi magán. Saját kezdeményezéséből és saját erejével, nem, mint az előbbi században, külső kényszer hatása alatt. Mária Terézia szelíd, majd II. József „Sturm und Drang” korszaka idegenből jött hatás, nem a történeti Magyarország talajába illő, kereszténytelen eszmékkal. Ezek felforgatásra, a Martinovics-féle idétlenségek előidézésére igen, de a magyarnak való haladás megteremtésére nem voltak alkalmasak. Azoknak meg kellett előbb tisztulniok; a francia háborúban kimerült nemzetnek ki kellett magát előbb pihennie, hogy ami tovább nem maradhatott el, megindítsa magán a reformot. Az isteni Gondviselés, megjövé az idők telje, saját fiaiból támaszt a magyarnak férfiakat, kik a nagy művön keresztül vezessék. Ezeket már megértette a nemzet, meghódolt nekik és a nagy munkára aztán 1848. ápril 11-én a koronás király nyomta rá a pecsétet. A legszebb nemzeti átalakulás egész Európában.

És mekkora idealizmussal folyt le ez a munka! Dolgozott, áldozott itt mindenki, nagy és kicsiny és munkájáért nem kívánt semmit, csak egyre áhítoztak valamennyien, hogy boldog legyen a nemzet, az egész nép! Az igazi ingyen-hazafiság heroikus kora volt ez, melyhez nagyon sokszor fog kellene visszatérni, ahová mindig fog kellene elvezetni az ifjúságot, valahányszor a haladó idők koptató szelleme szükségessé teszi, hogy

igaz hazafiak példáin merítsen új és új lelkesedést az egymást felváltó nemzedék.

Az 1825-től 1848-ig terjedő korszaknak nincsen párja egész történelmünkben! S hozzá oly gazdag a tanulságos és változatos eseményekben, hogy köteteket lehetne róla írni.

Én Acsádyt követve, csak néhány fontosabb mozzanatot emelek ki belőle, ott, hol előadására megjegyezni valót találok. És pedig a jelen és következő cikkben az 1825-1841-ig terjedő részletét beszélem meg, egész addig, midőn Széchenyi a *Kelet Népe*-vel neki támad a hírlapíró Kossuthnak a „Pesti Hírlap”-jában megjelent lázító cikkei miatt. (636-84. 1.)

Ezen idő alatt négy országgyűlés tartatott, az 1825-7, 1830, 1832-6, és az 1839-40-ki; a reform-munka pedig az 1832-36-iki országgyűlésen az úrbérrel vette kezdetét és csak lassú lépésekben haladt. Az előbbi két országgyűlésen, kivált az 1830-kin, az akkor újonnan megindult európai forradalmak idején, az udvar is, de meg a rendek is még mereven ragaszkodtak az ősi alkotmányhoz. Különben is csak ebben az évben (1830.) jelent meg Széchenyi Hitel-je, hatása még nem lehetett; azért minden még a régi állapotban vesztegelt. Azonban csak rövid idő kellett hozzá és az 1832-36-ki országgyűlés már teljesen Széchenyi reformeszméinek hatása alatt állott. A közszereplők e korbéli nyilatkozatai már azt a benyomást keltik, mintha ugyanazon szerzőjök lenne, mert csakugyan közös kútfejük, ugyanazon sugalmazójok, Széchenyi volt. Változni kezd a hang, mely addig a közéletben uralkodott, a régi keretekben mozgó rendi látókör mindinkább szélesbül s az a rés, melyet Széchenyi elvei a nemesi nézetek sziklafalán törtek, nemcsak be nem tömődik többé, hanem egyre tágul. Ugyan-

úgy történik az 1839-40-ki országgyűlésen. A haladás folyton új utakat tör. A jobbágyok sorának javítására, a magyar nyelv tovább érvényesülésére, az igazságszolgáltatásra, a hitelviszonyok emelésére, már az új szellemben, fontos törvények hozattak. Az utóbbi országgyűlés megalkotta a váltótörvényt is. Közbe királyváltás történt, amennyiben az 1835 márc. 2-án elhalálozott I-ső Ferencet legidősebb fia, a testileg lelkileg beteg V. Ferdinand váltotta fel, aki helyett Ferenc király intézkedése folytán új udvari testület (Staatsconferenz) Lajos főherceggel élén vezette az államügyeket.

Ha azonban a két utóbbi országgyűlés – mert csak erről lehet szó – nem is haladt valami rohamosan az újítások terén, a körülmények komoly mérlegelője már azt a haladást is kénytelen nagyrabecsülni és meg nem tagadhatja méltánylását akár az udvartól, akár a fel-feltörekvő országgyűlési pártoktól. Hisz egy családnak, vagy mondjunk nagyobb, egy helységnek a megújítása is mekkora nehézségekkel járhat, hát még egy országé, ahol az intézményekkel annyi ezernyi emberi érdek jön összeütközésbe! Könnyű nekünk most az új és már megállapodott intézmények között nyugodtan élni és visszanezve a küzdelmes múlt, esetleg szemrehányást tenni egyik vagy másik akkori politikai tényezőnek, hogy miért nem haladt jobban, mikor az az új eszme előttünk oly helyesnek látszik! De vajjon láttak-e azok akkor be a jövőbe? És tudhatták-e rögtön, hogy az új jobb lesz-e a réginél, melyet elhagynak? Ki szeret ugrani a sötétbe? Azonkívül az ilyen változó helyzeteknél különösen tárgyilagos méltánylást érdemelnek a kormányok, akiknek gondjaira van bízva és pedig felelősség alatt van bízva a nemzetek minden érdeke. Semmi

sem könnyebb, mint leszólni az ilyen kormányok intézkedéseit, annál nehezebb azonban jól kormányozni, másokat jól vezetni; fogalma sincs az ezzel járó nehézségekről annak, aki azt akár milyen kis körben meg nem próbálta. Szépen dikciózni, fényes eszméket hirdetni sokan tudnak, de még nem létezett a világon kormány, akivel mindenki meg lett volna elégedve.

Ezeket kellett közben megemlítenem, hogy Acsádynak erre a korszakra vonatkozó előadására rátérhessek. Gyönyörűen, emelkedett stílusban ír, úgy hogy képes magával ragadni a laikust; azonban csak azért, mert erről a korszakról csúnyán írni egyáltalán nem lehet. De midőn történetet keresek benne, találok egy szép tollú vezércikkíró, hallom a mindent egyoldalúlag látó pártpolitikust, de a történetírót, az események pártatlan elbeszélőjét hiába keresem. Kérem: miért ezeket az eseményeket, miért a vezérlő egyéniségeket hamis világításban mutogatni, mikor azok igaz világításban is oly nagyszerűek? Már pedig Acsády, hasonlóan a használatos történeti kézikönyveinkhez, szívével írta meg ezeket a lapjait, nem pedig a hidegen mérlegelő észszel. Csakhogy az ilyen eljárás nagyon helyes az esztétikai fejtegetéseknél, de a történetírásban nincs helye. Itt nem kívánhatunk tetszeni senkinek, csak az igazságnak.

Négy tényező körül forog főképp az 1825-1841-ig terjedő történet: az udvar, illetőleg a kormány, továbbá Széchenyi, Deák és Kossuth körül, mely utóbbiak itt kezdik szerepüket. Acsády egyiket sem mutatja be történetűen.

Az udvar, illetőleg a legnehezebb körülmények között vezető akkori kormány magatartására nincs egy méltányló szava, pedig itt vagyunk még csak a kezdet-kezdetén, amikor éppen azt kellene

rossz néven venni bármely kormánytól, ha – egy nemzet legélethevágóbb érdekeiről lévén szó – csakúgy Húbele Balázs módjára ugranék bele az alig ismert, annál kevésbé kipróbált reformokba. De nemcsak hogy nincs egy méltányló szava, hanem valóban a legnagyobb túlzással leszólja minden tettét. Miért? Mert hogy akadékoskodott, mert fékezni iparkodott a sok szenvedélytől kísért új eszmeáradatot, amelyről egész Európában maga körül azt látta, hogy bizony többet rombol, mint épít. Nem mondom, hogy annak az akkori kormánynak, innen a csendes szobából, az Íróasztal mellől nézve, helyes volt minden tette; de olvasván az akkori megyék sok reformszónokának és az akkori országgyűlések sok ellenzéki férfiának nem mindig okos beszédét, szeretném arra a kormányra ültetni Acsádyt és nézni intézkedéseit. Vajjon kiállaná-e a próbát?

Az új korszakok ugyanis soha sincsenek szenvedélyek híján, amikor sok ember elveszti fejét és a szép eszméket nem tudja összeegyeztetni az élet rideg valóságával. Ismerek egy intelligens birtokost, aki sokat foglalkozik a természettudományokkal. Egyszer eszébe vette, hogy ő nem úgy fog gazdálkodni, mint a többi, oly elavult módon, hanem ritkán veti el búzáját és tövenként megkapáltatja. Így külön ápolva bizonyosan megsokszorosodik a termése. A többszöri ilyen s ehhez hasonló próbák után azonban odajutott, hogy ma már nincs se vetni, se kapálni valója. Annak az akkori kormánynak is sok ilyenféle idealistával volt dolga, akiben meg lehetett a jó szándék, de se várni, se okos szóra hallgatni, vagy legalább lassabban járni nem tudott.

Balogh Jánosról, a tüzes barsi követről, az 1832-ki országgyűlésről írja Naplójában Kölcsey, (Kölcsey minden munkái. Kiadta Toldy F. 1861. VII.

52.1.) hogy tűzzel-vassal 29 napig vitatott valamit s midőn a personalis (az alsó tábla elnöke) végre megadta magát s a 30-ik napon a tárgyat elfogadta: az öreg föl pattant tüstént s az ellenkezőjét védte. Hiában – mondta – nem lehet az jó, ami felülről jön. – Tessék, Acsády uram, ilyen emberekkel boldogulni!

De eltekintve minden mástól, magánál Acsádynál is találok két tényt, amely nem illik bele az ő leszólásaiba. Egyik helyen ezt mondja: „az 1825-ki országgyűlésen az udvar tárgyalatni akarta az 1790-1-ki országgyűlés bizottságai által készített reformmunkálatokat, de a majdnem két évig elhúzódó országgyűlés azzal odázta el az ügyet, hogy új bizottságokat küldött ki”. (638. 1.) Ki itt az akadémikus? – A másik helyen meg ezt mondja: „Landerer Lajos pesti nyomdász (1840-ben) egy régibb lapszabadalom átírását kérte a kancelláriától, mely nemcsak teljesítette kérését, hanem figyelmeztette, hogy a tervezett új lap szerkesztőjévé Kossuthot nyerve meg... Ekképen maga a kormány juttatta Kossuthot egy hírlap birtokába”. (679. 1.) Aki tudja, milyen hatást tudott Kossuth már előbb előidézni az országban írott országgyűlési, majd törvényhatósági Tudósításaival, az a kormány ezen eljárása alatt bármi fortélyt kutathat, de azt nem mondhatja, hogy ha csakugyan minden jó szándék hiányzott volna benne a nemzet iránt, hogy akkor okosan cselekedett.

Azt sem kell végül elfelejteni, hogy a nemesség nagyon nehezen élte bele magát a reformeszmékbe s az inkább egynehány kiválóbb tagjának volt a vágya. Hisz még az 1836-ki országgyűlés utáni időről is azt mondja Acsády, hogy „a nemesi tömegek a szabadelvű eszmék ellen kezdtek állást foglalni” (668. 1.), ami szintén azt

mutatja, hogy mily nehéz volt a kormánynak a kívánságok iránt eligazodnia; mert nem szabad ám egyszerűen az országgyűlési követek kifakadásai után történetet írni, sok azokban a túlzás.

De hát a sok erőszakoskodás, amit a kormány az 1836-ki országgyűlés után elkövetett! – vetheti ellen Acsády. Becsukatta Wesselényit, Lovassyt, Kossuthot! A történetíró tudja, hogy nem ok nélkül történt ez, amint majd alább részletesebben látjuk. A heves Wesselényi hűtlenséget követett el, az ifjú Lovassy üdvözölte őt; Kossuth a nádor tilalma ellenére tovább írta Törvényhatósági Tudósításait. íme egy analóg példa! Nálunk ujabban behozták a szószéki paragrafust, mely olyant is sújthat börtönnel, aki legjobb meggyőződése szerint fejtegeti az egyháznak a házasságról szóló tanát; vajjon a tvszék mentségül veszi-e az ilyen papnak legszentebb vallási meggyőződését? Nem, hanem azt mondják, hogy rendnek muszáj lenni. Vajjon Wesselényi, Kossuth más mérték alá esnek?

Míg azonban kormányt szidni nálunk egyszerűen megszokott dolog s azért ezt Acsádynak is meg lehetne bocsátani, habár ez sem járja a tárgyilagos történetben. De azt már elvárhatjuk, hogy egy új történeti könyv, annyi kutatás birtokában, három nagy alakunkat: Széchenyit, Deákot, Kossuthot történetihűen mutassa be. Ez már igazán szoros kötelessége a történetírásnak. Acsády azonban e tekintetben is nagyon fogyatékos, egyszerűen szólva elfogult.

XXVII.

Széchenyi István gróf, Deák Ferenc és Kossuth Lajos szerepe a reform-politikában 1841-ig. Ki volt nagyobb? Acsády történetellenesen jellemzi őket. Széchenyi idegessége és akciója. Kossuth ez időben még nem volt aktív politikus.

Három nagy politikai alakunkhoz, Széchenyi, Deák és Kossuth működéséhez fűződik Magyarország újjáalakítása. Fellépésök, irányító tevékenységök jó része már ebbe (1825-1841.) a korszakba esik, valamint szerepeiknek egymást kiegészítő jelentősége is itt lép előtérbe.

Hogy Acsády részletesen foglalkozik velők, az természetes; csakhogy ő többet is tesz. Nem csak hogy működésüket vázolja, hanem mindjárt itt, nyilvános pályájoknak úgyszólván a kezdetéü, megírja mind a háromnak a jellemrajzát, az igaz, hogy kápráztató, hatalmas szép vonásokkal, azt mondhatnám: épészi fönséggel; de egyúttal helylyel-közzel színezve, számos lírai elemmel s még több poétái licentiával keverve, ami a költőnek valóban szabad, de a történetírónak nincsen megengedve. A három közül leghosszasabban (de nem egyúttal a legjobban) jellemzi Széchenyit (640-52. l.), valamivel rövidebben, (de annál jobban nagyítva) Kossuthot (675-84. l.), míg Deáknak külön alig szentel egy-két lapot (656-7. l.), bizonyosan abban a közkeletü, de téves hiszemben, hogy Deák nagy államférfíúi működése inkább csak a későbbi kiegyezés idejére esik.

Amit pedig elmond róluk, az olyan, hogy annál jellemzőbbet s nevezetesen Széchenyiről

és Kossuthról többet, pályájok befejezése után sem mondhatott volna. Ezt a preokkupatív eljárását két okból nem helyeselhetem. Először is kész ítéletével előre lefoglalja az olvasót, mielőtt az a történeti előadás alapján maga alkothatott volna valamelyes ítéletet; másodsor nemcsak hogy saját egyéni Ítéletével végig befolyásolja az olvasót, hanem hősenek működését is folyton ezen ítélethez igazítja, elhallgatván életéből mindazt, ami ítéletével esetleg nem egyezik s viszont erősen kiszíneztén az olyan részleteket, melyek ítéletének támogatására alkalmasak.

Nem helyes eljárás ez s nem is tárgyilagos, kivált az ilyen nagy férfiaknál, akik elég nagyok maradnak akkor is, ha tisztán saját valódi tetteik világításánál mutatjuk be őket. De nem helyes azért sem, mivel ily módon csúsztható be legkönnyebben bizonyos történeti expropriate) az egyiknek hátrányával a másiknak javára, ami egyrészt az osztó igazsággal ellenkezik, másrészt a tanulni vágyó olvasó megtévesztésére vezet. Ez a baj észlelhető Acsády jellemrajzainál is; azért a kérdés tisztázása végett lássuk a három férfiú működését először ezen (1841-ig terjedő) korszakban, aztán pedig tovább s hasonlítsuk össze az adott jellemrajzokkal.

A három férfiú szerepe ezen időszakban egyenlőtlen: Széchenyi már működésének delelő pontjára lép, Deák vezérkedni kezd az országgyűlésen, Kossuth a Tudósítások írásától meg éppen a Pesti Hírlaphoz jut be szerkesztőnek.

Széchenyi mint főrendi tag 1825-ben jelent meg a diétán, amely nagy áldozatáról örökké nevezetes. Nyomban megindítja a társadalmi akciót, az egyesületi életet s 1830-ban a Hitelben és a rá következő műveiben kifejti az átalakítás teljes programját. Az 1832-iki országgyűlés már ezek ha-

tása alatt fog neki a reformmunkának, maga Széchenyi pedig közben az alkotások egész sorával lép elő: fennáll már a kaszinó, lóversenyek tartatnak s az országba csábítják az idegenben élő magyar főurakat; megvan a dunai gőzhajózás, a lánchíd terve, dolgozik a Vaskapunál, Tiszát szabályozza, gyárakat alapít s más újabb terveket forgat elméjében. Tisztán áll már a nemzet előtt politikai működésének egész iránya is. Látjuk, hogy még talán sohasem volt céljai s az eszközök választása, valamint azoknak egymás után következése felől oly tisztában valamely államférfiú, midőn a köztérre kilépett, mint Széchenyi. Anyagilag és szellemileg felemeld a népet, anélkül, hogy azt kivetkőztetné nemzeti sajátságaiból, tiszteletreméltó helyet vívni ki neki jólét és kultúra által az európai népek családjában: ezt tartotta ő első és legfontosabb feladatának. A politikai szabadság kérdése másodrendű kérdés volt rá nézve, mert ezt ő az elsőből szükségkép folyónak tekintette. Sokszor hangoztatja ugyanis, hogy durva, szegény népnél nem lehet valódi szabadság, míg ellenkezőleg a világ semmi hatalma nem elég erős egy vagyonos, művelt népet leigázni, vagy hosszasan rabságba terelni. Az eszközöket erre nem a kormányban, hanem a nemzetben magában, a nemzet önerejében kereste. De nem tévesztette el szeme elől egyúttal az ország tényleges helyzetét sem, t. i. annak az udvarhoz való viszonyát, miután, mint írja, mi közhasznú tevékenységünkben utalva vagyunk Bécs jóakarására, hisz mindenki látja, – úgymond – hogy „Magyarország törvénybe ígátott függetlensége dacára az osztrák kormány nélkül egy lóversenyt sem lehet rendezni, egy egyletet sem lehet alakítani.” Azért, mint praktikus államférfiú, ki nem álmodozni, nem utópiák után futkosni,

hanem felforgatás és a nemzet kára nélkül célt akart érni, folyton hirdette, hogy ha célt akarunk érni, szükségképen jó viszonyban kell maradnunk Béccsel s az ottani hatalmi tényezőkkel. Éppen ezen felfogásából következett az is, hogy pártvezérségre nem vállalkozhatott, de nem is tartotta magát arra alkalmasnak. Meggyőződése lévén, hogy hazája jóléte csak a kormány és a nemzet egységes összműködése által érhető el, azért sem a kormánypárt, sem az ellenzék zászlajához föltétlenül sohasem csatlakozott, hanem a kettő közt fennforgó ellentétet kiengesztelni törekedett.

Ez volt Széchenyi már 1841 előtt. Mint teljesen aktív államférfiú állott a nemzet előtt, teljes programmal és nagyban dolgozva a társadalom átalakításán, úgy hogy előtte már nem állott más jövő és más fejlődés, mint az, hogy programját az utolsó betűig végrehajtsa.

Deák országos szerepe valamivel később, az 1832-6-ki országgyűlésen kezdődött, midőn szülőmegyéje, Zala, 1833. április 15-én bátyja, Antal, helyébe követévé választotta. De azzal még nem sokat mondtam, ha azt mondanám csupán, hogy országgyűlési követ volt, mivel ilyenek voltak mások is számosan. A valóság az, hogy alig lépett be a diétára, ő lett az ellenzék vezető férfia, esze, aki új, finomabb modort hozott be a követtek közé s neki, kivált tapintatos irányításának, köszönhetjük mindazokat a reform-vívmányokat, melyeket az 1832-ki és a 40-ki országgyűlések alkottak. Széchenyi, hogy úgy mondjam, a sociologus volt, Deák ugyanezen eszméknek a jogásza, ő tört nekik utat oda, ahol intézményi jelentőségre emelkedtek: a törvénykönyvbe. Elvtársak voltak tehát, csak egy körülmény választotta el őket egymástól, az, hogy Deák, mint annyi követtársa, nem tudott bízni a kormányban, míg Széchenyi

az udvar jóakaró támogatásának megnyerését mindig szükségesnek tartotta. Bezzeg a sok következő keserű tapasztalás Deákot is idővel más nézetre vezette s amit Széchenyi már ekkor annyit hangoztatott, mint tudjuk, 1867-ben végre mégis Deák valósította meg, midőn a nemzetet kibékítette az udvarral.

Kossuthnak szereplése, Széchenyi és Deák akciójához viszonyítva, 1841 előtt, teljesen jelentéktelen. Eredetileg sátoralja-újhelyi ügyvéd volt s mint Acsády beszéli (650. 1.), az 1825-7-iki országgyűlésen képviselt először egy távollevő főrendi hölgyet az alsó táblán, mint pótkövet. Ugyanezen minőségben megjelent az 1832-6-iki diétán is, de az ilyenek ott szava nem volt. Kossuthot ugyanis, mint rendes követet, először Pestmegye választotta meg az 1847/8-ki országgyűlésre, addig a törvényhozásban egyáltalán része nem volt. Az említett 1832/6-ki diétán tűnik fel először az ú. n. napló-ügygyel kapcsolatban. Az ellenzék t. i. egy hírlap kiadatását kívánta, mely a gyűlések tárgyalásairól pontos tájékozást nyújtson a közönségnek. Mint Kölcsey beszéli Naplójában (I. mű VII. 29. 1.), Wesselényinél ez ügyben conferentia tartatott s „több mások közt Kossuth is megjelent nála, az addigi ülésekről tett jegyzeteit felolvasta, tetszést nyert s abban egyeztek meg, hogy a napló alkotása reá bízásék.” Folytatólag azonban ezt mondja Kölcsey: „Legközelebbi alkalommal gróf Andrássy György kérdeztetvén általam, Kossuth személyét gyanús-nak mondotta s így a naplónak szerkesztője ma sincs.” Kossuth tehát ily formában elesett első szereplésétől, de az eszmét nem hagyta abba, tenni akart valamit s nem akart csupán néma szemlélője lenni az eseményeknek. Fogta magát s megnyervén másolásra az országgyűlési ifjúsá-

got (mely ezen az országgyűlésen tömegesen vett részt s politikai tényezővé nőtte ki magát), 1832. dec. 17-én Országgyűlési Tudósítások címmel egy írott hírlapot indított meg, melynek kéziratát maga szerkesztette s azt a fiatalsággal annyi példányban másoltatta le, ahányra szüksége volt.

„Művészi formában reprodukálta, ami jót hallott a diétán s prometheusi szikrát lehelte sok oly beszédbe, ami előbb sár és agyag volt, nélküle az is maradt volna ... A követ urak nagy gyönyörűséggel nézegették szellemi énjök ily eszményített „arcképeit,” s részint e hiúság, részint egyesek ügybuzgalma szárnyain rövid idő alatt az egész országot székiben hosszában berepülte a Kossuth munkája és neve.” (Áldor: Deák Ferenc élete. II. kiad. 46. 1.)

Ez volt a szerepe ezen a diétán végig. Az országgyűlés berekesztésével hírlapvállalata is természetesen megszűnt s ő maga Pestre költözött át. Itt nyomban új vállalatot indított, a Törvényhatósági Tudósításokat, melyben, eredeti tervéhez képest, nem szorítkozott a megyei gyűléseken elmondott szónoklatok száraz közlésére, hanem egyszersmind erős kritikát gyakorolt a politikai élet minden nyilvánulása felett. A írott hírlapot a nádor egyenes tilalma ellenére levél alakjában pecsét alatt küldözte szét. (Szilágyi története. IX. 431. 1.) Tehát tilosban járt s ez időben különben is forradalmi lévén a levegő, amihez az itt bujkáló lengyel menekültek is hozzájárultak, miután a nádor ismételt tilalma dacára, az egyes megyék állásfoglalása folytán neki bátorodva, csak tovább írta Tudósításait, a kormány 1837. május 5-én elfogatta s a kir. tábla hűtlenség címén 3 évi fogságra ítélte. Enyhítő körülménynek vették, hogy cselekményeinek indoka mindennapi kénye-

rének megszerzése, továbbá a benne mások által táplált hiúság és elragadtatás volt.

A hírlapíró Kossuthnak ezt az elítéltetését az akkori sajtószerű viszonyok szerint kell megítélnünk. Nehéz idők voltak azok, midőn egyesek az újítások útján nagyon is rohamosan akartak haladni, míg sok komoly férfiú és a kormány nem látta azt a nemzet érdekében állónak. Tény azonban, hogy tulajdonkép ez a bebörtönzés tette Kossuth nevét országossá s megnyitotta előtte az emelkedés útját. Amint ugyanis az 1839-40-ki országgyűlés sürgetésére 1840. ápril 29-én kegyelem útján kiszabadult börtönéből, Pestmegye azonnal táblabírájának választotta. Ezzel alkalmat nyert arra, hogy a lelkében forrongó eszméket ily tekintélyes helyen is hirdethesse. Kossuthnak első politikai posztója.

Csakhogy aki tágasabb körhöz szokott, az szűknek találja a csak időnkint megnyíló megyeházi termet. Kossuth is ismét a hírlaphoz vágyott vissza. Először ő maga igyekezett új lapra engedélyt szerezni, ez nem sikerült neki. Majd, mint már említettem, a kancellária figyelmeztetésére, Landerer szerződtette őt szerkesztőnek a Pesti Hírlaphoz, mely 1841. jan. 2-án indult meg. Szerkesztette pedig a lapot 1844. júl. 1-ig, midőn összekülönbözvén a kiadóval, megvált tőle s azontúl 1847. őszig, a követválasztásig, a társadalmi téren (iparegyesület stb.) foglalatzkodott. Amint első 6-7 vezércikke megjelent, jóllehet többnyire csak társadalmi kérdésekről szóltak, a reform munkában fáradozó Széchenyi azok hangján azonnal észrevette, hogy hova céloz, hogy békés haladás helyett izgalomba viendi az embereket, amiből akkor hírlap nélkül is elég volt már. Látta, hogy Kossuth az ő ragyogó tollával az ész felvilágosítása helyett az érzelmek-

hez fordul, pedig e tekintetben már Tudósításai-
val is bebizonyította, hogy tolla nagy hatalom.
Ugyan óvatosan, finom érzékkel került a kor-
mánynyal való összeütközést, de egyik cikkében
már odakiáltotta a módosaknak és a hatalom
birtokosainak: veletek és általatok, ha akartok;
nélkületek, sőt ellenetek, ha kell! Mirabeau
hangja! Széchenyi megijedt tőle, féltette nem-
zetét, féltette addigi nagy munkáját s hogy, ha
lehet, elejét vegye a bajnak, már júniusban ki-
adta Kossuth ellen a *Kelet népe* című munkáját,
melyben erős hangon szemére vetette, hogy a
birtoktalanokat a birtokosok ellen uszítja s előre-
láthatólag megsemmisítésre vezeti a magyart.
Kossuth felelt s amint tudjuk, Széchenyi nem
volt képes versenyezni Kossuth tollával, sőt a
vége az lett, hogy az akkori izzó közvéleményben,
kivált a fiatalabbak előtt, tekintélye is megingott.

Ez volt a három férfiú szerepe a reform-
munkában 1841 előtt. Széchenyi volt a kezdő és
alkotó, Deák a reformok első bevívője a törvény-
tárba, Kossuth a hírlapíró.

Már most az imént mondottakat tartva
szem előtt s szükség szerint majd a mondandókkal
kiegészítve, lássuk Acsádynak három jellemrajzát.

Gyönyörű stílussal megírva, sokféleképen
fel is magasztalva, mégis legrosszabbul jár Szé-
chenyi, már a Kossuthtal való összetűzése előtt,
annál inkább utána. Acsády elmondja katonai
pályáját, utazásait, majd a reform megindítását,
fáradhatatlan munkálkodását a haza anyagi eme-
lése körül. De midőn ezeket így hirdeti, minden
lapon legalább kétszer, mintegy magyarázatul,
fölemlíteni el nem mulasztja, hogy mindez egy
beteges idegrendszer munkája volt, tehát a psi-
chologus szerint: beszámíthatatlan állapot.

Széchenyi a hangulat embere volt, halha-

tatlan lelke beteges testben lakozott, örülség környezte, ingadozásai idegességéből folyó hangulatváltozások voltak, egész életén át befolyásolta beteges idegrendszere, – ezeket s hasonlókat olvasunk minden lapon.

Ismeretes, hogy már Grünwald Béla foglalkozott volt Széchenyivel e szempontból (Az új Magyarország, 1890.) s Acsádyéhoz hasonló eredményre jutott. Nézetem szerint azonban ez a felfogás nagy túlzás, vagy félreértés, melyre talán leginkább Széchenyi kiadott Naplói szolgáltatnak alkalmat. (Zichy Antal: Gróf Széchenyi István Naplói 1884.) Azonban ezen Naplók ismerete után – más lévén azok magyarázata – sincs okunk eltérni Széchenyi nagyszerű működésének azon felfogásától és magyarázatától, melyet Falk Miksa hatalmas monográfiájában – Gyulai Pál Vörösmarty élete mellett a legelső életrajz irodalmunkban – olvasunk. (Széchenyi István gróf és kora 1868. – Kecskeméthy Aurél: Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála 1866.)

Széchenyi működése tiszta észszel megalkotott, öntudatos elhatározástól kísért, tehát tervszerű és józan működés volt, igazi lángelme conceptiója, mely meglátta a célravezető utat és az alkalmas eszközöket, nemzete tengernyi előítélete, alacsony intelligenciája és minden oldalról szított izgatottsága között is. Hogy aztán a rengeteg munka mellett, oly nagy tervek között, a melyeknek lelkét foglalkoztatták és oly kuszált körülmények', között, amilyenek közt ő működött, máj baja is lévén, idegessé kellett válnia, az annyira természetes, hogy éppen az ellenkezője volna természetellenes. Hogy idővel, midőn végre az ügyek rosszra fordulását kellett szemlélnie, mindinkább bántotta a gondolat, nem-e ő a felelős a bekövetkezendő s már előrelátható bajokért, miután

ő indította volt meg a reformot: ez is egy oly gyengéd lelkiismeretű s hazáját meg nemzetét oly véghetetlenül szerető, érte annyit áldozó férfúnál, mint Széchenyi volt, teljesen érthető. De ezen állapot és a beszámíthatatlanság között óriási a különbség, annyira, hogy legújabbán Beöthy Ákos is, jóllehet Széchenyitől elvitatni törekszik a kezdeményezés dicsőségét, sőt még a magyar érzéket is (A magyar államiság fejlődése I. 140., 144., II. 320. 1.), örültségére hivatkozni nem tartja célszerűnek. Nem is juthatott ilyesmi az eszébe; mivel abból, ami Széchenyivel 1848. szept. 5-én, tehát az új érában, történt, midőn idegeinek túlzgatott állapota miatt Döblingbe, szanatóriumba kellett vinni, visszafelé, előbbi nagy teteknek beszámíthatatlanságára következtetni nem szabad. Ezt az akkori túlzgatottságát a júliusi események, különösen Kossuth furcsa magatartása a minisztertanácsokban és az országgyűlésen idézték elő, betetőzte a vak Wesselényi Miklós látogatása szept. 2-án, ki hosszú időn át elhagyta volt Széchenyit és követte Kossuthot s ekkor is csak azért kereste fel Széchenyit, hogy bevallja előtte, mikép ő is csalódott Kossuthban. (Falk i. mű 272– 87. 1.) Széchenyi idegzete ekkor tört meg egészen, mivel művét, melyért annyit fáradott, megsemmisítve és a forradalmat elkerülhetlennek látta.

Deák jellemzése igaz, de fölötte hiányos. Hiányzik éppen annak a kiemelése, ami személyének abban az időben szinte gondviselészerű jelentőséget kölcsönzött: vezető szerepe már az 1832-6-iki országgyűlésen, mely vezetés nélkül ez a diéta nem tért volna vagy legalább is nagyon nehezen tért volna abba az alkotó irányba, melyről nevezetes.

Midőn Deák 1833-ban, mint követ, először jelent meg Pozsonyban, az ellenzéknek nem volt vezére, nem is tudta mihez fogjon. Voltak ugyan

jeles szónokai, régi kipróbált erői, de egyikük sem volt olyan, aki az elágazó nézeteket egyesíteni, társainak imponálni és a tanácskozások menetére döntő befolyást gyakorolni képes lett volna. Nagy Pál már lejárta magát, Balogh, Beöthy, Bezerédy meg ilyen szerepre nem voltak alkalmasak. Azzá lett csakhamar Deák. Nemcsak ritka vonzó egyéni tulajdonságai és, ami akkor ritka volt, a kor színvonalán álló műveltsége képesítették erre, hanem a mód is, ahogy ő kezelte a kérdéseket és az embereket

Az ellenzék szerepe addig ugyanis merő ellenkezésből állott, Patriotismusa tagadás – írja róla Kölcsey. Deák tiszteletet ismert minden irányban; ha a kérdéshez hozzászólott, abból tanult mindenki. Elveket és politikai eljárást mindig keményen megtámadott, de kíméletes volt ellenfeleinek személye iránt. Szóval ő lett az ellenzék lelke, irányítója, oly tisztelettől környezve, hogy előtte nem csak a legnyakasabb párttag is mindig meghajolt, hanem a kormány is honorálni kezdte kívánatait. Így indult meg a reform az 1832/6-ki diétán. (Áldor i. műve, 32. 1. – Csengery Deák F. emlékezete 1877. 25. 1.)

Ezen történeti tények dacára Deák is, de különösen Széchenyi mégis háttérbe szorul Acsády könyvében Kossuth alakja mellett, pedig Kossuth eddig csupán s azt is csak kisebb keretben, hírlapírással foglalkozott és az akkori politikában még nem vett tényleges részt. Amidőn tehát Széchenyivel és Deákkal még nem is volt állítható egy sorba, az időben ugyanis mint agitátor legfellebb a becsukott Wesselényi Miklós volna említhető, Acsádynál már is Kossuth viszi előttük a pálmát, mint „egyedüli politikai lángelme, aki csodaszerűen cselekedett.” A nemzetnek azonban erről a pálmáról ezidő szerint még nem volt tudomása, az ő szeme Deákon csüngött.

XXVIII.

Politikai életünk 1841-7-ig. Kossuth szerkeszti a Pesti Hírlapot. Adott-e Kossuth új programot? Széchenyi a Kelet Népe művével higgadtságra inti. Az 1843-4. országgyűlés új reformtörvényei. Deák nem vállalt mandátumot. Kossuth 1844-ben, felhagyván a szerkesztéssel, a társadalmi akció terére lép. Széchenyi aggodalmai.

Előkészületek az 1847-8-ki országgyűlésre.

Az előbbi fejtegetésemre azt mondhatja Acsády, hogy jellemrajzai megírásánál nem csupán az 1841. előtti korszakot, hanem a három nagy férfiú egész működését tartotta szem előtt. Elfogadom, bár konstátálom, hogy előadása az 1841. előtt lefolyt időre s a három férfiúnak akkor kivívott jelentőségére nézve nem vág össze a történeti tényekkel. – Lássuk most a fejleményeket tovább!

Az események könnyebb áttekintése és a három nagy alakunk további kellő mérlegelése okából ismét csak egy részletre, az 1847. őszéig, a nemzet életében annyira fontos országgyűlés kezdetéig, terjedőre terjeszkedem ki. Eddig, - hogy a már mondottakat röviden összefoglaljam, - két reform országgyűlés tartatott, az 1832-6 és 1839-40-ki; vezére az alsó táblának Deák Ferenc volt, míg a felső táblán Széchenyi több más segítővel sürgette a reformeszméket és ugyanakkor a politikusnál szokatlan módon beállott az ország gazdájának is, dolgozott s egymásután létesítette a gazdasági intézményeket. Egyszerre írt, beszélt és dolgozott – keztyű nélkül – a munkások között.

Az eddig alkotott reformtörvények közül pedig nevezetesebbek a következők: a jobbágy pénzen válthatja meg a robotot, ha a földesura abba beleegyezik. A jobbágytelken lakó nemes is fizet adót. Az országgyűlés költségeit ezentúl nem a jobbágyság, hanem a nemesség fizeti. A pest-budai lánchídon nemes és nem nemes egyaránt két krajcárnyi vámot tartozik fizetni. (E törvény ütötte az első rést a nemesség nem-adózásán.) Majd: az országgyűlés, a helytartó tanács és a kir. kamara hivatalos nyelve a magyar. A jobbágyok földeiket megválthatják az úrbéri terhek alól. (Örök váltság.) A pest-bécsi és a pozsony-nagyszombati vasútvonal. A váltótörvény. – Valóban oly alkotások ezek, melyeket az akkori viszonyok közt kicsinyelnünk nem szabad s mutatják egyúttal, hogy a haladás, az átalakulás munkája megfontolva ugyan, – okos ember megfontolva cselekszik, – de erős, többé-fel nem tartóztatható folyamatába lépett.

A további teendők programja is készen állott, Széchenyi teljesen megfogalmazta. De végrehajtásánál szüntelenül hangoztatta, hogy az anyagi reformok, az anyagi jólét megteremtése után következzenek csak a politikai szabadságok kivívása, mert csak a módos, értelmes nép érett a politikai szabadságra.

Ezek tehát megvoltak már, midőn Kossuth 1840. május 5-én, közvetlen az országgyűlés bezárása előtt, szabadult ki a börtönből, mint a többi politikai foglyok is szabadon bocsáttattak. Addig pedig, mint már említettem, csak írott országgyűlési, majd Törvényhatósági Tudósításaival vett részt a közéletben, amennyiben követi beszédek közlésével és a mozgalmak ismertetésével tájékoztatta olvasóit az állapotok felől. Szóval csupán hírlapíróként működött.

Midőn eszerint tehát 1840-ben, Széchenyi és Deák vezetése alatt, úgy állott már a reform ügye, hogy se programra nem kellett hozzá többé, se vezérek, mert az mind megvolt már, csupán csak idő kellett még, hogy lassú menetben megérlelje; mondom, midőn már annyira *haladt* a reform ügye, hogy úgy szólván az út közepén álltunk: valóban meglep Acsádynak az 1840-ki országgyűlés bezárásával és Kossuth szabadon bocsájtásával kapcsolatban olvasható ezen nyilatkozata: „De nem ez az új párt (a Deák vezetése alatt álló alsó táblai ellenzék), hanem egy új ember adott *ez időtől kezdve* irányt a magyar politikai életnek. Ez az új ember Kossuth Lajos volt.” (674. 1.) Amire aztán Kossuthnak rendkívül felmagasztaló jellemzése következik.

Meglepőnek mondom Acsádynak ezt a nyilatkozatát, mely a további előadásán és Kossuth egész jellemzésén is vezető gondolatként vonul végig. Meglepőnek mondom, mert olvastára a kérdések egész sora támad lelkünkben és megzavar. Egy új ember új irányt ad a politikai életnek és pedig ez időtől, tehát 1840 tői kezdve? Hát eddig talán nem történt semmi, hogy új emberre volt szükség? Vagy rossz volt az eddigi reformirány, hogy új irányt kellett adni a politikai életnek? És miben állott ez az új irány, vagy miben különbözött az eddigtől? – Fontos kérdések, melyek mind egyszerre támadnak fejünkben és? – és rajok feleletet Acsádynál hiában keresünk. Sőt, hogy még kevésbé tudjunk eligazodni, a következő lapon hozzáadja, hogy Kossuth, midőn a börtönből kikerült s megint a közélet mezejére lépett, nemcsak a vértanúság fénye övezte, hanem „kész nemzeti programot is hozott.” Eszerint tehát az új ember már nemcsak új irányt adott a politikai életnek, hanem még

többet, hozzá kész nemzeti programmot! És pedig 1840. májusától kezdve! – Furcsa, furcsa, szinte megfoghatatlan az elébb mondottak után.

Ép azért, hogy a tényállást megállapíthassuk, de az osztó igazság nevében is, mely megkívánja, hogy mindenkinek megadjuk a magáét, ezeken a fontos állításokon egyszerűen át nem surranhatunk, hanem meg kell vizsgálnunk, mi van a dologban? Hol, mikor és mely módon adta Kossuth azt az új irányt a politikai életnek és hol közölte azt a kész nemzeti programmot, mely bizonyosan új is volt, mert különben Széchenyi régibb és már megvalósulni kezdő programjával szemben nem lett volna rá szükség? – A feleletet erre csak Kossuth további életadataiban és működésében kereshetjük.

Mit csinált, hol volt tehát 1840. májusától 1847. őszéig? Mint említettem, Pestmegye nyomában, 1840-ben, táblabírájának választotta és befolyása alatt – Acsády szerint 679. I. – Pestvármegye igazán vezérvármegyévé nőtt. Csakhogy Acsády már jóval Kossuth táblabírosága előtt, már 1839-ben konstataálta volt Pestmegyeről, hogy „legelől járt,” akkor t. i., midőn Széchenyi ellenére, aki azt mondta ott: ha mi most emancipáljuk a zsidókat, vajjon ki fog bennünket majd a zsidók hatalma alól emancipálni, mégis fölvette követi utasításaiba, hogy a zsidó vallás törvényesen bevett vallásnak nyilváníttassék s érdemes zsidók magyar nemességet kaphassanak. (671. 1.) – Miután tehát Pestvármegye már Kossuth táblabírói szereplése előtt legelől járt, Kossuth ott új irányt nem igen jelölhetett. Nézzünk azért utánna másfelé.

Mivel a táblabíroságból megélni nem lehetett, Kossuth pedig vagyontalan köznemes volt; ezért, de meg azért is, mivel, mint Acsády

mondja, kimeríthetetlen tetterejének más munkakört is keresett, a napi sajtóhoz vágyakozott vissza. így lett, mint szintén említettem, Lande-
rertől szerződtetve, 1841. jan.-tól 1844. júliusig a Pesti Hírlap szerkesztője. Előttem fekszik ennek a Pesti Hírlapnak három évfolyama. (1841-3.) Hetenkint kétszer megjelenő lap volt, az akkori időkhöz mérten élénken szerkesztve, vezércikkeit rendszeren maga Kossuth írta. Összehasonlítván ezeket a Budapesti Híradó vagy a Nemzeti Újság akkori lapok vezető cikkelyeivel, bizonyos francia esprit, fordulatosság, közvetlenség és enciklopédikus tudás jellemzi őket, csábítóan szépek, telve érzelmességgel és szónoki módra minduntalan előfordul bennök a megszólítás: uraim!

Olvasván ezeket a vezércikkeket, bennök új programot nem találok, ellenkezőleg, amint az másképp alig is lehetett, a Pesti Hírlap lényegileg a Hitel és a Stadium alapján állt. De ha e tekintetben mondhatjuk is Acsádyval, hogy tehát Kossuth, a hírlapíró, csak folytatta Széchenyi munkáját, – ami persze ellenkezésben áll azzal az előbbi állításával, hogy Kossuth kész nemzeti programot hozott volna, – mégis nagyban eltér Széchenyitől a kérdések fejtegetésének a módjára nézve. Amihez csak hozzászól, azt ifjú tüzzel rendszeren élére állítja és a haladó javulás ama korszakában, mikor annyi tapintatra volt szükség, tény, hogy amennyire rokonszenvez az idealista szemüvegén át nézett szegényebb osztályokkal, annyira kíméletlen a már lemondani hajlandó módosabbak iránt.

Ez az eljárása hozta ki sodrából Széchenyit, különösen 14-ik számának a „Hivatásról” szóló vezércikke, melyben a fenyegető „általatok, – nélkülületek” jelszót először röpitette világgá. Akkor a 37-ik vezércikkig Kossuth irányát fejtegető

Kelet Népe című művét adta ki ellene; miután mint a nemzet ébresztője s Kossuthtól magától az 1840 ki pesti megyei gyűlésen feldicsért „legnagyobb magyar,” jogot formált magának arra, hogy Kossuthot a szerinte téves s a célt éppen elő nem segítő „taktikájára” figyelmeztesse. Komoly, megszívlelésre méltó minden szava. Halljuk néhány nyilatkozatát. „Ma – úgymond – midőn a kiváltságos rendnek leghatalmasabbjai és a nagyobb szám teli van a legjobb akarattal mindent tenni és csak azon múlik a dolog, hogy kétszer kettő nem tizenkettő, egy nap nem nyolc nap, ember nem Isten; ily körülmények között, illyes felriasztások, felkínzások, nemcsak nem hasznosak és nem illők, de meg sem bocsáthatók.” (70. 1.) „Nekünk magyaroknak mai állapotunkban nem annyira képzelet felhevítésre, felbuzdításra – mozgásba tételre – *minthogy ezen már átestünk*, – mint inkább ítéletigazításra, jó irányadásra és üdvös öbölbe vezetésre van és pedig legsürgetőbb szükségünk.” (211. 1.)

Ezt mind nem találja a lapban. „Oly – úgymond – minden tervnélküli, szövevényes körülményeinkbe oly kevéssé ható, a legsajnosabb csalképzetekkel megtelt, felhevülés vagy pillanati izgalom súgtából ide-oda kapkodó, minden érdeket éllel egymás ellen állító, a kicsinyeket a nagyok ellen, a szegényeket a gazdagok ellen felingerlő, feluszító lapra – már csakugyan meg kell valloynom – legtávolabbról sem voltam elkészülve. Ennél – tisztelet, becsület, de igazság is! - érettebbet, mélyebbet, körülményeinkhez egy kissé illőbbet vártam,” (83.1.) „Nem szakadozunk-e kézfogási, egyetakarási tekintetben, mint vert had, napról-napra kisebb csoportokra, mióta egünkön feltámadt a Pesti Hírlapnak lángözöne?” (284. 1.)

Kétségtelenül csupa arany igazság ez a könyv, melyet ma is minden komoly hírlapírónak tanulmányoznia kellene. Azonban tudvalévő, hogy Széchenyi még sem érte el azt a hatást, legalább általánosan nem, mint a minőt megérdemelt volna. A minek oka részben az volt, hogy nem mindenki tudta akkor megérteni Széchenyinek zavar-gást kerülő reformpolitikáját, – ellenkezőleg a politikai duhajkodás, merész odamondás mindig kedvesebb az embereknek; – de részben a könyv-nek Kossuth személyét érintő részleteiben is rejlett a kedvetlenség oka. A jó Széchenyi, mikor Kossuthnak politikai taktikáról, modorról tartott leckét, elfelejtette, hogy jó volna ugyanazt neki magának is Kossuthtal szemben megtartania, mivel Kossuth tollát már igen megkedvelte a közönség. Elfelejtette, hogy a közönség kedvencével csínnyán kell bánni. Amilyen szókimondó volt, a Kossuth személyével szemben is annak maradt, az ügy és a saját hátrányára. Ugyanis művében így jellemezte Kossuthot. „A Pesti Hírlap szerkesztője - és ki fog világlani: magát szereti-e inkább, vagy a hazát – azon halandók egyike, kiket a véletlen, a körülmények játszi fordulata, tán az istenek, egy különös és a szokottnál magasabb fénykörbe állítanak. Mint áldozat mutatkozik ő a fiatal képzeletben szenvedett ő négy falai között - mondják. De mit szenvedett? Hiszen soha elzárt-nak jobb és kényelmesebb dolga nem volt; mit szenvedett ahhoz képest, mennyit mi szenvedtünk hosszú évek során keresztül, fény és köszönet s a nélkül, hogy valaki csak észre is vette volna, önként zárkózva négy falaink közé, éltünket az országi tudománynak, az országi szolgálatnak szentelvén? ... Ma azonban a fiatalabb legpezsgőbb vérű nemzedéknek ő a hőse, ő a kedvence, ő adott mindennek jobb fordulatot, ő menté meg a hazát...” (72. 1.)

Ha ezeket a pontokat mellőzi, bizonyára nagyobb visszhangra talált volna műve; de ily módon a közönség nagy része csak annyit jegyzett meg magának a vitából, hogy Széchenyi sértegeti Kossuthot és Kossuth is, miután a P. Hírlap 51. cikkében „Egy-két szó magunkért” s külön könyvben is felelt, megmaradt taktikájában annak, aki addig volt.

Annyiban tehát igaza van Acsádynak, hogy Kossuth, mint hírlapíró, bizonyos tekintetben új irányt adott a politikai életnek, jobban mondva olvasói gondolkodásának, miután voltak akkor más lapok és más olvasók is. A hírlapíró, mint ma is látjuk, mindig befolyásolja olvasóit. Magának az új iránynak az értékét azonban Széchenyi fentebbi nyilatkozataiból megbecsülhetjük.

A következő években Széchenyi folytatta alkotó munkáját, Kossuth pedig írta Hírlapját.

Közben megnyílt az 1843-4-ki országgyűlés. Acsády minden eddigi dicséretei dacára úgylátszik azonban, hogy akkor még nem nézték Kossuthot többnek, mint egy szépen író hírlapírónak, mert arra, hogy, mint szinte elvárnók, követnek megválaszszak, senki, még Zemplén, a szülőmegye, sem gondolt. Acsády is konstatálja, hogy „bármennyire visszhangzott nevétől hazája (bizonyosan csak olvasóinak a köre), az újságíró egy vármegye sem léptette föl,” amit azzal indokol, hogy törvényhozói működésének ideje még nem érkezett el. (678. 1.)

Amíg azonban Kossuthot még követnek sem léptették föl, nagy hiányát érezte az országgyűlés Deák Ferencnek, az előző két országgyűlés alsó táblai vezérének. Zalában a szegényebb nemesség leszavazta a házi adónak a követi utasítások közé való föl vételét, sőt a korteskedés közben valami hét ember életét is vesztette. Deák

az ilyen véres mandátumot elvállalni még akkor sem volt hajlandó, mikor az utasítást újabban a kívánt irányban megváltoztatták. Az elvek férfiai nem ismert el minden eszközt jónak. Mint Csenyén megjegyzi: nemcsak nem hitte ő, hogy a politikának összeütközésbe szabad jönni a morállal, hanem szóval és tettel egy hosszú életen át hirdette, hogy a becsületesség a legjobb politika. (I. mű. 54. 1.) – Érezte is hiányát mindenki; elvtársai folytonos levelezésben álltak vele s igyekeztek megtudni nézetét minden szőnyegen levő kérdésben, annyira megszokták higgadtan, megfontolva vezérlő szellemét.

Acsády szerint Kossuth is, de csak mint lelkiismeretes szerkesztő, a diéta idejére Pozsonyba utazott s vajjon mit tapasztalt ott? Azt, amit már Széchenyitől hallottunk, hogy „a kiváltságos rendnek leghatalmasabbjai és a nagyobb szátn teli van a legjobb akarattal mindent tenni és csak azon múlik a dolog, hogy egy nap nem nyolc nap, ember nem Isten,” vagyis, hogy a jó munkához idő kell. „Meglepetve tapasztalta – úgymond Acsády – hogy a királyi előterjesztések egy része az ő lapjából volt ki-, illetve átírva (Deák ezt szerényebben mondta volna!) s hogy a pozsonyi vezető körökben is sokat beszélnek haladásról, szabadelvűségről.” (688. 1.)

No lám, hát mégsem volt oly rossz a világ s az országgyűlés is – Széchenyi ott küzdött a felső táblán – tényleg folytatta a már megkezdett reformmunkát, pedig Kossuth törvényhozói működésének még akkor nem érkezett el az ideje. A hozott új főbb törvények: a magyar nyelvre vonatkozólag a törvényhozásnak, a közigazgatásnak, valamint a bíraskodásnak nyelve ezentúl kizárólag a magyar, a vegyes házasságok ügye szabályoztatott. (Lonovics római útja és a Lambru-

schini instructió). A jobbágyságra vonatkozólag a közmunkák mennyiségét törvény szabályozta. *A nem nemesek hivatalviselési és birtokszerzési joga törvénybe iktatott.* – Azonban a sokat vitatott közteherviselés elve, – tárgyalásánál Széchenyi díszben jelent meg az ülésen, – továbbá a föld-hitelintézet alapítása, az új büntető törvénykönyv s más hasonló reformtervek még a jövőre maradtak.

Kossuth, mint említettem, még ezen évben júl. 1-én, a kiadójával támadt pénzbeli összeüt-közések miatt, vált meg a Pesti Hírlaptól s azt Szalay László szerkesztése alatt a centralisták vették át, akik Kossuth municipális nézetével szemben (br. Eötvös József, Trefort, Csengery A.) a felelős kormány, népképviselő és a központosítás elvét vitatták, Kossuth maga más foglalkozás után nézett; a Balogh Páltól alapított Ipar-egyesület igazgatója lett, továbbá a vukovár-fiumei vasút, a kereskedelmi társaság, Védegylet s más ilyen ügyek körül foglalkozott. Szóval ez-úttal már a cselekvés terére lépett, s ekkor kezdett érintkezni a közönséggel is, amint akkor mindenki iparkodott valamit tenni, mint Fáy András, s mások, aki az első takarékpénztárt alapította Pesten 1840-ben. A sok tevékeny hazafi és Kossuth között azonban az volt a különbség, hogy, mint Acsády is megjegyzi, ő tevékenységével „folyton ébren tudta az ország figyelmét tartani.” (692. 1.) Vagyis ő hangosan szokott cselekedni.

Széchenyi mindezen mozgalmakban nem sok örömet talált. Legtöbbje a dilettantismus jegyét viselte magán, – Acsády merkantilista módon dicséri (692. 1.) – általában pedig látta, hogy ezen mozgalmak a helyett, hogy előbb a nemzet igazi anyagi létfeltételeivel foglalkoznának, az országot inkább csak a politikai szabadság kivívása felé terelik, melynek idejét nem látta még elérkezett-

nek. Így bántotta a Védegyelet céltévesztett működése is, amiért a Jelenkorban Deákhhoz fordult, hogy nézeteit e tekintetben kifejtse s kérje meg, hogy tekintélyével a helyes irányba terelje az erőket. „A helyett – így ír a többi között – hogy minden erejüket üdvös vállalatokra fordítanák, a helyett, hogy mocsarakat szárítanának, országutakat építenének, *iskolákat alapítanának*, igen sokan, a legtöbben azon balhitben leledzenek, hogy a hazafiság legfőbb fokán állanak, ha a nadrágposztójukat nem a brünni, hanem a gácsi posztógyárból vásárolják ... Ön azon egyedüli, ki a kedélyeket részint buzdítva, részint csillapítva mindazon hazai erőket, melyek most annyira szétágaznak, oly vágásba hozni képes, mely üdvre vezet.” (Falk i. mű 201 l.) – íme mindig ugyanaz a politikája: előbb gazdaggá, aztán szabaddá tenni a nemzetet; mert ha megfordítjuk a teendők sorát, a szabadságra nem nevelve, tönkre fog menni a nemesség, tönkre a nép, kivált ha ez által egy élelmesebb fajt rászabadítunk. – De nem reá, hanem a « szépen szónokló Kossuthra és idealista társaira hallgatott a nemzet, Széchenyi „zsörtölődéseiben” pedig csak az irigység nyilatkozatát látta.

Míg Széchenyi ellenfelei tovább feszegették a húrokat a politikai szabadság felé, Széchenyi maga 1845-ben elvállalta a helytartótanács közlekedési osztályának a vezetését s idejét főképp a Tisza szabályozásának szentelte.

A mozgalmak azonban a kormányt sem hagyták nyugodni, az is a reformok terére lépett s administratoraival a megyékben maga mellett igyekezett hangulatot ébreszteni. Midőn a szakadás a kormány és a szabadelvűek közt napról-napra mélyebb lett, amint nyomban részletesebben meghalljuk, a konzervatívok 1846 nov.-ben határozott programot állítottak fel; mire aztán a

szabadelvűek is programra gondoltak s Deáknak, miután Széchenyi is kiadta pártonkívüli Pol. Programtöredékeit, szintén sikerült 1847. jún. 5-én a liberálisokat egy közös programban egyesíteni.

Az események fejlődéséből íme előrelátható volt már, hogy Széchenyi bizony rövidebbet fog húzni Kossuth mellett s hogy hirdetett egymásutánja: előbb gazdaggá, azután szabaddá tenni a nemzetet, Kossuth ellenkező politikájával nem állja ki a versenyt.

Ennek nem utolsó oka – valljuk meg - Széchenyi egyéniségében, abban a bizonyos modorban rejlett, mely az emberek közt úgy a magánviszonyok között, mint a politikai alakulásoknál is nagy szerepet szokott játszani.

A vonzó, kedves modor a nagy tömegekre sokszor jobban hat a legéletbevágóbb, de kevésbé értett igazságnál. Ez hiányzott Széchenyinél.

Személye nem volt rokonszenves, állandó barátságát nem bírta senki. Bárki jutott közelebbe, érezte a nagy férfi személyes befolyásának ellenállhatatlan varázsát, de érezte azt is, hogy ez az ember nem tud ösztönszerűleg szíves lenni, hogy meleg rokonszenvvel senki iránt nem viselkedik. Csak nagy eszméinek él. A nagy férfiak átka súlyosodott reá, hogy magánosan élük életeket s hogy a kedélyesség élvezete, mely után néha sóvárognak, családjuk körén kívül elkerüli őket. Ebédjei fényesek voltak s estélyei kedvesek, de azért még sem érezte magát nála otthonosan senki. (Pulszky: Gróf Széchenyi István. Bpesti Szemle 1874. 30. 1.)

Ilyen volt ő politikai irataiban is, bizonyos zelus amarus jellemezte, melyet megbámulnak sokan, de szeretni, kevesen szeretik.

Kossuth ellenben csillogó szavú, fényes tollú, behízelt modorú volt. Emberek között ennek nagy hatása szokott lenni.

XXIX.

József nádor halála fordulatot idéz elő a politikai fejlődés menetében. A konzervatívok akcióba lépnek. Széchenyi Programm-töredékeiben a két párt jobbait egyesíteni akarja. Leinti Kossuthot a politikai vezérkedésről. A liberális frakciók. Deák 1847-ben egy közös programmban egyesíti őket és visszavonul.

1847 nyarán, mint említettem, a pártok már összeállították programjait s tisztán megjelölték közeli teendőiket. E tekintetben egyik párt kihívta a másikat, a konzervatívok a liberálisokat.

Úgy látszik, hogy József nádornak, a szabadelvűség addigi támogatójának, 1846 jan. 13-án bekövetkezett halála adott főképp lökést erre. T. i. a király, a míg majd az országgyűlés új nádort választ, József fiát, István főherceget, nevezte ki magyarországi helytartóvá. Ez a kinevezés általános örömet keltett az országban, kivált a liberális pártban, mivel az volt a róla elterjedt vélemény, hogy testestől lelkestől magyar és a szabadelvű eszmék barátja. Azonban csakhamar kiderült, hogy a vélemény igaz ugyan, de az ifjú főherceg, habár egyénileg ez irányban a legjobb akarat lelkesíti; az irányadó helyen nem bír többé oly befolyással, mint a minővel a megboldogult atyja bírt vala. Ebben a körülményben kell keresnünk okát annak, hogy a konzervatívok, látván egyúttal a mozgalmat is, melyet a liberálisok a sajtóban és a társadalmi téren felidéztek s mely már igen erős hullámokat kez-

dett vetni, nyílt fellépésre határozták el magokat és 1846 novemberében gr. Keglevich Gábor tárnok lakásán formászerű programot alapítottak meg. A haladás mellett nyilatkoztak, de természetesen legkevésbé sem oly rohamlépésben, mint ahogy azt a liberálisok főbb hangadói sürgették.

Ez a program egységet és erőt adott a pártnak s különben is, tekintve a konzervatívok anyagi és erkölcsi hatalmát, eme határozott fellépések veszélyt jelentett a szabadelvűekre nézve, annál is inkább, mivel ezek között politikai nézetegység egyáltalán nem létezett. Deák, Kossuth, Batthyány Lajos, Teleki László, Eötvös, Szalay sok pontban találkoztak, de nem épen jelentéktelen kérdésekre nézve el is tértek egymástól. Együtt ugyan egy szabadelvű ellenzékot képeztek, de egyenkint a szabadelvű párt ugyanannyi töredékének voltak tekinthetők. Ezenkívül tekintve egyéniségeiket is, szinte megoldhatatlan feladatnak látszott csak kissé szabatosabb programot is formulázni, melyhez (pl. a municipalista Kossuth és a centralista Eötvös) e férfiak mindnyájan a hozzájuk szító töredékekkel együtt feltétlenül csatlakozhattak volna. (Szilágyi története IX. 642. 1.)

Az ellenzék 1847 márc. havában meg is próbálkozott ezzel, de egyelőre csak odáig jutottak, hogy a konzervatívok további eljárását élénk figyelemmel fogják kíséreni s maguktartását az ellenfél további magatartásától teszik függővé.

Emellett mindkét párt bizonyos kíváncsi várakozással tekintett Széchenyire, akinek népszerűsége, ha nem is Pesten, de a vidéken, a Tiszaszabályozás ügyében kivívott sikere folytán, ismét csaknem egykori magasságát érte el. Tudtuk, hogy a konzervatívok közé számítani nem lehet; azt is tudták, hogy liberális, csak hogy ezeknek is

sok módját és eszközét, nevezetesen az ily főbenjáró kérdésekben a tömegek felizgatását, az Ausztriához való viszony figyelembe nem vételét, ismételten és nyíltan kárhoytatta. S nem is kellett rá sokáig várni; mert ő sohasem hallgatott, valahányszor a közügy válságosabb fordulatot vett. Rövid időre rá megjelent legújabb műve. a *Politikai programtöredékek* s közkézen forgott. (Falk i. mű 220. 1.)

Az „igaz szó” kimondásán kezdi (Gróf Széchenyi István munkái. 1871. Heckenast kiad. III. 259. 1.) s elemzi az ellenzék eljárását, mely mindenfelé olyan népszerű. „Távol vagyok ehhez képest – írja – a fiatalabb, a tapasztalatlan vért, vagy a nagy sokaságot amiatt gáncsolni, hogy az ellenzékhez csatlakozik vagy azt pártolja: mert hiszen ezen egyszerű tette által, ne tegyen egyébiránt semmit, de egyék, igyék, alugyék, kártyázzon napestig és élje a leghaszontalanabb here szerepét, sokkal nagyobb polcra vergődik a sokaság s kivált a fiatalabb honi hölgyek kegyében, mint ha legbecsületesebben fáradna hona körül vagy valami szolgálatban évekig.” (265. 1.) Erős, szatirikus hang!

Azután erős vágást mér az ellenzék „kis zsarnok fractió”-jára, melytől az ellenzéknek meg kellene szabadulnia. Azonban „habár egyenként négy szem közt máskép nyilatkozik is az ellenzék legtöbb tagja, azért, mint a tapasztalás mutatja, collegialiter, kivált népes és főkép karzatos gyűlésben, hol az ellenzék túlsúlylyal bír, rendszerint az érintett kis fractió legtúlzóbbjai döntenek el a nap sorsát.” (272. 1.)

Majd rátér arra az ismételt témájára, hogy több bizalommal kellene viselkedni a kormány iránt, miután „mindaz, mi tán nem leghelyesebben történik, nem azért történik így, mintha

valami rejtett rossz cél volna a dologban, hanem mert bonyodalmaink közt nem oly könnyű, kivált ha több elegyedik belé és ily mütéteibe mindnyája még egészen belé nem okult, oly magyar és oly alkotmányos rend- és tápláló-szerket találni ki, mint azt magyar felszíneseink, politikai projectansaink és a dolog csak egy oldalát látók roppant serege könnyűnek gondolni látszik; mostani körülményeink között tehát, mondom: nem kell, sőt nem szabad, hogy a (kis fractio alatt nyögő) magyar ellenzék bármi-ben is, kivált anticipative, túlsúlyra emelkedjék. De minden magyarnak . . . szoros kötelessége, mindent, mi lélekismerettel és becsülettel nem ellenkező, elkövetni, hogy a magyar ellenzék, *mostanság legalább*, mielőtt a megújult (Apponyi György-) kormánynak még ideje és alkalma sem volt célzatit a magyar nemzet előtt jóformán kitárni, túlsúlyra ne emelkedjék.”

Ez művének alapeszméje, melyre folyton és folyton vissza tér. „Szorul a jobb ember keble – írja alább – ha a kormánynak becsületes haladási tendenciáit ismerj s más részről azt is tudja, hogy a konservatívok jelesbjei szintúgy akarnak nemzeti és alkotmányos vágások között haladni, mint az ellenzék jobbjai, s hogy mégis, dacára ezen olyannyira engesztelő körülménynek, úgy áll az ellenzéki tábor a kormánynak átellenében, mint Cerberus; az érintett két tábor, sőt tán jobban mondva had pedig egymással szemközt úgy, mint két élével olló . . . *miért nem egyesülnek a kormány célzatira a két párt jobbjai, s pedig részben ellenőrileg; nagyobb részben azonban, nehogy a haladás eltörpíttessék: pártólól, elősegítőleg?*” (320. 1.)

Mennyi államférfíúi előrelátás rejlik Széchenyi ezen óhajában, aki – s erről mindenki

meg volt győződve – semmit egyebet nem keresett, csak a haza, csak a nemzet *üdvös* haladásáért buzgólkodott! Ha rá hallgatnak, akkor taláu az új alkotmányos korszak később következett volna be, de eme lassított menet mellett milyen máskép néznénk, ki ma és velünk együtt a nemzet gerince, az egykori nemesség?

Széchenyi azonban jól tudja, hogy szavának alig lesz foganatja, hisz a sok szép frázistól már annyira meg volt vesztegetve a sokaság, hogy egy ilyen egyenes és a sokaságnak sok rossz tulajdonságát szemérehányó beszéd csak az ellenkezőre izgathatta. Azért, mint akire ezen lázas állapot miatt a főfelelősséget hárítja, ismét erősen neki fordul Kossuth Lajosnak. Egész fotográfiát állít ki róla. Elmondja (302. 1.), hogy íme elérkezett immár szereplésének harmadik stádiumába, amidőn mint demagóg mindaddig fogja a köznépet lázítani, míg a Hóra és Kloska korát (lázas oláhok II. József korában) vissza nem varázsolja. (Hivatkozik Kossuthnak a Hetilapban az imént megjelent „Adó” és „Adózzunk” cikkére.). – Legelőször – Hírlapja útján – a nemességet akarta salakjától megtisztítani s mikor ez nem sikerült, akkor elhitette magával, hogy ezt az osztályt, mint javíthatatlant, egy másikkal kell pótolni és társadalmi téren indított akciót, felcsapott kereskedőnek és fabrikánsnak; most már kezdi belátni, hogy ezen a téren sem boldogul; neki fogott tehát a népiizgatásnak.

Tény, hogy Kossuth társadalmi akcióját nem kísérte siker. Hiába, egy ember nem érhet mindenhez, így az általa erőltetett vukovár-fiumei vasútról kisült, hogy „Kossuth tervének elfogadásával a legvitálisabb nemzeti érdekek áldoztatnának fel s a tengerpart rövid időre megszűnnék magyar tengerpart lenni”. A Védegyeletről be-

bizonyult, hogy olyasmit védelmez, ami nincs, s hogy negatív működésével soha sem lesz képes Magyarországon ipart teremteni. A kereskedelmi társaság keletkezése percétől magában hordta az enyészet csíráját. (Szilágyi tört. IX. 574-81. 1.)

Majd több pontba foglalja azt a különbséget, mely közte és Kossuth között fenforog. A többi - között ezt mondja. „Én az engesztelésnek, capacitationak, kölcsönös érdek-kimutatásnak és kibénítésnek, szóval: a polgári csendes reformnak vagyok fel nem fogott, félreismert, és ekkép egyetemes, vagy legalább a hosszú sőt ősz szakállú fiatalság gratiajából kiesett szerencsétlen tanárja; t. Kossuth úr ellenben a meg nem szűnő izgatásnak, fenyegetéseknek, minden alku-kirekesztésnek, a kormánynyali legmerészebb ujjhúzásnak, szóval: a már csak hajszálon függő revolutiónak sokak által egekbe emelt, sőt bajtársai által istenített hőse”.

„És azért – folytatja tovább – a Haza szent nevére kérem Önt, lépjen le agitatójának azon veszélyteljes teréről, melyre újabban állott, sőt nemesb érzelméhez fordulva, alázattal esedezem: *mondjon le a politikai vezérségről is általán.* Mert Ön, hiszen szavamnak, éppen nem arra való. Minthogy roppant eszének és kivált azon különös kitalálási talentumának dacára, melylyel bár mit is bekapatna kivált az ifjúsággal, okosága bizony oly parányi, ítélőtehetsége pedig valóban oly szomorítólag pici, mihezképest csábításra, előítéletek terjesztésére, izgatásra el van ugyan s pedig nagy mértékben látva mind azon kellékekkel, melyek az efféle szerepviseléshez megkívántatnak; ámde egyenesen tagadom, hogy csak egyetlen egyikével is bírna azon qualificatioknak, melyek politikai vezérségre, zavart eszmék rectificatiojára és népek békés útoni boldogítására elkerülhetetlen szükségesek”. (311. 1.)

Ez kétségtelenül egyenes és világos szó a maga idején, az előrelátható zavarok és a koraszülött reformok megelőzése tekintetéből; de másrészt a legrosszabbkor mondva, a kedélyekre való csillapító hatás szempontjából. Széchenyi ismét nem találta el a hangot a már lázban lévő ama közönség észretérítésére, melyet Kossuth bűvös-bájos hangja gyönyörködtetett egyedül. Már pedig ha bármikor kel versenyre a számító ész embere az érzelmek pengetésének mesterével, bizonyos, hogy a sokaság előtt ő lesz a vesztes; mivel a kevésbé művelt magyar rendszerint, kivált azonban a reformkorszakban, gyönyörűségét a szép szóban kereste.

Összevetve az összes ténykörülmenyeket, ma Széchenyi szavain semmi igazítani valót nem találunk, nem különösen azon, hogy Kossuth addigi működését három stádiumra osztotta és pozitív alkotásokban sikertelennek mondotta. Amit ugyanis Ballagi Kossuth működésének első koráról mond, hogy „Kossuthnak inkább tüneményszerű tehetsége, mint programja; a „Pesti Hírlapnak” inkább *ékes-szólása*, mint iránya nyerte meg a nemzet zömének tetszését” (Szilágyi története IX. 517. 1.), az mondható a további szerepléséről is: szépen, behízelgően tudott a felmerült tervek mellett beszélni, de már a cselekvés inkább gyenge oldala maradt és pedig oly értelemben, mint ahogy fennebb Széchenyitől hallottuk.

A népies szónoklat, a merész fellépés és a vezéri szerep utáni vágy kulcsa működésének és magyarázója népszerűségének az akkori viszonyok között. A szónokló Kossuth, mint Széchenyi mondja, az ő „kitalálási, talentumával”: ez a reformkorszak igazi Kossuthja a többi cselekvő hazafi között. Vedd el tőle ezt a tehetségét és szavával mindenben való részvevősét s Kossuth nem több,

mint Szemere, Trefort, vagy annyian mások ebben a korszakban. Azért nem egyéb pózolásnál, mikor Acsády ezt mondja róla: „eleinte semmi hajlamot nem érzett a szónoki foglalkozás iránt s csak roppant megerőltetéssel (?) adta rá magát. De mihelyt észrevette, hogy szüksége van a szónoklat ható eszközére, megtanult beszélni (lehet ezt tanulni is?) s ajkáról ellenállhatatlanul folyt a bűvös-bájos beszéd”. (675. 1.) Ellenkezőleg. Természetében volt a szónoklás és szerette a népszerűséget.

Azért könyvében – mondhatjuk – a legnagyobb gyöngédtelenséget azzal követte el Széchenyi és Kossuth leggyöngébb oldalát akkor érintette, mikor felszólította, hogy mondjon le a politikai vezérségről, mivel nem való arra. – Mintha csak azt mondta volna ezzel, hogy a reform nélküle is meglesz, sőt sokkal jobban lesz meg, mint ha ő abba picit ítélőtehetségével folyton beleavatkozik. Hiú embernek nem jó intés ez és valóban nemcsak Kossuth volt másképp meggyőződve magáról, de a megmozgatott rétegek is annyira megszokták volt szavát, hogy többé nem nélkülözheték. Kossuth nélkül a sokaság előtt többé politikát csinálni nem lehetett.

Kossuth ennek tudatában s hogy megmutassa Széchenyinek, hogy akcióképes, azon van, hogy az ellenzék 1847 márciusára Pestre hívassék össze konferenciára. A konzervatívok programja és Széchenyi kemény szavú könyve után, melyet az ellenzék sok hangadója provokációnak tekintett magára nézve, ez szinte elmaradhatlan volt. Kossuth azonban egymaga nem ment bele a dologba; tudta, hogy az ellenzék többféle frakcióját – az irányadókat – ő egyesíteni nem képes, mivel csak a tömegek szemében volt ő nagy, de a főhangadóknak nem imponált. Négyszemközt ám nem egy úgy gondolkozott róla, mint Széchenyi. Azért e

célra Deákot igyekezett mozgásba hozni, ami elég nehezen ment, mivel ez az okos ember, ismerve az ellenzék széthúzását, kudarctól tartott.

Ám utoljára Deák sem tartotta célszerűnek a felvert ellenzéki közvéleménynek ellene szegülni, akkor ugyanis hamar rásütötték az emberre a hazaáruló címét; s habár ő maga, betegeskedése következtében, nem is vett részt a márciusi gyűlésben, a nála Kehidán (Zala m.) előzetesen látogatást tett Kossuthal és Teleki Lászlóval abban állapodott meg, hogy a párt elveire vonatkozólag olyan határozatokat hozzanak, melyek program-számba menjenek«

A gyűlés meg is tartatott, de Deák nem lévén jelen – sokan csak neki hittek, benne bíztak, – a végső elhatározást a júniusi értekezletnek tartották fenn. (Szilágyi története IX. 704. 1.) Deáknak ekkor csakugyan sikerült megegyeztetnie a fenforgó ellentéteket, kivált a centralistákat és a municipalistákat, amiben Kossuthnak kellett engednie. A jún. 5-ki ellenzéki országos értekezleten felolvasta *Ellenzéki nyilatkozatát* (Áldor i. műve 141. 1.), mely felelet volt Széchenyinek s egyúttal az ellenzék végleges programja, melylyel aztán, mint egységes párt, az országgyűlésbe is bement. Ha Széchenyi műve nem jelenik meg, valószínűleg az ellenzéki nyilatkozat sem jön létre, vagy ha létrejön, tartalma bizonyára egészen más lesz vala. És ha Deák nincs, az ellenzéknek nehezen sikerül egységes programot alkotni; csak-hogy Deák előtt most is, mint azelőtt, a legnyakasabb párttag is meghajolt, egyedül ő volt képes elsimítani az ellentéteket.

Az Ellenzéki nyilatkozat úgy formáját, mint tartalmát tekintve, rávall Deák bölcs tapintatára. Beveszi a programmba a centralisták elveit és Széchenyi tanait. Ballagi megjegyzése szerint: az

akkor még doctriuáirnak csúfolt iskola (Eötvösék) 1848-ban megéri, hogy éppen azok viszik át elveit a gyakorlati életbe (Kossuth 1848 márc. 3-iki híres beszédében), akik azelőtt legerősebben ostromolták. (Szilágyi története IX. 649. 1.) Egyébiránt: a felelős kormány, a népképviselő, unió, a sajtószabadság, vallásszabadság, közteherviselés, a törvény előtt való egyenlőség, az ösiség eltörlése, az úrbéri viszonyok szabályozása a Nyilatkozat főbb pontjai. Az osztrák tartományokhoz való viszony tekintetében pedig azon óhajának ad kifejezést, vajha azok is az alkotmányos nemzetek sorába lépnének.

Egy kérdésről azonban megfélekedtek, ami Széchenyi fogadalmát képezte: vajjon érett-e már mindezekre a nemzet? A rendkívül felizgatót közvélemény mellett természetesen mindenkit magával ragadtak az események s csak az egy Széchenyi mert szembeállni az áramlattal. A higgadtabbakat csak az menti, hogy a programot a jövő számára állították fel, és senkinek még csak sejtelve sem volt arról, hogy az esetleg egy éven belől meg is valósulhatna.

Jellemző különben az akkori állapotokra Deák további viselkedése, amint arra Beöthy Ákos, Beöthy Ödön akkori híres bihari követ fia, figyelmeztet. Ahogy a dolgok 1847-ben megindultak – úgymond – és az ellenzéki akció megkezdődött, mi sem lett volna természetesebb, mint hogy a vezérletet Deák vegye át, hogy a programot, melyet készített, maga hajtsa végre. Ez azonban nem történt meg és azon sajtószerű jelenséggel állunk szemben, hogy Deák, amint művét elkészítette, ismét letűnt az események színpadáról, hazament Kehidára. A politikai mozgalmakban nem vett részt, a követséget a közeli országgyűlésre nem fogadta el. Az embereket, egyik nyilat-

kozata szerint, teljesen lerészegedetteknek nézte, akikkel okosan beszélni nem lehet. (A. magyar államiság fejlődése II. 389. 1.) Mintha ugyanezt már Széchenyi Politikai programtörvényeiben is hallottuk volna!

Beöthy rossz néven látszik ezt venni Deák-tól, valamint azt az előbbi magatartását is, hogy Széchenyi és Kossuth között a Pesti Hírlap miatt lefolyt polemia idején nem állt határozottan Kossuth pártjára.

Ami Beöthynek előbbi óhaját illeti, vajha Deák maga állt volna most az ellenzék élére, az természetesen csak helyeselhető. Sok dolog az országgyűlés kezdetétől fogva másképp fejlődött volna, mint ahogy nélküle történt. Volt vonzó modora, volt tekintélye pártjában, csakhogy szelíd lelkülete nem tudott megbarátkozni a forradalmi mozgalmakkal. Ez tette tartózkodóvá, ezzel akarta ő úgy látszik figyelmeztetni Kossuthot is mérsékeltebb harcokra, de ez nem értette meg, vagy nem akarta megérteni.

Deák más helyzetek embere volt és nyomást egyáltalán nem tudott gyakorolni senkire. Hogy milyen politikai módszereket szeretett, megmutatta a 60-as években és hogy azok valóban a forradalmi mozgalmaknál hasznosabbak voltak a nemzetre, megmutatta nagy műve: a kiegyezés s a nemzet kibékítése a dinasztiaival.

Így nézett ki nálunk 1847-ben a politikai élet, midőn V. Ferdinánd nov. 12-re országgyűlést hirdetett.

XXX.

Szögyény-Marich Emlékiratai az 1836-47. közti eseményekről. Még inkább megerősítik azt a nézetet, hogy az ország reformja Széchenyi és Deák alatt előnyösebben sikerült volna, ha Kossuth izgatásaival közbe nem lép. Egyúttal igazolják Széchenyi ismert aggodalmainak jogosultságát is.

Mielőtt áttérnénk a nevezetes 1847-48-iki országgyűlésre, pillanatra megállapodunk és a legújabb kútfő, idős Szögyény-Marich László országbíró nemrég megjelent Emlékiratai nyomán (I. köt. 1836-1848 dec. 2-ig. Kiadják fiai 1903.) még egyszer visszatekintünk az 1836 óta lefolyt főbb eseményekre és szereplőikre.

Szükséges ez úgy magának a korszak történetének minél alaposabb felderítése, mint a már többször hangoztatott osztó igazság érdekében, A reform korszak eddig vázolt történetébe ugyanis, amint azt Acsádynál láttuk s a közkezen forgó könyveinkben is olvassuk, sok érselmi elem, sok előítélet van vegyítve, és pedig a való eseményeket elbeszélni tartozó, tárgyilagos történet rovására. S mivel ez így van, szenved ez által maga az osztó igazság is, akkori három főalakunk: Széchenyi, Deák és Kossuth közszereplésének méltatásában. Már pedig az eddig elmondottak után kétségtelennek látszik, hogy ebben a korszakban éppen nem lehet elébe tenni Kossuthot Széchenyinek és Deáknak. A reform Széchenyi ébresztő iratai, programja és példaadó tevékenysége, továbbá Deák törvényhozói vezérekedése alatt már Kossuth szereplése előtt nem-

csak megindult, hanem – tekintve egy elmaradt nemzet üdvös átalakulásának lehetőségeit - messzire is előrehaladt. Kossuth, mint láttuk, már kész talajon jelent meg, mint hírlapíró, midőn a reform már feltartóztatlanul útban volt és Széchenyi meg Deák egymást kiegészítő munkája folytán befejezésre is jutott volna. A liberális párt programját is 1847-ben Deák állította fel és pedig Kossuth municipalista nézete ellenében: Széchenyi és a centralisták elveiből. Kossuth szereplése ellenben ezen időben, miután társadalmi akciója sikeresnek nem bizonyult, csupán a hazafias és reformátori izgatásban összegződik, melylyel az ifjúságra és a nagy tömegekre hatott. Azonban ezen tevékenységében is, legalább erre kell következtetnünk Széchenyi intéseiből s Deáknak hova-tovább tartózkodóbb magaviseletéből, mintha túlment volna a szükséges és a nemzet jövőjét oly gyökeresen érintő reform ügyben a hasznos határon, döngetve a nyitott kapukat.

Az 1847-8-iki országgyűlés megnyitása előtt minden eddigi adatunk a helyzet ilyen állására mutat, annyira, hogy a történet nevében valóban elébe kell helyeznünk Széchenyit és Deákot Kossuthnak.

Szögyény-Marich említett Emlékiratai újabb fényt vannak hivatva deríteni mind az ismert eseményekre, mind pedig ezen felfogásra egy oly férfiú részéről, ki nemcsak jó hazafinak van elismerve, hanem minden sorában igazmondó s becsületes embernek is mutatkozik és azonfelül, mint az akkori kormány tagja, az irányadó körök gondolkozását is feltárja előttünk. 1836-on kezdi elbeszélését, mint személynöki ítélőmester, ki azontúl a legfőbb hivatalokra emelkedve, személyesen vett részt a politikai események irányításában.

Halljuk tehát főbb adatait.

Midőn 1836-ban bírói székét a királyi táblán elfoglalta, súlyos és fontos feladat várt a testületre: a politikai pörök. Az első az országgyűlési ifjak pöre volt. „Ugyanis – így ír – az országgyűlési ifjak közt a két Lovassy, Torma sy, Lapsánszky és többen az országgyűlés folyamán titkos társaságot alakítottak s ebben, bármily ártatlan volt is eredeti céljuk, a felség személye és kormánya ellen sértő és bűnös nyilatkozatok történtek s jegyzőkönyvbe foglaltattak.

Titkos kém (Lapsánszky) feladására a nevezett ifjak elfogattak s ellenök a királyi fiskus fölperessége mellett az 1715: VII. t. c. alapján a királyi tábla előtt felségsértési bűnvád indult meg... Noha a szelíd jellemű királyi ügyigazgató: Beöthy Sándor épen nem akarta a vádlottakat különösen sújtani s a pör előadója Platthy Mihály, nádori ítélmester is, humánus, szabadelvű ember volt, mégis a felhozott adatok alapján – majdnem egyhangúlag bűnösöknek mondtuk ki a vádlottakat.” (4 l.)

Még nagyobb fontosságú volt és ország-szerte még élénkebb figyelemmel kísérték azon két port, mely a kir. táblán a kir. fiskus fölperessége mellett báró Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos ellen volt folyamatban.

Wesselényi ellen a pör már 1835-ben indult meg, mivel a szatmármegyei közgyűlésen egyik beszédében a többi közt ezt mondta: a kormány kilenc millió ember (köznép) zsírját szíjja ki... A hűtlenségi pör ellene a Hármaskönyv I. és II. részének 3. címe és az 1723: IX. t.-c. alapján rendeltetett el, s a királyi táblán törvényes szokás szerint nyilvánosan tárgyalatott. Wesselényi szabadon védekezett... Biztosra vette fölmentését, minthogy a kérdéses nyilatkozatáról mindig

azt állította, hogy az minden izgató szándék nélkül mondott „phrasis” volt, később pedig el is tagadta ezzel az akkor szokásos szőjárással: Dixit judaeus, Apella... A kir. tábla tagjai teljes számmal gyűltek egybe. Mindnyájan – írja tovább Szögyény-Marich – hosszas indokolás után szavaztunk ... A szavazás nagy tárgyilagossággal ment végbe és érezni lehetett, hogy a bírák nagy része sajnálkozva s mintegy törvényes kényszerűségből mondta ki az alperesre a „vétkes”-t... Két szavazaton kívül az egész királyi tábla, melynek tagjai közt Wesselényinek sok személyes barátja volt, kárhóztató ítéletet mondott.

A másik híres pör a Kossuth ellen megkezdett hűtlenségi pör volt, mely ellene a „Törvényhatósági Tudósítások”-nak szerkesztése, terjesztése, a kormány elleni lázító szellemök, főként pedig ezen „tudósításoknak” a nyilvános legfelsőbb tilalom dacára történt további folytatása miatt indíttatott meg a Hármaskönyv II. k. 3. című és az 1723. IX. t.-c. alapján. A jurátusok képviselte hallgatóság ugyanolyan érdeklődést tanúsított ezen pörnek a sorsa, mint a Wesselényié iránt. Kossuth törvénytelen cselekedeteit illetőleg azonban sokkal több volt a bizonyosság, hogysem elítélése a kir. táblán élénkebb vitatkozást idézett volna elő. Teljesen a törvény szellemében jártunk el, midőn Kossuth Lajost több évi börtönbüntetésre ítéltük. (8. 1.)

A maga idején ezen elítéltetések miatt az ellenzék erős vádakot emelt volt a kormány ellen; Szögyény-Marichtól íme most halljuk a tiszta valóságot, melyet kétségbevonni nincs okunk.

Ezután beszél az 1839-40-iki országgyűlésről, mely szerinte „a legfontosabb, a legnevezetesebb és eredményre nézve a legdúsabb hongyűlések egyike.” Különösen a végét emeli ki,

midőn a király az elítélteknek megkegyelmezett. Azontúl a két tábla szorgalomban és kölcsönös engedékenységekben vetekedvén egymással, rövid idő alatt a legfontosabb és legnagyobb jelentőségű törvényeket alkotta meg, melyek Bécsben is hamarosan szentesítettek. Ebben – úgymond – az érdem oroszlánrésze Deák Ferencet és Dessewffy Aurélt illeti, kik a két részről eredő szélsőségeket okos és mérsékelt közvetítéssel kiegyenlítvén, a két tábla közt oly egyetértést hoztak létre, amire annakelőtte példa még nem volt. (16. l.) – Egy új, boldogabb érának küszöbén – úgymond – véltünk állani s a haza felvirágzásának hajnalát reméltük üdvözölhetni. Ha a kormány az ország ezen kedvező hangulatát és az iránta mutatkozó bizalmat kellőképp felhasználja, s az ellenzék józan kívánatait méltányolva az okszerű haladás ösvényén a szükséges előkészületeket megteszi, a legüdvösebb reformok elébe nézhettünk volna a közelebbi országgyűlésen. Azonban – írja – a tétlen és beteg Majláth Antal kancellár a szó teljes értelmében semmit sem tett a cél érdekében, ellenkezőleg a törekvéseket közvetlenül vagy közvetve megghiúsította.

A Pesti Hírlapra vonatkozólag, mely ekkor keletkezett, szintén nyújt felvilágosító részleteket. A kancellária Szőgyény-Marich javaslata alapján – ekkor már referendarius volt – engedte meg Landerernek a lap kiadatását, melynek szerkesztője Kossuth lett. Azonban alig indult meg a lap, Mednyánszky Alajos br., a helytartótanács könyvbírálati hivatalának elnöke, azt jelentette a kancelláriának, hogy Kossuth cikkeit mérsékelni és módosítani nem lehet. Azokat a cikkeket veszélyes tartalmuk miatt egyszerűen törölni kellene, de ezt a közönség ingereltetése nélkül tenni bajos, annál inkább, mert Kossuth azt szokta tenni,

hogy a pestmegyei közgyűlésen felolvasta az eltiltott cikket... Dessewffy Aurél visszatérően külföldi útjából, melyet a büntető rendszerek tanulmányozása céljából végzett, megdöbbenve tapasztalta azt a nagy hatást, melyet a közvéleményben Kossuth lapja keltett, ugyanazon eszközökkel elhatározta a bajt orvosolni, mint a melyekből az keletkezett. 1842-ben a *Világ* szerkesztését vette át s azt a mérsékelt haladó nézetek közlönyévé tette. Vezércikkei – beszéli Szögyény – széles tudománnyal és utolérhetlen dialektikával kérlelhetlenül ostorozták Kossuth tévtanait, azoknak elburkolt lazításait leleplezték, lapja forradalmi irányát erélyesen megtámadták s valóban nagy benyomást keltettek. Ha a lángeszű Dessewffy e lap vezetését egy ideig folytathatta volna, alighanem fordulatot idéz vala elő az ország lakosai nagy részénél, mely élvezettel olvasván Kossuth nagy ügyességgel szerkesztett dolgozatait s öntudatlanul szívta be az azokban lappangó forradalmi mérget. De korai halála meg hiúsította ezt a reményt. (20. 1.)

Majd szól az 1843/4-ki országgyűlésről. Nem kecsegtetett – úgymond – kedvező kilátásokkal, mert Majláth kancellár az 1840-ki országgyűlés befejezése alkalmával mutatkozott lelkesülést, a pártok közeledését s a kormány iránt ébredő bizalmat nem használta fel. Az ellenzéknek, Kossuth folytonos izgatásai mellett, mindinkább növekedő bátorsága a mérsékelttebbeket csaknem teljesen leszorította a közélet teréről s így többnyire kormányellenes választásokra és megyei utasításokra, valamint, Batthyány Lajos vezetése mellett, erős főrendi ellenzékre volt kilátás.

Az országgyűlésnek – szerinte – valóban parányi eredménye lett. Felemlíti, hogy a magyar nyelv használatára vonatkozó törvényjavaslatot a

kancellária nem pártolta egész terjedelmében, mert a nem magyar nemzetiségek részéről mutatkozó ingerültség óvatosságra intett. A napirenden lévő vallásügy tárgyalásánál pedig, midőn adatok után kutatott a kancellária irattárában, „azt az érdekes tapasztalatot is szereztem – úgy mond – hogy a protestánsok jogainak alaptörvényét alkotó 1790. XXVI. t. cikk egy magyar főpaprak: Batthyány bíbornok, hg.-prímásnak köszöni létrejöttét”. Valóban érdekes tapasztalat, érdemes volna részletesen ismerni!

Majd ezt mondja: tények igazolják, hogy a kormány az ország méltányos kívánatait ekkor is kész lett volna teljesíteni, de az ellenzék – Deák jemen lévén jelen – szélsőségekre ragadtatta magát. A naponkint növekedő ingerültség, – Kossuth mint szerkesztő volt jelen Pozsonyban – kivált pedig az országgyűlési hallgatóság és ifjúság rakoncátlansága – mely a legbotrányosabb kihágásokra adott okot – minden józan reményt meghiúsított. (25. 1.)

Az 1843-4-ki országgyűlés tárgyalásainak meddősége – folytatja -, a törvényhatóságokban mindinkább terjedő szabadosság s a konzervatív pártnak az ellenzékétől való folytonos megtámadtatása, a komolyan gondolkozó alkotmányos férfiakban súlyos aggodalmakat keltett az ország jövőjére nézve, így lőn, hogy mind az alsó, mind főként Apponyi György gróf vezérlete alatt a felső táblán egy szilárd, tekintélyes kormánypárt alakult, mely a legjelesb fiatal tehetségeket számítván soraiban, mindenekelőtt azt követelte, hogy a kormány lépjen ki tétlenségéből, s szorosan megmaradván a törvényesség határai között, a király jogainak szerezzen nagyobb érvényt, a melőzhetlen teendőkre nézve pedig a kezdeményezést vegye kezeibe.

Apponyinak a magyar kormány élére leendő helyzetetésének a szüksége, valamint a kormánygépezetnek: a kancelláriának, a helytartótanácsnak és a főispáni karnak regenerációja mind hangosabb kívánsággá lett. – így következett egyik fordulat a másik után.

A készülőfélben levő változásoknál a legfőbb tényező Metternich hg volt, „ki a magyar alkotmány sértetlen fentartását őszintén kívánta, de egyúttal annak időszerű kifejlesztését s az osztrák örökös tartományok érdekeivel való megegyeztetését mellőzhetlennek tartotta”. így hozta azt magával a *pragmatica sanctio*.

Majláth Antal kancellár állása ezek folytán megingott s a király egy bizottságot nevezett ki a teendő változások tervének kidolgozására, amit Szögyény-Marich dolgozott ki. Veleje az volt: a magyar kancellária és helytartótanács tekiütélye helyreállítandó, a főispánok a megyékben állandóan lakni tartozzanak, esetleg adminisztrátorokat kell kinevezni.

Ez volt – úgymond – az utóbb annyi heves párttusára alkalmat szolgáltatott ú. n. adminisztrátori rendszer genezise, mely pedig jó, alkotmányos, hazafias, törvényes szándékból származott.

Pozsonyban ezalatt az országgyűlés szenvedélyes jeleneteknek vált színhelyévé. Deák íme nincs jelen! Az ellenzék túlfeszített igényei a legüdvösebb törvényjavaslatok létesülését megíhúsították, mire az országgyűlés berekesztése határozottat el. A király az országgyűlés berekesztése előtt való napon (nov. 12) erősítette meg az előbb említett s a kormányzás javítását célzó javaslatot, „melyet ha becsületes szándékunk szerint sikerült volna végrehajtanunk, az ország csakhamar meggyőződött volna, hogy nem az al-

kotmányos jogok megszorítása vagy éppen a gyűlölt osztrák kormányzati rendszernek szabad házánkba való erőszakos beillesztése volt ama rendszabályok célja”.

Az 1843-4-ki országgyűlés szétoszlása után Batthyány Lajos gr. és Kossuth, mint ezt már hallottuk, főként a Védegylet tagjainak szaporításával igyekeztek az országot folytonos ingerültségben tartani s a kormány ellen izgatni. A Védegyletnek Szögyény-Marich szerint tagadhatlanul szeparatiztikus iránya volt, miért is a kormány terjedését nagy aggodalommal szemlélte.

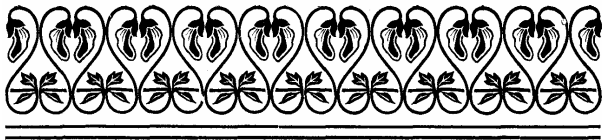
Közben tényleg folyamatba léptek a személyváltozások, mi Apponyi Györgynek alkancellárrá kineveztetésével kezdődött; Szögyény-Marich a helytartótanács alelnöke lett. Mindjárt új hivatala kezdetén Metternichhez ebédre volt hivatalos. Ezt azért említi, mivel búcsúzáskor Metternich magyar ügyekre vonatkozó aforizmákat adott neki át. „Ezen munkából – úgymond – kitűnt, hogy Metternich nem ellensége alkotmányunknak és nemzetiségünknek, sőt annak erős istápjja volt. Ő volt az akkori osztrák államférfiak között utolsó igaz, józan barátja Magyarországnak”. (32. 1.)

Kezdték kinevezni az új főispánokat is, esetleg adminisztrátorokat; azonban részint a bukott Majláth hívei ellenkezése, részint némely nem szerencsés választás miatt (amin Apponyi alig segíthetett) ez sok nehezteléssel találkozott s „nem utolsó oka volt ezen tisztán törvényes, üdvös rendszer korai bukásának”. Apponyi minden törekvése arra irányult, hogy a kormánynak a közelgő országgyűlésen törvényes úton és módon a két táblán többsége legyen. A főispánok utasításokat kaptak ugyan, de azt mondja Szögyény-Marich, „hogy azokban a törvény rendeletétől és szellemétől nem tértek el. Apponyi semmi egyebet sem akart,

úgymond, mint nemes, hazafias szándékkal az országban az alkotmányos, józan szabadságot megszilárdítani s a törvényes rendet helyreállítani” (44. 1.), amint azt a már nagyfokú izgatottság valóban szükségesnek mutatta.

Az előkészületeknek szerzőnk szerint vége az lett, hogy a kormánynak az 1847-ki diéta megnyitásakor nemcsak a főrendek, de a követek tábláján is többsége volt. (45. 1.)

– Ezt olvassuk Szögyény-Marich Emlékirataiban az 1840. után bekövetkezett időről. A reformok szépen indultak; azonban két tényező a békés haladást az izgalmak útjára terelte: Majláth kancellár tétlensége és Kossuth heveskedése, amint ezt már Széchenyi is fölpanaszolta. Ezzel újból megjelölve látjuk 1847 előtt Kossuth helyét Széchenyi és Deák között.

XXXI.

Követválasztások az 1847/8-ki országgyűlésre. Kossuth mint követjelölt. Széchenyi szintén megválasztatja magát. Az Apponyi-kormány helyzete kezdetben elég kedvező. Kossuth és a karzat. A válaszfelirati vita. Újabb reformtörvények. Kossuthot az adminisztrátori kérdésben leszavazzák. Ekkor nyílt harcot üzen a diétának.

Az 1847/8-ki országgyűlés előzetes érdekességét a választások képezték. Voltak már párt-programmok, de a követeket a megyei utasítások kötötték. Ehhez képest aránylag elég csendben és rendben folyt le minden; néhol az ellenzék, másutt a konzervatívok önként vonultak vissza, ha bizonytalannak látták a küzdelmet. Bennünket azonban első sorban a három irányadó férfiú sorsa érdekel.

Deák Ferencet Zalamegye ismét egyhangúlag választotta meg követül; Deák a választást nem fogadta el, hivatkozván gyenge egészségére. Ez igaz volt, tudjuk azonban az előzőkből, hogy tulajdonképen a fölöslegesen felidézett izgalmak vették el kedvét teljesen, a komoly ítéletű ember megcsömörlött a közviszonyoktól. Ugyanez a gyenge egészség azonban rövidre rá, a márciusi napokban, mint látjuk majd, éppen nem akadályozta meg abban, hogy egyszerre váratlanul nagy fordulóponton látván a hazát, a diétából meghívatra, ne siessen Pozsonyba: videre, ne quid detrimenti respublica capiat, elhárítani, amennyire még lehet, a ferde utakat.

A pestmegyei ellenzék, Szentkirályi Móricon kívül, Kossuth Lajost léptette fel követjelöltül. Ez Kossuthnak első választása s fölötte tanulságos részleteiben; mert nyilvánvalóvá teszi, hogy azon időben mindkét párton miként gondolkoztak róla, a ma oly hírneves egyéniségről, az irányadó férfiak. Kossuth ezen felléptetésére a konzervatív Somssich Pál adta meg az impulsust. Amint az minden a tömegeket mozgató politikai tényezőre nézve áll, úgy Kossuthról is azt tartotta, hogy a parlamentben sokkal kevésbé veszélyes, mint azon kívül, az utcán. Batthyány Lajos gróf, Kossuthnak eddig is politikai barátja, szintén támogatta jelöltségét, de őszintén szólva, csak mint „malum necessariumot,” még pedig, legalább Széchenyi lett, a következő okokból: 1.) kapacitásokra van szükség a diétán, hogy a kormány az ellenzéket szét ne morzsolja; 2.) mert Pestmegye ezzel tartozik Kossuthnak, akinek szava ott eddig is mindenben döntött; 3.) miután a megyének követi utasításait ő készítette, illő, hogy képviselje is azokat az országgyűlésen s végre 4.) mert Kossuth – csak így járja le magát! (Zichy Antal: Széchenyi Naplói 504-5. 1.)

Hozzáteszi még Zichy, hogy Trefort s vele Eötvös és Kemény azzal vigasztalták Széchenyit, hogy Kossuth, saját nyilatkozata szerint, nem akar valósággal követ lenni s nem is megy fel, hanem csak azt akarja, hogy a megye adja meg azt az elégtételt, melylyel neki régen tartozik. Batthyány különben biztosította Széchenyit, hogy ő Szentkirályival és Kossuthtal sohasem fraternizált, mert ezek a destructió emberei, azonban most már hadd történjék, aminek történnie kell. Széchenyi erre elhatározta, hogy hasonlóképen mitsem tesz ellene, hadd menjen hát minden a maga útján.

Sajátszerű benyomást tesznek az emberre ezek a nyilatkozatok, amelyek az akkoriak lelkébe oly mély bepillantást engednek. A valódi nagy férfiakat, midőn hosszabb közpálya után végre a parlamentbe akarnak lépni, úgy tudjuk nem így fogadják a politika vezetői. Kossuth csak azért menjen be a parlamentbe, mert az egyik szerint az utcán veszélyes, a másik szerint mert csak így járja le magát! Ez bizony nem az az illúzió, melyet Acsády fest Kossuthról. (722. 1.)

Ami különösen Batthyáynak Kossuth ötlejáratására vonatkozó nyilatkozatát illeti, az úgylátszik főképen a vukovár-fiumei vasút ügyére vonatkozott, mely ellen, Széchenyi figyelemzetetésére, a megyék sorba foglaltak állást s ellenkezőleg utasították követeiket. Ha ez kerül majd tárgyalásra s Kossuth ellen dől el, Kossuth nemcsak erkölcsi megsemmisítésnek nézett elébe, hanem anyagi helyzete is komoly veszélyben forogott; mert már csak azon jövedelemből élt, melyet ezen vasút leendő vállalkozóitól húzott. (Falk i. mű 244. 1.) A veszélyt tényleg csak márciusi fellépésével s a diéta figyelmének másfelé fordításával hárította el magától.

Szóval minden arra mutat, hogy Kossuth népszerűsége ez időben is jobbára csak a tömegekre támaszkodott, maguk a vezető politikusok inkább veszélyesnek, mint hasznosnak tartották. Ha pedig magunk mérlegeljük súlyát, úgy látjuk, hogy azideig tulajdonképen egyetlenegy eszmével sem gyarapította a közéletet. Eszméit Széchenyitől vette, a márciusi napokban pedig Eötvös centralista elveivel lépett ki a porondra s azokkal győzött. Az igaz – s ebben különbözött a többitől, – hogy nem volt skrupulozus ember, mint ezek; valamint az időre nézve, hogy t. i. hasznos-e már ez vagy az a reform a nemzetre?

sem voltak soha kételyei; bátran és merészen s minden további tekintet nélkül hirdette az eszmét, melyet felkapott. Míg mások – a vezető politikusok – lassan érlelték gondolataikat s számoltak az idővel: ő csak előre ment, sürgette a haladási eszmét ékes tollal és szóval. Innen volt az, hogy a nagy sokaság mindig csak Kossuthot látta maga előtt s ép azért őt gondolta egyedüli vezérének.

Tolla és szava – mondom – tényleg mindenkinél ékeesebb volt. Ítéző képessége, az igaz, már jóval gyengébb. De kitalálási talentuma, mint Széchenyi nevezte, a tömeg előtt páratlan hatású. Ő tulajdonképp nagy népszónok volt és pedig legelső sorban az érzelmek embere, ami módjával és alkalmas időben használva, menten a tömeg szenvedélyeinek való hízelgéstől, hasznos tulajdonság is lehet. De csak módjával, ha t. i. az ilyen népszónok nem igyekszik a tömeget irányadóvá tenni; mert a tömeg épúgy, mint a szenvedély, ritkán bizonyult még be alkotó tényezőnek. A jelen esetben pedig ez volt a baj. Kossuthnak ereje t. i. éppen a tömegben és az ifjúságban rejlett, azokat vontta be munkatársainak; miből kitetszik, hogy politikáját inkább szívével, mint eszével csinálta, ami bizony nem helyezi előnybe az akkori irányadó politikusok közt. E tekintetben teljesen igaz, amit maga a Kossuthot tulságosan dicsőítő Beöthy Ákos mond róla: „Ha nagyon szabatosan és pontosan kell mérlegelni – úgymond – úgy Deákot, mint Eötvöst értelmileg és szellemileg többre taksálom, mint Kossuthot. Deák mélyebb és tartalmasabb volt. Kossuthnak legkiválóbb szónoklatai nem bírnak azon értelmi súlylyal, mint Deáknak 1861-ki feliratai vagy kiegészési nagy beszéde, melyet minden tölem ismert szónoklatok közt, belső értékénél fogva, a

legmagasabb polcra kell helyeznem. Eötvöst általánosabb, magasabb röptű széliemnek minősítem. Kossuth nem volt oly sokoldalú és a XIX. század uralkodó eszméit sem írta volna meg.” (A magyar államiság fejlődése. II. 422. 1.)

Ilyen hangulat és ilyen helyzet közepett lépett fel Kossuth követjelöltnek. Ellenjelöltje a szintén ellenzéki Ballá Endre pestmegyei főjegyző volt, de az okt. 18-ki választáson ennek 1314 szavazata ellenében mégis Kossuth győzött 2048 szavazattal. A másik követ, Szentkirályi, egyhangúlag választatott meg.

Széchenyi, Kossuth fellépésének hírére, szintén a rendek táblájára vágyott, hogy ellensúlyozhassa Kossuthot. Előbb Sopronban lépett fel, de itt megválasztatnia nem sikerült, akkor Moson-megye választotta meg. Szögyény-Marich megjegyzi erre: „Széchenyi az ő követi működéséhez, Kossuth ellensúlyozása tekintetében, sok reményt fűzött, mi azonban Apponyival együtt nem sokat vártunk attól. Széchenyi szándéka nemes, hazafias volt, de erejét felhasználni vagy nem akarta, vagy talán a körülmények súlya alatt már nem is bírta.” (I. mű. 45. 1.)

Az országgyűlést nov. 12-én V. Ferdinánd magyar trónbeszéddel nyitotta meg, 300 év óta az első eset, mi nagy lelkesedést keltett a nemzetben. A dolgok egyelőre jól indultak. István főherceg a királyi kandidáció felbontása nélkül egyhangúlag nádorrá választatott. Maguk a királyi előterjesztések pedig, melyek a diéta teendőit jelölték meg, szintén több olyasmit foglaltak magukban (örökváltság, városok rendezése, kereskedelem és ipar felvirágoztatása, közlekedési eszközök, a részek visszacsatolása, büntető codex) ami – Acsády szerint is 723.1. – a nemzeti programban is szerepelt. Hiányzott ugyan az előterjesztések-

ben a parlamenti s a felelős kormány-forma, de nem volt az meg az autonómiájukra féltékeny megyék utasításaiban sem, ami miatt Eötvös duzogott s egyelőre az országgyűléstől távol is tartotta magát.

A kormány intézkedéseinek ezen kétségtelenül nemzeties iránya folytán Apponyi állása megszilárdulni látszott. Az ellenzéki követek közül is többen, ú. m. Szentkirályi Móric, Lónyay Menyhért. Pázmándy Dénes stb. bizalommal közeledtek hozzá s többféle tervet közöltek vele abban az irányban, hogy a kormány és az ellenzék közt fennforgó meghasonlás kiegyenlítették. Sőt még Kossuth is megjelent nála, a nélkül azonban, hogy nézeteikben közeledtek volna egymáshoz.

Az ügyek ily állására való tekintettel, mondja Zichy Antal: »... egészen véve alig mondhatjuk, hogy békés átalakulásunk keresztülvitele végett valami nagyon reá lettünk volna szorulva egy kis forradalomra, a párisi csőcselék, vagy akár élite, egy Lamartine, Louis Blanc és Marrast segítségére. Az e téren még újonc bécsi-ekére annál kevésbé!» (Széchenyi Naplói 523. 1.) Csakhogy máskép volt megírva a csillagokban és Kossuth hajlamaiban.

Kossuth tudniillik mindjárt az első kerületi ülésben, nov. 10-én, Deák nem lévén jelen, magához ragadta a vezetést. Minden felszólalása, ha mellékesnek látszó tárgyban is, éreztette, hogy a vezér szól. Ha azt mondta: szavazzunk, el kellett állni a szótól; ha mellőzött valamit, az letűnt a napirendről. Kossuth mellett hovatovább döntőbb szerepe lett a tárgyalások irányításában még a karzatnak is, melyről Acsádynek teljesen megfélekedezik. Szereplését érdekesen írja le Zichy. A Parlamentarismus őszinte barátjainak – úgymond – ma lehetetlen megütközés nélkül

olvasniok az akkori hírlapi és magántudósításokat ezen utolsó pozsonyi országgyűlésről. Az úgynevezett hallgatóság (a karzat), mely nevének éppen ellenkezőjét gyakorolta, mintegy szervezett jakobinus csapat lépett fel, mely erkölcsi élet és halál felett rögtönítéletet tart s ítéletét, felebbezés nélkül, azonnal végre is hajtja. Minden tiltakozás e zsarnok hatalom ellen hasztalan volt; sokan nyíltan kijelentették, hogy ez egy rossz kormányzásnak egyedüli ellenmérge s hogy mindaddig, amíg szabad sajtónk nem lesz, a karzat, illetőleg utcai tömegek féken tartását követelni sem lehet. Bónis követ az írásra hivatkozott, melyben megvan írva, hogy sírni kell a sírókkal s nevetni a nevetőkkel. Azt hinné valaki, hogy sem gyorsírók, sem országgyűlési naplók, sem hírlapok nem voltak, pedig mindenki szabadon olvashatta a leg-túlzóbb ellenzéki szónoklatokat s kedvére lelkesülhetett mellettök.

A zsbongó tömeg, már az ülés megnyíltá előtt, elfoglalta a helyeket s azzal mulatta magát, hogy az egyenkint belépő kormánypártiakat pizszegéssel s mindenféle gúnyos megjegyzésekkel, az ellenzékieket pedig buzgóságukhoz mért hangosabb, vagy csendesebb éljenzésekkel üdvözölte. Dessewffy Emil gróf, kinek erkölcsi bátorságát oly nagyra becsülte Széchenyi, finom hajlongásokkal s kezével szórt bókokkal szokta ironice viszonzni az ily durva köszöntéseket, míg némelyik, az ellenzéki nevezetességek közé furakodva, mintegy ezek védőszárnyai alatt keresett s talált oltalmat ellenök; a dacosabbaknak az elnökséghez intézett bátor felhívásaik a rend és csend, vagyis a szólásszabadságnak helyreállítása iránt, többnyire eredmény nélkül hangzottak el. Valóban nem csekély erkölcsi erőnek, hazafiságnak tanúsága az, hogy utóbb a válság napjaiban, az

ilykép lábbal tiport, vesszőt futtatott konzervatíveknek vajmi kis töredéke szegődött csak a reakcióhoz, legnagyobb része a nemzethez állott. (Széchenyi Naplói 536. 1.)

Ez volt a diéta képe a szabadság ama napjaiban s ezzel a karzattal Kossuth feltétlenül rendelkezett.

A pártok mérkőzése tulajdonkép a válaszfelirati vitával indult meg nov. 22-én. Somssich a konzervatívok nevében terjesztett elé megnyugvó javaslatot, Kossuth a felirat ellen élesebbet, mely erősen hangsúlyozta a sérelmeket; végre Széchenyi, mint aki egyik párthoz sem tartozott, közvetítő indítvánnyal lépett közbe. A vitát szavazás döntötte el; a nov. 27-ki kerületi ülésben Kossuth mellett 26, Széchenyi mellett 23 szavazat esett, az országos ülésen azonban Kossuth többsége már csak 1 szavazatból állott. A főrendek nem járultak hozzá s így kilátás volt izenetváltásokra, csakhogy Kossuth keresztülhúzza a számítást, amennyiben dec. 17-én a feliratot váratlanul levétette a napirendről és a sérelmek tárgyalását indítványozta, mint oly tért, amelyen könnyebben haladhat előre.

A sérelmek tárgyalása közben több reform kérdést is vittek dülőre. A házi adót és az országos pénztárt elfogadták; az úrbériség örökös megváltása Lónyay Gábor ellenzéki, az ősiség eltörlése meg a konzervatív Somssich indítványa szerint nyert többséget az alsótáblán, a mihez elvben a főrendek is hozzájárultak. Széchenyi előrelátása ezen utóbbi pontban is megnyilatkozott, midőn felszólalásában az ősiség eltörléséhez csak „a magyar nemzetiség megóvására tett intézkedések után” akart hozzájárulni. (Szilágyi története X. 22. 1.) Hasonlókép nagyon érdekes volt Széchenyi felszólalása az adózás kérdé-

sénél is, midőn unva a folytonos pressziót, erős célzással, kétféle osztályba sorozta az embereket; olyanokra, akik valósággal fizetni fogják az adót és olyanokra, akik csak lármáznak mellette. Olyan vihar lett ebből – a karzat jól értette, hová céloz – hogy másnap magyaráznia és enyhítenie kellett szavait.

Legnagyobb port azonban a sérelmek között az adminisztrátori rendszer vert fel. Apponyi elődjétől vette volt át, s mégis őt tették érte felelőssé. A dolog abban állott, hogy az örökös, a megye székhelyén nem tartózkodó főispánok mellett, mi pusztá címmé lett, már csak a közigazgatás érdekében is kívánatos volt, hogy legyen a megyében valaki, aki annak ügyeivel törődik, kivált az újabb izgalmak között. Ez volt a főispáni helytartók hivatása, akik természetesen arra is törekedtek, hogy jól vagy rosszul, a kormánynak többséget szerezzenek. Innen volt az ellenzék elkeseredése az adminisztrátorok ellen.

Midőn a diétán az ügy felmerült, sokan voltak az ellenzék sorában is, akik Apponyit emiatt meneszteni nem óhajtották. Szentkirályi, Lónyay, Pázmándy – Acsády fondorlatnak nevezi ezt 725. l. – felajánlkoztak Apponyinak, hogy ha az adminisztrátori rendszer iránt az országgyűléshez megnyugtató királyi leirat érkezik, az ellenzéket majd lecsillapítani igyekeznek. Úgy is történt. A leirat ezen ellenzéki követek óhaja szerint fogalmazva érkezett le a kancelláriától. S mégis nagy megtámadtatásában részesült, minek oka az volt, hogy Kossuth és Szemere időközben megtudták az előzetes tárgyalást és sértést láttak abban, hogy ők a tárgyalásban részt nem vettek. (Szögyény-Marich 48. l.) Lónyay Menyhért febr. 5-én, a kerületi ülésben, tényleg meg is tette a közvetítő indítványt ezen sere-

lem elejtése s a leiratban való megnyugvás iránt. Óriási zajjal fogadta a karzat, de az indítvány mégis egy szótöbbséggel keresztül ment. Több se kellett Kossuthnak, akit ilyformán ez egyszer le-szavaztak. Fölállott s ezt mondta: „E szavazat következtében az országgyűlésen többé béke nem lehet, legyen tehát harc és lesz harc az utolsó percig.” (Áldor i. mű 151. 1.) Pedig hát ezzel a fellépésével Kossuth megsértette a parlamenti szempontot, mert az bizonyos, hogy a szavazás, tetszik vagy nem tetszik, a tárgyat – az adminisztrátori kérdést – eldöntötte (Szilágyi története X. 24. 1.) s arról többé szólni sem lett volna szabad. Csakhogy ekkor már a diéta működését Kossuth teljesen a saját mértéke szerint irányította.

Olasz- és Franciaország felől ugyanekkor a forradalom moraja hallatszott.

Következtek az európai februári napok.

XXXII.

Az 1847/8-ki országgyűlés folytatása. A párisi februári forradalom, hatása a bécsi börsére. Kossuth márc. 3-ki váratlan indítványa a felelős minisztériumról. Apponyi fel akarja oszlatni az országgyűlést. A bécsi márc. 13-ki forradalom hatása a magyar diétára. A magyar küldöttség Bécsben. A pesti márc. 15-ke.

Az országgyűlés 1848 februárjában már nagyon izgatott volt, maga az ország pedig talán még izgatottabb. Erős sejtelem tartotta az embereket, hogy valaminek történnie kell. A karzat említett féktelensége csak kicsinyített képe a kedélyek országos háborgásának. Nemcsak Pozsonyban, hanem Pesten s más városokban is izgett-mozgott, türelmetlenkedett a tömeg és a fiatalság s francia jelszavak alatt lelkesült.

A politikai kérdések, tárgyalásának újabb módja, nevezetesen a szenvedélyek felkorbácsolása, a tömegek bevonása, amit Kossuth 1841 óta a Pesti Hírlappal divatba hozott; továbbá a külső országok forradalmi hírei, példái már teljesen átjárták a magyar közvéleményt s lehetlenné tettek minden nyugodtabb megfontolást, akárcsak pillanatnyi megállást. Az elméken teljes mértékben uralkodott a szenvedély, mely csak előre, a bizonytalanba kergetett mindenkit. Se embernek, se intézménynek itt többé tekintélye nem volt, hü tanúi ennek az akkori hírlapok.

Pedig ha számbavesszük az 1832/6-ki országgyűlés óta hozott reformtörvényeket, vagy

akárcsak az imént eltörült ősiségi törvény-nyel járó nagy változást, mely Nagy Lajos óta egész 1848-ig a jobbára könnyelmű nemességet anyagi alapjától, a földbirtoktól, megfosztani nem engedte, amennyiben a nemesi birtok elidegeníthető nem volt; ha mondom mindezt számbaveszszük: be kell látnunk, hogy a társadalomnak már csak ezek szerint való békés, hasznos berendezkedésére, megállapodására is akár további 50 évre lett volna szüksége anélkül, hogy bármi további újításba ment volna bele. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy milyen volt akkor a magyar nemesség (Petőfi Magyar nemesében, Pató Páljában eléggé jellemzi) és a nép állapota: értelmi és gazdasági önállóságra éretlen, úgy hogy már az eddigi, föltétel nélkül való, hirtelen átalakítás is egyenesen kiszolgáltatta egy élelmesebb faj zsákmányául. Bizonyára ezen alapszik Acsády részéről az eseményeknek nagyfokú dicsőítése.

Egyszóval a hangulat mindenfelé forradalmi volt. Csak az egy Széchenyi István tartotta meg régi bátorságát és nyílt szókimondását; csakhogy ekkor már minden hasztalan volt, megállítani semmit sem birt, annyira, hogy régi barátja, br. Wenkheim Béla, majd utána Perényi Zsigmond figyelmeztették: hagyjon fel akadékoskodásával, engedjen szabad folyást az eseményeknek, ha nem akar „vasvillát a hasába”.

Ezeket tartva szem előtt kísérjük tovább az országgyűlés munkáját. Kossuth nem viselhette el a már említett leszavaztatást, mely az adminisztratori kérdésben érte; azért társa, Szemere Bertalan, új szövegezésben terjesztette a diéta elé az ellenzéki feliratot az említett királyi leirat ellen s a diéta ezt (febr. 12-én) már 13 szónyi többséggel elfogadta, a főrendek pedig febr. 29-én járultak hozzá. A konzervatívek s nevezetesen Somssich

ennek folytán úgy fogták fel akkor a helyzetet, hogy vagy az országgyűlést kell feloszlatni, vagy megalkudni Kossuthal. Somssich szerint Kossuth, akivel sűrűn érintkezett, akkor belevonható lett volna egy újonnan alakítandó magyar kormányba, ámbar midőn febr. 27-én Széchenyi erre egyenesen felszóllította, „ravasz szerénységgel” visszautasította, mivelhogy ő hivatalnoknak nem született. (Zichy: Széchenyi Naplói 541. 1.) Maga Apponyi György kancellár is foglalkozott a feloszlatás tervével.

A február hó folyamán különben még három ügy foglalkoztatta a táblát. Egyik Széchenyinek az összes közlekedési ügyről a rendek elé terjesztett javaslata volt. Márki szerint előre lehetett látni, hogy ez a terv, ha napirendre kerül, megbuktatja Kossuth kisebbszerû s a mellett hibás számításon alapuló javaslatát a vukovár-fiumei vasút ügyében s talán Kossuth varázsát is megtöri. (Szilágyi története X. 26. 1.) A másik kettő a horvát ügy s a városok ügye volt, mely utóbbi a diétán kevés érdeklődés mellett márc. 2-án is képezte a napitárgyat, midőn márc. 3-án váratlan fordulat állott be. Ugyanis a febr. 24-ki párisi forradalom (Lajos Fülöpöt letették és köztársaságot kiáltottak ki) már is éreztette hatását a bécsi börzén. Balogh Kornél, a konzervatív győri követ, e miatt, nevezetesen a metalliqueok árcsökkenése (91%) miatt, nehogy Magyarországot megint valami váratlan devalvatio érje, márc. 1-én interpellate jelentett be. Ugyanaznap több indítvány is adatott be. Schnée a kolera, Bernáth a népképviselet, Kossuth az örök váltság kérdését, illetőleg tárgyalását sürgette.

Kevesen tudták, Balogh pedig nem is gyanította, mi fog interpellatiójából kinőni! Kossuth ugyanis a következő napi konferencián egész vá-

ratlanul azt kívánta, – már pedig amit ő kívánt, annak meg kellett történnie – hogy minden más tárgynak, saját indítványának is félretételével, a Baloghé, mint legégetőbb, vétessék napirendre, melyhez majd ő is csatolja indítványát a felelős minisztériumról, nem kis meglepetésére Eötvösnek, ki csak most sietett Pozsonyba, az országgyűlésre, hogy a rég érlelt, de eddig oly kevéssé pártolt eszméjének váratlan életbeléptetésénél] legalább jelen lehessen.

Mit nem okozott, milyen váratlan fordulatot nem idézett elő a párisi forradalom és a vukovár-fiumei vasút!

Balogh március hó 3-án csakugyan előterjesztette indítványát, hogy a királytól a bank állásáról s a forgalomban levő bankjegyek fődözetéről felvilágosítást kérjenek. Ekkor állott fel Kossuth s az osztrák bankról, melynek zavarai múlóak lehetnek, az önálló magyar pénzügyre térve át – mérsékelt és lojális hangon – feliratot indítványozott a királyhoz, az ausztriai népeknek is adandó alkotmány, de minekünk mindenestre attól független, önálló s felelős minisztérium iránt, mely önállóságunk s szabadságunk megóvásáért folytatott 300 éves küzdelmeinknek egyszer valahára véget vetve, a trón és a nemzet megszilárdulását vonná maga után.

Zárka királyi személynek, dietai elnök, figyelmeztette a rendeket, hogy népképviselőtről, felelős minisztériumról a megvalósulás módozatainak előzetes kifejtése nélkül nehéz beszélni, valamint az osztrák nép közjogi viszonyait a dolgok jelen állásában érintetlenül kellene hagyni, miután a nemzet eddig sem avatkozott azok belső ügyeibe. De Kossuth beszédének varázsa alatt a felirat egyhangúlag elfogadtatott.

Ez az 1848. márc. 3-kának nagy eseménye, az

új fordulat kezdete, melynek előrelátható sikere az osztrák népre való igazán leleményes hivatkozásban rejlett.

A feliratot nyomban átküldték a főrendekhez, azon felhívással, hogy azt azonnal tárgyalják. De ott az ügy megakadni látszott. Nem azért, mint Acsády mondja, hogy a kormány nem engedte tárgyalni (725. 1.), de más oknál fogva, melyet Szögyény-Marichtól tudtunk meg. (I. mű 50.)

Szerinte már febr. végén, midőn Kossuth és Batthyány az adminisztratori rendszer megszüntetését tárgyaló feliratba, melyet még a főrendek nem fogadtak volt el, azt a sürgetést akarták felvételni, hogy az osztrák örökös tartományok részére alkotmányos szervezet adassék, előre volt látható, hogy az országgyűlés a törvényes tért elhagyni s a forradalmira átlépni készül. Sejtethető volt, hogy a követek utasításaik határait átlépik s Magyarországnak a *pragmatica sanctio*-val meg nem egyeztethető különválását fogják sürgetni. Apponyi kancellár emiatt az országgyűlés feloszlását komolyan tervezte, annál inkább, mert a nádor az országgyűlést nem vezette kielégítően, a kormánypártot nem istápolta s mert az országgyűlési ifjúság féktelensége miatt a szabad szolás immár szinte teljesen lehetetlenné vált, sőt a konzervatív követek és főrendek már-már életveszélyben forogtak.

Február végén Apponyinál Bécsben ez ügyben csakugyan tanácskozás is tartatott, mely az országgyűlés azonnal való feloszlását tartotta szükségesnek. Acsády hézagos és színes előadásában azt mondja, hogy „íme már ekkor be akarták hozni az 1849-ki rémuralmat.” (725. 1.) Szögyény-Marich ezen elhatározást ellenezte s kívánta, hogy ez iránt a király törvényszerű magyar tanácsosait kell előbb meghallgatni. Ez a második

tanácskozás márc. 8-án tartatott a Burgban s ez volt az oka, hogy a főrendiház márc. 8-án nem tarthatott ülést. Ugyanis aki elnökölhetett volna, az akkor mind Bécsben volt.

Apponyi, közbejövén márc. 3-ika, a tanácskozmányban az országgyűlés feloszlátását már nem hozta szóba, de egy fogalmazványt terjesztett elő, mely az országgyűlést, újabban követett törvénytelen és alkotmány ellenes iránya miatt, megfeddi s a törvényes útra való visszatérésre, nevezetesen a királyi előadások tárgyalására, a hallgatóság rakoncátlan viselkedésére utasítja, ellenkező esetben az országgyűlés feloszlátását helyezi kilátásba.

A jelenlévő Széchenyi István – mindnyájuk meglepetésére – erre rendkívüli eszközt ajánlott: küldje ki őt ő felsége mint királyi biztost az országgyűlésre s adjon neki teljes hatalmat a rendekkel való alkudozásra. Az indítványt azonban senkisép pártolta; ellenkezőleg az említett leirat kibocsátása ment határozatba.

A nádor márc. 10-én tért vissza Pozsonyba, Széchenyi is. Lajos főherceg, a beteg V. Ferdinánd helyett a legfőbb hatalom kezelője, azt írta neki s általa a nádornak, hogy a felirat felkuldését meg kell akadályozni.

Már későn volt, a zavar nőttön-nőtt. Márc. 14-én Széchenyi a kerületi ülésben utoljára emelte föl óvószavát, azonban Kossuth feliratát még aznap, az előző napi bécsi események hatása alatt, a nádor tanácsára a főrendek is elfogadták. Vegyes ülésben pedig a nádor vezetése alatt a főrendek 13, a rendek 59 tagot választottak, hogy másnap személyesen küldöttségileg vigyék azt fel Bécsbe.

Kossuth tehát győzött, Apponyi említett leirata nem is bocsáttatott ki az országgyűléshez. Nemde rendkívüli ez mind, ami hirtelenében

történt? Hasonló eljárást még egyetlenegy országgyűlésünk sem követett. Hiába, a forradalmi idő nem ismer szabályokat. „Mit kell tennünk? – kérdezi Széchenyi Naplójában. Istápolnunk kell Batthyányt és Kossuthot. Némuljon el minden gyűlölet, minden ellenszenv, minden személyes ambíció. Gátolni nem fogom őket. Szolgálni fogok-e velők? Az egészségi állapotomtól függ”.

Azonban mi történt aközben Bécsben, ami Kossuth győzelmét előidézte? Ezt is híven Szögyény-Marichtól tudjuk meg. (I. mű 52. 1.)

Több hete járt már a híre Bécsben – beszéli -, hogy valami mozgalom készül, sőt a vezetőket is – Bach, Hye – emlegették, kik a pozsonyi ellenzékkel, különösen Kossuthtal összeköttetésben állanak. De az udvarban a csendes és kedélyes bécsi népről ezt nem tudták feltételezni. Marc. 13-án reggel, az alsó-ausztriai tartománygyűlés megnyitásának napján, végre tényleg bekövetkezett, amit Metternich nem hitt. Tömegek lármája töltötte be az utcákat. Heves szónoklatok tartattak, Kossuth beszédeit olvasták föl, alkotmányt és sajtószabadságot követeltek. Dél tájban már puskalövések is hallatszottak, számos sebesülés történt s a néptömeg a fegyvertárhoz indult. – Estig azonban be volt fejezve a forradalom, mert az udvar teljesítette a tömeg kívánságát. Másnap Metternich lemondott s Apponyi is leköszönt a kancellárságról, helyét, Lajos főherceg kívánságára, ideiglenesen Szögyény-Marich töltötte be.

Természetesen a Bécsben történeteket azonnal megtudták Pozsonyban, hisz a terv közösen készült. Pozsony akkor legalább is annyira hatott Bécsre, mint Paris. „A vezetők itt is, ott is terveik kivitelére nézve egymásnak segédkezett nyújtottak s egymást kölcsönösen támogatták”.

Ily előzmények után a magyar küldöttség márc. 15-én a Ferenc Károly-gőzhajón indult Bécsbe. Midőn a Jägerzellen kikötöttek, Kossuth volt a nap hőse, virággal, koszorúkkal árasztották el, s diadallal kísérték a Károly főherceg fogadóba, míg nejét, az egész testében remegő Mészlényi Terézt, Széchenyi István vitte be kocsiján.

Szögyény-Marich nyomban felkereste István nádort, ki miután sajnálkozását fejezte ki azon gyengeség felett, melyet az udvar a bécsi forradalommal szemben tanúsított, oda nyilatkozott, hogy a felség meg nem tagadhatja a magyar országgyűléstől azt, amit az osztrák tartományoknak utcai forradalmi követelésére megadott. Ezután egy magyar fogalmazványt adott át Szögyénynek, melyben ő felsége az országgyűlés kívánatait teljesíteni igéri. Egyúttal hozzátette, hogy csak akkor mehet vissza Pozsonyba, ha ez a kézirat kibocsátatik.

Márc. 16-án a déli órákban járult a küldöttség a király elé. Lajos főherceg nem mutatott hajlandóságot, pedig Kossuthnak egy szavába került volna, hogy a bécsi tömeg a Burgot, mint a párisi Bastillet, ostrommal elfoglalja.

A Burgban, mint Szögyény-Marich előadja (52-60. 1.), déli 12 és esti 9 órakor volt ez ügyben az udvari tanácskozás. Eleinte megvolt a szándék, hogy a túlságosnak látszó kívánságot megtagadják, István főhercegnek szemrehányást is tettek („te leszesz oka, ha Magyarországot elvesztjük”), de utoljára is a nehéz körülmények győztek s beleegyezés lett a vége.

Széchenyit, ki Eötvössel a Matschakerhofban szállásolt, ágyából verték fel: menjen rögtön István főherceghez, a nádorhoz. Gyorsan felöltözött, égő kanócok között lopózkodott be a Burgba, hol István főherceg, Esterházy Pál (ez puhította

meg Lajos főherceget), Batthyány Lajos és Kossuth azzal fogadták, hogy: Megvan! T. i. a királyi szentesítés.

Márc. 17-én a küldöttség visszasiertt Pozsonyba, hol Kossuth a Zöldfa fogadó erkélyéről hirdette ki az eredményt.

Meg kell itt emlékezmem a pozsonyi eseményektől függetlenül lejátszódott pesti márc. 15-éről. Pesten, kivált a Pilvax kávéházban összejönni szokott fiatalabb írók között, de a félëve alakult Ellenzéki körben is a párisi forradalmi szellem volt otthonos. Élesztette Kossuth márc. 3-ki beszéde. Az Ellenzéki kör márc. 9-én párisi módra rendezett lakomát; a mire a Pilvaxbeliek elhatározták, hogy ha a párisi köztársaságiak a Ghamps-Eliséen tartottak, ők meg 19-én a Rákos mezején adnak nagy reformlakomát, 14-én pedig népgyűlést tartanak. Hogy mindkettőnek határozott iránya legyen, márc. 12-én Irinyi József Perczel Mór tollbamoudása szerint 12 pontban foglalta össze a nemzet kívánságait.

Az ifjúság t. i. lelkesedett Kossuthért, de még őt sem találta elég merésznek a „nagy” eszmék felvetésében. Midőn azonban az Ellenzéki kör részéről is mérsékelték, 14-én este Pilvaxban, a „közvélemény asztalánál” elhatározta, hogy nem kér tehát, hanem követel s másnap az utcákon hirdeti ki a 12 pontot. Megerősítette ebben egy utas, aki este hajón jövet Bécsből, elbeszélte az ottani eseményeket.

Márc. 15-én országos vásár volt. 8 órakor a Pilvaxban Jókai felolvasta a 12 pontot, Petőfi meg Nemzeti dalát szavalta el. 11-kor elmentek a Landerer nyomdába, lefoglalták a sajtót s ki nyomatták – censura nélkül – a 12 pontot és a Nemzeti dalt. Délután a Múzeum előtt népgyűlést tartottak, melynek felszólítására a városi köz-

gyűlés is elfogadta a 12 pontot s küldöttséget választottak Pozsonyba. ½6-kor Budán – nagy esőben – akadály nélkül felmentek a helytartó tanácsához, mely – éppen ülése lévén – szintéu elfogadta a 12 pontot s a socialista Táncsics Mihályt kibocsátotta börtönéből. Este a Nemzeti színházban díszelőadás volt.

A pesti küldöttség 19 én érkezett Pozsonyba a 12 ponttal, a diéta csupán a kerületi ülésben fogadta s szónoka, Hajnik Pál, szavaira Kossuth hidegen felelt; kijelentette, hogy Pestet ugyan az ország szívének tartja, de mint törvényhozó utána nem indul. Kossuth – Zichy A. szerint – sokat tartott reá, hogy e tüntetés (a pesti márc 15-ki) tényezőként ne szerepeljen. Pulszky Ferenc szerint pedig „a pesti márc. 15-e, mely minden áron forradalom akart lenni, ünnepélyesen desavouáltatott Kossuth által, midőn a küldöttség szónokának kemény szavakkal telelt”. (Bpesti Szemle 1874. 37. 1.) Valóban a pesti 12 pont felesleges volt, hiszen a diéta maga is ugyanazt gondolta. Nem csoda, ha ilyen fogadtatás után aztán a diéta végéig bizonyos elhidegülés támadt Pest és Pozsony között s a párisiakat mindenkép utánozni akaró és republikánus érzelmű pesti fiatalság jobb politikusnak kezdte tartani Peiőfit, mint Kossuthot.

Ebből érthető, hogy újabban a törvényhozás is, nem akarván ünnepelni forradalmat, a szokásos márc. 15-ke helyett inkább ápril 11-ét, a törvények szentesítésének napját, jelölte meg nemzeti ünnepnek.

XXXIII.

Az 1847/8-ki országgyűlés márc. 18-ától ápril 11-ig. A lázas munka. Deákot diétára hívja az ellenzék, mert Kossuthot csak szükséges rossznak nézik. Acsády bécsi vakandokmunkáról beszél. A felelős minisztériumról szóló javaslat hiányai a későbbi bajok oka. A király ápril 11-én rekeszti be az utolsó rendi országgyűlést.

Az országgyűlési küldöttségnek Bécsből való visszatérése után, a diéta márc. 18-án rögtön munkának látott; de már ekkor közhangulattá vált, hogy a jelen országgyűlés már csak a legszükségesebb teendőkre szorítkozhatik. Nem vártak a miniszterek kinevezésére, sem az általok előterjesztendő javaslatokra, a minisztériumot in capite Batthyány Lajos kinevezett miniszterelnök képviselte. Különben a hatalom és irányítás Kossuth Lajosban összpontosult, ki a diétán szinte dictatori hatalommal rendelkezett.

A sietősnek kettős oka volt. Egyrészt a rendi országgyűlés helyet akart engedni a népképviseletnek, hogy az a nemzet nevében végezze a további teendőket; másrészt pedig sokan tartottak tőle, hogy a pesti közcsendi bizottság, melyet a városok – szinte a diétánál is többrebecsülve – sorban üdvözöltek s utasításokat kértek tőle, a párisi commune példájára, föléje kerekedik a törvényhozásnak. Mert az tény, hogy a pestiek a felülvizsgálat bizonyos nemét szerették volna gyakorolni a diétával szemben s nemcsak a küldött 12 ponttal irányt akartak szabni műkö-

désének, hanem bírálataikkal ismételten nyomást is kezdtek rá gyakorolni. Példája ennek a sajtótörvény. A rendek a márc. 20-án már elfogadott sajtótörvényt 24-én újból elővették és az elégedetlenkedő pestiek kívánságai szerint módosítva, újonnan elfogadták. Pedig ez Kossuthnak sem tetszett, aki, talán visszaemlékezve Széchenyi többszöri figyelmeztetésére, hogy működése, izgatása forradalomba vezeti a nemzetet, a pestiek forradalmi hangulatát korlátozni igyekezett.

A diéta permaoentiában maradt, naponkint 3-4 ülést is tartottak. Márc. 18-án letárgyalták a közteherviselésről, a jobbágytelek váltságáról, a papi tized eltörléséről s az ösiség megszűntéről szóló javaslatokat. így ment ez aztán napról-napra, ápril 8-ig 31 törvényt alkottak, egészen Kossuth előszónoklása szerint. Amit ő ajánlott, azon változtatni lehetetlen volt; ámbár Klauzál 1861-ki képviselőházi beszéde szerint nagy részben Batthyánynak köszönhetjük a 48 ki törvényeket.

Különben ami ezen izgalmas napokban a komolyabb követekre némileg megnyugtatólag hatott, az Deák Ferencnek a jelenléte volt. Már márc. 14-én, Kossuth feliratának elfogadása napján, midőn előrelátható volt a cselekvés fontos pillanata, a diéta legtekintélyesebb ellenzéki tagjaitól aláírt felhívással küldték le Wenkheim Béla bárót és Tolnay Károlyt Kehidára Deákhoz. „Szükségünk van rád, bizton várjuk minél előbbi jelenlétedet. Híveid”. S Deák Ferenc, mint zalai követ, nem tekintve többé gyenge egészségére, azonnal útnak indult s már márc. 20-án Pozsonyba érkezett. Batthyánynak nagy kő esett le szívéből a hírre, hogy Deák megjött. Széchenyivel még arra sem engedtek neki időt, hogy kipihenje magát, hanem közbefogták s magukkal vitték az ülésbe. (Áldor i. mű 154. 1.)

Deák természetesen kész helyzetet talált, az ügyek állásán lényegileg többé nem változtatott; de mégis sok bajt háritott el, sok ellentétet kiegyenlített, melyek pedig lépten-nyomon előbukkantak, amint az Kossuth idealistasága s mondjuk csak: önhittsége mellett másképp nem is lehetett.

A megszavazott javaslatok legtöbbszörét a király ellenvetés nélkül hagyta helyben. De közben felmerültek alapos ellentétek is a diéta és az udvar között, melyek az amúgy is izgatott kedélyek tüzet még jobban élesztették. Nevezetesen a független felelős minisztériumról szóló s márc. 22-én letárgyalt javaslat, nemkülönben az úrbériség eltörléséről s a népképviselőtről szóló javaslatok találkoztak az udvar ellenkezésével.

Acsády úgy ahogy két lapon (730-1. 1.) végezvén a diéta ezen fontos törvényalkotásával, szintén megemlékezik erről az ellentétről s azt mondja: „eközben szakadatlanul folyt Bécsben az ármányos vakondokmunka”. Ettől ugyan nem vagyunk okosabbak, amint ma már nem is illik a történetíróhoz ilyen elavult mesebeszéd. Mai kutatásaink alapján az efféle régi nagyhangú előítélethez nem ragaszkodhatunk többé, miután ilyen mondva csinált módon se az 1848-ki diétát nem tekinthetjük fehérnek, se pedig Bécs akkori magatartását nem tekinthetjük egyszerűen feketeinek, hanem csak azt beszéljük el, ami valóság-gal történt.

A felelős, független minisztériumról szóló javaslat volt ugyanis első sorban az, mely az uralkodó-házhoz való s a *pragmatica sanction* alapuló viszonyunkat legmélyebben érintette, azokat a bizonyos közös ügyeket, melyek megalapításában kezdettől fogva legtöbbet használt volna a nyíltság és egyenesség. A felterjesztett javaslat pedig éppen e tekintetben se szabatos, se teljes

nem volt, innen keletkezett az ellentét a két döntő tényező körött s miután a kérdés a nyomás alatt nem tisztázódott kellőképp, utóbb bonyodalmakra s háborúra vezetett.

Az esetet, mint beavatott, Szögyény-Marich mondja el.

Március utolsó napjaiban – így beszéli 61. l. – felérkezett Pozsonyból a minisztérium iránti törvényjavaslat, mely a kancellária dietális bizottmányában tárgyalatván, még B irtai véleménye szerint is, nevezetesen a pénzügyi és honvédelmi minisztériumok tekintetében (a pénzügy és a katonai kérdés rendezése), több módosítást igényelt. E mellett Bartal még a magyar kancelláriát is fenntartandónak vélte. Ily értelmében készült a kancellária felterjesztése a királyhoz, az általa tervezett leirati javaslattal együtt.

Azonban még mielőtt ezeket az udvari kancellária tárgyalása alá bocsátottam volna, – folytatja Szögyény – elmentem István főherceghez s értekeztem vele a kérdéses javaslatnak veszedelmes hordereje iránt. (Az elszakadást látták benne.) István nádor maga is elismerte ezt s mindenre késznek nyilatkozott, amit a monarchia érdekében megtenni szükséges. Abban állapotunk meg, hogy a nádor tegyen ő felségének javaslatot, mely szerint elvetttévén az országos rendeknek a márc. 17-ki kézirat keretén túl terjedő kívánata, minthogy azok ehhez előreláthatólag továbbra is fognak ragaszkodni, ez esetben a felség az országgyűlést oszlassa fel. Ha ez megtörténik, korlátlan hatalmú királyi biztos küldessék ki elegendő katonai erővel és pénzzel az országba, hogy a törvényes rendet helyreállítsa. Ha azonban ez bármi okból nem volna lehetséges, nincs egyéb hátra, mint a felterjesztett törvényjavaslat alapján gróf Batthyány Lajossal alkudozni, kinek

szándékát a nádor ép oly hazafiasnak, mint lojálisnak tartotta, de hitelének és befolyásának hosszú tartamot már nem ígért.

A nádor, a Pesten uralkodó anarchiára utalva, belement ebbe, s ilyen értelemben tett javaslatot a királynak.

Lajos főherceg az indítványt tanácskozás alá bocsátotta, de első szóra kitűnt, hogy az említett cél kivitelére se pénz, se katona nincsen. „E nagyfontosságú kérdés felett a tárgyalás most és mindenkorra bezárult”. Ezután áttértek a magyar minisztériumról szóló javaslatra; a tanácskozás a kancellária véleményét fogadta el s ily értelmű királyi leirat márc. 28-án érkezett le Pozsonyba.

A felháborodás általános lett. A rendeknek mindjárt ezután tartott kerületi ülésében Kossuth fölemelte dörgő szavát a bécsi cselszövények ellen; de, mint Márki helyesen megjegyzi (Szilágyi törvénete X. 48. 1.), a kérdés lényegét tevő közös ügyeket alig érintette, mik pedig a legszorosabban egybefüggték a minisztériumról szóló javaslattal.

Az ifjúság Pozsonyban a sétatéren elégette a királyi választ; a leirat ellenjegyzőjét, Zsedényit pedig, aki akkor éppen néhány napra Pozsonyba érkezett, Meskó báróné házánál halálra kereste. Pesten meg a hír hallatára fegyverre készültek s Petőfi megírta költeményét a királyokról, akiknek nyakára kötéll kell.

Az országgyűlés azonban mégis komolyabbat gondolt s a javaslat helybenhagyásának kieszközlésére a nádort, Batthyányi, továbbá Széchenyit, Deákot és Eötvöst, a kijelölt minisztereket, Bécsbe küldte.

Márc. 30-án (Szögyény ápril 2-át írja) Ferenc Károly főherceg, trónörökös, elnöklete alatt

– Lajos fhg elkedvetlenedve, visszavonulni kezdett – az említett küldöttek s a kancellária részéről Szögyény-Marich és Bartal György összegyűlvén, Szögyény adta elő” a tárgyat s hangsúlyozván a máris megadott koncessiók nagyságát és horderejét, azt vitatta, hogy az országgyűlés kívánatait – a pénz- és hadügyi minisztériumokra s a civillistát illetőket – ő felségének nem ajánlhatják.

Erre Batthyány – beszéli Szögyény 64. 1. – szárazon és dacosan sürgette az országgyűlési kívánatok teljesítését. Ugyanezt tette sokott hosszas és genialis modorában Széchenyi, de teljes tisztelettel a királyi család iránt. Legmérsékeltebben szólt Eötvös, ki nyíltan kijelenté sajnálkozását a felett, hogy a dolgok idáig jutottak; de az ellenállást most mar ő is lehetetlennek tartotta. Ingerültebb volt Deák, bár lényegileg Eötvöshöz hasonlóan nyilatkozott. Végre Bartal jutott szóhoz, ki nem az én nézetemet pártolta, hanem elmerülvén történelmi ismereteibe, azt igyekezett kimutatni és bizonyítani, hogy Magyarországnak tulajdonkép már I. Ferdinánd óta úgy kellett volna kormányoztatnia, amint azt jelenleg tervezik. Ezek után a tanácskozmány eredménytelenül folyt le.

Másnap találkoztam a nádornál Deákkal, akit megkértem, ne engedje meg, hogy az országgyűlés még tovább menjen s használja fel nagy befolyását a kívánatok mérséklésére; mire Deák a következő nevezetes nyilatkozatot tette: *„Hát ki gondolja, hogy az eddigiek is meggyőződésem és óhajtasom szerint történtek, de részeg emberrel nem lehet okosan beszélni, pedig az országgyűlés most részeg.”*

Az udvar tehát elhatározta, hogy nem enged s a már megadott engedményeken túl nem

megyen. A nádor, Széchenyi és Eötvös azonban elmenvén a főhercegekhez, a megtagadás esetleges következményeit oly veszélyeseknek ecsetelték s a leendő magyar minisztérium részéről az udvar irányában – optima fide – annyi lojalitást kértek, hogy a főhercegek aggodalma csillapult s az országgyűlési kívánatoknak teljes megadása elhátároztatott.

Az országgyűlésen, melyet feloszlatni a jelen pillanatban annyi lett volna, mint átengedni a tért a pesti forradalomnak, márc. 31-én olvasták fel a jóváhagyó királyi leiratot. A felháborodás örömmé változott, a polgárháború veszedelme elmúlt. Csak a mulasztás maradt. T. i. a közös ügyek rendezése. A bécsi tanácskozás idején – írja helyesen Márki – helyén való lett volna, ha a kijelölt magyar s a már tényleg működő osztrák miniszterek közös tanácsban a közös ügyek legfőbb kérdéseire nézve megállapodnak. Nem tették, csak a javaslat keresztülvitelére törekedtek.

Szóval a *pragmatica sanctio*t ez alkalommal, a közös ügyek kérdésében, szabatosan ki kellett volna fejteni, különösen a kölcsönös védelemre, a külügyekre s főképp az államadóságokban a papírjognál fogva nem kötelező, de gyakorlatilag elkerülhetetlen részesedésre nézve. A rendek gyűlése ugyan elvileg jelezte ezt, a tulajdonképeni rendezést azonban a népképviselőkre hagyta. A király is ápril 7-én a nádorhoz intézett átiratában az egész államadóság negyedrészenek (mintegy 300 millió forintnak) elvállalását kívánta, de ez már a rendek elé se került. Szóval a fontos kérdések rendezése ezúttal elmaradt s ebben rejlik Ausztria és Magyarország későbbi háborújának egyik főbb, *talán épen a legfőbb oka*.

Ez a felelős minisztériumról szóló javaslat-

nak érdekes története, ami bizonyára nem vakondmunka.

Hasonló megfontolás kísérte az úrbériség törléséről és a népképviselőtről szóló javaslatokat. Az elsőre nézve azért akadt fenn az udvar, mivel attól tartott, hogy a mezei munkáknak abbahagyása veszélybe ejtheti az amúgy is nagy áldozatokat hozó nemességet.

A másik, a népképviselőtről szóló törvényjavaslat, amint ezt ismét Szögyény-Marich beszéli el 73. 1., ápril első napjaiban érkezett fel. Ebben a jövődő magyar törvényhozásnak népképviselő alapján leendő alkotása tervezetett s úgy Horvátországnak, mint a határőrvidéknek képviselőtetésére vonatkozó intézkedések foglaltattak.

A kancellária a határőrvidékre vonatkozó részét kifogásolta, mint a melynek katonai szervezésével – nézete szerint – nem fért ^jös-sze, hogy a törvényhozás jogában részesíttessék. Ferenc Károly fmg sem akart beleegyezni, mivel ez által a felség több ezer, minden percben mozgósítható katonától foszthatnék meg. Az összehívott konferencia azonban az országgyűlés kívánatának teljesítésére szavazott azon indító okból, mivel a diéta a tagadó válaszbán az ország integritásának megsértését látná.

Kossuth is ekkor fönt volt Bécsben, de az értekezletre nem hivatott meg, csak magán-audiencián fogadta a főherceg.

Az értekezlet ily formán – a főherceg ellenállása következtében – eredménytelenül oszlott szét. Ferenc Károly azután Lajos főherceg nézetét is kikérte. Ennek sem tetszett a dolog. Végre sok töprengés után, éjfél táján, Szögyény tanácsa győzött: hagyja helyben ő felsége az egész Javaslato, de egyúttal bocsásson ki a nádorhoz leiratot s ebben szólítsa fel úgy őt, mint a magyar minisztériumot, hogy a határőrvidék katonai szer-

vezetén egyelőre semmi változás se történjék. Ily értelemben hagyatott jóvá a javaslat,

Midőn pedig: ezekre oly nagy gondot fordítottak, már a vallás dolgában a debreceniek kérelmére Kossuthtól benyújtott s egy pillanat alatt megszavazott javaslat (a XX. t. c), minden háttározatlansága mellett is, nem okozott aggályt; valamint azt sem vette észre senki, hogy a katolikusok ápril 7-én benyújtott petíciója az autonómiáért miért nem nyert meghallgattatást? (1. cikkemet: Vallási ügyünk 1848-ban, Religio 1890. I. 153. 1.)

A magyar minisztérium kinevezése (Eszterházy Pál hg, Deák, Kossuth, Széchenyi, Eötvös, Szemere, Klauzál, később Mészáros, vegyes elemek!) ápril 5-én történt. Kossuth pénzügyminiszter lett, tehát már alkalmas volt hivatalnoknak, mivel hogy így legkevesebb kárt okozhat, valamint hogy a minisztériumból sem lehetett kihagyni és pedig Batthyány szerint azért, mivel a minisztériumon kívül sokkal többet árthat, mint annak keretén belül.

Így vitte ki a diéta minden pontban akaratát. S mivel mind Bécsben, mind Pozsonyban már nagyon kívánták az országgyűlés befejezését, V. Ferdinand király az udvarral ápril 10-én érkezett le Pozsonyba s másnap Szögyénytől készített szép beszéddel rekesztette be az országgyűlést. „Én magyar nemzetemnek – így szólt – szívből óhajtom boldogságát, mert abban találok fel a magamét is. Amit tehát ezek elérésére tölem kívánt, nemcsak teljesítettem, hanem királyi szavammal erősítve ezennel át is adom neked kedves öcsém (a nádornak) s általad az egész nemzetnek, úgy mint kinek hűségében leli szívem legfőbb vigasztalását és gazdagságát.”

Miért hogy kellett az örömmek nemsokára keserűségere változnia?

XXXIV.

April 11-ke után. Az új alkotmányt kísérő bajok. Az első népképviselési országgyűlés júl. 4-én. A gyenge kormány. Kossuth miniszter a radikálisokhoz hajlik. A szeptemberi válság. Jellasics betör, kezdődik a harc. A vis major Világoshoz vezet. Befejezés.

April 11-ke, az új törvények szentesítésének napja, fordulópont a Nemzet történetében. A rendi Magyarországot ekkor váltotta fel a jogegyenlőségre állított demokratikus Magyarország és pedig a külső politikai viszonyok behatása alatt oly rögtönösen, amint azt rövid idővel azelőtt még a legvérmesebb magyar demokraták sem merték volna remélni.

A nagy nemzeti mozgalom, melyet Széchenyi 1830-ban a *Hitellel* megindított, íme az áprilisi törvényekben érte betetőzését – fordított irányban. A Széchenyitől hirdetett reformeszmék egymásutánját ugyanis Kossuth útközben megfordította; a nemzetnek előbb gazdaggá tévése helyett elsőnek a politikai szabadság kivívását tűzte ki. Változtatott a módszeren is. Széchenyi reformeszméinek alapjául a munkát s a munka mellett a felvilágosítás lassúbb menetét választotta, hogy a nemzet haladása biztos és üdvös legyen. Kossuth ellenben nem tudván várni, politikájának mozgató eszközéül az érzelmeket választotta, a könnyebbik utat, melyhez a képzelődők s akiknek nincs veszíteni valójuk, oly szívesen csatlakoznak. Széchenyi szemmel tartván a *pragmatica sancti*ót, mely Ausztriához köt s melyet addig, míg fennáll,

mindig komolyan kell vennünk, folyton figyelmeztetett, hogy ezt a viszonyt s a vele fejlődött százados állapotokat érdekeink ápolásánál el ne felejtjük. Kossuth ellenben ezt könnyebben vette s az elméletileg oly szép, de a valóságban oly nehezen megvalósítható független Magyarországot tartván folyton szeméi előtt, egyebek közt előbb a Védegylettel az osztrák népeket, majd az osztrák népet az udvar ellen uszító márc. 3-ki beszédével magát az udvart tette törekvéseink iránt gyanakodóvá. Széchenyi irataiban, majd egyik akadémiai felszólalásában is figyelmeztetett arra, hogy a nemzeti nyelv érvényesülését, a százados latin helyett, ebben a nemzetiségektől telített hazában ne erőltessük rohamosan, mivel ez az eljárás a nemzetiségek féltékenységét fogja felébreszteni. Ellenkezőleg történt. Széchenyi végre még az utolsó pillanatban is óva intett a parlamentaris felelős kormány rögtönös behozatalától, mert, mint Zárka alsó-táblai elnök is fejtegette, annak előfeltételeit kellene előbb megvalósítani. Ellenben Kossuth, hamarjában magáévá tevén Eötvös centralista eszméjét, a külső viszonyoktól támogattatva, ezt is pillanat alatt keresztülvitte; amint az udvar húzódozása ellenére keresztülvitte a felelős minisztériumról szóló hiányos javaslatot is, anélkül hogy a rést, mely a közös ügyek rendezésének elmulasztásával támadt, betömte volna.

Széchenyi fölött tehát az egész vonalon Kossuth győzött s a nemzetnek ápril 11-én mindene megvolt, arait csak Kossuth suggestiójára kívánt. De ugyanakkor már környezte is egyúttal valamenyny baj, s a Kossuth politikájában nem bizó férfiú, az általános öröm között, már ápril 11-én megláthatta a sötét felhőket is, melyek a nemzet látóhatárán mindén oldalról tornyosultak.

Szögyény-Marich fenntartott számunkra egy epizódot, mely Pozsonyban, a törvények szentesítésének pillanatában, a trónbeszéd elhangzása után történt. Az ünnepély alatt Eötvös br. miniszter a mellette álló gr. Zichy Domonkos püspöknek azt mondta, hogy oszsa meg velük ő is a közörömöt, mire utóbbi, mint tőle tudom, – írja Szögyény 82. l. – azt felelte: Kívánom, hogy az új állapot annyi hónapig tartson, mint a hány századon át ősi alkotmányunk fennállott”.

Nem hazafiatlanság, ellenkezőleg a mély hazafiúi fájdalom adta Zichynek ajkára e szavakat, mely fájdalom előreláttatta vele az elkerülhetetlen szomorú valót. Láta a mozgolódó nemzetiségeket, hisz az alsó szélek, kivált a horvátok, Gáj Lajos izgatásai folytán, már a 30-as évek óta kancsal szemmel nézték a magyart; látta a nemzet felkészületlenségét az új állapotra, látta a Széchenyitől régen felhányt „zsarnok kis fractiót”, mely uralkodik és szélsőségeiben alig fog megállani; látta az udvar lehangoltságát, miután Lajthán innen és Lajthán túl folyton szorította a fractió, szóval láthatta a Deák-féle „részeg embert”, kivel józanul beszélni nem lehet.

Acsádynak, mint történetirónak, szintén kellene ezeket látnia; de ő nem lát semmit, neki mindenki hibátlan, csak a gyenge, tehetetlen udvar – a beteg, gyámoltalan királylyal – a bűnös egyedül, bűnös mindenben. Azért Zichy Domonkos fennebbi nyilatkozatát is eme gyanúsító megjegyzéssel kíséri: „Családi összeköttetései révén tudhatta, hogy az udvar egyik rejtett zugában már szervezkedik az a hatalom, mely a 48-as törvényhozás egyszerű halomra döntését tűzte ki céljává”. (734. l.) Hogy ezért beszélt úgy.

Pedig nem úgy volt az. Amit Zichy mondott, más higgadt ítéletű férfiú is ugyanazt mondhatta

volna az új intézményekről. Ép azért nem meggyanúsítani kellene Zichyt, hanem gondolkozni kellene nyilatkozatán, gondolkozni az akkori állapotokon s felidézésük okain, hogy végre valahára a magunk hibáinak tudatára és egy kis önismeretre ébredjünk!....

Az új miniszterek ápril 12-én, 13-án érkeztek Pestre; 16-án vették át az ország kormányzását. Mennyi bajjal járt a minisztériumok szervezése, a hivatalnokok beállítása! A miniszterek magok sem voltak gyakorolt hivatalnokok, sokat kellett megtartaniuk a régibb kormány-hivatalok embereiből, amiért ismét a szinte általában republikánussá vált sajtó részéről folytonos megtámadtatásoknak voltak kitéve. De diplomaták sem voltak (Szilágyi története X. 71. 1.), kiadott rendeleteikben úgy beszéltek, mint ahogy a miniszternek, aki tudja, mi való nyilvánosságra s mit kell elhallgatnia, beszélnie nem szabad.

A most már megmozdult szerbekkel és horvátokkal szemben pedig, se pénz, se elegendő katona nem lévén, szinte tehetetlenül állott a kormány s a közönségnek még sem volt ez iránt belátása. Petőfi a május 12-ki népgyűlésen kijelentette, hogy nem a hazát, nem önmagát, de még a kutyáját sem bízna az ilyen kormányra s a convent összehívását sürgette.

Közben az országgyűlés összehívására is történtek előkészületek, mely tényleg júl. 4-én megnyílt; 415 képviselő jelent meg (köztük 4 földmivelő), „sokan alig bízva a haza jövőjében”. Radikális csak 36 volt, de később ez a kis szám ragadta magához a hatalmat. Batthyány Lajos miniszterelnök szeptemberben találkozáván Szögyény-Marichcsal, így jellemezte ezt az országgyűlést: „Ön emlékezni fog a legutóbbi pozsonyi országgyűlésre, amelynek tagjai közt már sok kivetni

való volt s mégis biztosíthatom önt, hogy ezek valóságos római szenátorok voltak a mostani pesti országgyűlésen együtt levőkhöz képest. Ha ezek közül egy tucatnak a fejét nem veszik, addig ebben az országban nem lesz csend és rend”. (94. 1.)

Oly rohamosan fejlődtek a külső s belső bajok, hogy azok felett való uralkodásra, eszközök híján, még a legerélyesebb kéz is gyenge lett volna, annál kevésbé volt alkalmas ez a vegyes érzelmű minisztérium. Kemény Zsigmond báró, képviselő, a 47-ki ellenzéki programra centralistának egyike, ezeket mondja róla: „A minisztérium soha rá nem szánta magát arra, hogy miniszteri pártot alkosson és a vezetőkkel rendes érintkezésbe jöjjön. Ellenben elég ügyetlen volt egy nagy bakot löni, t. i. Kossuthot nevezte ki a minisztérium szónokának a parlamentben. Erről privative értesítettünk,

Úgy kellett tehát képzelnünk a dolgot, 1 ór, hogy Kossuth csak azt fogja órálni, ami a minisztertanácsban eldöntve van; 2-or, hogy nekünk azt kell védeni az oppositio ellen, arait Kossuth előterjesztett.

Azonban rendszerint mit tett Kossuth?

Változtatva adta elő a minisztertanács nézeteit s aztán, midőn az oppositiotól e nézetek megtámadtattak, még egyet fordított a dolgon és szépen átszökött az ő nézeteikhez.

A miniszterek dühöngtek magokban, de crisesektől félvén, kénytelenek voltak a szavazáskor Kossuthtal együtt felállani. S mi eredt ebből? Az, hogy a mérsékelt emberek, kik a vitatkozás elején és folyama alatt szólottak, mindig nagy orral távoznak a gyűlésből el; mert conservatívabb modorban nyilatkoztak, mint – az eredményből magából ítélve – a miniszterim cél-

szerűnek tartotta, és mert nem úgy votizáltak, mint a hogyan nyilatkoztak.

A közönség tehát őket reakcionäres embe-
reknek tartotta, kiket a minisztérium ólomsúly-
ként von maga után és miattok szabadon nem
mozoghat...

Kossuth látva, hogy a mérsékelt párt nép-
szerúsége elkopott, nem zsenírozta magát többé.
Eleinte csak éjjeli conferentiákat tartott az ellen-
zék (a Nyáry, Madarász vezetése alatt álló 36
radikális) vezetőivel, később nyíltan cimborált az
egész párttal. Kossuthnak a szélső demokraták-
kali összeköttetése oly fenyegető impulzust adott
a közvéleménynek, hogy majd mindenki e párt
libériájába öltöztette gondolatait és senkisé-
m bátorkodott tisztán hallatni nézeteit". (Bek-
sics: Kemény Zsigmond a forradalom és a kiegyezés.
1883. 59-60. 1.)

Érdekes jelenet folyt le e tekintetben júl.
20-án a képviselőházban. A minisztérium a király
jún. 10-ki leirata folytán, melyben a birtokán,
Lombardiában dühöngő olasz forradalom ellen
segítséget, katonát kért, elég határozott ígéretet
tett. Kossuth ezt a képviselőház előtt megtagadta;
erre Eötvös, Batthyány és Deák nyomban ellene
voltak kénytelenek felszólalni, mire Kossuth más-
nap kijelentette a házban, hogy amit mondott, az
csak a saját véleménye volt.

Oly szomorú állapot volt ez, magában az
intéző testületben, hogy már miatta is valóban el-
lehetett volna mondani, hogy: veszélyben a haza!

Szélvetés volt ez mind, rá kellett jönnie a
vihár aratásának. Ausztria felől is mind erőseb-
ben kezdett fújni a szél... peccabatur intra et
extra muros, amint ez részletesen nem Acsády
művében (734-98. 1.), mert az hangulat csupán
és nem történetírás, hanem Márki Sándornál (Szi-

lági története X. 105. 1.) és Kemény imént idézett művében olvasható.

Szept. 5 én Széchenyi elméje elborult, 10-én aztán az egész minisztérium beadta lemondását, a ház pedig az új minisztérium megalakításáig Kossuth, Szemere és Mészáros triumvirátusára bízta a kormányt. Jellasics átkelt a Dráván.

Következett ezután egy rövid idő, midőn a magyar nép lelkesedését az egész világ megbámulta és következett végre az előrelátható vis major határa alatt – Világos. Elhulltanak legjobbjaink a heves harc alatt. Kossuth Törökországba menekült.

Deák előbb Kehidára vonult vissza, majd 1855-ben Pestre, az Angol királynő szállóba tette át lakását s az a két kis szoba, melyben lakott, mint Csengery mondja, a nemzet szalonja lett, ott keresett tanácsot, vigasztalást a búsuló magyar. Elég volt akkor, ha látogatói azt mondták el otthon, hogy Deák él és működik, hogy nem esett kétségbe, sőt hogy egyszer-másszor jó kedvében is látták.

1867-ben létrehozta a kiegyezést s megbékülést a király és nemzet között. Azután pedig megmaradt egyszerű képviselőnek s a haza díjtalan bölcsének tovább. Midőn nagyon igyekeztek őt rábeszélni, hogy legalább egy kis emléket, a király és a királyné arcképével, fogadjon el, arra sem volt rábírható, hanem ezt felelte: Ő felsége valószínűleg túlél engem. Ha meghalok, mondja el síromon, hogy Deák Ferenc becsületes ember volt Ezt kérem jutalmul. (Jellemzését 1. Gyulai Pál: Emlékezés Deák Ferencre, Bpesti Szemle 1904. 321. 1.)

Széchenyi Döblingben visszanyerte régi erejét. Politika iránt is érdeklődött s megírta a híres Blicket, melylyel oly sok keserűséget okozott

az osztrák államférfiaknak. De midőn a rendőrség emiatt házkutatást tartott nála s Thierry rendőrminiszter azt írta neki, hogy „a tébolyda megszűnt excellentiádra nézve menhely lenni”, hallgatag lett, rosszabb következményektől tartott s 1860 április 8-án föbelőtte magát. (Falk i. mű 341.1.)

*

Acsády művének végére értünk, én is befejezem tanulmányaimat. Az április 11-ke után következett időről, melyet Acsády is röviden, össze-, foglalólag ad elő, legyen elég ennyi. Közelebb esik hozzánk ez „a korszak, semhogy a történetírás kimondhatná róla utolsó szavát; a rengeteg irodalom dacára, mely róla szólva keletkezett, az anyag még éretlen. Talán 50 év múlva utódaink tisztábban fogják látni az eseményeket s mozgató okaikat, ma még nem látjuk ezt.

Érezzük azonban a nagy korszak hatásait. 1867 óta a külső kultúrában óriásit haladtunk. Kár, hogy ez a kultúra nemcsak, mint Arany János szokta mondani, a költészetben, hanem az irodalomban és a közéletben is kozmopolita lett. És érezzük e korszak hatásait az anyagi téren; talán a telekkönyvek beszélhetnék el legjobban, hogy fogy a talaj lábaink alatt; hogy fogy, szegényedik, kivándorol a magyar nép. A gentry pedig szinte kimúlt már.

Érezzük, mintha ott, 1848-ban, ott a reform korszakban, valami hiba történt volna és amint ezt jobban és jobban fogjuk érezni, mindinkább fog kiemelkedni abból a nagyszerű korszakból Széchenyi István gróf neve: politikai okossága, áldozatkészsége, fáradhatatlan nagy munkássága és az utolsó pillanatig rettenthetetlen óvó szava, hirdelve, hogy ilyen a legnagyobb magyar, vajha ezt követték volna!

Összefoglaló kritika a II. kötetről.

Acsády történetének II. kötete II. Ulászló korától (1490.) napjainkig, illetőleg 1867-ig terjed. Folytatólagos tanulmányaimban itt is nyomról-nyomra követtem.

A szíves olvasó azonban bizonyára észreveszi azt a különbséget, mely az I. és a II. kötetre vonatkozó tanulmányaim között jelentkezik és pedig nemcsak terjedelem, hanem a tartalom, illetőleg a fejtegetett kérdések természete szempontjából is. Míg az I. kötetnél jobbára egyházi szempontokkal, Acsádynak a pápák és a magyar papság történeti szereplésére vonatkozó tévedéseivel foglalkoztam, a II. kötetre vonatkozó tanulmányaimban ez a szempont csaknem teljesen elmarad, ehelyett mélyebben belemarkolok az általános nemzeti történelembe s ott kísérem Acsády fejtegetéseit.

Ennek oka Acsády könyvének a természetében rejlik. II. kötete ugyanis egészen más természetű, mint az I. volt. A II. kötetben egyszerre felhagyott mind a kath. egyház idétlen támadásaival, II. Ferdinándig alig tér erre rá, mind pedig a királyok működésének a zsidóság iránt való magatartásuk szerinti megítélésével, amely két szempont annyira tipikussá teszi I. kötetét. Ennélfogva magam is, eltérőleg az Előszóban jelzett célomtól, másfelé kísértem s különös figyelmet fordítottam ama fejtegetéseire, melyekben a Habs-

burgház viszonyát hazánkhoz, továbbá a nemzeti felkeléseket, valamint újabb alkotmányos viszonyaink fejlődését, különösen Mária Terézia óta, tárgyalja. Az újabb kutatások különösen e téren tisztáztak sok régi előítéletet.

Bőséges anyagot találtam itt is a megbeszélésre, bővebbet, mint ahogy gondoltam volna.. Acsády II. kötetében a protestantizmus házi történetét köztörténetté avatja, az újabb monografikus irodalommal szemben csak a régi előítéleteket színezi ki s rosszabbat ír, mint amit eddig tőle olvastunk. Arra az Acsádyra, aki pl. Szilágyi történetében I. Ferdinánd korát írta meg, vagy aki Magyarország Budavár visszafoglalása korábau című nagy értékű művet írta, vagy aki Giudelynek Bethlen Gáborját magyarra fordította, itt rá nem ismerünk többé. Félisteneket rajzol ott, hol az újabb történet csak gyarló emberekre ismer; neki a Habsburgház következetesen csak a nemzet ellenségeinek sorozata, ellenben a nemzet s koronkint szereplő férfiai magatartásában sehol semmi hiba, sehol meggondolatlanság, sehol semmi jellemfogyatkozás. Eszeágában sincs tárgyilagosságra törekedni s az eseményeket okaikban, természetesen menetükben bemutatni Igaz, való történetet ép oly kevésbé tanulhatunk tőle, mint akár Buday Ezsaástól.

Újabb szempontokat, a hogy azok előttünk ma egész tisztán állanak, a történeti fejlődés megítélésénél nem érvényesít. Pedig egész korszakok felfogása ezen fordul meg. I. Ferdinánd korától egész a Budavár visszafoglalásáig, illetőleg a török végleges kiűzetéséig például csak az ország nyugati karéja (12-16 vármegye) képezte a királyi Magyarországot, mely a saját védelmére, hacsak a király le nem mond róla, elégtelen volt. Ép azért fentartásához pénzzel, katonával az örö-

kös tartományok is hozzájárultak. Ez a helyzet okvetetlen és egész természetszerűen nagyobb függésbe hozta az udvarral, mint a hogy önállósága a rendes viszonyok közt megengedné. Már most aki ezt tudja, az egyrészt nem teszi felelőssé a Habsburgokat az egész ország, az egész nemzet akkori állapotáért (hisz egyik része szorosán a török hódoltság alatt nyögött, a másik része ugyancsak a török protektorátus alatt álló erdélyi rész volt), másrészt a királyi részen szinte természetszerűleg kifejlődött viszonyokban sem keres egyszerű alkotmánytiprást, hanem úgy ítéli meg a rendkívüli helyzetet, a hogy az tényleg volt.

Ebből folyólag egész más megítélés alá, esnek az akkori nemzeti felkelések is, mint ahogy azt a protestánsok a magok érdekében történetünkbe becsúszttatták. A régi előítélet s vele Acsády is, mivel az úgy szebben néz ki, az alkotmányért, szabadságért való harcokat látnak bennök, midőn pedig azok nem voltak egyebek, eltekintve az egyes vezérek egyéni céljaitól, mint egyik hulláma annak a nagy vallási harcnak, melyet az újonnan keletkezett protestantizmus az egész kath. Európa ellen vívott. Vallási s nem nemzeti harcok voltak azok. Acsády fejtegetéseivel szemben bemutattam a Bocskay, Bethlen, I. és II. Rákóczy György, valamint Thököly felkeléseit; mily más természetűek azok, mint ahogy azt a közkeletű könyvek Acsádyval együtt hirdetik. A nemzet ügye a Wesselényi-féle összeesküvésben kezd igazán szerepelni, ugyanilyen természetű aztán II. Rákóczy Ferenc felkelése is, szóval egészen más, mint sem hogy az előbbi felkelésekkel egy sorba volna állítható.

Vagy micsoda történetíró az, aki a Habsburgokban folytonos és merő ellenségeket lát, de nem kutatja: miért kellett hazánknak Szápolyai

miatt török járom alá kerülnie, vagy nem kérdezi, hogy azoknak a prot. felkelőknek a kardja miért irányult mindig csak a kath. Habsburg ellen és soha a pogány török ellen, aki ellen annyit harcolt Hunyadyak korának nagy nemzedéke?

Ilyen tárgyilagosságot Acsády könyvében hiába keresünk. Elejétől végig irányzatos mű az, mely nem az igazságot keresi, hanem a legszűkebb keblű felekezeti szolgálatot szolgálja.

Csupa régi előítélet az is, ahogy az új Magyarország megalakulását mutatja be.

Tanulmányaimban az események megítélésénél, támaszkodva az újabb kutatásokra, ezeket a szempontokat igyekeztem érvényre emelni s az eseményeket ezek szerint újabb, a réginél igazabb történeti perspektívába állítani, hogy végre történetet tanuljunk s ne meséket. Hogy megadjuk minden történeti tényezőnek a magáét s ne csináljunk önző emberekből félisteneket, az igazi nagy férfiak rovására.

Mivel ezt akartam csupán, mivel első sorban Acsády alapvető tévedéseire akartam figyelmeztetni, művem, minden terjedelme dacára, nem összefüggő történet, hanem egyes főbb történeti kérdések megvitatásának sorozata. De az olvasó, kivált a történet tanárai, akik az egész történeti anyagot ismerik, így is észre fogják venni, hová céloztam. Mert hiszen ezen fő szempontok szerint igazodik aztán a további történeti anyag, az összes apróbb, illetőleg részlet-kérdések is. Történeti könyveink reformját óhajtom, hogy kivált iskolai könyveink ne hirdessenek mást, mint amit az újabb levéltári kutatások felszínre hoztak s a rajtok alapuló monografikus irodalmunk hirdet. Hogy végre mesék helyett tanítsunk nevére méltó történetet, mert abból fog igazán okulni, abból, megismerve a nemzet hibáit is, fog igaz tanulást

meríthetni a jövőre a fiatal nemzedék, eltekintve, hogy ezt kívánja a tudomány érdeke is. A merő önhízélgés, a tények elferdítése nem jó oktató. A Deák-féle önmérséklet, okosság javíthat a többi között azon a százados rossz viszonyon is, melyben régtől fogva, a *pragmatica sanctio* által hozzákötve, Ausztriához és az udvarhoz állunk. Sajnos pedig, ehhez még sokáig hozzákötve kell maradnunk; azért a boldogulást inkább a kölcsönös megbecsülésben, mint a folytonos szidalmazásban kellene keresnünk, amiben főképen a tárgyilagosan előadott iskolai történet is segítségünkre lehet.

Acsády jelen műve – mint tanulmányaim mutatják – ellenben ebben is, másban is nem haladást, hanem hanyatlást jelent; azért valóban kár volt a nagy fáradságért, melyet szerzője reá fordított. A tudománynak nem lesz belőle haszna.

FÜGGELÉK.

Magyar alkotmány és jogtörténete Tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. II. bőv. kiadás. Írta: Timon Ákos. 1903. 724. 1.

I.

Sok megjegyzésre szorul mind az, amit Timon az Árpádházi királyok egyházi hatalmáról ír. (254-70. 1.)

Ennek kellő méltatására előrebocsátom azt, hogy Szilveszter pápának István királyhoz intézett bulláját nem ismerjük, elveszett; az első oklevél pedig, mely a magyar királynak egyházi hatalmáról nyilatkozik, II. Orbán pápának Kálmán királyhoz 1096-ban intézett levele. Ezután már sűrűbben jelentkeznek az adatok és a kánonjogtudomány, ezekből következtetve visszafelé, igyekszik – kombinálva – megállapítani mind a szt. István, mind pedig a XI. századbeli utódainak egyházi hatalmát, illetőleg a magyar püspöki székek betöltésének módját.

Nagyobb világosság okáért még azt is megjegyzem, hogy a püspök-kinevezési jog, melyet

¹ A jelen tanulmány megjelent az Egyetemes Kritikai Lapokban 1903. 81. 1. Ezt a részletét azért csatolom ide, mert a könyvem elején rövidebben tárgyalt Szent István-féle korszakra vonatkozólag, Szent István király egyházi hatalmát s a tőle adományozott kath. egyházi birtokok jogi természetét részletesen megvilágítja.

királyaink most gyakorolnak, újabb keletű, Zsigmond király kiváltsághképen kapta a konstanci zsinattól (1417-ben), valamint apostoli királyoknak is csak Mária Terézia óta, ennek a pápától nyert kiváltsága következtében, nevezik magokat.

Már most visszatérve szt. Istvánra s közvetlen utódaira, egyházi hatalmukat legújabban Fraknói (A magyar királyi kegyúri jog. 1895.) és Rajner (A püspöki székek betöltésének története. I. 1901. 413. 1.) alapos szakmunkáikban fejtegették.

Fraknói szerint szt. Istvánt a pápa apostoli követségi joggal ruházta fel, mely mint személyi kiváltság utódaira nem szállott át. Ezen követségi jog alapján nevezte ki István király az első főpapokat; hogy azonban ezeknek a halálával megüresedett székeket hogyan töltötte be, az okiratok hiánya miatt nem tudható. Valószínűnek tartja azonban, hogy már szt. István a kánonok intézkedéseit léptette életbe: a káptalani választást, királyi jóváhagyással és a pápa (illetőleg nevében az érsek) megerősítésével. Legalább az érsek választására 1204-ben Esztergomban összegyűlt esztergomi tartomány püspökei és káptalani tagok azt irták III. Ince pápának, hogy „Magyarországban, amióta a kereszténység megállapított, egész az ő korukig, a főpapokat miudig a káptalanok választották.” (17. 1.)

A magyar királyok, szt. István utódai is – így folytatja – gyakoroltak jogokat az egyházi téren, de ebben nem a szt. István követségi jogára, hanem a kegyúri, patronátusi állásukra támaszkodtak, melyet az egyes egyházi intézmények alapítói és javadalmazói, úgy szintén ebeknek utódai részére az egyetemes egyházi jog biztosított.

Egyébiránt az Árpád-házbeli királyok udvaránál az a felfogás is volt uralkodó, hogy a királyi kegyuraság jogai és kötelességei nem szorít-

koznak csupán azokra az egyházakra és javadal-
makra, melyek a királyoktól alapítottak. Ez nyert
kifejezést IV. Béla 1263-ik évből való egyik ok-
levelében, melyben magát Magyarország összes
egyházai kegyurának mondja. E szerint a magán-
kegyuraság a királyi kegyuraságnak minden tekin-
tetben alá volt rendelve és királyaink ezt a jogot
a szentszék tudtával és beleegyezésével gyakorol-
ták. (40. 1.)

Rajner még szorosabb következtetésekre jut,
magát a követségi jogot illetőleg is. Azt látja
ugyan a hazai kútfőkből, hogy szent Istvánt a
pápák valamelyes egyházi kiváltsággal felruházták,
de hogy milyen terjedelmű volt az, biztosan
megállapíthatónak nem gondolja. Szerinte „szent
Istvánnak az apostoli követségből eredő felhatal-
mazása a püspökségek betöltése körül igen kor-
látolt volt: csakis a püspökség felállításakor első
ízben rendelhette az egyházmegye számára a püs-
pököt és ebben is az *electio canonica* egy bizonyos
formájához volt kötve, amennyiben tartozott a
főpapok és szerzetes férfiak tanácsával élni. A
másod- és harmadízben való betöltésnél már ezen
jogot sem gyakorolhatta, hanem ezen alkalmakkor
már a rendes eljárásnak volt helye.” (424. 1.)

Egyébiránt az a nézete, hogy nálunk kez-
dettől fogva *electio canonica* révén töltettek be
a püspöki székek, azon különbséggel, hogy ezen
electio canonica formája nem volt mindig egy és
ugyanaz.

Midőn pedig ez a két komoly tudós az első
királyaink egyházi hatalmára vonatkozó kérdést
fejtegeti, a XI. századi okmányok hiányának fel-
tűntetése mellett, gondosan mérlegeli a későbbi
adatokat: mi és mennyi következtethető belőlük
az előző korra. Vizsgálódásaik menete szemünk

előtt foly le, magunk látjuk, hogy így lehetett az s alig máskép.

Timonnál ezekkel szemben szinte meglep a biztosság, ahogy a szt. István és utódainak egyházhatalmi körét körvonalozza. Neki a kérdés tiszta és világos, mintha csak a múlt századra vonatkoznék.

Szerinte így állna a dolog. II. Szilveszter nemcsak a koronát, mint a királyság jelvényét, küldötte meg Szent Istvánnak, hanem felruházta őt a pápai követséggel, az apostoli szék követeit megillető egyházhatalmi körrel. Tehát a II. Szilveszter adományozta pápai követség volt alapja a későbbi magyar királyok egyházi hatalmának is. (255.1.) Ugyanis szerinte valamint az apostoli követség jelvényét, a kettős keresztet, úgy az azzal járó jogokat is átszállította Szent István az ő utódaira, csakhogy később – úgymond – ezen jogok egyrésze a pápaság javára veszendőbe ment (ugyan?) és a magyar királyok ilyképpen megcsorbított egyházi hatalmát már nem nevezték apostoli követségnek, hanem főkegyúri jognak. (262. 1.)

Ezen egyetemes kegyuraságot is – így folytatja – a pápai követség kifolyása gyanánt kell tekintenünk, mert a közönséges egyházi jog szerint ilyen általános, illetve egyetemes kegyúri jog nem illeti meg a királyt, miután a kegyuraság alapját merőben az egyházalapítás képezi és pedig a királyi hatalomtól teljesen függetlenül. Sőt a székesegyházaknál, érsekségek- és püspökségeknél még alapítás esetén sem igényelhető a kegyúri jog, nevezetesen annak legfontosabb része, a kijelölési jog, (csak az a kérdés, megvolt-e Szt. István után?), hacsak azt külön pápai kiváltság nem biztosítja.

Nálunk azonban a királyok úgy a székes-

mint a többi egyházak fölött kegyuraságot, illetve főkegyuraságot gyakoroltak olyképpen, hogy a magánkegyuraság is a király egyetemes kegyúri vagy főkegyúri jogával szoros alárendeltségi viszonyban állt, amely függőségi viszony nem is magyarázható másként, mint csak úgy, hogy a magánkegyuraságot a királyi főkegyuraságból eredőnek tekintették. (268. 1.)

Nekem úgy látszik, hogy ez a Timonféle nézet, mely a magyar királyoknál mindent de mindent a pápai követség privilégiumából származtat és az egyházi javadalmak alapításával járó királyi kegyuraságtól teljesen eltekint, csak oly véglet, mint az a másik Acsádynál, aki viszont e téren mindent, a pápa kizárásával, István királyi hatalmából igyekszik levezetni. (A magyar birodalom története I. 77. 1.)

Teljesen más ez a nézet tehát, mint akár Fraknoi, akár pedig Rajner nézete, egybekötve a XI. és XII. században az egyetemes egyházban általánossá vált *electio canonica* teljes kizárásával.

Az az egy bizonyos, hogy a magyar királyok ilyenén – Timonféle – egyházi hatalma olyan jogfejlődés volna, melynek hasonmását a többi államokban nem találjuk. De az a kérdés, hogy valóban így volt-e? Vajjon azon a különbségen kívül, mely egyházunk és a nyugat egyházai között fenállott annak folytán, hogy egyházunk a hűbéri békókat nem ismerte, megvolt-e még az a külörabség is, hogy királyaink szt. István után apostoli követségi jogon nyugvó egyházi hatalmat is gyakoroltak és főkegyurak voltak, nem az egyházalapítás, hanem a követségi jog kiváltságos címén?

Az a kérdés, így volt-e ez?

Ami történeti anyagot e kérdésre vonatkozó-

lag összehozni lehet, azt Fraknói és Rajner összegyűjtötték, de abból Timon túlzó nézete nem következik. Tehát az a történeten kívül áll.

Allításom némi megvilágítására példakép csak két adatot hozok fel. Hogy nálunk szent István óta a *canonica electio* volt szokásban, vagyis, hogy a püspököket a káptalanok választották, azt a többi között az 1204-ben Esztergomban érsekválasztásra összegyűlt választók fönnebb említett nyilatkozata is bizonyítja, hogy „korukig a főpapokat mindig a káptalanok választották”.

Hogy továbbá szent István apostoli követési joga nem szállott át utódaira, azt Fraknói a történeti emlékek egész sorával bizonyítja s elsőnek felhossa II. Orbán pápa 1096-ki levelét Kálmán királyhoz. II. Orbán pápa – úgymond – késznek nyilatkozik, hogy azt a méltóságot, amit szent István bírt, Kálmán királyra ruházza; a mivel jelzi, – így következtet Fraknói – hogy azt Kálmán már nem bírta (11. 1.)

Az ilyen adatok természetesen nem kedveznek Timon nézetének. És mit mond erre, hogyan töri le ezek életét? Úgy, hogy az 1204-ki érsekválasztást egy jegyzetben említi fel, (264. 1.), de a választók fontos nyilatkozatát elhallgatja; Fraknóinak II. Orbán pápa leveléből vont következtetését pedig tévesnek nyilvánítja (262. 1.), és pedig ilyen okadatolással: „valamely jog újabb adományozása vagy megerősítése – úgymond – a közepkori jogrendben nem jelenti azt, hogy a megadományozott, vagy megerősített egyén azon jogot már előbb nem bírta; sőt ellenkezőleg”. – így aztán valóban minden érvet el lehet ütni, de a dolog még sem lesz bizonyítva, mivel ez egy kicsit olyan *circulus vitiosus* eljárás.

Azt meg aztán igazán nem lehet komoly bizonyítéknak venni arra nézve, hogy szent István

utódai az apostoli követség egyik legfontosabb alkatrészét, a nagyobb egyházi javadalmak betöltését okvetetlen gyakorolták, midőn azt mondja, „mert azon időben, a XI. században, a császárok és fejedelmek is általán igénybe vették és gyakorolták a nagyobb egyházi javadalmak szabad, az egyházi hatóságoktól független betöltését, adományozását”. – (262. 1.)

Lehet-e vajjon egy visszaélésből jogot bizonyítani? Mert ha Timon mint visszaélést akarja oda állítani azt, hogy szt. István utódai közül egyik-másik a követségi jogokat bitorolta, azt utoljára is valószínűnek lehet tartani; hiszen az investitúrát sem az egyház megbízásából gyakorolták és mégis megvolt, s Kálmán mint elődei által gyakorolt visszaélésről mondott le róla az 1106-ki guastallai zsinaton.

Mi mindenféle visszaélés kaphat lábra a hatalmasoknál! Csakhogy Timon az apostoli követségi jogot szt. István utódainál nem mint visszaélést, hanem mint a szentszék akaratából átszállott jogot, mint rendszert s a nyugoti jogtól eltérő fejlődést vitatja, arra pedig nem jó érv a nyugati fejedelmek visszaélései.

Szóval Timonnak az Árpádházi királyok egyházi hatalmáról vallott tana túlzás, melyet tények nem fednek s arra nem támogatnak. E tekintetben a mai napig többet nem tudunk, mint a mennyit Fraknoi könyvében olvasunk.

II.

Azonban a legérdekesebb kérdések egyike Timon könyvében a birtokállapot szt. István korában, azon sokiéle vonatkozásnál fogva, melyben az az új alkotmány intézményeihez állott.

Ami pedig ezt oly érdekessé, jobban mondva különössé teszi, az a Timon enemű fejtegetéseinek

szinte középpontját képező: *meg nem szállott területek*, a senkibirtoka az elfoglalt hazában. Szt. István korában – nála – ezek játszanak főszerepet a vármegyék felállításánál, a rendi szervezetnél, és az adományjóságok keletkezésénél. Azonban minél többször tér vissza rajok, s minél tovább haladunk könyvében, annál kevésbé értjük ezt a senkibirtokát s a rá emelt intézményeket.

Ugyanis a honfoglaló magyar magával hozta az etelközi szerződést s annak 2-ik pontja a szerzendő birtokra nézve úgy intézkedik: hogy amit közösen szereznek, azon mindnyájan közösen osztozkodjanak.

Ez egészen világos elv s a mai történet tanítása szerint a honfoglalók az elfoglalt hazai területet így is osztották fel egymás között.

Timon, szt. Istvánt megelőzőleg, az ősi birtokrendről szólva foglalkozik ezzel a birtokosztással s maga is először ezt mondja: „A nemzetgyűlés osztotta fel az *országnak területét* a törzsek között és a törzsek ezen felosztás, ezen nemzeti rendelkezés alapján a részükre kiutalt területeket nemzetségek szerint megszállották”. (64. 1.) A megszállott föld tehát a 7, illetőleg a kabarokkal, a 8 törzs között oszlott fel s természetesen egy jelentékeny része a vezér családjának jutott. E szerint az ország egész területe egyrészt a vezér, másrészt a törzsek, illetőleg a nemzetségek (állítólag 108) birtoka lett.

Csakhogy nem ez a fő Timonnál, hanem a birtoknak egy más speciese, melyet ő így körvonaloz: „A viszonyok úgy hozták magukkal, hogy az ország területének *jelentékeny része* a nemzeti-ségi földosztásba bele nem vonatott, semmiféle szálláshoz nem tartozott. Ennek oka magának az illető területnek természeti, földrajzi sajátosságai-ban rejlett. A rengeteg erdőségeket egyfelől, a

kiterjedt mocsaras vidékeket másfelől, *miknek hasznát nem vehették*, szabadon hagyták. Ezek a *szabadon maradt területrészek* a törzsnek közös vagyonát, közös birtokát képezték. Ezeken a meg nem szállott területeken kívül voltak azonban még olyan földek is, melyek a várak őrzésére és fenntartására rendelt népek ellátására szolgáltak: *a várföldek*” (66. 1.)

Már most ezeknél a birtokon kívül helyezett földeknél kezd Timon érdekes lenni. Kié voltak ezek tulajdonkép? Ő is nyomban ezt a kérdést veti fel. Vitás, azt mondja, vajjon ezek a várföldek, miként az imént említett szabadon maradt erdős, mocsaras területrészek is, egy-egy törzsnek közös tulajdonai voltak-e, avagy magának a legnagyobb politikai egységnek, a nemzetnek, *az államnak képezték-e közvagyonát?*

Aki Timon könyvét végigolvassa s megfigyeli a középkori népeknek általa vázolt gondolkodását, jogi intézményeik fejletlenségét, annak kell hogy különösnek lássék már maga ez a kérdés is: a nomád, a félbarbár magyarnál állami közvagyonot emlegetni? Így a 106. lapon pl. így ír: „Az állam, mint az összességtől különálló eszmebeli egység, mint az összesség érdekében működő Organismus, a középkori népek képzetében még hiányzott és ennek következtében nem létezett olyan hatalom sem, mely valóságos, az összesség érdekében működő, abszolút létjoggal bíró hatalom lett volna”.

Hát a mely népnél nemcsak nincs állami szervezet, de még az állam fogalma is hiányzik, lehet-e annál állami közvagyonot keresni?

S Timon mégis nemcsak felveti a kérdést, de imigyen is felel rá: „. . . helyesebb ezeket a várterületeket, valamint a nemzetségek által meg nem szállott területrészeket egyáltalában ama törzs köztulajdonának tekinteni, amelynek székén

belül feküdtek. E törzsi közös tulajdon *csak akkor változott át nemzeti vagy állami közvagyonná*, mielőtt a monarchikus elv győzelemre jutásával *a király (szt. István) ráteszi kezét* a törzsek rendelkezése alatt állott, a szállásokon kívül lévő földbirtokokra s azokat közvetlenül a királyi hatalomnak veti alá.” (67. 1.)

Íme állambirtok szt. István korában! Ahol pedig állambirtok van, ott bizonyosan államkincstárnak is kellett lennie, talán kettős könyvvitel is dolgoztak? Miért ne? Hiszen ez csak olyan anachronismus volna, mint az államvagyon léte szt. István korában! Csakhogy az utóbbira maga Timon is tagadólag felel (229. 1.)

Miután pedig szokása ellenére ennél az elméleténél, az államvagyonnál, egyetlen forrást vagy szerzőt sem idéz; ezért, de meg a dolog természeténél fogva is kénytelen vagyok az ilyen állambirtok létezését szt. István korában tagadni. Először, mert ez ellenkezik a Vérszerződés 2-ik pontjával. Másodszer, mert sehol sem olvastam, hogy szt. István, egyéb reformjain kívül, a Timon szerint is azelőtt a törzs közös vagyonát képező „meg nem szállott földekre” valaha rátette volna kezét. Harmadszer, mert állami közvagyon a király kezében ellenkezik annak a kornak a királyról ápolt azon felfogásával, melyet Timon így jellemez: „Az államélet fejletlenségének e korszakában... a királyra átszállott hatalmat nem úgy fogták fel, mint egyetemes közjogi alapon nyugvó közhatalmat, melyet a király az összesség érdekében gyakorol, mely a királyra az összesség érdekében ruháztatott át, *hanem inkább mint a király személyes hatalmát, mint az ő magánhatalmát.*” (107. 1.) Állami közbirtok magánhatalom kezében lehet-e? – Negyedszer tagadom, mert úgy látom, hogy komoly történetíróink szt. István korában

nem ismernek mást, mint királyi (Árpádok család) és törzs, illetőleg nemzetségi birtokot. Karácsonyi pl. hazánk szent István korabeli határaitól beszélvén, arra a széleken, a gyepek mentén, néptelen, tehát meg nem szállott területeket talál, és azokat állandóan királyi jószágoknak nevezi. (Századok 1901. 1039. 1.) Marczali szent István korában csak királyi várakat ismer. (Szilágyi története. I. 271. 1.) Pauler meg azt mondja szent Istvánról, hogy „vármegyei csak a királyi birtokokból állottak” (Századok 1879. 111. 1.), pedig – mint mindjárt hallani fogjuk – Timon a vármegyéket is éppen az általa imént kikerekített „államjóságokon” állíttatja fel szent Istvánnal.

Ennélfogva történeti tény, hogy szent István korában csak kétfelé fekvő birtok létezett hazánkban: a királyi családi és a törzs, illetőleg nemzetségi birtok, amint a Vérszerződés értelmében más nem is létezhetett; és változás csak annyiban történt, hogy a nemzetségek kezén lévő birtok idővel egyéni birtokká változott. Vagy másképp is mondhatjuk ezt, amennyiben t. i. akkor – Timon szerint is – a királyi hatalom nem közjogi, hanem magánhatalomnak tekintetett, hogy: *szent István korában más, mint magánbirtok nem létezett,*

Timon azonban az általa felállított államjóság eszméjéhez erősen ragaszkodik s végig használja alapul, kiinduló pontul a szent Istvánkori intézmények megbeszélésénél.

Lássunk egy-kettőt közülről!

Hogyan állította fel Szent István a vármegyei szervezetet? „Szent István – így szól Timon 94. 1. – midőn a koronát fejére tette, az állami főhatalomra támaszkodva, a *törzsek egykori közös birtokait* (az említett meg nem szállott, hasznavehetetlen földeket), valamint a törzsek rendelkezése alatt álló *várföldeket* és az azon lakó népe-

ket a királyi hatalom alatt állóknak nyilvánította ki, s a várak élére a várnépek kormányzása véggett királyi főtisztokat nevezett ki.

Így lépett életbe a királyi vármegyei szervezet, mint vidéki kormányzati szervezet, mely még egyrészt jelentékenyen csökkentette (?) a törzsi és nemzetségi szervezet államszervezeti, közjogi jelentőségét, addig másrészt a királyi hatalomnak állandó haderőt és gazdasági erőt, azaz kellő jövedelmet biztosított”.

Feltűnő, hogy az államjóságra, azokba a hasznavehetetlen földekbe, annyira belemélyedt, hogy nem is vette észre, miszerint a király családi vagyonát a vármegye első szervezésénél legalább is nem lett volna szabad figyelmen kívül hagynia. Ő meg sem említi, midőn pedig, mint Paulertől hallottuk, szent István tulajdonkép a maga birtokait rendezte a vármegyei rendszer szerint. Ezen az alaphibáján kívül még a vármegye mibenlétéről, jelentőségéről szent István korában sem kapunk tiszta képet Timontól. (183. 1.)

Egy másik kérdés: miben állott szent Istvánnak birtokadomány – rendszere? Erre Timon így felel: „A királyi hatalom a birtokviszonyok terén a királyi adományrendszer életbeléptetésével nevezetes újítást hozott létre. A királyság létrejötte előtt az ország területe – mint már említettük - a nemzet főhatalma alatt állott, a főtulajdon magát a nemzetegészet illette. A királyság létesülése után a főtulajdonjog a többi felségjogokkal, az állami főhatalommal együtt átszállt a nemzetről a királyra. A király ennek következtében az ország területének főtulajdonosa, ami gyakorlatilag annyit jelent, hogy *mindazon területek, a melyeket a nemzetségek meg nem szállottak, a melyek nemzetségi vagy egyéni tulajdonban nem állnak, a királynak rendelkezése alá tartoznak, a királyi jog: a*

ius regium alatt állanak ... A király e ius regium alapján rendelkezik a *várföldek*, az ura-hagyott birtokok, a magszakadás következtében visszaháramlott javak és a hűtlenség miatt elkobzott jószágok felett.

A királyi adományozási rendszer kezdetben egyik leghatalmasabb tényezője a királyi hatalom megszilárdulásának. A király nálunk is épp úgy, mint a nyugoti államokban híveit, kik neki szolgálatokat tesznek, földbirtokokkal és pedig nagy birtokokkal jutalmazza s ez által növeli azok számát, kik vele személyes függőségi viszonyban állanak anélkül azonban, hogy nálunk a megadományozottak hűbéri viszonyba jutnának.” (95-6.1.)

Tehát szt. István a birtokadományozásokat is megint csak azokból a bizonyos államjavakból eszközölte, a melyeken a megyéket is felállította. A maga nagy földbirtokából ismét csak nem adott semmit? Hogy Karácsonyira hivatkozzam, az ellenkezőleg így beszél: „Szent István korában hazánkban a gyepükön túl eső részei még nem voltak állandóan megülve. (Ezek voltak azok az előbb említett néptelen királyi jószágok, praedia.) E gyepüelvk lettek főforrásai a magyar királyi hatalomnak. Itt két századon át mindig volt hely, a hová a király az ő udvarának szolgálait (népeit, udvarnokait) elhelyezhette, mindig volt föld, a melylyel a kiváló szolgálatokat teljesítő főurat, nemest megjutalmazhatta.” (Századok 1901. 1058. 1.) Volt ugyanis a királynak magának földje elég; Árpádoknak elég jutott az osztzkodáskor, ennél fogva nem szorultak rá, hogy később a király-utód a törzsek közös birtokára tegye rá a kezét.

Később még visszatér erre a kérdésre s fejtegeti a szállásbirtokot és az adománybirtokot (331. 1.), hogy az előbbinek az első foglalás, az utóbbinak a királyi jog, illetőleg adományozás képezte

alapját. Azonban itt már az adományrendszer elveit, további fejlődésekben, az Árpádok egész korára kiterjedőleg fejtegeti, s Szent István korára nézve csak azt a fontos elvet emeli ki, hogy István király „az általa adományozott birtokokat a nemzetségi szállásokból eredő szabad birtokokkal minden tekintetben *azonosította*, egyenlő szabályok alá vonta” (335 l.) és hogy az adomány birtokok a magánjog szempontjából a szállásbirtokoktól eltérő jogi természetet csak Kálmán király óta (1095-1116.) öltöttek. (336. l.)

Már most e szt. Istvánféle adománybirtokok között előkelő helyet foglalnak el az egyháznak tett adományozások. Timon szerint vajjon minő jogi természetűek ezek? Miután egy helyen sem nyilatkozik erről nyíltan és szakszerűen, kénytelenek vagyunk nézetét több helyének egybevetéséből megállapítani. A királyságról és az egyházzal értekezve csak ennyit mond: „Szent István, majd az ő utódai számos monostort alapítottak s azokat, valamint a püspökségeket gazdag adományokkal látták el.” (257. l.) A pénzügyről szóló szakaszában azonban már ezt mondja; „A király, a nemzetségi szállásokat kivéve, a többi birtokok felett szabadon rendelkezik, adományoz azokból *egyháziaknak* és magánosok oak, létesíti a királyi vármegyei szervezetet . . .” (230. l.) Előző fejtegetései után immár nem lehet kétség az iránt, hogy Timon szerint ezek az adományozások is ugyanazokból az államjóságokból történtek, mint a melyekből a vármegyei szervezetet felállította.

E szerint tehát szt. István a püspökségeket is állami javakból alapította volna, a mely állami eredetet az által sem törli le róluk, midőn később az adományrendszer alapelveiről beszélve, ezt mondja: „Szent István és utódai az egyházi intézeteket gazdag adományokkal látták el. Ezen

adományozások a *tulajdonjog* teljes átruházásával, *a szállásjog erejével történtek*. Erről tanúskodik nemcsak Szent István decretuma, hanem az oklevelek is, amelyek a tulajdonjognak, a proprietásnak, dominiumnak átruházását világosan kimondják.” (338. 1.)

E szerint a szt. István által az egyháznak adományozott birtokok valóban elidegeníthetetlenek, az egyháznak tulajdona, teljesen oly értelemben, mint az első foglalású birtok tulajdona volt az illető nemzetségnek s a minő tulajdon volt az abból fejlődött egyéni, nemesi birtok.

De hát azok az egyházi javak Timon szerint mégis csak az állami birtokból keletkeztek! S ez az, amit én meggyőződésem szerint tagadok s azt állítom, hogy szt. István ezeket az egyházi adományozásokat – de a világiakat is – a saját családi, az Árpád-családnak a honfoglaláskor jutott birtokaiból tette, tehát, hogy úgy mondjam, a saját szállásbirtokából osztogatta. Megerősít ebbeli állításomban nemcsak az, amint fennebb kimutattam, hogy szt. István korában magyar állami közvagyon nem létezett, nem létezhetett, de megerősít most már egyúttal a szt. Istvánnak a Timon által imént előadott eljárása is.

Hogyan *azonosíthatta* volna szt. István az általa adományozott birtokokat a nemzetségi szállásokból eredő szabad birtokokkal, az állami közös jószágból vett földet az ősmagyar által vérrel szerzett első foglalású földdel, az ősi birtokost a jövevény adományossal, ha az, amit adott, nem első foglalású föld, nem Árpád birtoka?

Vajjon azok a korabeli nemzetségek fiai, a honfoglaló ősök utódai, mit szoltak volna, ha István az állami közvagyonból – tehát az ő vagyonukból – alapított püspöki vagyonról azt mondja, hogy az ép oly természetű tulajdon, a szállásjog ugyanolyan

erejével bír, mint az ő ősi szállásbirtokuk és oly sérthetetlen is az, amit a püspökség kapott, mint sérthetetlen az ő birtokuk, melyért pedig őseik iz-zadtak és küzdöttek s mely a Vérszerződésnél fogva volt az ő tulajdonuk?

Ugye józan eszű emberrel, pedig a szt. István-korabeli magyar is az volt, nem lehet el-hitetni, hogy két dolog azonos, ha nem azonos? De azt se, hogy szállásjog erejével bír az a bír-tok, amit, az illető meg nem szállt, hanem csak később adománykép kapott?

Ha tehát szt. István az általa a püspöksé-geknek adományozott birtokokat a nemzetségi szál-lásokból eredő szabad birtokokkal minden tekin-tetben azonosította, amint tényleg azonosította is, azt csak úgy tehette, ha az az adományozott bír-tok csakugyan szállásbirtok volt, az ő családi bír-toka. Pedig kétségtelen, hogy ezen birtokokat azonosította, a szállásjog erejével bírónak mon-dotta szt. István is, meg kortársai is. Tehát egy érvvel több ez arra nézve, hogy az egyházi bír-tokokat ne állami jószágból eredőknek, hanem szt. István családi birtokából történt alapítványok-nak tartsuk. Olyanoknak, melyek a szt. István által a világiaknak adományozott birtokok fölött még azon kiváló előjoggal is voltak fölruházva, hogy még ezeket a nemesi jószágokat megszaká-dás vagy hűtlenség esetén a király örökölte, addig az egyház és az egyháziak javára tett adomány-nál ilyen esetek sohasem állhattak elő. (Török: A magyarországi kath. egyházi vagyon tulajdon-joga. 1897. 125. 1.)

Szalay László szerint: „István mind a *ma-gáéból*, mind Koppány, Gyula, Kean, Othum legyő-zetése után a hadi zsákmányból s a bukottak ja-vaiból oly dús adományokkal látta el az egyházat s az egyház férfait, hogy ezeket a fekvő birtok

szempontjából is illethette az elsőbbség”. (Magyarország története. 1852.1. 107.1.) Vagy mint Pauler Gyula beszél: „A primás székhelyéül Esztergomot, a világi fejedelem lakását, választá (szent István.). Délkeletre Esztergomtól, a Duna Tisza-köz egyik sáros vidékén, szintén az *Árpádok családi birtokán*, feküdt Kalocsa, ide is tervezett püspökséget, ... a veszprémi püspökség területén feküdtek az *Árpád*ház legnevezetesebb birtokai, s azért lőn az mintegy a királyi család házi püspökségévé . . .” (Magyar nemzet tört. az *Árpád*házi királyok alatt. 1893. I. 40. és 53. 1.)

Fontosnak és pedig a történeti igazság érdekében fontosnak tartom, hogy a szent Istvánkori egyházi javak jogi természetére nézve ez a tény, hogy azok a királyi család *magánvagyonából* keletkeztek, tisztán tartassék, nemcsak azért, mivel azon időben állami közvagyon egyáltalán nálunk nem létezett, hanem azért is, mivel, ha, dato non concessio, létezett volna is, azok a javak mégis tényleg a királyi család magánvagyonából kerültek elő. Szükséges ezt történeti tényként hirdetni, mivel nálunk úgy ebben a kérdésben, mint sok másban a történeti tudás nem volt képes még minden eszmezavart eloszlatni s azért az egyházi javak eredetére nézve nálunk még oly férfiak is, mint Deák Ferenc volt, tévedésben lehetnek.

Köztudomású, hogy midőn az 1848. április elején az országgyűlési katolikusok nevében Rónay János csanádi követ a kath. autonómiát első ízben kérő petitiót a diétának benyújtotta, azt éppen Deák igazságügyminister felszólalására utasították vissza (akkor úgy adták vissza, hogy „elkésett „), azon a címen, hogy; a katolikusoknak az alapítványok vissza nem adhatók, mivel az egyházi javak a status javaiból keletkeztek. Majd később is, augusztusban, Eötvös minister tervét,

a közös iskolák felállítását, ellenezve, Deák a többi közt ezt mondta a képviselőházban: „Ne hasonlítsa össze senki ezzel a katolikus alapítványokat, miután ezeknek nem csekély része *a status javaiból adatott* már ki István által azon jószágokból, a melyeket a status közszükségeinek fedezésére (anachronismus a Vérszerződés és a vezérek kora állapotainak ellenére!) rendeltek eleink akkor, midőn a jószágokat felosztották.” (Áldor: Deák Ferenc élete 170. 1.)

Éppen nem felesleges tehát a magyar kath. egyházi első javak jogosságát és elidegeníthetetlen voltát azon okkal is támogatni, hogy „királyaink saját magán javaikat adományozták az egyháznak”, mint Knauz Nándor feleslegesen gondolta, midőn egy igen szakszerű dolgozatban (Magyar Sión 1868. 15. 1.) kimutatta, hogy „szent István király, valamint egyáltalában bárkinek tett adományait, úgy az egyháznak adott javakat is szállás-örökjoggal elévülhetlenül engedte át.”

Timon is ezt a szállás-örökjogot tanítja és mégis államjavakból eredőknek mondja az egyházi birtokokat. A mely utóbbi történeti tévedés alapján, minden elismert szállásjog dacára, a kormány nem akarja kiadni alapítványainkat s a mai napig akadályozza autonómiánk megszervezését.

Ép azért a történet nevében kell hangoztatnunk, hogy szent István szállás-örökjoggal adományozta a püspökségeknek a fekvő birtokokat, mivel azokat a saját családi magánvagyonából adta. A magáéból adta s nem az államéból, mivel akkor se a mai felfogás szerint való állam, se semminemű államvagyon nem létezett. Ne akarják tehát elmagyarázni az egyházi vagyonból keletkezett alapítványaink természetét se!

TARTALOM.

Az Árpádházbeli királyok kora.

I. Acsády új magyar történetet ír. Szt. Istvánról azt állítja, hogy magától vette fel a királyi címet és az egyházi ügyekben pápa nélkül, önhatalmúlag intézkedett. Acsády és Marczali története irányzatos. 5. 1.

II. Szt. István korában államjóság nem létezett. A püspökségek alapítása a királyi család magánvagyonából történt. Acsády ebben s másban téved. 9. 1.

III. Szt. István utódai. Péter és Aba Samu zavaros kora. Acsády hamis kritikája a püspökökről és szt. Gellértről. I. Géza és VII. Gergely pápa. 14. 1.

IV. A XI. századbeli magyar pap. Acsády téve- sen fogja föl VII. Gergely működését. Téved a XI. századbeli keresztény magyar házasságkötés és a korona jelentősége tekintetében is. 18. 1.

V. Acsády helytelenül fogja fel Kálmán király uralkodását. Kálmán és szt. László egyházpolitikája. Szt. István apostoli követsége személyi kiváltság. Kálmán törvénye a templomban kötendő házasságról és a boszorkányokról. 22. 1.

VI. Imre király és III. Ince pápa. Acsádynak folytatólagos történehamisításai. 26. 1.

VII. Más a főpap-kinevezési jog és más az investitura. Kálmán az investitúráról mondott le. Acsády és jogi oktatásunk alap tévedése alkotmányunk fejlődéséről és ebből a magyar egyházra vont hamis következtetések. Feudalizmus nálunk nem létezett. 31. 1.

VIII. II. Endre egyénisége. Vagyon anarchia s annak következményei. Zsidók és izmaeliták a királyi hivatalokban. Tiborc, mint típus. A hamiskodó Acsády. 37. 1.

IX. IV. Béla. Rendezi az ország feldúlt állapotát. A sajjói vész. A főpapság és a pápák segítik a királyt. Acsády dicséretei és rágalmi. 43. 1.

X. IV. vagy Kún-László. Marczali contra Acsády. Fülöp pápai legátus Acsádynál. Minden hamis világitásban. Hajnik Imre a középkorról. 48. 1.

XI. III. Endre és Mária, a nápolyi királynő, mint trónörökösök. IV. Miklós és VIII. Bonifác viszonya Endréhez. A vatikáni levéltár tanúságai és Acsády ferdítései. 53. 1.

A vegyesházbeli királyok kora.

I. Vencel, Ottó, Károly Róbert. Miért foglalt állást VIII. Bonifác Károly Róbert mellett? Acsády ferdít. Boccasini és Gentilis pápai követek. A pápának köszönhetjük az Anjouk dicső korszakát. 59. 1.

II. Endre kir. herceg Nápolyban. Házassága Johannával és meggyilkoltatása. V.T. Kelemen magatartása ez ügyben. Nagy Lajos nápolyi hadjáratai. A kritika szava. 65. 1.

III. Nagy Lajos kath. politikája. Acsády ellene beszél, mert kiűzte a zsidókat. A könnyelmű Zsigmond király. A szent-szék és a papság viszonya Zsigmondhoz. Acsády vádjai. 72. 1.

IV. Zsigmond király placet-je. A konstanci zsinat és Húsz János. Nem a zsinat égette meg Huszt. A középkor felfogása az eretnekekről. Zsigmond a huszirtó és zsidóbarát. Acsády elfogult. 78. 1.

V. Hunyady János korszaka. I. Ulászló és a szegeci béke. Cesarini pápai követ magatartása. A mai történeti álláspont. Acsády pihenőt tart. 84. 1.

VI. Mátyás király és a szentszék. Acsády ismét elemében van, hamisít. A török háború huzavonája. A keresztény fejedelmek egyenetlenkedesei voltak a török ereje. 90. 1.

VII. Műveltségi állapotok Mátyás király alatt. A harcias idők erkölcei. Más idők, más emberek. A papság részvétele a csatákban. Acsády elfogultsága. 95. 1.

VIII Mátyás és a polgárosodás. Buda parancsol Bécsnek, Brünnek. Acsády helytelenségei a Mátyáskori iskoláról. A kath. papság és a magyar nyelv ezen időben. 100. 1.

Összefoglaló kritika az I kötetről. 105. 1.

IX. Mátyás hivei szószegők-e? Acsády története szocialista izű. Corvin János egyénisége. II. Ulászló kora és a terjedő humanizmus szellemi hatása. Ulászló jogcíme a magyar trónra és egyénisége. Bakócz Tamás

kancellár és önző politikája. Vagyonszerzés e korban. Bakócz és a parasztlázadás. 113. 1.

X. II. Lajos és kora. Kisfaludy „Mohácsa” téves. Országunk politikai gyengeségét akkor a keresztényellenes szellem terjedése és a zilált nemzetközi viszonyok okozták. Acsády ferde felfogása. 129. 1.

XI. A mohácsi csata jelentősége. Előzményeit rosszul magyarázza Acsády. Burgio Antal VII. Kelemen pápa követe Budán. Acsády vádjai. Szulejman kivonul. 133. 1.

A Habsburgházból való királyok kora.

I. Záp oly ay János és I. Ferdinánd ellenkirályok. Vágyott-e Zápolyay a trónra? Zápolyay behívja a törököt. Mindkét király gyöngé egyéniség. A hitújítás terjed. A váradi béke. 139. 1.

II. A Habsburg-korszak, vagy az ú. n. osztrák császári rendszer Magyarországon 1867-ig. 145. 1.

III. A mohácsi csata után következő nemzedék romlottsága. Zápolyay felbontja a váradi békét s oka lesz Buda török kézre jutásának. Igazolható-e ez a békebontás? A régi és új Acsády. 152. 1.

IV. Fráter György fondorlatai miatt jut Buda a török kézre. Izabella és Fráter György. Történetünk ferdén ítél e kérdésben. Fráter György a protestantizmus révén jutott a nagy államférfiu híréhez. 160. 1.

V. A nyugati Magyarország, mint I. Ferdinánd királysága. Ennek alkotmányellenes kormányzása. Ki felelős ezért az ú. n. osztrák politikáért nálunk? A hitújítók gyűlése a kath. I. Ferdinánd iránt s az ebből örökölt ellenszenv a Habsburg-dinasztia iránt. 167. 1.

VI. Miksa király, a lutheránus. Vallási fanatizmus uralkodik az embereken. Zrínyi Szigetváron. Rudolfal megindul a vallási ellenhatás. Rudolf és a Báthoryak. A forradalmi hangulat. 175. 1.

VII. A magyar kath. egyház és a reformáció a XVI. században. Forgách Ferenc gróf nyitrai püspök, mint kancellár. Az 1604. évi 22-ik törvényeik. 184. 1.

VIII. Bocskay István felkelése az oknyomozó történet szerint. Véletlenül kerül bele a háborúba, melyet aztán a kath. reakció által fölizgatott protestánsok a magok céljára használnak fel. A török segíti Bocskayt és pusztítja az országot. A bécsi és a zsitvatoroki békekötés 1606-ban. 191. 1.

IX. II, Mátyás trónraléptének körülményei. Az

ellenreformáció előnyomulása. Pázmány vitairatai. Folyton csak vallási politika uralkodik. Acsády téves álláspontja. Bethlen a török kegyelméből Erdély fejedelme, 200. 1.

X. Bethlen Gábor felkelése. Az általános európai és hazai vallási viszonyok feszültsége. Bethlen a prágai felkelést és a vallási feszültséget a saját céljára használja fel. Trónra vágyik és II. Ferdinánd leányának a kezét kéri meg. A német politika volt-e a királyi országrész legfőbb baja a Habsburgok alatt? 209. 1.

XI. Bethlen után békésebb idők következtek. Rákóczyak Erdélyben. Pázmány a királpártiak közt megindítja a nemzeti politikát s jó viszonyt folytat I. Rákóczy Györggyel. Acsády felhasználja ezeket a békésebb időket s erősen leszólja a katolikusokat, különösen Pázmány Pétert. 219. 1.

XII. I. Lipót kora. Az abszolutizmus, mint európai eszme. Erdély bukása a magyarnak veszedelme. I. Lipót alatt a régi küzdelmek súlypontja a vallási térről a politikaira megy át. Báthory Zsófia. A vasvári béke és a Wesselényi-féle összeesküvés. Acsády hamis álláspontja. 229. 1.

XIII. I. Lipót kora. (Folytatás.) Ampringen abszolút kormánya, a gubernium. Szelepcsényi primás, mint a pozsonyi vértörvényszék elnöke. XI. Ince pápa akciója hazánk javára. A Thököly-felkelés és jellemzése. Lipót visszaállítja az alkotmányt. Bécs felszabadítása 1683-ban és a felmentő háború. Acsády falsumai. 241. 1.

XIV. I. Lipót kora. (Folytatás.) A felmentő háború 1699-ben a karlovici békével fejeződött be. Lipóté az egész ország, csakhogy restaurálni kell. Milyen volt az ország állapota a török kiűzése után? A restaurációval járó újabb bajok. A Rákóczy-mozgalom előzményei. A régi és az új Acsády. 251. 1.

XV. I. Lipót kora. (Folytatás.) Kollonics Lipót reformjavaslata. Ennek taglalása mutatja, hogy Kollonics nem volt hazafiatlan. De tanácsát a soldatesca kiájtotta. Alkotmányellenes kormányzat. II. Rákóczy Ferenc ifjúsága. Bercsényi és XIV. Lajos francia király bírják rá a felkelésre. Elfogatása Sároson. 261. 1.

XVI. I. Lipót és I. József kora. II. Rákóczy Ferenc felkelése és annak nemzet-történeti jelentősége. A felkelést Rákóczy munkácsi jobbágysai kezdeményezték. Mennyire volt nemzeti Rákóczy politikája? Thaly és

Lánczy. Rákóczy Bercsényi befolyása alatt. A trencsényi gyászos csatavesztés. A szatmári béke. 271. 1”.

XVII. II. Rákóczy Ferenc, az önzetlen hazafi. III. Károly és Magyarország újjáalakítása. A kezdet jó előjelek közt indul meg. A rendiség és a reformok között beáll az ellentét. A kétféle magyar történet. Az idegen befolyás és a lassú elnemzetietlenedés mint a viszonyok természetes következményei. 281. 1.

XVIII. Kulturállapotok III. Károly alatt. Acsády nem értvén a felújuló Regnum Marianumot, szörnyen ócsárolja. Az uralkodó vallás és a túrt vallások rendszere. Az iskolaügy ezen időben. A vallásalap. 291. 1.

XIX. Mária Terézia és kora. A királynő egyénisége. A magyar nemzethez való viszonya, az erről szóló előítélet a magyar irodalomtörténetben. Bessenyei György nem vezetett. A főúri rend azelőtt is eljárt Bécsbe s adóssága is már azelőtt volt elég. 301. 1.

XX. Mária Terézia társadalmi és állami politikája Magyarországon. Ráfogás, hogy az országot elnémetesíteni, vagy mint egyszerű tartományt Ausztriába bekebelezni akarta volna. Tisztelte a magyar korona önállóságát és a magyar nemzet iránt való hálás szeretetének, melyet élete végéig hangoztatott, megfeleltek tettei. 312. 1.

XXI. Mária-Terézia reformterveit alkotmányos utón akarta keresztülvinni. A magyar ellenálló ereje. A királynő utóbb országgyűlés nélkül javítja az ország helyzetét. Gazdasági, illetőleg vámpolitikája miért volt káros? Az egyházpolitikában, a szabadkőművesek befolyása alatt, utat nyit a febronián iránynak. A Ratio Educationis eredete. 322. 1.

XXII. II. József, az új Habsburg. Alkotmányellenes rendeletei. Rousseau és II. Frigyes elveit követi. Kancellárja Kaunitz, a voltaireianus. Uralkodása nem a régi császári rendszer folytatása. A magyar reactio. Ezt nem a német nyelv ellen való küzdelem idézte fel, sem a magyar írók buzdító hatása, hanem a rendi jogok megtámadása. A török háború. József visszavonja rendeleteit. 335. 1.

XXIII. József császár tragikumuma. Szűkkeblűség volt-e a nemzet ellenállása József reformjaival szemben? József megingatta a nemzet erkölcsi alapjait. A pamphlet-irodalom. A tekintély és a közerkölcs hanyatlása. Szeitz Leó. II. Lipót a trónon. A reformok. 347. 1.

XXIV. I. Ferenc egyénisége. Szakít atyja francia reformpolitikájával. Miért? Azért, mivel a forradalom borzalmai észretérítik. Megszorítja a cenzúrárt. A magyar jakobinusok tovább is titkon dolgoznak. Martinovics jelleme és végül a francia megbízatásra összeesküvése. Marczali az összeesküvésben ártalmatlan írói akadémiát lát. 363. 1.

XXV. I. Ferenc kora. (Folytatás.) Országgyűlések és a Napoleon ellen vívott csaták. Az 1812-25. között lefolyt korszak. A gyámkodás kora. Metternich rendszere, mint a francia forradalom leveretése után beállott európai hangulat következménye. Miben állott ez a rendszer? A kormány gyámkodik az állam és az egyház felett. De azért ezen korszak sem volt sötét és tétlen. A megyék 1823-iki oppozíciója véget vet a rendszernek. 375. 1.

XXVI. I. Ferenc és V. Ferdinánd. Az 1825-1848. közti korszak általános jellemzése. Megindulnak a reformok, Széchenyi István indítja meg. A munka nehéz és bizonytalan, a hangulat izgatott. A kormány magatartása és Acsády elfogultsága. 392. 1.

XXVII. Széchenyi István gróf, Deák Ferenc és Kossuth Lajos szerepe a reformpolitikában 1841-ig. Ki volt nagyobb? Acsády történetellenesen jellemzi őket. Széchenyi idegessége és akciója. Kossuth ez időben még nem volt aktív politikus. 402. 1.

XXVIII. Politikai életünk 1841-7-ig. Kossuth szerkeszti a Pesti Hírlapot. Adott-e Kossuth új programot? Széchenyi a Kelet Népe művével higgadságra inti. Az 1844. évben felhagyván a szerkesztéssel, a társadalmi akció terére lép. Széchenyi aggodalmai. Előkészületek az 1847-8-ki országgyűlésre. 413. 1.

XXIX. József nádor halála fordulatot idéz elő a politikai fejlődés menetében. A konzervatívok akcióba lépnek. Széchenyi Programm-töredékeiben a két párt jobbait egyesíteni akarja. Leinti Kossuthot a politikai vezérkedésről. A liberális frakciók. Deák 1847-ben egy közös programban egyesíti őket és visszavonul. 425. 1.

XXX. Szögyény-Marich Erilékiratai az 1836-47. közti eseményekről. Még inkább megerősítik azt a nézetet, hogy az ország reformja Széchenyi és Deák alatt előnyösebben sikerült volna, ha Kossuth izgatásaival közbe nem lép. Egyúttal igazolják Széchenyi ismert aggodalmainak jogosultságát is. 436. 1.

XXXI. Követválasztások az 1847/8-ki országgyűlésre. Kossuth mint követjelölt. Széchenyi szintén megválasztatja magát. Az Apponyi-kormány helyzete kezdetben elég kedvező. Kossuth és a karzat. A választfelirati vita. Újabb reformtörvények. Kossuthot az adminisztratori kérdésben leszavazzák. Ekkor nyílt harcot üzen a diétának. 446. 1.

XXXII. Az 1847/8-iki országgyűlés folytatása. A párisi februári forradalom hatása a bécsi börsére. Kossuth márc. 3-ki váratlan indítványa a felelős minisztériumról. Apponyi fel akarja oszlatni az országgyűlést. A bécsi márc. 13-ki forradalom hatása a magyar diétára. A magyar küldöttség Bécsben. A pesti márc. 15-ke. 456. 1.

XXXIII. Az 1847/8-ki országgyűlés márc. 18-kától ápril 11-ig. A lázas munka. Deákot diétára hívja az ellenzék, mert Kossuthot csak szükséges rossznak nézik. Acsády bécsi vakondokmunkáról beszél. A felelős minisztériumról szóló javaslat hiányai a későbbi bajok oka. A király ápril 11-én rekeszti be az utolsó rendi országgyűlést.

XXXIV. Ápril 11-ke után. Az új alkotmányt kíséző bajok. Az első népképviselői országgyűlés júl. 4-én. A gyenge kormány. Kossuth miniszter a radikálisokhoz hajlik. A szeptemberi válság". Jellasics betör, kezdődik a harc. A vis major Világoshoz vezet. Befejezés.

Összefoglaló kritika a II. kötetről. 483. 1.

Függelék. Timon: Magyar alkotmány- és jogtörténetéről szóló részlet. Szt. István király egyházi hatalma. Az általa a püspökségeknek adományozott birtokok jogi természete. 488. 1.

Tartalom. 506. 1.